

بار کہانی

سعید بھٹا

بارکھانی

خالی

بارکھانی

سعید مصطفیٰ

سانچہ

پہلی وار	2011ء
مکھ چتر	صابر نذر
کمپوزنگ	عبدالحفیظ
مُل	300
گین	500
چھاپہ خانہ	شاہ محمد شاہ پرنٹرز، لہور

ISBN:978-969-593-038-0

سانجہ
SANJH
PUBLICATIONS

بک سٹریٹ 46/2 مزنگ روڈ، لاہور

فون: 042-37355323 فیکس: 042-37323950

ای میل: sanjhpk@yahoo.com, sanjhpk@gmail.com

ویب سائٹ: www.sanjhpublications.com

غلام حسین ساجد دے ناں

خالی

سارنى

9	سجى خان خواص
25	غلام محمد چيما
41	فتح خان بھجر
56	بيوى بھنو
60	نور، سليبيء دا چدھرڙ
93	شهادت خان لکھيرا
97	شاھ شهابل
101	اسالت گلوتر
106	نور، کنڊر دا سپرا (1)
112	نور، کنڊر دا سپرا (2)
116	مالى وڻو
119	مستى کھرل
127	واڳھ، الاول دا
135	مُتکلى سپرا
151	مکھي خان گوندل
163	ماچھى نائى

180	امیر بھروانا
191	صاحب میراٹی
199	مالی بھٹی
206	کتھی، سُنیر تے وسیب
218	کہانی وار فرہنگ
231	سوے
235	ناں
244	قوماں وڑھیاں
247	تھاں

سختی خان خواص

لودھی پٹھان جیہڑے ہین نا، ایہہ دکن تے بہوں رہن۔ دلی تے وی رہن۔ ابراہیم لودھی دے ویلے بابر فتح کیتا ہا ہندوستان۔ ایہہ مغلاں توں پہلے رہن۔ دکن دے وچ، قلعے برہان پُر دے نواب شیر خان لودھی ہو یا ہے۔ اوس شادی کیتی۔ عورت نال بڑی محبت شجبت۔ دوویں محل تے چڑھے کھلن۔ دوہنس کچھی اڈ کے لکھ پئے۔ نواب آکھیا ہے کہ بیگم میں ہاں پرندے باز تے ہمیشاں شکار تے، تے پرندے رکھن۔ توں ٹونہہ جاندی کہ ایہہ کون پرندے ہین؟ میں تینوں دساں۔ اوس آکھیا، ”میں جانی ہاں کہ ایہہ ہنس ہین۔“ نواب آکھیا، ”ہنس تاں بال وی جاندن۔ تینوں ایہہ پتہ تاں نہیں نا کہ نہ کیہڑا ہے تے مادی کیہڑا ہے؟“ ہنس کوڑ مار کے بیگم نوں ڈھاہو ہے۔ بیگم محول اچ آگئی۔ اوس آکھیا، ”میں ایہہ وی جاندی ہاں کہ لے آلا نہ ہے تے اُبھے آلا مادی ہے۔“ نواب کوڑی گیا۔ کوڑتاں میں وی مارو ہام، پر میتھوں وڈی کوڑی ہے۔ نواب اودھی ضد نوں آکھیا، ”نہیں اُبھے آلا نہ ہے۔ لے آلا مادی۔“ اکھے، ”شرط رکھ۔“ اکھے، ”جیہڑا گھر جھوٹا ہووے اوہنوں دیس نکالا۔“ بیگم اچے محول اچ ہے۔ نواب لہہ آیا۔

نواب آن کے کچھری اچ آکھیا، ”ایہہ ایہہ شرط لگ گئی ہے۔ پتہ کرو پرندے دا۔“ ہر کوئی بھج و گیا۔ ڈھیر سارا نکل گلن تاں وزیر اعظم آکھیا، ”پک واری کھلو کے گل سُنو۔“ ”سو۔“ اوس آکھیا، ”نواب دا تاں مینوں پک ہے بے وقوف ہے۔ اچ مینوں پتہ

لگا ہے کہ ایہہ سارا شہر بے وقوف ہے۔ بھڑیاں او! کدائیں پرندے اُڈ کے لگھ گئے۔ نہ اوہ ساتھوں پیندے۔ اگانہہ اسان لکھے تائیں وی گُوڑ مار کے چند چھڈاونی ہے۔ نواب نوں چچیاں چاں کرے۔ بیگم نوں گُوڑیاں۔ ہور لے لیسے۔“ ہٹ کے لگے آئے۔ اوہناں آکھیا، ”جی، بیگم دا خیال غلط ہے۔“ نواب لگا آیا۔ اوس آکھیا، ”توں میتھے تریہیں طلاقیں حرام ہیں۔ جا چلی جا۔“ عورت نوں مرد دی شان دا پتہ لگدا ہے یا اوہ چھوڑ دیوس یا اوہ مر جاوے۔ اگدوں عورت نوں مرد دی قیمت دا پتہ کوئی نہیں ہوندا۔

تڑے کیف بلوچ دے، چن ماڑی تے چکاں ماری
نواب زادی تھہ جوڑن لگ پئی، مانی دے۔ اوس آکھیا، ”مانی دا وقت ای گزر گیا۔“ اوس آکھیا، ”ہلا مینوں حمل ہے تیرا۔ ایہدا مالک کون ہے۔ بھلکے دھی ڈھیوے پتر ڈھیوے۔“ اکھے، ”ایہہ میں تینوں حق مہراج ماف کیتا، جیہڑا زیور ہئی ایہہ وی ماف۔“
روندی تے اُٹھ چلی تھلاں نوں ویکھن لوک تماشا

یا تاں اوہ نواب دی بیگم ہا۔ ہُن اوہ گداگر ہے۔ اوتھوں تڑ پئی۔ تڑ دیاں تڑ دیاں
اوہنوں ترائے چار ڈر ہن۔ موت دا خطرہ ہے۔ عزت دا خطرہ ہے۔ زیور دا خطرہ ہے۔
عورت ہے ہکلی۔ اوہ ایس چنیوٹ وچ آ گئی۔ چنیوٹ دا پہلا ناں چندن وٹ ہے۔
اودوں دینہہ لڑھکدا پیا ہا۔ ہر مسافرنوں رات دا فکر ہوندا ہے بھئی میں کیویں رہساں۔
اوہ کھلو رہی۔ کسے ویلے ایدوں ویکھے کسے ویلے اودوں۔ کسے ویلے دو قدم پٹے۔ مت
میں کسے ڈاکو تے پے جاواں، کسے بدماش تے پے جاواں۔ سکھاناں تیلی ہے۔ بڈھا
آدمی ہے۔ اوہ گاڈھی تے بیٹھا ہے۔ ویہدا بیٹھا ہے۔ زمانے اچ فرق ہوئے۔ اوہ اُٹھیا
ہے۔ اوس آکھیا، ”کہندی تاگھ ہے تینوں تے کہینوں ویہدی ہیں؟“ اوس ویلے اوہ
روون کڈھ ڈڑھی۔ اوس آکھیا، ”میں ایس ایس مصیبت دی ماری ہاں۔ شادی میں کائی
نہیں کرنی۔ میں اوس بندے نوں ویکھنا چاہنی ہاں، جیہڑا مینوں دھی بھین سمجھ کے بہائے
عمر ساری۔“ سکھاتی بولیا ہے۔ اوس آکھیا، ”بچیا! کلمہ بنی دا ہے؛ لا الہ الا اللہ محمد الرسول
اللہ۔ پیغمبر فرمایا ہے۔ مہمان ہے رحمت رب دی تے ساری عمر دا مینوں مہمان ڈھیوے۔
ادھوں اُتے میں کیہ چاہناں ہاں۔ آ تڑ آ۔“ اوس آکھیا، ”مینوں حمل ہے۔ بھلکے بال کوئی

ڈھیوے تال۔“ اوس آکھیا، ”اج نہ دسیندیوں تال بسر وڈھاں ہا۔ بہو۔“ بہہ رہی۔
 دیہاڑیاں دے بعد اوس نوں پُتر ڈھیہا۔ پُتر داناں اوس خان خواص رکھیا۔
 لوگ سدین خواصو تیلی دی ایہہ گل ہے۔ سکھے تیلی دا پُتر ہے۔ جیہڑے ایلے وڈیرا ہويا،
 اوہنوں پڑھنے پایا۔ ماں خواصو دی کتنا، پیہنا تے لوکاں دی اوس محنت شروع کر دتی بھئی
 ہر کم میں سکھے نوں کیویں آکھاں؟ ایہہ جوں بزار چوں لگھدا ہے، ایہدا دل شمس کان
 کریندا ہوسی تے جیب خرچ تال میں توڑا ایہنوں دیواں۔ اوہ جیب دا خرچ دیوے۔ خان
 خواص جیس لڑکے نوں غریب جانے نا، پیسے اوس نوں دے چھڈے۔ ماں محنت کر کے
 لے آوے۔ ایہدے وچ خون ہاشامی۔ ایہہ اللہ واسطے دے چھڈے۔ بچپن دے وچ
 ایہنوں پکو جیڈے نئی خواص سدیندے ہاں۔

ہک دیہاڑے کسے کھتری سیٹھ دے بچے نوں آکھیوس۔ ہر دیون آلے نوں
 ایہہ عادت پے جاندی ہے سوال گھتن دی، کیوں کہ اوہدا منی پوندا ہے۔ لڑکے نوں
 آکھیوس: چوانی لے لاتے میری تختی دھو لے آ۔ اوس آکھیا، ”سوہریا! میں لکھاں پتی سیٹھ
 دا پُتر ہاں۔ میں تیرا نوکر ہاں۔“ بھاریں آگئے۔ بچی خستاسی کہتی ہوئی ہا پُتر کھتری دے دی،
 جیویں ہڈوانے نوں ڈنڈی ہوندی ہے۔ اوسے دے اچوں چاں نپ کے ڈھاہیا تے کڈھ
 ڈڑھا مارن۔ مری گئی تے جیس ایلے اٹھیا ہے۔ اوس آکھیا، ”میں نک چاں وڈھیناں جے
 توں ایس تیلی دا پُتر تال ہوویں۔ یا توں کسے نواب دا ہیں یا کسے شہنشاہ دا۔ تیریاں
 عاداتاں اساڈے نال رلدیاں کیوں نہیں۔“ لگنی کاوڑ ہائی۔ خواص آکھیا، ”ٹھیک آہدا ہے۔
 میں ایہناں دے آر کیوں نہیں۔“ گھر آیا ہے۔ ماں آکھیوس، ”کھانا کھا۔“ اوس آکھیا،
 ”میں مرن مرن رکھ دتا ہے۔ چھتے تائیں سچی گل نہ دسیس۔ میں ایس تیلی دا پُتر تال ہاں
 نہیں۔ دس میں کہیندا ہاں؟“ ماں روون کڈھ ڈڑھی۔ اوس آکھیا، ”بچیا! توں نواب دا پُتر
 ہیں۔ تیریاں ترٹیاں میں چوڑ کیتیاں ہن۔ ایہہ ایہہ گل ہوئی۔ توں نواب شیر خان لودھی دا
 پُتر ہیں۔ بُرہان پُر ریاست دا مالک ہیں۔“ ”اچھا۔“ اکھے، ”ہا۔“ اوس آکھیا، ”مُر میں
 ایڈے نواب دا پُتر ہو کے تیلی دے ہتھ آلوں ویکھن نوں نہیں تیار۔ میں رزق اپنا رازق
 توں منگساں۔ اٹھی جے آدنا ہئی تال۔ میں استھہ ہُن نہیں رہنا۔“ ماں نال ٹُر پئی۔ ایہہ

اگے اگے اُردا آ وندا ہے۔ سوچیندا آ وندا ہے کہ میں ہُن کیہ کراں؟ نہ میں کوئی اتنا علم پڑھیا
 ہاں کہ نوکری کراں۔ نہ میرے وچ کوئی فن ہے۔ دو بندیاں دا بوجھ چاونا پے گیا ہے۔
 تکیا پیس تاں کدھی دریا چھھاں دی تے چھیڑو بک مجھیں لئی ودا ہے۔ آکھیوں،
 بھئی ایہہ کم تاں میں کر سکدا ہاں۔ مجھیں آ لے توں کچھ یوس، ”کون ہیں؟“ اوس دسیا،
 ”ہرل یا کوئی ہور ذات۔“ اکھے، ”میں براتی کھلوونا ہے۔ کوئی کھلارن آلا ہے۔“ اوس
 آکھیا، ”کیہ خدا دا ناں ہئی میرے جیڑا اپاڑو کوئی نہیں۔“ اوہ لئی گیا گھر ایہناں دوہاں
 نوں۔ رات نوں مارکا اکٹھا کیتا ہے۔ ”ہلا بھئی تینوں کیہ تنخواہ چاہیدی ہے؟“ اوس آکھیا،
 ”میں اپنی ماں کسے چلھے تے بہاؤن نوں نہیں تیار۔ وکھرا مکان ہووے۔ اساں دوہاں دا
 روٹی کپڑا بس۔“ گل دھری گئی۔ کچھلی رات دا وقت ہے۔ ایہہ سکولی لڑکا ہے۔ ماں چھھاں
 کریندی ودی ہوندی ہائی بھئی سنا پیا ہے۔ ہُن پرائیاں دے ہتھیں ہے۔ ہتھ وی جٹاں
 دے۔ راہک آکھیا ہائی جٹ نوں، ”مینوں سپ لڑ گیا ہے۔“ اوس آکھیا، ”زہر دھانودیاں
 تائیں پروں سہاگا تاں چائی لے آویں۔“ کچھلی رات دا وقت ہے۔ جٹ ایہوں گوڈا مار
 کے اٹھیا ہے۔ اٹھی، دُوئے چھیڑی لے ویندن۔ رُت ساون دی ہے۔ دریا چھھاں مست
 اٹھیا ہویا ہے۔ ایس مجھیں کڈھیاں۔ ماں مُصلا چاں ملیا ہے۔ میریا اللہ! میری امان
 تیرے حوالے۔ مجھیں ایس چھیڑ لئیاں۔

اوی راتیں چھیڑ نہ ڈاگاں بھیریا، ہیر ہوڑیندی ہے تینوں
 ایہناں بلیاں دے کالے پھنیر، مت ڈنگ چاں لاؤن تینوں
 سپ لڑی تے آویں چنویا، ایہہ ڈاگاں پلرھیں کیہنوں
 بابل پوچک دا کیہ گھٹنا ہے، ایہہ بال رنڈیا مینوں
 سکولی لڑکا ہے۔ جیس ویلے ناشتے دا وقت آیا ہے تاں ٹانگو تے چڑھ کے
 ویکھے۔ چھیڑو ہسن بھئی اساڈیاں دیگر آ وندین تے ایہہ ہُنے کاہلا پوندا ہے۔ سر دوپہر
 ہوئے تاں سرنوں پیڑ چڑھ گئی بھکھ توں۔ اگے ہلیا ہویا وی نہ۔
 تکیا ہے تاں پک فقیر ہے۔ ہتھ اوہدے وچ ہے سہیڑ ذن کیتا ہویا۔ اوس کچھیا،
 ”میاں کون ہیں؟“ اکھے، ”جی چھیڑو۔“ اکھے، ”چھیڑو کائی ذات نہیں۔ ہیں کون؟“ اوس

آکھیا، ”میں تینوں دساں، نواب زادہ ہاں یا پٹھان ہاں۔ توہیں کوئی مننا ہیں۔ توں گل کر۔“ اوس آکھیا، ”ناں کیہ ہئی؟“ اکھے، ”خواص۔“ اوس آکھیا، ”ٹھیک ہے۔ سہیڑ اوتھے پھدھیا ہے شکاریاں۔ ذبح کیتا نہیں۔ میں اوہنا تھوں منگ لیا ہے۔ گوشت کان دل ہائی۔ جنگل، بیلا میں جاندا نہیں، ایس سٹھ نوں۔ ایہہ بھٹن لے آ۔ جھیں تیریاں میں چریندا ہاں۔“ خواصو نوپ لیا۔ کسے جھگی دے وچ جا کے اگ بالی۔ بھٹن کے اوتھوں رُیا۔ بھکھ وڈھیا ہويا ہا۔ فقیر دے آوندیاں تائیں پک چکھلی جنگھ ایہہ کھا گیا۔ ایس آکھیا، ”فقیر! ہتھ لایا ماف کریں۔ ایہہ۔“ اوس آکھیا، ”چوتھی جنگھ وچ نہیں تے اے ہتھ لائے دی وی مانی۔“ خواصو آکھیا، ”فقیر! میں تاں اگے سہیڑ ڈٹھا ہويا نہ۔ ایہدیاں جنگھاں ترائے ہاں۔ لے بھئی اوس آکھیا، ”ایہہ دوا رولا پیا گھندا ہے۔ بھیڑیا! ترینبے جنگھاں آلا ای کدی سہیڑ ہويا ہے۔“ خواصو آکھیا، ”گلڈ دیاں دو بنائیاں بیس۔ سپ دی بنائی ای کائی نیسوں۔ بھیڑیا! ایہدیاں ترائے جنگھاں ہاں۔ توں تاں خدا دا ای منکر ہیں فقیر ہو کے۔ خدا نہیں بنا سکدا۔“ لے بھئی اوس آکھیا، ”جنگھ وی کھا گیا تے فتوے اُتوں لیندا ہے۔“ کدھیوڑ ہا۔ اوس آکھیا، ”گل سُن۔ جنگھ چوتھی من چاں۔ نہیں تاں میں تینوں بادشاہ کول ٹنگوا کے وی جنگھ منواونی ہے۔“ ”چوتھی“ اکھے، ”ہا۔“ ”جدوں چوتھی منویائی تاں میں تینوں پیو چاں سدنا ہے۔ ہن ترائے، میں کیوں آکھاں چار۔“ فقیر چُپ۔

چینیٹ دے وچ فقیر پھیرا مریندا آوندا ہے۔ بادشاہ چینیٹ دے ہوکا دیوایا ہے کہ میں مریض ہاں۔ کوئی میرا علاج کرے۔ میں گھل جاواں۔ مونہہ منگیا انعام دیساں۔ فقیر سناسی ہا۔ اوہ لگا گیا۔ اوس جا کے دوا دتا۔ اگے بڑے حکیم گھل رہے ہاں، بادشاہ گھل گیا۔ بادشاہ آکھیا، ”ہلا، انعام منگ۔“ فقیر آکھیا، ”ہور انعام میں کوئی نہیں منگنا۔ ایہہ جھکڑا ہے اوس چھیڑو تے میرا۔ جنگھ منوا دے یا اوس نوں موت سزا دے۔“ خواصو پھدھی آیا۔ فقیر آکھیا بادشاہ نوں، ”ایہہ لحظہ تخت تے میں بہناں۔ اوہ میرے پیش کیتا جاوے۔“ بادشاہ پٹھاں ہو گیا۔ تاج تون پا کے فقیر بیٹھا ہے۔ اودوں گرفتار کر کے پلس آ گئی۔ خواصو نوں فقیر آکھیا ہے، ”ہُن وکھ ہستی میری۔ ہُن جنگھ چوتھی من، نہیں تاں میں موت سزا کریاں۔“ اوس آکھیا، ”فقیر! باقی دیاں دیاں اٹھ آکھیں تاں من

ویساں، جیہڑا سہیڑ مینوں دتا ہائیا، اوہدیاں ترائے ہان۔“ اکھے، ”میں تینوں سزا کریاں۔“
اوس آکھیا، ”ایہہ لکھ کے دے چاں کہے میں مرنا نہیں۔“

ب: بول کے بول نوں پالے چاں کہے مکھ زبان تھیں بولے نہ
پھٹ ویکھ کے مہر دی مرہم لائیے، کہے زخم اُتوں پٹی کھولے نہ
کہے عرض غریب دا من لینے، کہے دُکھاں دے کیرنے پھولے نہ
کیتے قول اقرار امیر بخشا، جتھے پیر دھریے اوتھوں ڈولے نہ
”مردتاں زبان نال ہويا۔ ہُن میں بار بار آہا ہاں کہ اوہدیاں ترائے ہان۔ بس
جوں آکھ چھڈیا ہے اوہدیاں ترائے ہان۔“

اتنے نوں ماں خواصونوں سدیا ہے۔ ماں آکھیا، ”بچیا! میں سُہیا ہے فقیر تے
تیرا ایہہ جھگڑا ہے۔ اول کھاوئی ناہی۔ کھاہی ہائیا تاں من چھڈنی ہائیا۔ بے اوتھے بیلے
اچ ٹونہ مٹی، تے بے ہُن منسیں نا موت دے ڈرتوں تاں تُم لودھی پٹھان دا ٹونہ۔“
بندیاں آکھیا، ”چنگا آئی ہے بڈھڑی۔ سُب گھتی کھلی ہے۔“ خواص ہٹ آیا ہے۔ ہلا فقیر
آکھیا ہے، ”سہیڑ دیاں ترائے جنگھاں ہن۔ چوتھی نال نہیں۔“ اکھے، ”موت سزا۔ مانی
چاں منگ۔“ اوس آکھیا، ”مرنا جوں ہیں۔“ جیس ویلے خواصونوں سُولی دے تنخے آن
چاڑھیا نیں، گل اوہدے پھندا پایا نیں۔ اوس ویلے فقیر لگا آیا ہے۔ اوس آکھیا، ”دس!
سہیڑ دیاں جنگھاں؟ موت دا پھندا ہئی۔“ بول نہیں سکيا۔ ترائے انگلیاں کیتیاں ہن۔ فقیر
سمجھیا ہے مردا ہے۔ فقیر آکھیا، ”چھوڑ دیو ترائے میں کھا دھیاں ہن۔ ہک ایس کھاہی
ہے۔ دِن قیامت دے سائیں مینوں آکھنا ہے، تینوں کتنی سزا کریوے جیس ترائے
کھا دھیاں ہن۔“ چھوڑ دتا بیس۔ ”خواص!“ اکھے، ”جی۔“ ”ہُن تاں مُراوہ گل نہ رہی۔
ہُن چاں دس کتتیاں ٹنگاں ہن؟“ اوس آکھیا، ”فقیرا! اوہدیاں ترائے ہن۔“ فقیر ماریا
جیب اچ ہتھ۔ اوہدے کول پارس ہا۔ اوس آکھیا، ”ایہہ پارس ہئی۔ لوہے نال ٹکرایا تاں اوہ
سونہ ہو جاسی۔ پر قارون آلا خزانہ نہ بنائیں وچ حصہ اللہ دا رکھیں۔ ایہہ توہیں جیہاں
مرداں کول رہ سکدا ہے بھئی اکھیں ویہدیاں جنگھ کھا گیا ہیں تے موت من گیا ہیں۔ تے
نونہہ منیا۔“ خواص پارس لے لیا۔ لوہا لے لے اوہنوں سونا کر لے۔ ادھا چیر کے راہ اللہ دے

دے چھڈے۔ ادھا مزدوراں نوں دے دتا۔ جہلم توں پرانہ قلعہ روہتاس دا اج وی کھلا
ہے۔ اوتھے رہے۔ اپنے دل فوجاں دے، گھوڑیاں دے۔ کتھوں کتھوں دے منگتے آون۔

سخی خان خواص سکھے دا

دُکھ ونڈیندا ہے دُکھے دا

پیٹ بھریندا ہے بھکھے دا

آن کے اوہ لین۔

اوس ویلے سلیم غوریا ہویا ہے بادشاہ دلی دا۔ سلیم تے ہرکارے پہنچن۔ اوہناں
آکھیا، ”انج کر کے پک نواب ہے۔ سخی خواص خان اوہنوں سدیندن۔ اتنا علاقہ اوہ مل
گیا ہے۔ دن بدن اوہ ودھ رہیا ہے۔ جے ایہا طاقت ہے اوس دی تاں ایہہ دلی اوس
دے پیٹ وچ ہے۔ اسلحے بنوائے ہوئے پیس توپاں تائیں۔ قلعہ بنوایا ہویا پیس بغیر
اجازت دے۔“ قلعہ وی نہ بنواسکدا۔ توپ وی نہ بنواسکدا۔ بادشاہ نوں کاوڑ چڑھی۔ اوس
دھونسے تے سٹ چاں ماری۔ قلعے روہتاس دے اُتے دھاوا ہو گیا۔ اگانہہ آیا ہے تکیا
پیس تاں کئی لوہے، لنگڑے، انھے، مُتھاج، اوہ پے ہوئے بے وارث۔ بادشاہ کچھیا ہے:
”تسیں کون ہو؟ اوہناں آکھیا، ”جی اسیں لاوارث ہاں۔ سردی خیر ہوس، خان خواص دے
مہمان ہاں۔ اساڈے کان ایہہ شفا خانے بنے ہوئے۔ نوکر رکھے ہوئے۔ کھانا پینا لنگر
اودے۔“ بادشاہ وزیر نوں آکھیا ہے، ”ایہہ بندہ مارن دا تاں نہیں۔ ایڈے بندے
ہمیشاں نہیں جمدے دُنیا تے۔ لکھ مرے لکھ پال نہ مرے۔ جے ایہہ مار لینے اسیں، تاں
ایہناں دا بھار کون چھسی؟ کیویں رسائی ہو جاوے۔ ٹکا ادا کرے۔ رعایا بن کے رہے۔“
پیغام بھیجا ہے۔ خان خواص آ گیا ہے۔ صلح دیاں گلاں ہل گئیاں۔ اخیر صلح نامہ لکھی گیا۔
اوس ٹکا دیونا منظور کر لیا۔ بادشاہ نوں ایہدی صحبت وچ بڑا لطف آیا ہے، ایہدیاں گلاں
باتاں دے وچ۔ بادشاہ ایہنوں دلی دی دعوت دتی ہے۔

ایہہ دلی گیا۔ دو کنجریاں ہان، دوویں بھیناں۔ اوہ ایس نوں سُنوائیاں۔ سُنوا
کے آکھیا، ”پک لئی جا۔“ ایہہ پک لے آیا۔ صبح شام قلعے روہتاس دے وچ شراباں
مُزے۔ خان خواص و گیا آوندا ہے۔ ایس پہاڑ جہلم دے وچ میں بہوں بھنویا ہاں۔ دو

چیزاں اتھے بہوں ہین۔ ایس پہاڑ اچ۔ پک پُرانے قلعے، جہناں دا پتہ ہی نہیں کاہیں گھٹن تے دُور قبرستان۔ خان خواص وگیا آوند اہے۔ جے پک قبر دھرویں ہوئی دا کتبہ ایس پڑھیا۔ پتہ لگا ہے کہ بادشاہ دی قبر۔ ایہہ خُدا دے احسان بھل گیا ہے۔ شراباں تے کنجریاں تے لگا ہویا ہے۔ کلمہ پڑھیا ہے۔ توبہ کہتی ہے۔ آگیا۔ ساری مخلوق نوں بُلایا پس: میں توبہ کر گیا ہاں۔ تئیں وی کر جاؤ۔ کنجری نوں آکھیا پس، ”توں چلی جا۔ میں تیرے جوگا رہیا نہیں۔ شے بے کیہڑی لینی ہالے لا۔“ کنجری آکھیا، ”اسیں وی انسان ہونے ہاں۔ اسانوں وی ایہہ پتہ ہے خُدا کچھنا ہے۔ روزی دے مگر ایہہ عادتاں ہین۔ میں وی توبہ کرینی ہاں۔“

خان خواص نوں خیال آیا ہے، جیہڑا ٹکا میں دیندا پیا ہاں بادشاہ نوں، نہ ایہہ زکوٰۃ ہے نہ ایہہ خیرات ہے۔ ایہہ میں ڈرتوں دینا ہاں بھئی بھلکے میری امداد کر لسی۔ جے ایہہ راہ اللہ دے تے دیواں تاں اوہ امداد نہیں کر سکدا میری۔ اوس ٹکے توں کر انکار چھڈیا۔ بادشاہ نوں اکھیونیں یا کی ہو گیا ہے۔ بادشاہ دھاوا چاں کیتا۔ جیس ویلے آیا ہے خان خواص نوں اگے اعلان جنگ ہو چکا ہے۔ اوس دروازے بند کر لئے۔ سال گزر گیا۔ بادشاہ بیٹھا ہے۔ مینہ وُٹھے ہین۔ پٹھوں پانی نکل نہ سکدا۔ چشمہ پانی آلا خشک ہو گیا۔ پانی توں مخلوق تنگ آ گئی۔ خان خواص نوں اکھیونیں: اج توں بادشاہ توں مافی منگ۔ ٹکا تارنا منظور کر۔ اوس آکھیا: میں جنگھ دے مگر سر دے چھوڑیا ہاتے اج میں حق تے وی ہوواں بادشاہ توں مافی منگاں۔ تئساں ساریاں نوں میں اجازت دیناں۔ بادشاہ دے نال رل جاؤ۔ میں مرنا ہی مرنا ہے۔

جاناں دیباں گھر اُجڑیاں، ہر شے کرساں فانی
کدی نہ چھڈساں دین نبی داء، جو فرمان قرآنی

اوہناں آکھیا، ”مُر اُچ کر۔ تسے کر کے اسانوں نہ مروا۔ دروازہ کھول۔ دیوبھرے لڑ کے مریے میدان وچ۔“ اوس آکھیا، ”شابش۔“ خان خواص حکم دتا ہے کنجری نوں۔ اکھے، ”جی۔“ اکھے، ”اج ماتم موت دا اسانوں سنا چاں۔ دیوبھرے اسان مری جاونا ہے۔ تیار کر فوج نوں۔“ اندر طبلے نوں چھاٹ لگ گئی۔ کنجری تیار ہو کے گاؤں لگ

پئی۔ دُونی بھین اوس کجری دی سلیم غوری دے نال ہا۔ سلیم سوچیا: اچ نوں سروس مڑا کرا رہیا ہے تے سال گزر گیا ہے۔ میں سمجھیا ہاں مارلیساں۔ ”کجری!“ اکھے، ”جی۔“ ”توں وی اسانوں گوج دا مڑا سنا۔ دیو بھرے اسیں وی وگ جاویے۔“ اوس ویلے کجری باہر آلی کن دھریا ہے بھئی ایہہ کیہ گارہی ہے اندر آلی۔ اندر آلی آکھیا ہے:

سر سکے مجھ مر گئے، پنچھی بھنے اداس

کولان میماں ڈاڈراں، ہُن سبھناں رب دی آس

باہر آلی اوہی بھین سمجھ گئی ہے ایہناں تے پانی کوئی نہیں۔ ایہنوں پتہ لگنا بھئی پانی کوئی نہیں، ایس ہلنا نہیں۔ باہروں بھین نوں اوس سد کے آکھیا ہے، اڑیے:

سر سکے مجھ مر گئے، پنچھی رہیا نہ کو

دینہاں تیاری ہے لشکراں، جو رب کرے سو ہو

اوس ویلے اوس نواب نوں مُہارک دتی ہے بھئی اوہ جا رہیا ہے۔ سخی خواص نواب حکم دتا ہے: اُٹھیو، خیراتاں کرو۔ نعرے مارو۔ جوں نعرے اندروں وچن۔ سلیم آکھیا، ”ایہہ تاں جٹ بندہ ہے تے ہُن نکل کے رات نوں لڑائی گھتو ہے۔“ اوس ایلے رات نوں لڑائی نہ ہوندی۔ اوہ چڑھدا ہاتھی تے، تے کجری نوں نال لیندا تے مار کے نوں نال لیندا تے مار کے نوں آکھیوں، ”آون کروئیں۔“ اوہ ہر شے سٹیندے ٹر گئے۔ اندرلیاں تے اناج اُجھڑیا ہویا ہا:

لطف علی مسکیناں نوں رب دیندا رزق ہوائی

اوہ ویندے رہے۔ بڑے اسلحے ایہناں دے ہتھیں آ گئے۔ سامان آ گیا۔

بڑیاں خوشیاں منائیاں فتح دیاں۔ عیداں منائیاں۔

بادشاہ گھر آ گیا۔ بیگم نال بادشاہ کسے گل توں کاوڑیا۔ بیگم آکھیا، ”ہا، پاولیاں دا باز گھر دیاں کٹڑیں مریندا ہے۔ سال توں رہیا ہیں۔ خان خواص ہک نواب ہو کے، اوس تیرا مونہہ اڈا دتا ہے۔ میتھے رُعب گھتتا ہیں۔“ بادشاہ خیال کیتا ہے بھئی جتھے عورت میری دا دل کھلا ہے، جیہڑے تخت ہن میرے نواب، اوہناں دا وی دل اُٹھی گیا ہوسی۔ بادشاہ راملی بلانے بھئی ایہہ کیوں فتح ہوندا ہے خان خواص؟ اوہناں آکھیا، ”جتنے تائیں خیرات

اوبدی بند نہ ہووے، اوہ تیتھوں فتح نہیں ہوندا۔“ بادشاہ وزیراں نوں آکھیا، ”خیرات اوہ گھروں کریندا ہے۔ میں بند کیوں کروائیں؟“ وزیر آکھیا، ”میں دسیناں ہاں طریقہ۔“ ”ہلا۔“ ”راجا بھٹ ہے تیرے شہر دا۔ کنیں بھٹ ایس دے شاگرد ہین۔ بادشاہاں دا مانگت ہے۔ ایہہ سر اللہ واسطے منگے۔ خان خواص سر دیونا نہیں۔ سخی نہ رہیا۔ اسیں حملہ کر دیاں۔“ راجے بھٹ نوں سدیا۔ بھٹ آ گیا۔ بادشاہ آکھیا، ”اتنا انعام لے۔ خان خواص توں جا کے سر منگ۔ ہٹ کے مینوں ولدا دیویں۔“ اوس آکھیا، ”شہنشاہ! تیرے دل ایچ کیہ ہے، بھائی اوہ سر نہ دیسی؟ تے سخی نہ رہیا۔ مینوں قسم خدا واحد دی میں سر منگاں اوس دے چھڈنا ہے۔ پر لکھ مرے لکھ پال نہ مرے۔ میں ایڈا غلم کیوں کراں؟“ بادشاہ تخت تے بیٹھا ہے۔ بندیاں دی ہا کر نکلی ہے وچ کچہری دے۔ شابش جوان دیا بچیا! خان خواص کتھے بیٹھا ہیں توں۔ بھٹ قسم چاں کے آہا ہے اوس سر دے چھڈنا ہے۔ بادشاہ دے دل تے بڑا اثر ہويا ہے۔ بادشاہ آکھیا، ”بھٹا!“ اکھے، ”جی۔“ ”توں سر منگیں اوہ دیسی چاں؟“ بھٹ آکھیا، ”اوہ دیسی چاں۔“ اکھے، ”ایڈا سخی ہے تاں میں اوس نوں مارنا کیوں ہے؟ اوہنوں لے آ اتھے بھئی مینوں سر اللہ واسطے دے۔ اتھے آ جاوے۔ میں ہر سبب اوبدے نال رسائی کرنی ہے۔ ٹکا تارے نہ تارے۔“ اوس ویلے ہر کہیں دُعا خیر چاں آکھی۔

بھٹ ٹر پیا ہے سر اللہ واسطے منگن بھئی میری وجہ دے نال دولڈ دے پے رس جاوے۔ رسائی ہو جاوے۔ مُلک بچ جاسی۔ مخلوق بچ جاسی۔ بھٹ قلعے روہتاس دے آیا ہے۔ خان خواص کچہری لائی بیٹھا ہے۔ بھٹ آکھیا ہے:

اے خان خواص سکھے دا، مینوں گھر دی گوہدی دے
میں دور دھیانی منگتا، تیرے سر دا ایس کرے
ترور بند، جگ چار لوگ تینوں ہی جانو
تُم اہل داتار ہو یہ بات پچانو
تم پوت سپوت ہو، لاج پتا کی راکھو
تم باغ بلبند ہو، دم دُرجن کا چاکھو

کر کر وچار پنڈت یہ کہے

یہ سیس کٹ دے بھٹ کو، جس کیرد جگ میں رہے

مروتو ہیں سر پر جاونا ہے۔ اج راہ اللہ دے سر دے۔ کیوں؟ بادشاہ مینوں
آکھیا ہے اوہ انتھے آسرنہ دیوے، تیرا بال بچہ میں قتل کرنا ہے۔ خان خواص آکھیا، ”میں
کچھ وی دیواں۔ ماں اپنی دے ہتھوں دیناں۔ اوہدے بڑے احسان ہین میتھے۔ ایس
ثواب چوں رہ نہ جاوے۔ میں ماں توں اجازت لے لئیں۔“ خان خواص ماں کول آیا
ہے۔ ماں اگے سنی بیٹھی ہا۔ خان خواص آکھیا، ”اماں! بھٹ ہے اللہ دے راہ اُتے سرنگدا
ہے۔ جے کدی توں اجازت دیویں تاں میں اللہ واسطے سر دیواں۔ تیرا وی ایس قربانی ایچ
حصہ ہووے۔ جیویں مائی ہاجرہ دا حصہ ہے۔“ ماں رو پئی ہے اوں آکھیا: بچیا!

ایک کھٹ چڑھ مرن، ایک سُنے نہ جاگن

ایک پانی دُوب مرن، ایک ڈنگت بھوا بھاجن

ایس جیونے کو جیونا، اگر راج بھاٹ یہ کہے

یہ سیس کٹ دے بھٹ کو، جس کیرد جگ میں رہے

دے اللہ واسطے۔ میں تیری شادی تے خوش ناہم، جتنا تیری ایس موت تے

میں خوش ہاں۔ کیوں؟

ماں اکبر دی فخر کرے، کدی علی اکبر پر نیسی

شادی کر کے پھلسی پھلسی، صاحب اولاد دا تھیبی

پر ایس گل دی اوہنوں خبر ناہی، ایہہ سائگاں نال جھوٹیبی

عین بہار دے موسم توں، ایہدی کھڑدی شاخ کپیبی

ماں تیار کر دتا ہے۔ آکھیا، ”اوہنوں آکھ بھئی میرا سر کٹ لے۔“ بھٹ نوں
آن کے آکھیا ہے۔ اوں آکھیا، ”نہیں جی سر کٹنا ہے دلی دے دربار وچ۔“ اکھے، ”کٹ
کے اودائیں لے جا۔“ اوں آکھیا، ”نہیں جی شرط ایہا ہے۔ میرے بچے تاں چھندے
ہین۔“ خان خواص آکھیا، ”چل دے جوں چکا ہاں۔“ ماں نوں نہیں ملیا مت ماں مینوں
دلی جاون کان اجازت نہ دیوے۔ رستے دے وچ بھٹ پیشاب تے بیٹھا ہے۔ اوہنوں

ڈھل گئی ہے۔ خان خواص پہاڑ تے چڑھیا ہے بھئی میں ماں نوں ویکھ لئیں۔ ملیا میں نہیں۔ بکوفرنزند ہام اوس دا۔ سمجھیا ہے نہٹھا جاندا ہے۔ سد کے بھٹ آکھیا ہے:

سرسلطانی ست جگ پورا، کون سو ہے جو تم کو ڈکے
 ندہل کالا ندہل جاگئی، ندہل شیر بھیشن دھکے
 ککے لشکر لے کے جا مل سلیم غوریے نوں، ککے جا بہو ککے
 خان خواص توں کیا سر دیا، توں آپ پہاڑ پہاڑ کو تکے

خان خواص آکھیا، ”غلطی ہوئی ہے سرجوں تیرا ہو چکا ہے۔ میں تیتھوں اجازت لینی ہا۔ ویکھو تاں ماں داخل ہام۔“ بھٹ آکھیا، ”وکیہ لے۔“ سخی خان خواص آکھیا، ”نہیں۔“

چلدے چلدے دلی آگئے۔ بھٹ نوں یقین ہے ایہناں دی رسائی ہووئی ہے۔ مینوں روٹی کسے نہیں پکاون دیوئی۔ کیوں نہ پہلی روٹی میں پکائیں ایس دی۔ باغ شاہی محل دے وچ بیج وچھی ہوئی ہے۔ اوتھے آن کے سنوایا ہے۔ گھر آ گیا ہے راجا بھٹ۔ پتر اپنے نوں آکھیا، ”بالا!“ اکھے، ”جی۔“ اکھے، ”جا خان خواص نوں مٹھیں بھر۔“ عورت نوں آکھیا ہے: میں کوٹاں چوں کڈھ کے آندا ہے۔ توں ایہدا کھانا پکا۔ عمر ساری ایہدا کھادھا ہے۔ جیس ایلے رسائی ہو جاوئی ہے۔ بادشاہ اسانوں کیوں پکاون دیونا ہے۔ اوہ کھانے پکاون لگ پئی ہے۔ راجا بھٹ گھر سیس گیا ہے۔

بھٹ دالڑکا مٹھیں بھریندا بیٹھا ہے۔ اوتوں مالی باغ دا۔ اوس آکھیا، ”کیہنوں بادشاہ دی بیج تے سنوایا ہویا ہئی؟“ اوس آکھیا، ”خان خواص سر دیون آ گیا ہے۔“ اکھے، ”ہا۔“ ”مینوں ہک واری زیارت تاں کرن دے۔“ خان خواص دے مونہہ اُتے پلڑا ہے۔ اوس چھک کے ہٹایا ہے۔ جے تکیا ہے تاں تجلے نور دے پے برسدن مونہہ تے۔ مالی بیج پیا ہے۔ کچہری نال ہائی۔ بادشاہ نوں اوس آکھیا، ”خان خواص سر دیون کان آ گیا ہے۔“ بادشاہ حکم دتا ہے: سٹھنگی تلوار آلا قزلباش، تلواراں دی چھاں پیٹھ لے آؤ۔ مطلب کیہ؟ عورت مگر بیٹھی ہاؤس۔ میں اوہنوں وکھائیں۔ قیدی ہو کے آیا کھلا ہئی۔ جیہڑے ایلے بھٹ ہٹ کے تکیا ہے فوجاں آندیاں نوں۔ اوس مٹھ غضب دی بھری ہے۔ خان خواص

نوں آکھیا ہے:

اُٹھ رے جاگ باغ کیوں سویا ہیں
فوجیں دھائیں دھائیں کر آئیں
خان خواص وکھ کے اُٹھیا ہے۔

چُپ رہو بھورو بھاٹوا! جند پائیں
میں تو سیس کٹ دے رہیا اوتھائیں
جے کر کدی توں آکھیں چڑھ آیا سلیم غوریا
میں گڑھ کوٹ آگرہ دے ڈھائیں
پر میں دان کیا سر جب کیوں دان ہتھ پائیں
اوہنوں لے کے تڑپے ہین۔ بھٹ پچھانہ بچھ پیاہے کہ پیو آہدا ہا رسائی ہے۔
ایہہ کیہ ہو گیا۔

خان خواص جیس ایلے وچ پکھری دے آیا ہے تاں اوس آکھیا، ”لوکو! السلام
علیکم۔“ بادشاہ آکھیا، ”میرا سلام کیوں تونہہ کیتا؟“ خان خواص آکھیا، ”جیہڑا رسولی سلام
ہے، اوہ میں ساریاں مسلماناں نوں کیتا ہے۔ جیہڑا تیرا سلام ہے، ایہہ شرک۔ تینوں کیوں
جھکاں؟“ بادشاہ آکھیا، ”مڑ جھرو کے چوں لگھ۔“ ہک چھوٹا دروازہ بادشاہاں بنوایا ہوندا ہا
بھئی یاکی ایتھوں لگھن۔ جھک کے لگھن۔ خان خواص پہلے لتاں چاں لگھائیاں ہین، مڑ
سر۔ لت کرنی بادشاہ آل جرم ہا۔ جلا دنوں اوس حکم دتا ہے، ”سراڈا دے۔“ ماری ہے
تلوار۔ ہک واری زبان چوں کلمہ نکلیا ہے۔ سر جی کے دور جا پیا ہے۔ پکھری اچ سناٹا چھا
گیا۔ بھئی ظلم تاں اوڑک دا ہو گیا۔ اتنے تائیں بھٹ نما نا گھر جا پہنچیا ہے، لڑکا۔ اوس آکھیا،
”اماں! ایہہ کیوں سنا ہویا ہے۔ خان خواص نوں تلواریں دی چھاں پٹھ لے کے گئے ہین
تے ایہہ آہدا ہے رسائی ہے۔“ بھٹنی دے ہتھ اچ چمچا ہے۔ اوس ہدھ ماری ہے گھر آ لے
نوں:

اُٹھ کتنا سر پاگ دھر جاگ رہیا ہیں کیوں سو
تڑیا پردھاں بالکاں اک دن مرنا ہو

گرُھ پت گرُھوں کڈھا کے آج شہن ہتھ دتو
 جے خان خواص اج ماریا ہے مت مرنوں چکو
 بندے دا پھل بنیں۔ جے اوہ مری گیا ہے تاں اساڈا مرنا حق ہے۔ بھٹ بھج
 پیا ہے۔ بھٹ جیس ایلے اگانہہ آیا ہے۔ تکیا تاں سرکپیا پیا ہے۔ بھٹ روون کڈھ ڈڑھا
 ہے۔ اوس آکھیا، ”اے خان خواص! میں اوس ویلے نوں پچھتاںدا ہاں، جیہڑے ایلے ماں
 کولوں کھس کے میں تریا ہاں۔ مینوں ایہہ پتہ ناہی، ایس ایہہ ظلم کرنا ہے۔ ایس لعنتی کیدا
 ظلم کیتا ہے، پر لوگو! ہر شے دی حد ہوندی ہے۔ ایس بندے دی سخاوت دی حد میرے
 ہتھیں نہیں آئی۔“

ند حد ناد ندی حد ساگر جل حد گنگ بھجتر بھیر
 تھ حد ارن ارن حد دیر، دیر دی حد پون سمیر
 دھن حد ہست ایہے موتیان حد، کہت کرنٹ کہن سر شیر
 دوئی خلق تمام سبھی حد راکھت توں بے حد گرین گر میر
 بھٹ اتنی گل کر کے بادشاہ آل حملہ کیتا ہے۔ اگوں سپاہ کھلی ہا، اوہناں سانگاں
 تے چالیا ہے۔ بھٹ مری گیا۔

بھٹ دا پتر آیا ہے۔ اوس آکھیا، ”شاباش بابا! تیرا حق انجیں ہا۔ رحمت ہی خان
 خواص توہیں سخاوت دی حد دکھائی ہے۔ میرے بابے دی وفا دی حد دکھائی ہے۔ جے میں
 حلالی دی حد نہ دکھائیں تاں میرے وچ وی بندیاں کائی نہیں۔“ اوس آکھیا:

کلیا کندوری، بھے سالنا پلا
 مانڈا کھلاوے فقیروں کو پیٹ بھرے بھکھے کا
 چڑھے دل دریا چھٹے پیر اولیا
 خوش خال من مگھے کا
 جاں چڑھ دھاوے گیت گیت فتح پاوے
 گرُھ کوٹ رُکھے کا

اوس دی حملہ کیتا۔ اوہنوں وی سانگاں تے چالیاں۔ اتوں بھٹ دی عورت

آگئی۔ اوس آکھیا، ”شابش ہے میرا پُترا! حلالیاں دی حد دکھائی ہا۔ خاوند میرے وفا دی حد دکھائی ہے۔ اے خان خواص! توہیں سخاوت دی حد دکھائی ہے۔ اے لعنتی توہیں ظلم دی حد دکھائی ہے آہدی ہے:

جاں لڑا کنہیں گکھڑ سے دل لیوں لپیٹ یکے یکے سارا
جاں لڑا کنہیں یمن قصوری جھلے کون شاہوں کا بھارا
پر یہ افسوس رہا تن اندر، اج گیدی گار دغا کر مارا
اتنی گل کر کے پُتر دے اُتے کھلو کے پیٹ اپنے دے وچ کرد ماری۔ اوہ وی
دُکدی آئی۔

بھٹ دی لڑکی ہوئی ہے رائے لعلوں۔ نوجوان کواری۔ اوسے چن اج بھین بھرا
دیاں گڈھیں ہان، جیہڑے ایلے ایس سُنیا ہے نا۔

اوہ پے نیں اکھے جھاں دے سراں تے، بندھ دے ہائے ویراں دے دعوے
مری چکے نی۔ اوس عروسی کپڑے چاں پائَن۔ سلوار دیاں دوواں جیاں دے وچ کٹاراں
فولاد دیاں ہین۔ جیہناں نوں زہر دی پان ہائی۔
ہک کٹار ہتھ اج ہے۔ اوتھوں ٹُر پئی۔ آن کے اوس بھرا دے سکنناں دے وین
کیتے ہین تے میلکھ بڑا رُتا ہے۔ ماں نوں پالن دے وین کیتے۔ پیو دے لاڈاں دے
وین کیتے۔ جیس ایلے خان خواص دا وین کیتا ہے، جیہڑی اوتھے کُل مخلوق ہائی، بڑی رُنی۔
اوس کٹار ہتھ آلی جیہ تے پھیری ہے۔ فولاد جتنا سچے اتنا تیز ہوندا ہے۔ ایہہ فولاد دی
صفت ہے۔ دُوئے ہر لوہے تے خون جمدا ہے۔ اوس زبان تے پھیری تاں آدم ہائے
ہائے کیتی۔ بھٹنی مردی ہے۔ سلیم آکھیا ہے۔ ”واسطہ خدا دا ہئی مینوں ایہہ پتہ نہ بھئی ایس
بندے دے مگر تِساں ساریاں تلیل ہو جاونہ ہے۔ توں نہ مرے۔“ اوس آکھیا، ”ماں مرگئی۔ پیو
مر گیا۔ بھرا مر گیا۔ خان خواص جیسے لُجی سردار مر گئے۔ میں کیہدے کول رہواں؟“ اکھے،
”میرے کول۔“ اکھے، ”لوئڈی بن کان۔“ اکھے، ”دھی کر کے بہیساں۔“ اکھے، ”ایسے
زبان نال دھی سدیسیں، جیس زبان نال قسم چا کے خان خواص مرا گھتیا ہئی۔“ اکھے،

”جیہڑی قسم توں آہنی ہیں۔“ ”ہاں، میں آہنی ہاں ست پوڑیاں ہین تیرے تخت دیاں ستویں تے توں کھلو۔ چھیویں تے میں کھلونی ہاں۔ میرے سر دے اُتے ہتھ رکھ کے، ایس مخلوق نوں گواہ رکھ کے، مینوں دھی سد۔“ اوس آکھیا، ”کٹار سٹ گھت ہتھ آلی۔“ کٹار اوس سٹ چھڈی ہے۔ جیہاں دیاں کٹاراں دا اوہنوں پتہ کوئی نہ۔ سپاہ رستہ دتا ہے۔ چھیویں پوڑی تے آ کے کھلو رہی۔ بادشاہ ستویں تے کھلو رہیا۔ بادشاہ سر دے اُتے ہتھ رکھیا ہے۔ مخلوق خدا دی گواہ رہیائے راجے بھٹ دی لڑکی میری دین دُنیا دی دھی ہو چکی ہے۔ اتھے ای ہا۔ اوس کڈھ کے ماری ہے کٹار ہسیاں وچوں پٹھاں دھریکی ہے۔ دُھنی تائیں تردی گئی ہے۔

اُل پوُنیاں دی آوے ساہ پئے ہین جٹ دے
 ڈھے گیا بادشاہ۔ فوجاں ہائے ہائے کر کے بھجیاں۔ اوس آکھیا، ”گل ہک میری سُن لیو۔“ ”دس۔“

ایتی لکھ کٹک اٹک رہے کوئی تیغوں کے زور سے باندھ لیو ہے
 نہیں بھٹ بانہ چائی، اتریو گڑھ سے جب نام صاحب کا دیا کیو ہے
 کہے لعلن راء مٹے نہیں گھاہ، پر مٹن ہار آپ جو بھیو ہے
 خان خواص بہشت سدھایا، ماریا ہے ایہہ گیدی جیس کا بول گیو ہے
 اوس ایلے بھٹنی دھرک چاں ماریا۔ اُتوں تلواراں وس گنیاں۔

غلام محمد چیمہ

اکبر جلال دین دی شہزادی بیمار ہو گئی۔ چتنے حکیم ہاں سارے سدے۔ شہزادی نہ ٹھیک ہوئی۔ اکبر ٹوں کسے دسیا کہ جیہڑا ہے نا غلام رسول چٹھا، منجر چٹھیاں دے، دیسی حکیم ہے تے اوہ وی شہنشاہ سدو۔ اکبر جلال دین ڈاچی سوار تیار کیتا۔ جاتے غلام رسول ٹوں بلا لے آ۔ ڈاچی سوار سفری ہويا۔ منزل بہ منزل طے کردا ڈاچی سوار پہنچیا ہے منجر چٹھیاں دے۔ اوس کچھیا، ”میں ٹکرنا ہے غلام رسول چٹھے ٹوں؟“ بندے کسے آ کھیا، ”جنیا! غلام رسول اوہ جھلار جنتی ہوئی ہئی تے پانی لائی ودا ہے“۔ ڈاچی سوار چلیا۔ آیا تاں تکیا غلام رسول جٹ بندہ میڈھیاں آلا، مجھ دھوتی، کہی لے کے ٹوک کردا وتے۔ ڈاچی سوار سوچیا، جیہڑا ہے نا ایہہ حکیم، ایہنوں تاں شہزادی دکھاونی وی جُرم ہے۔ ایہنوں بادشاہ دے ستر اچ لے جاونا وی گناہ ہے۔ میں بڑا بھلاں۔ ڈاچی سوار رُک گیا۔

حکمت ہوندى ہے زری دانائی۔ غلام رسول تکیا ڈاچی سوار آلوں۔ اوس سمجھیا ایس بندے ٹوں کم ہائی میرے نال۔ میری طبیعت ویکھ کے بھیرا پے گیا ہے۔ اودوں غلام رسول ٹریا۔ اوس آ کھیا، ”جنیا! ڈاچی بہائیں نہیں۔ ایہنوں مٹھا رکائی رکھ۔ میں امد پیاں“۔ غلام رسول آیا۔ اوہدا قمیض ہائی کھوہ دی کانجن تے۔ قمیض چایا۔ وچوں پک ڈبی کڈھی۔ ڈبی چوں دو گولیاں کڈھیاں۔ اوس آ کھیا، ”پک گولی اپنے مونہہ ج پالے۔ پک ڈاچی دے مونہہ ج پچھوڑ۔ ہُن ڈاچی بہا چاں“۔ اوس دے چھوڑیاں۔ ہُن ڈاچی سوار

سوچیا ایہدے توں چکھناں۔ نہ تاں بیمار ہاں میں تے نہ ای میری ڈاچی۔ اسانوں دو خوراکاں کیوں دے چھوڑین ایویں۔ ڈاچی سوار چکھیا، ”حکیم صاحب! میں وی بیمار کوئی نہیں۔ ڈاچی میری وی تندرست ہے۔ ایہہ وی بیمار کائی نہیں۔ اسانوں کیوں توہیں پک پک گولی دے چھوڑی ہے۔“ غلام رسول آکھیا، ”جوان! انسان ہوندا ہے بھلن ہار۔ میں بھل گیا ہوساں۔ پر میں تیری ڈاچی اور تیری طبیعت ڈٹھی ہے۔ تئیں ایس ٹائم سوکھ دی منزل توں باہر آئے کھلوتے ہو۔ تیرا خون اور ڈاچی دا خون دوویں تیر رفتار اچ ہن۔ تُوں ڈاچی بہائیں آ۔ تُوں یک دم رُکے ہا۔ ڈاچی لوبلی ہو جاوئی ہائی۔ تینوں وی ایہا مرض لگ جاوئی ہائی۔ تینوں دتین خوراکاں۔ ڈاچی بھاویں دریاوے گھت چھوڑ۔ پانی اچ بہا چھوڑ۔ ڈاچی دی طبیعت وی ٹھیک رہی۔ تیری وی ٹھیک رہی۔“ ڈاچی سوار آپ سفر تے نگہ ماری۔ اوس سفر گنیا۔ اوس سوچیا واقعی میں سوکھ توں نکلد اپنا ہام۔ اوہدا دل مطمئن ہو گیا حکیم تاں ہے۔

ڈاچی سوار آکھیا، ”غلام رسول! میں آیا ہاں دلی جہان باد چوں۔ اکبر جلال دین دا میں قاصد ہاں۔ اوہدی شہزادی بیمار ہے۔ تینوں لے جاونا ہے۔“ اوس آکھیا، ”ٹھہر میں تیاری کر لیں۔“ اوس لسی پانی پیتا۔ ٹھہر کے نکھتا۔ نکھتا کے کپڑے بدلے۔ گھوڑے تے گھتی کاٹھی۔ غلام رسول نال ٹر پیا۔ جدن چلدے چلدے دلی پہنچے تاں غلام رسول وڑیا دربار تُوں، جیہڑے ہان نا وزیر، مصدی، نواب، امیر بیٹھے۔ اوہناں نکلیا غلام رسول تُوں تاں اوہ سارے ہس پئے۔ اکبر جلال دین وی ہس پیا۔ اوہناں آکھیا، ”پنگا تاں ایہہ حکیم ہے جیس توں پورے طور مچھلی نہیں بجھدی پئی۔ ایس علاج کیہڑا کرنا ہے شہزادی دا۔ پھلانا ڈاکٹر آیا۔ پھلانا ڈاکٹر آیا۔ شہزادی نہیں گھلی۔ ایہہ کیہڑا بندہ آ گیا ہے؟“ غلام رسول بہہ گیا۔

اکبر جلال دین سوچیا۔ ایہنوں سدیا ہے بڑے سفر توں۔ ہُن ایہنوں مریض نہ مکھائیں تاں میں وی حضوری تے سلطانی ہاں۔ میری وی توہین ہے۔ بے عزتی ہے۔ جھٹ توں چکھے پووا شیوا کے اوس آکھیا، ”آ بھائی حکیم صاحب! تینوں مریض چیک کرائے۔“ غلام رسول آکھیا، ”شہنشاہ! جیہڑے مریض دی حکیم نبض نپ کے علاج کردا

ہے۔ اوس علاج کیہڑا کرنا ہے؟“ اوس آکھیا، ”مڑا یہہ گل تاں ہوئی۔“ اوس آکھیا، ”کچی تند لے لیو چھلی۔ پک سرا جا کے مریض دے مَرچے تے بنھو۔ دُوا سرا مینوں دیہو۔ میں مرض ویکھ لیساں۔“ اوہناں آکھیا، ”بیلی جٹ ہے تے ہے مڈھوں ڈکار پیا لیندا۔ ہنجا مڈھوں اگانہہ ٹپ گیا ہے۔“ اوہناں تند دا آڈر دتا۔ جیہڑیاں گھر ہاں نا نوکریں، شہنشاہ! دے گھر دیاں، اوہ وی آگنیاں تماشے دے وچ۔ مذاق اچ آگنیاں۔ گھر اچ ودی ہا پک بلی۔ اوہناں بلی نپ کے تے تند نال اوہدے پٹنچے دے بنھ چھوڑی۔ سرا باہر بھیج چھوڑیا۔ غلام رسول تند نی۔ دو منٹ غلام رسول تند لے کے بیٹھا رہیا۔ غلام رسول بولیا، ”شہنشاہ بندہ وی مریوئی تے ڈاچی وی مریوئی۔ مینوں وی پدھ گھتیوئی۔ جیہڑا ایہہ مریض ہے ایہدا تاں علاج ای سوکھا ہائی۔ پاء گوشت دا ایہنوں روزانہ کچا کھویندے رہو ہا۔ بلی موئی ہو جاوے ہا۔“ دُنیا حیران، پریشان۔ ایہہ کیہ ہو یا ہے؟ جوں اکبر گھروں پتہ کیتا تاں واقعی گل ایویں ہا کہ بلی دے مَرچے نال تند بدھی ہوئی ہا۔

اکبر جلال دین پھیر گیا۔ اوس پھیر جا کے شہزادی دے مَرچے تے تند بدھی۔ غلام رسول ڈٹھا۔ ویکھ کے اوس آکھیا، ”شہنشاہ! جیس مکان اچ ہے نا شہزادی، اوہنوں دو دروازے آہمو سامنے بنوا۔“ دروازے بن گئے۔ اوس آکھیا، ”گوہے دی ساہ دی دروازے تک بھرتی کروا دے۔“ بھرتی ہو گئی۔ غلام رسول آکھیا، ”شہزادی پک پاسوں وڑے دوئے پاسوں نکل جاوے۔ میں کجھ مرض گھریاں توں ویکھنی ہے۔“ شہزادی مڑی۔ غلام رسول ہائی پیر دی تلی دی ناڈ دی رت کڈھنی۔ غلام رسول آکے، پیراں دے گھریاں دے وچ آکے نشتر دب چھوڑی۔ غلام رسول آکھیا، ”شہنشاہ! صبح ابے تسلی نہیں لدھی مرض دی۔ شہزادی مڑ وڑے۔ چدوں اگے وڑی ہے۔ گھریاں تے گھرے دھرے۔ فرق نہ پون دیوے۔ گھرے دب کے دھرے۔ گھرے نہیں چنگے لگے۔“ شہزادی مڑ وڑی۔ جیس ایلے اوس گھرے تے لت آئی نا شہزادی دی، پیٹھوں نشتر پئی اوس ناڈ ٹک چھوڑی۔ شہزادی ہائے ہائے، کیتی۔ غلام رسول آکھیا، ”ہائے ہائے نہ کرو۔ نیانی ٹوں آکھ پٹیاں لے کے کول بہہ جاوے۔ جداں طبیعت ٹھیک ہووے خون بند کر لیو۔“ طبیعت ٹھیک ہوئی تاں خون بند کر لیا۔ غلام رسول مہارک چاں دتی۔ اوس آکھیا، ”شہنشاہ! مہارک

ہی۔ شہزادی گھل گئی ہی۔“

اکبر جلال دین آکھیا، ”غلام رسول! انعام منگ۔“ اوس آکھیا، ”شہنشاہ، کسے چیز دی کمی نہیں۔ کسے چیز دی لوڑ نہیں۔“ اکبر آکھیا، ”منگ۔“ اوس آکھیا، ”لوڑ ای کائی نہیں۔“ اکبر آکھیا، ”میں حضوری بادشاہ ہاں۔ میتھوں منگ۔“ اوس آکھیا، ”منگنا ہے نا تاں جیہڑے حکیم ہن نا دلی دے روپیہ پٹھا لا کے مینوں دے چھوڑ۔“ بندیاں ساریاں آکھیا، ”حکیم سیانا بڑا ہائی، پر دیہاڑے ناہس جاہ تے۔ حکیم ہزار دو ہزار ہوں۔ ایہہ کائی ریاست منگ لیندا۔ کائی جاگیر منگ لیندا۔ بد بخت ہائی۔“ اکبر جلال دین آکھیا، ”غلام رسول! مرُ حکیم کیوں تلاش کریے دلی چوں۔ ایہہ دلی جہاناباد ہوئی۔“ اوس آکھیا، ”جناب! دلی ساری چھوٹے توں لے کے وڈا، چھوٹیاں توں لے کے وڈیاں بییاں مرد سبھ چٹیل میدان چ کڈھ۔“ دُنیا باہر ہو گئی۔ اوس آکھیا، ”ایس دروازے چوں پک پک بندہ گزردا رہے میرے کولوں۔ تیرے جیہڑے ہن نا مُنشی، فیجرا ایہہ رجسٹر لے کے میرے کول بہہ رہن۔ میں اوہناں توں آکھساں ایہہ حکیم ہے۔ ایہہ اناں لکھ لیو۔“ غلام رسول سر تے پٹی چاں بدھی تے وچ دروازے دے بہہ رہیا۔ جیہڑا بندہ گزردے غلام رسول بانہہ نپ لئے۔ اکھ، ”یار! میرے سر توں پھڑ ہے۔ کوئی دوا تو نہہہ جاندا۔“ پک پک دوا سر دی پھڑ دا ساری دُنیا دسیا۔ اوس آکھیا، ”لکھ۔ جے حکیم نہ ہووے تاں دوا نہ دے۔ ایہہ حکیم ہے۔“ دلی ساری لکھی گئی۔ اودوں کترتی ہوئی حکیمان دی۔ اودوں کترتی ہوئی، خزانہ ہائی باوی صوبے تے بونجا باوری دا، حکیم باہلے تے روپیہ تھوڑے۔ اکبر جلال دین آکھیا، ”غلام رسول! بھی تینوں مُونہہ منگیا انعام نہیں دے سکدا۔ کوئی جائز کر۔“ اوس آکھیا، ”شہنشاہ! میں تاں اگے وی آکھیا ہا کہ پُر ہاں میں۔ ہُن جو تیری مرضی ہے اوہ کر چھوڑ۔“ اکبر جلال دین غلام رسول نوں نوابی خطاب دتا۔ دربار دی گُرسی دتی۔ دوا گُجھ انعام دے کے غلام رسول نوں واپس بھیج چھڈیا۔

غلام رسول دا سلام ہا غلام محمد چیمے نال، دلاور چیمیاں دی۔ اکبر تے غلام محمد دا وی سلام بن گیا۔ سال پچھوں اکبر شکار جاوے غلام رسول کول۔ اپنے خرچے اخراجات لے کے چلا جاوے۔ غلام محمد چیمے دا سلام ہووے غلام رسول نال۔ غلام رسول دے گھر ہائی

ست بھرائی وڑائچ۔ غلام محمد چیمہ آیا شکار منجر چھٹیاں دے۔ پنج ست دیہاڑے شکار کھیڈیا۔ کھیڈ کے غلام محمد چیمہ آکھیا نوکراں نوں، ”گھوڑیاں تے کاٹھیاں گھسوتے گھروں میں بھرجائی دے متھے لگ لئیں تے چلیے۔“ غلام محمد چیمہ جدوں آیا نا گھر غلام رسول چٹھے دے، ویڑھے دے وچ دو منجیاں پئین۔ پک منجی خالی ہے۔ پک ایچ ہین کپڑے وڑائچ دے۔ غلام محمد سد ماریا، ”بھرجائی ست بھرائی! کدے ہیں؟“ ست بھرائی آکھیا، ”بھائی! میں تاں ہاں ہُن بھاون وڑی غُسل خانے ایچ تے ہُنے امدی پئی ہاں۔ بے تُوں کاہلا ہیں نا تاں گھر نکلیاں وڈیاں تُوں میرے دُعا سلام دیویں۔“ غلام محمد ہٹیا۔ جوں وڑائچ بھرتی تھا۔ بھرتی کے باہر آئی۔ کپڑے پائے۔ جوں پروٹا پیٹیا نا زیوراں آلا تے وچ وڑائچ دا ہار کوئی نہ۔ وڑائچ آکھیا، ”ہار میرا لے گیا ہے تاں غلام محمد چیمہ لے گیا ہے۔ ہور بندہ ہار کوئی نہیں لے گیا۔“ جوں آیا نا شامیں غلام رسول۔ وڑائچ آکھیا، ”کیوں وے غلام رسول! تینوں نت ہوڑ بندی ہام ایہہ چیمے دا سلام چھڈ دے۔ تُو ہین نہیں چھڈیا۔ ایچ ڈٹھا ہئی میرا کن وڈھ کے ویندا رہیا۔“ اوس آکھیا، ”اوہ کیوں؟“۔ اوس آکھیا، ”میرا ہار لے گیا ہے۔“ غلام رسول آکھیا، ”او بیڑی بڈ جاوی۔ ہور کسے نال گل نہ کریں۔ اوہ کوئی ایسا بندہ ہے بھئی تیرا ہار لے گیا ہے۔ اگا نہہ ناں نہ لئیں۔“ ہُن عورت کتھے گل چھڈے۔ شامیں آوے غلام رسول، وڑائچ گل کر چھوڑے۔ غلام رسول لڑ کے ڈیرے تے وگ جاوے۔ سال دو گزر گئے ایسے رولے دے وچ۔ وڑائچ آکھے، ”ہار لے گیا ہے۔“ غلام رسول آکھے، ”کوئی نہیں لے گیا۔“

دو سال بعد وڑائچ سدیا پک کی تُوں۔ اوس کی تُوں آکھیا، ”کمی ہور سے ہین پر تُوں ہیں اتار آلا، سیانا، ترکھا، پُست، چالاک تے باشعور وی ہیں۔ تسلی بخش کی ہیں تُوں اساڈا۔“ اوس آکھیا، ”جی آ۔“ اوس آکھیا، ”کم کر۔ تیتھوں بغیر بندہ نظریں کوئی نہیں آیا۔“ اوس آکھیا، ”تھکم کرو۔“ اوس آکھیا، ”وگ جا دلاور چیمیاں دی۔ غلام محمد چیمے تُوں جا کے سلام دیویں۔ گھر جا کے دُعا ئیں دیویں۔ اوس نوں آکھیں وڑائچ تے غلام رسول بڑے خوش تے باغو باغ پے ہوندے ہان بھئی ٹھکر ہے کیویں بھائی غلام محمد تُوں اساڈے سمجھیں کوئی کم بنیا ہے۔ جیہڑا ہار آندا ہا نیانا، بے گرض مٹ گئی ہئی تاں اوہناں تُوں آ

گنہگار شادیاں، حالیں گرض نہیں مٹی تاں مُر رہن دے۔ فی الحال ہار منا کے آویں۔
ڈھیوے یاں نہ ڈھیوے۔“

کمی ٹر پیا مچر چٹھیاں دی چوں۔ رُدا رُدا کمی جا پھنچیا ہے ٹائم دیکر دے غلام محمد چیمے
دے کول، دلاور چیمیاں دی۔ سلام دتا۔ ملیا، بیٹھا۔ مُر لگدے دا کمی۔ غلام محمد بڑا ملیا۔ اوس
آکھیا، ”کیویں آیا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”جناب! کم تہاڈے نال ای پک ہائی۔“ اوس
آکھیا، ”دس۔“ اوس آکھیا، ”جی گل وکھری کرنی ہے۔“ غلام محمد کمی ٹوں لے کے اندر بہہ
گیا کمرے اچ۔ اوس آکھیا، ”وڑانچ تے غلام رسول چٹھا بڑے خوش پے ہوندے ہان تے
باغو باغ پے ہوندے ہان۔ دُعا سلام دیندے ہان بڑے بڑے۔“ اوس آکھیا، ”قبول
کیتے۔“ اوس آکھیا، ”نال اوہناں آکھیا ہائی، جیہڑا آندا ہائے نا اوس دیہاڑے، جے گرض
مٹ گئی نیں تے اسانوں شادیاں آگنہن، ہار دیو۔“ حالے کنہیں ڈنگ رہندن تاں مُر
اسیں ہورویں کوئی اپنا وقت ٹپاے۔ غلام محمد آکھیا، ”مُر راتیں استھائیں جوں ہیں۔ دھمی
تینوں ولدا دیساں۔“ کمی رہ پیا۔

غلام محمد راتیں گھر گیا۔ اوس بُلایا چیمبی ٹوں۔ اوس آکھیا، ”چیمبی!“ اوس آکھیا،
”دس۔ غلام محمد۔“ اوس آکھیا، ”پتہ ہئی جدوں میں شکار گیا ہام بھائیے غلام رسول کیاں
کول مچر چٹھیاں دے، پرار۔“ اوس آکھیا، ”بڑا پتہ ہے۔“ اوس آکھیا، ”صبح دا ٹائم ہائی۔
میں آکھیا نوکراں ٹوں گھوڑیاں تے کاٹھیاں گھتو۔ میں بھر جائی دے متھے لگ لنیں۔ میں گیا
ہاں نا بھائیے کے گھرتاں منجیاں دو پٹیاں ہان۔ پک منجا خالی ہائی۔ پک تے دو پروٹے
پے ہان۔ میں سد ماریا بھر جائی وڑانچ کدے ہیں؟ اوس آگوں سد دتا، غُسل خانے وچ۔
اوس آکھیا، ”بھائی غلام محمد! میں تاں ہُن وڑی ہاں نہاؤں۔ حالیں مینوں ٹائم ہے۔ ٹوں
کاہلا ہے نا تاں مُر گھر نکلیاں وڈیاں ٹوں دُعا سلام دیویں۔“ میں جوں تکیا مینوں سمجھ لگ
گئی۔ پک اچ ہین زیور، پک اچ ہین کپڑے۔ پر مُر میں ایہہ تاں نہ ناپٹ کے میچے لینے
ہان، کپڑیاں دے یاں زیوراں دے۔ میں گھر آ گیا۔ اوہناں دا ہار کھڑی گیا۔ اوہناں
پورے دوئیں سال ہار گھروں دُھوڈھیا۔ گھروں ہار نہیں لدھا۔ اوہناں ہار میتھے لا کے کمی
گھل چھوڑیا ہے۔ کمی آیا بیٹھا ہے ہار منگن۔ ہُن جے ہار نہ جاوے اساڈے آلوں تاں میرا

سلام جاندا ہے غلام رسول نالوں۔ ہار دیوے۔“ اوس آکھیا، ”کیویں؟“ اوس آکھیا، ”جیہڑا ہے نا ہار تیرا تے بھائی غلام رسول کا ہار ہکسے سُنارے دے بنے ہوئے۔ ہکسے باہمن دے پروئے ہوئے۔ پکو وزن۔ پکو نگ۔ پکو رنگ روپ۔ ہار تیرا دے کے گھل چھوڑیے۔ آکھے، آندا ہائی۔ گجھ پیسیاں دی لوڑ ہائی۔ دھری رکھیا ہے۔ ہُن چھڑا کے گھلو ہاسے۔ تُوں آگیا ہیں۔ لے جا۔“ چچی آکھیا، ”غلام محمد! ایہہ تاں ہو یا پک ہار۔ تُوں میرے سارے زیور دے کے گھل چھوڑیں۔ میرے تاں زیور ای کنیں نہیں۔ ایہہ تاں پک عام گل ہے۔“ اوس آکھیا، ”نہیں، نہیں تُوں ہار دے چھوڑیں۔ ہار کی لے کے وگ جاوے۔ سال چھیاں مہینیاں تُوں بھائی غلام رسول کے اسانوں آون ملن یاں اسیں وگ جاوے۔ تُوں گل ہاسے جی ای کر بہیں نا وڑانچ نال یاں غلام رسول نال تاں اوہ گل نہ رہسی۔“ اوس آکھیا، ”غلام محمد! میں ایویں سمجھساں ہار میں بنو یا ای کوئی نہیں۔ میں وسار سٹساں گل تُوں۔“ اوس آکھیا، ”دے ہار۔“ غلام محمد ہار لے لیا۔ ڈبا لے لیا۔ ڈبے دے وچ رُوں رکھی، اُتے ہار تے اُتے مڑ رُوں دتی۔ دھمی سدیا نوکر تُوں اندر، غلام رسول دے تُوں۔ ہار کڈھیا۔ ”ایہہ نگ رگن لا۔ وزن وکھ لا۔ اوہناں تُوں آکھیں، تہاڈا بھلا ہووے ہار اوہ لے گیا ہائی۔ اوہنوں لوڑ ہائی پیسیاں دی۔ کدائیں دھری رکھیا سوں گہنے۔ کل پرسوں چھڈا سوں۔ جے تُوں اج نہ آویں ہادھی میرے کمی ہار لے کے آ جاونا ہائی۔“

کمی ہار لے کے منچر چھیاں دے وہندا رہیا۔ اوس جا کے ہار دتا وڑانچ تُوں۔ وڑانچ گجھ کمی تُوں وی انعام اکرام کیتا۔ وڑانچ تاں خوش تے باغو باغ ہو گئی۔ جوں شامیں آیا نا غلام رسول تاں وڑانچ بڑی خوش طبیعت، باغو باغ۔ غلام رسول آکھیا، ”وڑانچ! اج کوئی لگدا بندہ آ گیا ہئی خوشی دا۔ اج بڑی خوش طبیعت تے باغو باغ۔ بڑے دینہاں توں بعد تینوں خوشیں ڈٹھا ہے۔ خیر تاں ہے نا۔“ اوس آکھیا، ”وے غلام رسول! میں تینوں نت آہدی ہام پک میں موت نہیں سمجھنی۔ دُونیاں ساریاں گلاں میں سمجھنی ہاں۔“ ”اچھا۔“ اوس آکھیا، ”میں جوں تینوں آہدی ہام ہار لے گیا ہے غلام محمد چیماتے تُوں آہنا ہائیں کوئی نہیں لے گیا۔ ہار آیا یاں نہ آیا۔“ غلام رسول آکھیا، ”گل دس کھاں۔ ہار آپے آیا یاں تو ہیں بندہ گھل کے منگوایا۔“ اوس آکھیا، ”کملیا بندیا! ہار اوہ لے گیا ہائی بدنیتا ہو کے۔ اوہ بدل

گیا ہائی۔ بار میں کڈھیا ہے کسے طریقے نال۔ انج کر کے کمی گھلیا ہے۔ ایہہ آہیہ گل کر کے۔ بار انج آیا ہے۔“ غلام رسول آکھیا، ”جا بیڑی بڈ جاوی پو دی۔ میری تاں لکھی لگھائی ونجا چھڈ یائی۔ میرے پلے کچھ ٹونہ چھڈیا۔“ نہ کائی غلام رسول کھاڑی روٹی نہ پیتا۔ اٹھیا، لڑا بھڑدا ڈیرے تے وہندا رہیا۔ غلام رسول دو چار دیہاڑے مڈھوں گھر کوئی نہ آیا۔ مڑ آوے، چُپ کر کے روٹی کھاوے، ڈیرے تے وگ جاوے۔ نہ کائی وڑانج نال گل تے نہ کائی کتھ۔

سال پورا گزر گیا بار آئے نوں۔ سال دے بعد جیہڑی ہائی نا وڑانج۔ اوس آکھیا کے نیانیاں تھینہ دیاں ئوں، ”آؤ اساڈے بھانڈے دھو۔“ جیویں سال پچھوں بھانڈے دھوپدن، ہتھال۔ کے نیانیاں آگئیاں۔ جیہڑی ہائی نا گھر دی نوکر ہمیش رہن آلی۔ اوہنوں وڑانج آکھیا ہے، ”توں اندر وڑ جا۔ اندروں بھانڈے وپیلے کر کے ایہناں ئوں مپندی رہو۔ ایہہ دھونڈیاں رہسن۔“ بھانڈے دھوپن لگ پئے۔ پک پک بھانڈا دیندی آئی ہے۔ باہر مپندی آئی ہے۔ جداں اخیرا بھانڈا اوس چایا ہے نا تاں اوہدے پچھے کھڈ ہے۔ کھڈ دے وچ دھاگا لکھیا کھلوتا ہے۔ نوکر دھاگا نپ کے چھکیا۔ چھکیا تاں ہار سارا باہر لگا آیا۔ نوکر ہائی گھر دی باعتبار تے تسلی بخش نوکر ہائی۔ اوس ایویں ہار گھت لیا جھولی ج تے باہر لگی آئی۔ اوس آکھیا، ”نی ست بھرائی! ایہہ ہارتاں تیرا پو ہے دی کھڈ چوں لدھا ہے۔“ اوہ تاں پک سوانی کول گل تاں اوہ کھلر جاندی ہے۔ اوہ تاں تھینہ دیاں ساریاں عورتاں۔ جیویں ہار ڈٹھنا وڑانج، وڑانج تاں نیلی کالی ہوندی گئی۔ پک رنگ آوے تے پک رنگ جاوے۔ جوں شامیں آیا نا غلام رسول گھرتاں وڑانج بڑی پریشان، مرن مران۔ طبیعت بڑی خراب۔ سر بدھا ہويا۔ غلام رسول آکھیا، ”وڑانج! خیرتاں ہی نا اج کوئی ضمان تاں نہیں ہو گیا۔ طبیعت تیری بڑی خراب ہے۔“ اوس آکھیا، ”وے غلام رسول! اج میں انج ہوئی بیٹھی ہاں۔ چھری لے لا، میرا نک تے کن تے گت ترا ہے وڈھ لا۔“ اوس آکھیا، ”خیرتاں ہے نا کائی شے ہووے تاں کھڑبندی ہے۔“ اوس آکھیا، ”نہیں، میں جوں پئی آہنی ہاں۔“ اوس آکھیا، ”گل دس۔ گل کیہ ہے؟“ اوس آکھیا، ”گل تینوں کیہڑی دساں۔ جیہڑا ہار گھلیا ہائی نا بھائیے غلام محمد کیاں۔ اوہ ہار اوہناں اپنا گھلیا ہائی۔ اساڈا ہار

لدھا ہے پُجو ہے دی کھڈ چوں اج۔“ جوں اوس سُڈیا باہر نکل گیا۔

ساری رات ڈیرے تے پیا رہیا۔ سوچیا۔ جاگیا۔ صبح گھر آیا۔ سد ماریا، ”وڑانچ بیٹھی ہیں؟“ اوس آکھیا، ”ہُن ہار دیونا ہے بھائی غلام محمد کیاں ٹوں واپس۔ ایہہ کیویں دیوے؟“ اوس آکھیا، ”غلام رسول! میں کیہڑی سوانی ہاں۔ اساڈے کیہڑے وکھرے تھینہ تے ستھاں ہوندین۔ ایہہ توہیں کوئی تروپا بھرنا ہے۔ جیویں بھرنا ہی تے بھر۔“ اوس آکھیا، ”ہار سدھا نہیں دِدا بھائی کیاں ٹوں۔“ اوس آکھیا، ”کیویں دیونا ہی؟“ اوس آکھیا، ”دل میری بن گئی ہے۔ راتیں میں صلاح اپنے دل اچ کیتی ہے کہ ہار آ گیا ہے بھائی کا اساڈے ال۔ لے جاون دا طریقہ ایہہ سوچیا ہے بھی اساتھے دھی تے پتر دوویں پیٹھن۔ دھی تے پتر پیٹھن بھائی غلام محمد تے۔ اسیں گھر جا کے غلام محمد نوں اپنا ساک چھڑا دیوے پتر اپنا ہور دے پرنا لیسائیں۔ جدوں بھائی دی آجج ڈھکی۔ دھی ٹوں ہور وی دیاں لیکن ایہہ ہار وی دھی نوں گھتسائیں، جیہڑا بھائی کے آلوں آیا ہے۔ مُہار جاسی بھائی کے گھر۔ بھائی مُہار آکھی لیا ان حق ہائیں۔ مُہار گیا ہے گھر۔ اِنج ہار جاون دا طریقہ ہے ورنہ ہار نہیں جاسکدا۔“ وڑانچ آکھیا، ”غلام رسول! جیویں تیری مرضی ہے۔ میں تیرے مگر ہاں۔ میں جوں کوڑی ہاں۔ جیویں مرضی ہا کر چھوڑ۔“ جداں ہو جاون نا سدھیاں مُہار ایہہ وھندین پانی وانگ۔

دو دیہاڑے ٹھہر کے جیہڑا ہائی نا غلام رسول، پنج دہ کی، پنج دہ کے نیانیاں، دو ترائے کچاوے، پنج ست گھوڑے بنوائے۔ کے نیانیاں تے وڑانچ کچاوے سوار ہو گئیاں۔ کی تے غلام رسول گھوڑیاں تے چڑھ بیٹھے تے دلاور چیمیاں دی تکی۔ منزل بہ منزل طے کریندے کریندے شام لوڈیشن دا ٹائم ہو یا ہے جداں دلاور پینچے۔ اگے بیٹھا ہائی غلام محمد۔ اُٹھے، ملے۔ کے نیانیاں تے وڑانچ سترائ چ چلیاں گئیاں۔ غلام محمد تے کی کارا ڈیرے تے بہہ گئے۔ خیر مہر پکھی پک دوئے توں۔ پچھ گچھ کے شام ٹوں روٹی آ گئی غلام رسول تے غلام محمد دی ہٹھی کمرے اچ۔ بہہ رہے روٹی کھاون۔ جداں روٹی کھاون بیٹھے نا تاں غلام رسول آکھیا، ”او بھائی غلام محمد! کوئی پراہنا آوے نا گھر اوس توں پچھیندا ہے کیویں آیا ہیں؟“ غلام محمد آکھیا، ”بھائی! جیہڑا پراہنا گھر دا تے گھر اپنے آ جاوے تے گھر

آئے توں کیویں پُچھنا ہیں۔ کیویں آیا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”نہیں۔ مُڑ وی پُچھیدا ہے۔“ اوس آکھیا، ”جے پُچھیدا ہے تاں مُڑ پُچھدا پیم۔ دس بھائی! کیویں آیا ہیں؟“ اوس ایلے غلام رسول آکھیا، ”بھائی غلام محمد! تیرا میرا سانگ ڈھیر ناں ڈنگاں دا امداپیا ہے۔ تیرا میرا سلام۔ تیرے پیو تے میرے پیو دا سلام۔ دادیاں دا وی سلام اساڈا ہے۔ ہُن پُچھو آ گئی ہے اولاد دی واری۔ پیواں دے بلی ہور پُتراں دے بلی ہور میرا دل بن گیا ہے۔ ساہ دا وساہ کوئی نہیں۔ پُچھو ایہہ جھوہراں دا وی سلام بنائی جاویے۔“ تاں غلام محمد آکھیا، ”بنامُ کیویں بناونا ہئی؟“ غلام رسول آکھیا، ”میرے گھر ہے دھی جوان بیٹھی تے پُڑ دی۔ پُڑ میں پرناونا ہے ہور دے۔ دھی میں چھڑی تینوں دیونی ہے۔ دھی میری لے لے۔“

غلام محمد چُپ کر گیا۔ پنج چار منٹ خاموشی ہو گئی۔ چُپ ہو گئے۔ مُڑ بولیا غلام رسول۔ اوس آکھیا، ”بھائی غلام محمد! گل دا ولدا نہیوں دتا۔“ اوس آکھیا، ”ولدا تینوں کیہڑا دیواں؟“ اگ تے کدھ بن گئی ہے۔“ ”ہلا۔“ اوس آکھیا، ”جیہڑا ہے نا میرا وڈا بھرا اوہدے گھر ہے پکا دھی۔ پُڑ اوس تے کوئی نہیں۔ جیس راتیں جی ہائی نا دھی راتیں دھی۔ اوسے ٹائم اوہ بچ و گیا میرے ال۔ اوس جگایا۔ اوس آکھیا، ”بھائی غلام محمد! مبھارک ہئی۔ نوہہ جی ہئی۔“ میتھے پُڑ پکو ہے۔ بھرا تے دھی پکا ہے۔ اوس تے پُڑ کوئی ہوندا تے اوہنوں چھڈ دیواں ہام۔ ہور دے کر لے ہا۔ ہُن اوہنوں چھڈاں تاں وی قبراں پھٹدین۔ تینوں چھڈاں تاں وی سلام جاندا ہے۔ ہُن سوچ ایس اج پے یکم۔“ غلام رسول آکھیا، ”مُڑ جیویں تُوں چھٹی گل سمجھنا ہیں۔ جیویں چنگی گدی ہا ایویں کر چاں۔ میں تاں آ گیا ہاں۔“ غلام محمد آکھیا، ”مُڑ راتیں استھائیں جوں ہیں۔ دھی گل کریباں۔“ راتیں سیں پئے۔ غلام محمد گھر گیا۔ بیوی دے متھے لگا۔ مُڑ اوہ وی سیں پیا۔

صبح مُڑ اُٹھے۔ غلام محمد آکھیا، ”بھائی غلام رسول۔“ اوس آکھیا، ”دس غلام محمد۔“ اوس آکھیا، ”جیہڑا ہے نا میرا بھرا اوہنوں چھڈ دیواں تاں قیامت ہے۔ وڈا ہے نا لے دھی پک پیس۔ اوس تے ہور اولاد کاٹی نہیں۔ نہ تینوں چھڈنا ہے۔ میری انج صلاح بن گئی بھئی میں پُڑ پرناونا ہے بھرا ال۔ میتھے بیٹھی ہے دھی۔ اوہ تینوں میں چھڑی دیناں۔ تُوں اپنی دھی

نوں ہو ر دے پرنا لے۔ میں لیندا ساک نہیں تینوں دیناں۔ لے لا۔“ غلام رسول آکھیا،
 ”ایویں چاں کر۔ میں تاں آ گیاں۔“ گڈھ پے گئی۔ جیویں سون سون ہوندے ہاں، کر
 کے، رنگ جھل کے غلام رسول واپس منجر چٹھیاں دے وھندا رہیا۔ مہینے دو مہینے دیاں
 گڈھیں پیاں۔ اوس تاریخ تے جج آئی۔ جج ڈھکی۔ چیمی پرنا کے منجر لے گئے۔

دو تن دن دے بعد چیمی آئی بیودھا۔ پھیر گئی۔ جدوں گئی نا چوتھی واری چیمی منجر
 چٹھیاں دے، موسم سردی دا۔ غلام رسول سُتا ہویا ہے ڈیرے تے۔ دھمی غلام رسول وڈیا
 ہے نا سترائوں تاں غلام رسول دے ہتھ چوں پک خط نکلیا ہے، سُنہری سیاہی دا۔ غلام
 رسول خط پڑھدا وی ادا ہے۔ ہسدا وی ادا ہے تے گھر وڑدا پیا ہے۔ چیمی تکیا بابے غلام
 رسول کول خط ہے سُنہری سیاہی دا لکھیا ہویا۔ ہسدا وی ہے، پڑھدا وی ہے۔ چیمی پکھیا،
 ”باوا غلام رسول! ایہہ خط کیہڑے لگدے دا آیا ہئی؟ پُھدا وی ہیں۔ ہسدا وی ہیں۔
 پڑھدا وی ہیں۔“ اوس آکھیا، ”نچو! ایہہ خط اکبر جلال دین دا دلی جہان باد چوں آیا ہے۔“
 چیمی آکھیا، ”باوا! شہنشاہ کیہ لکھدا ہے تیرے ال؟“ اوس آکھیا، ”اوس میرے الے لکھیا
 ہے۔ بھائی غلام رسول! پھلانی تاریخ نوں گھرے لھیں۔ اساں شکار آونا ہے۔ ایہہ خط
 ہے۔“ چیمی پکھیا، ”باوا! اگے وی اکبر ادا ہا یاں پہلی واری پیا ادا ہے شکار؟“ اوس
 آکھیا، ”اوہنوں دہ بارھاں سال ہو گئیں۔ ہر سال ادا ہے۔ شکار آکھیدا ہے۔“ چیمی
 آکھیا، ”باوا! جدن اکبر آوے اتھے شکار کھیڈن، کجھ تکلیف تینوں وی امدی ہے اوہدے
 آئے دی؟“ اوس آکھیا، ”نچو! اسانوں نوں تکلیف کائی نہیں امدی اوہدے آئے دی۔
 جیہڑے ڈنگ شہنشاہ رہے اساڈے نوکر نفر وی اودوں ای کھاندے پیندن۔ اساڈا ٹبر وی
 اودائیں رل جاندا ہے۔“ چیمی آکھیا، ”باوا! اکبر تیرا لگدا کوئی نہیں۔ تیرا دشمن ہئی۔“ اوس
 آکھیا، ”اوہ کیویں؟“ اوس آکھیا، ”لگدا تاں ہے جیہڑے ڈنگ رہوے روٹی اساڈی
 کھاوے۔ جیہڑی مٹھی الونی ہے اساڈی کھاوے۔“ اوس آکھیا، ”پُتر! بھلا ہووی۔ ایہو
 جیہی صلاح اگے ہُن تائیں مینوں گھروں نہیں ڈھیبی۔“ اوس آکھیا، ”میری صلاح ایہہ ہے
 دھمی ساجھرے گھوڑے تے چڑھ بہو۔ وگ جا دلی۔ جا کے اکبر جلال دین نوں آکھ۔
 شہنشاہ! میری روٹی کھا۔ زور چنگا گھتیں۔ جے سمجھیں شہنشاہ روٹی میری نہیں کھاندا تاں

اوهنوں آکھیں مچر شکار نہ آ کے کھیڈے۔ دہ ویہہ کوہ باہر آ کے مچر توں قیام کرے۔
توں اپنے شکاری لے کے وگ جاویں۔ اتھے آوے تاں روٹی اساڈی کھاوے۔“ غلام
رسول مُڑ آ کھیا چنپی نُون، ”پچو! بھلا ہووی۔ ایڈی نیک صلاح گھروں اگے اج تائیں
نہیں ڈھبھی۔ دھمی میں جاناں۔“

غلام رسول گھوڑے تے زین گھستی۔ دلی جہاناباد تکیا۔ منزلاں بہ منزلاں طے کریندا
کریندا غلام رسول پہنچ گیا دلی جہاناباد۔ اکبر جلال دین تخت نشین ہے۔ نواب، مُصدی،
وزیر، نوکر، نفر، اہلکار پیٹھن۔ شہنشاہ دی کچہری جناب عالی لٹ لٹ کر دی پئی ہے۔
غلام رسول جا کے سلام دتا۔ اکبر جلال دین بُلایا، ”غلام رسولیا! ہوڑن تاں نہیوں آ گیا۔
شکار نہ آویاے؟“ اوس آ کھیا، ”جی ایویں سمجھ لیو۔“ اوس آ کھیا، ”تاہویں؟“۔ غلام رسول
آ کھیا، ”شہنشاہ! جیسی ایلے اساڈے کول آویں نا شکار مچر چھیاں دے، روٹی اساڈی
کھاوونی ہئی؟“ اکبر آ کھیا، ”غلام رسولیا! کوئی مُرشد نواں پکڑیا ہئی؟“ اوس آ کھیا، ”جی
ایویں سمجھ لیو۔“ اوس آ کھیا، ”روٹی مُڑ میں کائی نونہہ کھاوونی۔ میرا پُتر ہے شیخو شہزادہ،
شیخو پورے ہوندا۔ میں جدن جاواں شکار میں روٹی پُتر دی وی کدی نہیں کھا دھی۔ میں روٹی
کائی نہیں کھاوونی۔“ غلام رسول آ کھیا، ”شہنشاہ! بے توہیں روٹی نہیں کھاوونی، مچر شکار وی
کوئی نہیوں کھیڈنا۔ دہ ویہہ کوہ لاسے شکار کھیڈ۔ میں آ جاساں۔“ اکبر جلال دین
آ کھیا، ”بھائی غلام رسولیا! مُرشد کوئی بڑا مستقل پکڑیا ہئی؟“ اوس آ کھیا، ”جی ایویں سمجھ لیو۔“
اکبر آ کھیا، ”غلام رسول! وگ ونج۔ ہُن اگلی تاریخ نونہہ شکار دی۔ دہ دینہہ اوس توں اُتے
آوسائیں اسیں۔ روٹی پکائیں۔ اسیں تیری کھسائیں۔ پھلانی تاریخ توں شکاری تیرے
کول پہنچ جاسن۔“

غلام رسول واپس وطن تکیا۔ مچر آیا۔ نونہہ پچھیا، ”گل کر باوا غلام رسول!“ اوس
آ کھیا، ”پچو! روٹی منظور ہو گئی ہے۔“ اوس آ کھیا، ”مڑ بہو نہیں۔ بادشاہ دے آون لکک،
نوجاں، نواب، وزیر مُصدی، اہلکار، شکاری۔ پھنڈریں، بکرے، تیتڑ، بٹیرے، مرغے سامان
بکٹھے کر۔“ غلام رسول آ کھیا، ”پچو! کسے چیز دی کمی نہیں۔ ہر چیز گھر ہے۔ کمی صرف ہے
خانسامیاں دی، جیہناں کھانے پکاؤن۔“ اوس آ کھیا، ”اوہ وی کمی کائی نہیں۔ پنج چار

خانسامے تو ہیں رکھے ہوئے۔ دونوں خانسامے میرے پیو غلام محمد کول ہیں۔ ست ہو گئے۔ ایہناں ٹوں ترہی چالیہہ دیساں کی۔ اوہ کھانے پکیسن۔ کی کم کرسن۔ جیہڑا ہے نا اکبر جلال دین بادشاہ تے نواب اوہناں دا کھانا میں آپ تیار کریاں۔“ اوس آکھیا، ”مڑ میرا پڑتاں حد مک گئی۔ مڑتاں کی ای کاٹی نہیں۔“

اللہ دا امر ایسا بنیا۔ غلام رسول تیاری کردا آیا۔ تاریخ نیڑے آ گئی۔ اکبر جلال دین دا شکار شام ٹوں پہنچ گیا ہے مچر چٹھیاں دے۔ فوجاں دے کھانے لگ گئے۔ اکبر جلال دین دا کھانا آیا۔ نواباں، وزیراں، مصدیاں دا۔ کھانا اکبر کھا دھا۔ رات گزر گئی۔ اگوں صبح پھیر کھانا دوپرے دا کھا دھا۔ اگوں رات آ گئی۔ جداں ترہیے ڈنگ دا کھانا گیا ہے نا اکبر جلال دین کول تے اوس کھا دھا ہے۔ کھانے دی آدھی اج آیا ہے نا اکبر جلال دین تاں اکبر بلایا ہے، ”بھائی غلام رسولیا! ایہہ خانسامہ کتھوں منگوا یا ہئی، جیہڑا ترہیے ڈنگ دا کھانا میرا پکیندا پیا ہے؟“ غلام رسول بھڑا پے گیا۔ چھوہر آکھے نہیں لگی تے بادشاہ دا کھانا ہائی تے وچ کوئی فرق پے گیا ہے۔ اکبر آکھیا، ”بھائی غلام رسولیا! بھڑا کیوں پے گیا ہیں؟ اوس آکھیا، قسم ہے مینوں ذات کبریا دی، جیہدے قبضے ج میری جان ہے۔ میری زندگی گزر گئی ہے۔ ملکھاں بہ ملکھاں دے خانسامے آئیں۔ میرے کھانے پکائے نیں۔ ایسی لذیت نہیں آئی، جیہڑی ترہیے ڈنگ دی تیرے کھانے چوں آ رہی ہے۔ دس کتھوں منگوا یا ہئی؟“ اوس ایلے غلام رسول ہس پیا۔ اوس آکھیا، ”شہنشاہ! تیری وی دھی تے نوہہ۔ میری وی نوہہ تے غلام محمد چیمے دی دھی ہے۔ میرے پڑ دے گھر ہوئی۔ ایہہ کھانا اوہ پئی پکیندی ہے۔“

اکبر جلال دین بلایا اپنے وزیر ٹوں، ”ابے وزیر!۔“ ”جی صاحب۔“ ”پیش ہو۔“ وزیر آیا۔ اکبر جلال دین نے ہک چٹ لکھی۔ اوس لکھیا، ”تیر گھوڑے تے سواری کرتے پہنچ دلی۔ چٹ سترائ اج گھل۔ نو لکھیا ہار آ جاسیا۔ ہک تربور آ جاسی۔ ہک جوڑا آ جاسیا۔ ایہہ لے کے جلدی پہنچ مچر۔“ وزیر چلا گیا۔ وزیر ٹوں رات راہے پئی۔ ہک رات اوتھے رہیا۔ ہٹ کے چوتھی راتیں جا پہنچیا وزیر مچر چٹھیاں دے۔ شہنشاہ ٹوں نو لکھیا ہار جوڑا، تربور دتا۔ شہنشاہ آکھیا، ”روپیہ بارھاں سو لے آؤ۔“ بارھاں سو آ گیا۔ اوس آکھیا وزیر ٹوں، ”ایہہ

سارا سامان لے لا۔ جا کے غلام رسول کے بُو ہے تے گنڈا کھڑکا۔ اگوں آوسی چچی دی نوکر۔ ایہہ روپیہ دوسو دیویں چچی دی نوکر نوں۔ ایہہ روپیہ ہزار، ایہہ نو لکھیا ہار، ایہہ جوڑا، ایہہ تریور نوکر نوں آکھیں چچی نوں جا کے دیوے۔ اکبر دھی کر کے دین دتا ہے۔“ وزیر آ کے بُو ہا کھڑکایا۔ اگوں آئی چچی دی نوکر۔ وزیر آکھیا، ”بی بی! ایہہ دوسو تیرا۔ ایہہ ہزار روپیہ۔ ایہہ نو لکھیا ہار۔ ایہہ جوڑا تے تریور ہے چچی دا۔ اوہنوں آکھ اکبر شہنشاہ دھی کر کے دین دتا ہے۔ لے لا۔“ نوکر آکھیا، ”وزیر صاحب! میں چچی دے متھے لگ لہیں توں اتھے ای کھلو دروازے بچ۔ اوہدا ولداتے میں لے لہیں۔“ وزیر رُک گیا۔ نوکر سامان لے کے گئی چچی کول۔ ”ایہہ جناب! اکبر جلال تیرے آل دین دتا ہے دھی کر کے۔“ چچی آکھیا، ”جا کے وزیر نوں آکھ اسیں ایہہ نہیں لیندے۔ اسانوں تاں اُلٹا بادشاہ پہرے دار پیا کریندا ہے۔ اساڈے نال بادشاہ شریکا پیا گدھدا ہے۔ ایہہ جیہڑا ہار ہے، ایہہ تریور تے ایہہ جوڑا، ایہہ میرے کول رہسی سال دو سال۔ میں شادیاں تے وی پا جاونا۔ برادری تے وی آونا جاونا۔ جدن الیں جاونا ہے تڑٹ۔ جوڑے خراب ہو جاونا ہے۔ تریور خراب ہو جاونا ہے۔ اساتھوں تاں ایہہ ترا ہے شیں بندیاں ای کئیں نہیں۔ شریکیاں آکھنا ہے اگے مانگواں لیندی ہا، ہُن مانگواں ڈھمبیدا ائیسوں۔ اوہنوں آکھ ایہہ شے نہیں اساڈے گھر رکھن دی۔ جالے جا۔ اسیں نہیں لیندے۔“ نوکر آ کے آکھیا وزیر نوں۔ وزیر آ کے آکھیا شہنشاہ نوں، ”جناب! ایہہ ایہہ ولدا آیا ہے۔ چچی نہیں لیا۔“ اکبر جلال دین آکھیا وزیر نوں، ”آکھ چچی نوں ایہہ لے لا۔ سال دے سال ایہہ نو لکھیا ہار، ایہہ جوڑا، ایہہ تریور ادا رہسی۔“ وزیر آ کے پھیر گل کیتی۔ چچی نوکر نوں آکھیا، ”جا کے وزیر نوں آکھ بھئی بادشاہ توں پچھ زندگی کتنی لکھا کے آیا ہیں پچھوں؟ میرے نال کارا کریناں ہیں سال دے سال دا۔ پتہ ہئی ہٹ کے گھر جاونا ہئی کہ نہیں؟ اسیں نہیں لیندے۔ اگر توں اساتھ مہربان ہو گیا ہیں تاں اسانوں اوہ شے دے کہ اسانوں تیری انتظار وی نہ رہ جاوے کہ شہنشاہ آلوں آونا ہے۔“ نوکر آ کے گل پھیر وزیر نال کیتی۔ وزیر، آ کے بادشاہ نال کیتی۔ بادشاہ آکھیا، ”بالکل ٹھیک ہے۔ کل نفس ذائقۃ الموت۔ ساہ دا وساہ کوئی نہیں۔ چچی ٹھیک گل کیتی ہے۔“ ”ابے وزیر۔“ ”جی صاحب۔“ ”اوہنوں آکھ، ایہہ وی لے لا۔ جیہڑے ڈنگ

میری زندگی ہے اوہ وی گھلدا رہساں۔ اوہ چیز وی دے کے جاساں کہ تہانوں میری انتظار ای نہ رہی۔“ چیمبی رکھ لیا۔

اکبر جلال دین بلایا، ”غلام رسولیا!“ ”جی۔“ ”صبح سا جھرے تیز گھوڑے تے سوار ہو جا۔ نال دو چار وزیر چڑھدے پئے نی۔ اٹھ پہر گھوڑا دھروڑ لا۔ اپنی جائیداد ول لا۔ اٹھ پہر گھوڑے دی بھاج بُتی رکھ لا۔“ غلام رسول چڑھیا ہے منجر چٹھیاں دے وچوں۔ نال چار نواب چڑھ گئیں۔ اُتوں کر کے گول دائرہ کردا آیا ہے۔ جیس ایلے آیا سانگہ منڈی کول، اتھے آ کے اٹھ پہر مُک گئے غلام رسول نوں گھوڑا بھجیندیاں۔ نواب بول گیا۔ اوس آکھیا، ”بس کر غلام رسولیا! اٹھ پہر مُک گئے نی۔“

جوں آیا نا سردی دا موسم، سیال پھیر آیا تاں غلام محمد چیمبا ملن گیا دھی ٹوں منجر چٹھیاں دے۔ راتیں بیٹھے تاں غلام رسول آکھیا، ”بھائی غلام محمد! نوکھ مہارکاں نی۔ جیویں دھی تیری ہے۔ اللہ ہر نوں ایویں دھی دیوے۔“ تاں غلام محمد چپ کر گیا۔ کوئی نہ بولیا۔ جھٹ پچھوں مُرد غلام رسول آکھیا، ”بھائی غلام محمد! نوکھ مہارکاں نی۔ جیویں دھی تیری ہے۔ اللہ ہر نوں دیوے۔“ غلام محمد چپ کر گیا نہ بولیا۔ تریں واری غلام رسول آکھیا، ”بھائی غلام محمد! تینوں مُہارک دتی ہے۔ توہیں مُہارک نہیں جھلی۔“ اوس آکھیا، ”توہیں کر لیا ہے مجبور۔ ہُن تینوں میں دیناں ولدا مہارک دا۔ میں تینوں دیناں کوئی نہ پر توہیں لیا ہے۔“ اوس آکھیا، ”دس۔“ غلام محمد چیمبا ہار کھڑ یوں تے مُرد پرتاون آلی کہانی سنا کے آکھیا، ”ہار تہاڑے گھروں لہہ گیا۔ تُوں مینوں ساک دیون آئیوں۔ میں سمجھیا تُوں ساک دیون تونہ آیا، ہار دیون آیا ہیں۔ پتہ اج وی کر لا میرے بھرا دے گھر دھی کائی نہیوں۔ اوس تے اولاد ہے ای کائی نہیں۔ میں تینوں آکھیا کہ میں پتر پرناونا ہے بھرا آل تے میں تینوں دھی دے چھوڑی۔ دتی کیوں؟ میں سوچیا بھائیے میرے دی زندگی ہے بھرجائی وڑانچ و نجا چھوڑی توڑا میں بھترے دی بنا چھوڑاں۔ ایس وڑانچ دی جی میں لے آواں نا گھرتاں حشر میرا وی بھائیے آلا ہو جاونہ ہے۔ میں ادا ہام تے تیرا رنگ ویدھا ہام بھائی تنگ ہے۔ میں تینوں سمجھاون وگدا ہام، ایہوں چھڈ پرا نہی۔ مُرد میں آکھاں بھائیے چڑھائیں خوشی دیاں۔ میں بھائیے نوں گل کراں بھائی میری بھرجائی تُوں دے۔

رنگ دی روٹی اوس کائی نہیں دینی۔ اخیر تے میں آکھ چھوڑاں:
آپے بھیڑی تتی دیا رُوحا تے پیا بھوگ قضائیں
میں تینوں ساک دتا ہائی ایس بناتے بھرا دی زندگی اگے وڑا نچ و نجا چھوڑی۔ توڑا میں
بھترے دی بنا چھوڑاں۔ ایہہ ہُن مہارکاں دی تیریاں تے دھی دی تیری ہے۔“

فتح خان بھجر

شاہ جہاں بادشاہ چگتا دلی دا۔ اکی صوبے بونجا باوری دا بادشاہ۔ چگتا جدی پشتی
بادشاہ۔ ایس مُلک دے پنج بندے اوس کول نواب ہوئے۔ واں بھجراں دی وچوں فتح خان
بھجر ٹرنا اوس آونا خوشاب محمد شاہ کول، رات دوپرا گھنتا۔ اوتھوں دوواں رل کے چڑھ پونا
مڑ ساہیوال آونا احمد خان کول، اوتھے رات دوپرا گھنتا۔ اوتھوں چلنا چٹھیاں دے چک
جاونا علی محمد چدھرڑ کول۔ ضلع سیالکوٹ دے وچوں ملک امیر ٹرنا ادیرے، اوس وی اوتھے
آونا۔ اوتھے دو، چار، پنج راتیں رہنا تے رہ کے اوتھوں چڑھی کرنی دلی جہانا باد، اوتھے
جاونا بادشاہ کول۔ اوتھے مہینہ ویہہ دیہاڑے رہنا۔ مڑ جیس وقت بادشاہ کولوں چھٹی لینی،
اوتھوں چھٹی لے کے مڑ رل کے ٹرنا۔ پہلے پہل اوہناں دا ڈیرا ہوونا علی محمد چدھرڑ کول،
چٹھیاں دے چک وچ۔ اوتھے دو چار راتیں رہنیاں۔ ملک امیر سیالکوٹ وگ جاونا۔
اوتھوں محمد شاہ، فتح خان، احمد خان بلوچ اوہناں چڑھنا، ساہیوال آونا۔ رات دو ساہیوال
گھتیاں۔ اوتھوں چڑھنا خوشاب جاونا۔ اوتھے مڑ فتح خان، محمد شاہ کول رات دو گھت کے
اوس ہکلیاں واں بھجراں دی جاونا۔ بڑے جوڑ۔ بڑے پیار۔ بڑے اخلاص۔ بڑے رنگ
اللہ دے۔

چدھرڑ دو بھرا ہوئے۔ ہک داناں علی محمد ہويا ہے۔ ہک داناں ولی محمد ہويا ہے۔
جیہڑا ولی محمد ہا بڑا ڈکیٹ، بڑا بد معاش، بڑا چور، بڑا ڈاکو، بڑیاں لمیاں اوس دیاں باہاں تے

بڑے لمے اوس دے رے۔ اوس دا ایہہ کاروبار۔ دُؤ آ بھرا بادشاہ کول نواب، شاہ جہاں بادشاہ کول۔ جیہڑا علی محمد چدھرڑ ہانا اوہ اپنی آئی نال فوت ہو گیا۔ بندے ٹر گئے۔ جیہڑے سجن سیوا ہو، لگدے درباری سبھ آ گئے۔ جیس دے وچ محمد شاہ وی آ گیا۔ احمد خان وی آ گیا۔ فتح خان بھچر وی آ گیا۔ ملک امیر ادیرا وی آ گیا۔ ہور وی جتنی برادری ہا ساری آئی۔ اوس نوں نھوایا، دھوایا۔ کھفن اُچھاڑ دتا۔ اوہنوں دفن کیتا۔ دفن کر کے ککھ چاں گھتے۔ اُتے بہہ گئے۔ ترائے دیہاڑے بیٹھے رہے۔ تریئے دیہاڑے قُل پڑھا کے فتح خان بھچر بولیا۔ آ کھیا، ”لے چودھری ولی محمد! تیرا اساڈا عشق اللہ۔“ ولی محمد بولیا۔ اوس آ کھیا، ”گل سُنو میری۔ بھرا مویا تہاڈا۔ بانہہ بھنی تہاڈی۔ سانگا مُکا تہاڈا۔ میرا تاں ہے لگدا کجھ نہ۔ میرا تاں ہے پکھا پانی۔ جے بھرا دے ستر تے بیٹھے رہو، جیہڑا میتھوں پکھا پانی ہو یا اوہ کریاں۔ نہیں تاں ایہہ لکھاں نوں اکٹھیاں کر کے اگ چاں لائیو۔ تیلی چاں کھرٹو تے آپو آپ وگ جاؤ۔ دُنیا آپے گھر وگ ویسی۔“ اوس وقت فتح خان بھچر بولیا۔ آ کھیوس، ”ولی محمد! جے اسانوں توہیں بہایا اسیں بہسائیں۔ جے نہ بیوی اسیں نہ بہسائیں۔“ اوس آ کھیا، ”حکم۔“ آ کھیوس، ”جیہڑی تیری لڑکی ہے نور بخت۔ اوس دا نکاح نور محمد نوں کر کے چاں دے۔ اسیں ہاں بہندے۔ جے نہ کر کے دیویں اساں کوئی نہیں بہنا۔“ نور بخت ولی محمد دی دھی ہا۔ نور محمد، علی محمد دا پتر ہا۔ اوس وقت چدھرڑ بولیا۔ اوس آ کھیا، ”ہائے، ہائے، ہائے۔ توہیں کیہ گل کہتی ہے؟ پتر وی تہاڈا، دھی وی تہاڈی بھئی میرے آلوں پھٹی نیں۔ دل کریندا نیں پرسوں چاں کریائے۔ میرا ایہدے وچ کیہ ہے۔ میرا بھئی کجھ وی نہیں۔“ اوس وقت اوہ بہہ گیا۔ جیس وقت چار جمعراتیں بھگت گئیاں نا چالیسے دی تاریخ رکھی گئی۔ اوتھے اوہناں اکٹھ کر کے نور بخت تے نور محمد دا نکاح کر چھڈیا۔ دوویں ترتیبے ترتیبے سالان دے ہان۔ نکاح ہو گیا۔ چالیہا ہو گیا۔ اوہ کسے آ کھیا ہا۔

پاہن ولی توں وچھڑے ونج پئے پردیس

پاہناں وت نہیں آدنا بھیں کے ولی آلے دیں

ہک دیہاڑے گھراں آلیاں اخیر گھراں نوں وگ جاونا ہے۔ امیر ادیرا ضلع سیالکوٹ وگ گیا۔ احمد خان بلوچ ساہیوال آ گیا۔ محمد شاہ خوشاب وگ گیا۔ فتح خان واں

وگ گیا۔

مہینے بیچ گزر گئے۔ چالیسے توں بعد ہک دیہاڑے ولی محمد یو ہے دے اُتوں لگھیا۔ کھوکھر گجرات دے وچوں ہاجیہڑی، علی محمد داٹیر ہا، نھا دھو کے اپنے کپڑے پہن کے اپنے صحن دے وچ پھردی ودی ہا۔ اوس دیہاڑے، پہلے دیہاڑے چدھر ڈٹھی ہے۔ جوں ڈٹھیوس ناتاں چدھر ڈٹوں دوواں گردیاں دے وچ پیڑ۔ اوس مچھانی سدائی۔ اوہنوں گھلیوس۔ اوہنوں آکھیوس، ”جا کھوکھر نوں آکھ میرے نال نکاح کرے۔“ مچھانی آئی دائی۔ اوس آکے آکھیا، ”مکانی! چودھری آہدا ہے: تیری اجے تائیں اول عمر ہے نوجوان۔ تیرے وس کھٹن دا ٹائم ہے۔ انج گل کرتوں میرے نال نکاح کر لے۔“ اوس وقت کھوکھر بولی۔ آکھیا، ”خبردار! حرامزادی۔ اُلودی پٹھی۔ مُڑ ایہہ گل کیتیائی میں زبان کٹ لیاں۔ جیوے لکھ تے کروڑ ہووے نور محمد۔ مینوں کائی آہر پرواہ ہے۔ کائی شادی میں نہیں کرنی۔ توں اٹھی کے جا ایتھوں۔“ اوہ شوہی ڈردی ڈردی اٹھی گئی۔ اوہدی تاں مجال ای نہ رہی اگانہہ بولن واسطے۔ اوہ گئی تے آکھیوس، ”اوس تاں ایہہ ایہہ گل کیتی ہئی تے میری اوس بڑی بے عزتی، بے حرمتی کیتی ہئی۔ اگانہہ بندہ اودے کوئی نہ گھلیں۔“ اوس آکھیا، ”چنگا۔“ اللہ دتا ہک ماچھی ہويا ہے، اوہناں دا جدی پُشتی ماچھی۔ ولی محمد اوس نوں سدایا۔ آکھیوس، ”گل ایہہ کر بھئی جیہڑی ایہہ کھوکھر ہے ناتے نور محمد ایہناں دوواں نوں مار گھت۔“ اوس آکھیا، ”جی کُنج چھوڑیناں پر ہک گل ہئی جد جیس وقت میں ایہناں نوں گُنجنا ہے ناتاں میں ست اٹھ دیہاڑے گھر کوئی تیہوں رہنا۔ جیہڑی ایہہ بچھلی میری ہے نا بھنڈی شکار اوہ آپ چائیں۔“ اوس آکھیا، ”اللہ دے دے چاں لا۔ اتھے کائی شے وی نہیں امدی۔“ جیہڑی رات دا وعدہ کیتا ہاس نا اوس راتیں منجی بستر اوچھا کے تھا بھکا کے بہہ رہیا۔ جیس وقت سوتے دا ٹائم ہويا نا اوس ایلے اٹھیا۔ ہک ممورا، ممورا میراٹی ہا اوہ وی چدھر ڈٹاں دا جدی پُشتی میراٹی ہا۔ اوس دے گھر گیا۔ جوں اگوں میراٹی ماچھی نوں تکیا ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ ایہہ تاں بھئی ملک اللہ دتا آ گیا ہے۔ بہو منجی لے آؤ۔“ اوہ کرو۔“ اوس آکھیا، ”میں بہندا کوئی نہیں۔ مموریا ہک واری اوہراں آ۔“ ممورا اٹھی کھلوتا۔ اوہدے نال آ گیا۔ گھر آ کے بسترے دے اُتے بہہ رہے۔ گلاں گپاں کٹن لگ

پئے۔ اوس وقت بولیا مورا۔ اوس آکھیا، ”ملک اللہ دتیا!“ ”جناب۔“ اوس آکھیا، ”مینوں گل دس کبھڑی گل واسطے مینوں توہیں آندا ہے۔“ اوس آکھیا، ”میں تیتھوں گل تاں ایہہ پکھوں ہاں۔ میرے ذہن اچ، گوڑا اچ آگیا ہے۔ جیس وقت ایہہ نور محمد جھیا ہا علی محمد دا پتر، تینوں کیہ کچھ ڈھیہا ہا؟“ اوس وقت مورا ہس پیا۔ اوس آکھیا، ”اللہ دتیا! حد نہیوں کر دتی۔“ ”کیوں؟“ اوس آکھیا، ”ایہہ گل تاں توہیں اوہا کر دتی۔ کسے آکھیا ہا راتیں پالا باہلا پیا ہے۔“ ”کیوں؟“ اوس آکھیا، ”جیہڑا کچھ تینوں ڈھیہا ہے میرے کولوں ایس ایلے دام دام پچھ لے تے جتنا تینوں ڈھیہا ہے اتنا ای مینوں ڈھیہا ہے تے کسے بندے دے پُڑاں وانگوں کھادھانا ایہہ دو پیڑھیاں نہینے مکدا۔“ اوس وقت اوس آکھیا، ”مینوں ایہہ گل دس بھئی نور محمد دی اتنی نمک کھا کے ایہہ اساڈے ہتھ دے وچ مری جاوے۔ اسیں کون ہویا سے؟“ اوس ایلے میراٹی بولیا، ”ہائیں ہائیں ملک جی! ایہہ گل کیوں کیتی ہئی؟“ اوس آکھیا، ”میں ابویں گل کیتی ہے جیویں گل سُنی ہئی۔“ اوس آکھیا، ”مڑ اساڈے جیڈا حرامدا کائنات تے کوئی نہیں ہووনা۔ اتنی نمک کھا کے بچے نوں مرا گھتے۔“ اوس آکھیا، ”مڑ جلدی کر۔ جیہڑی پھلانی گھوڑی ہئی نا اپنی اوہدے تے کاٹھی گھت کے اوہراں ہُنے لے آ۔“ میراٹی گیا کاہلا کاہلا۔ اوس گھوڑی اُتے کاٹھی گھتی۔ ہتھ اچ (واگ) پنی تے لے کے آ گیا۔

اللہ دتیا تے مورا دوویں گئے۔ جا دروازے اُتے کُنڈا کھڑکایا۔ کھوکھر جاگی۔ بلا یوس، ”کبھڑا کبھڑا؟“ اللہ دتیا بولیا، ”پُڑا بُو ہا لاہ۔“ اوس بُلارا سَنجان لیا۔ بُو ہا لاہیا۔ جوں نکلیا تاں مورا وی نال گھوڑی دی۔ اوس آکھیا، ”چاچا خیر تاں ہے نا ایس وقت کیہ ہئی؟“ اوس آکھیا، ”پُڑا خیر تے مہر تے نو تے ویہہ خیریں۔ ایہہ گل کر جیہڑا کچھ ٹومب ٹلاتے پیسہ ٹکا اُتے اُتے پیا ہئی اوہ چالا۔ اپنا بُو ہا جندرا دے تے تیاری کر۔ اساں تینوں ہُن گجرات اپڑاونا ہے۔ جیہڑیاں گلاں ہِن نا اوہ راہ دے وچ کریندے جسامیں۔“ کھوکھر ڈھل کچھ نہ لائی۔ اوس تیاری چاں کیتی، جیہڑا پیسہ ٹومب جھلیوس اوہ چا لئیوس دُوئے دروازے بند چاں کیتوس۔ جندرے مار کے کنجیاں اللہ دتے دے ہتھ اچ چاں پھدھائیاں۔ کھوکھر نوں تاں گھوڑی بہایا۔ نور محمد اگے چاں بہایا۔ اوتھوں باہر نکل آئے۔

اگانہہ مُردے گئے۔ جیس وقت ستاں اٹھاں کوہاں تے گئے نا، اوس وقت اللہ دے آکھیا، ”توں ہُن وگ جا مورا پچھانہہ ہٹ جا۔ اگانہہ میں جاناں تے ملائی جانے۔“ ساری رات مُردے رہے۔ سارا دن وی مُردے۔ اگوں شام، سوتے نوں جا گجرات اپڑے اوہدے پیکیاں کول۔ گل راہ دے وچ اوہنوں ساری دسی بھئی اساتھوں تاں ایہہ کم ہوندا نہ۔ اساڈی توں دھی ہائیں تے ایہہ پُتر ہا۔ اسیں نہ کریے، کسے کتے بلے ہوری نوں گھل کے، اتھے تساں ماں پُتر دا گھٹ بھرا چھوڑیندا۔ اساڈا کم کدے جاندا۔ اوتھے پنج ست دن رہیا۔ پنجاں ستاں دناں پچھوں گھوڑی تے چڑھیا تے چڑھ کے گھر آ گیا۔

ہُن ولی محمد دے دل وچ نشا ہو گئی بھئی اوہ ماں پُتر مری گئیں۔ نور محمد اج وڈیرا ہوندا، کل وڈیرا ہوندا آ نو جوان گھراٹا ہویا۔ پر کھوکھر انج گل دے اُتے پردہ دتا ہے، اٹھارہاں اُنھیاں سالاں دا ہو گیا تے اوہنوں سمجھ نہ لگی کہ میرا پیو کیہڑا ہے تے ماں کیہڑی ہے۔ ہک دیہاڑے جوں چھوہر نوں گوڑ آ یا نا تاں اوہ ماں کول آیا۔ آکھیوس، ”اماں! اج ہک گل دس۔“ اوس آکھیا، ”پُتر حکم کر۔“ آکھیوس، ”ایہہ گل دس میرا پیو کیہڑا ہے؟“ اوس آکھیا، ”ایہہ تیرا پیو ہے۔“ اوس آکھیا، ”نہ۔ ایہہ نانا ہے۔ انج وی خدا لکھدا ہے۔ توں وی ایہوں پیو سدیں۔ میں وی ایہوں پیو سداں۔“ کھوکھر ڈھیر ولایا، پر چھوہر ریہاڑ جوں کیتی نا اوس ریہاڑ نہ چھڈی۔ اوس وقت الف توں لگ کے تے تائیں ساری گل سنا چھڈی۔ اوس آکھیا، ”ایس ایس طرح تیرا چاچا اوہ تینوں وی مراؤ ہا مینوں وی مراؤ ہا۔ ہک اللہ دتا ماچھی ہے اساڈا جدی پُشتی، مورا میرا پُشتی ہے۔ اوہناں اسانوں اتھے اپڑایا ہے۔ تیرا اودے نکاح وی ہو یا ہو یا ہے۔ اوس دے بھانے میں وی مری گئی ہوئی ہاں۔ توں وی مری گیا ہو یا ہیں۔“ اوس آکھیا، ”جا جانندیاں اماں بیڑی تاں بوڑ دتیائی۔“ ”کیوں؟“ آکھیوس، ”ہک راتیں دھی جمدی ہے اوس راتیں پُتر وی جمدی ہے۔ پُتر نالوں دھی چار سال پہلے جوان ہوندی ہے۔ میں اج جوان تے گھرو ہاں۔ اوہ کیویں نہیں جوان تے گھرو۔ اگر چاچے میرے پرنا وی چھوڑی ہے تاں اوہدا جُرم دار کون ہے۔ اوہ میں آں۔ میں جاونا ہے۔“ ماں اوہنوں بڑا روکیا۔ آکھے نہ لگے۔ نھاتا، دھوتا۔ نھا، دھو کے، کپڑے کر کے گھوڑے اُتے سوار ہو یا۔ رُ روانہ ہو یا۔ جیس ایلے رُ پیا نا اوس ایلے ماں پچھوں سد یوس،

آکھیوس، ”پڑا! میری ہک گل سُن۔“ کھلو رہیا۔ آکھیوس، ”دس۔“ آکھیوس، ”گل ایہہ ہئی اوتھے ہک تاں نور محمد ناں نہ لئیں۔ دُوا ایہہ نہ دسیں علی محمد دا پُتر ہاں۔ جے کدی تیرے چاچے نوں پتہ لگ گیا اوسے وقت تینوں مرا گھتتا ہے۔ اللہ دتا ماجھی ہئی اوہدے گھر جاویں۔ ماجھی بن کے اوہدے گھر رہیں۔ ایس گل دا وند نہ دینیں۔“ اوس آکھیا، ”اماں بیوی! ایہہ تیری گل قابو میں کریاں۔ ایس گل دا وند نہیوں دیندا۔“

اوس کیہ کم کیتا۔ شام دا ٹائم ہویا۔ چٹھیاں، جدھرڑاں دے چک اج آ پھنچیا۔ اوتھوں کچھنا کیتوس، ”اللہ دتے ماجھی دا گھر کیہڑا ہے؟“ کسے دسیا بھی ایہہ گھر ہے۔ اوہدے وگ پیا۔ گھوڑا بدھا چاں۔ کائی منجی پئی ہا اوہدے اُتے بہہ رہیا۔ دائی کچھنا کیتا، ”بچیا! کون ہیں؟“ آکھیوس، ”ماجھی ہاں پھلانے لوک دا۔“ ”کیویں وتنا ایس؟“ ”ایتھے بابے اللہ دتے نال کم ایں۔“ خیر اوس ٹیرنوں کجھ داناں مانیاں دا بک گھتیا۔ پر ایہہ بے بٹھی جیہی دا، مَن وی اوہدا پکاپوس۔ نمائیں کوئی دال مال وی چاڑھیوس۔ اوہ وی اوہنوں کھوا پیوا چھوڑیوس۔ سوتے اللہ دتا وی دھار کڈھ کے آ گیا۔ اوس ڈٹھا۔ اوہ پراہنا وی بیٹھا ہے۔ ایہہ گھوڑی وی ہے۔ اوس کچھنا کیتا، ”کون بندہ ہے؟“ اوس آکھیا، ”ماجھی دسیندا ہے پھلانے لوک دا۔ پیا آہدا بابے اللہ دتے نال کم ہیں۔“ اوہ آیا۔ سلاما لیکي کیتی۔ ہتھ شتھ پھیریا۔ اوہ اوہدے مونہہ الوں ویکھے۔ اوہدے وی ہتھ وات کجھ نہ آیا۔ مڑ گیا۔ روٹی کھا دی۔ روٹی کھا پی کے اوہدے کول چاں منجی گھتائی۔ اوتھے بہہ رہیا۔ گلاں باتاں کریندے رہے۔ بیٹھے رہے۔ جیس وقت اوس سمجھیا بھی ہر ہک سیں گیا ہے ہُن ہک ایہہ رہ گیا ہے تے ہک میں رہ گیاں۔ اوس وقت آکھیوس، ”چاچا صاحب! اٹھی بہو تہانوں ہُن میں اپنا تعارف کرائیں۔“ اوس وقت اوہ اٹھی بیٹھا۔ آکھیوس، ”میں نور محمد آں۔ علی محمد دا پُتر۔“ ماجھی تاں انج اٹھیا جیویں زمین اچوں کھمب نکلدی ہے۔ ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ جیہناں راہاں توں آیاں ہیں اوہنا تھوں وی صدقے تے قربان ہو جاواں۔ اج اللہ دی ذات کولوں کائی چیز ہوو رنگاں ہا اوہ وی رب دی ذات دیوے ہا۔“ کنیں خوشامداں برامداں۔ بھنا سوانی نوں اٹھاپوس۔ ”جاگندیے رنے! توہیں اج کیہہ کیتا ہے۔ اساڈے گھر اج بادشاہ تے سردار آیا بیٹھا ہے۔ توہیں پتہ نہیں نکر کیویں پکایا ہوسی۔“ چھانی

آگئی۔ اوہ وی چوٹی کولوں لگی گھریاں تائیں چڑیا۔ دودھ پلٹیا۔ اوس وقت اوہ اوہنوں پیو یونیں۔ اوہ اوہنوں رجا کے پیو یونیں۔ اوس آکھیا، ”بچو! گل کر کسے کچھ پچھیا گچھیا؟“ اوس آکھیا، ”ہا۔ جیس وقت میں تہاڈا گھر پچھیا ہے نا اوس وقت ہک بندے میتھوں پچھیا ہے توں کون ہیں؟ میں آکھیا، میں ماچھی ہاں۔ پھلانے لوک دا۔ ناں وی اوہنوں واٹواں ایہہ دسیا ہے۔“ اوس آکھیا، ”چنگا کیتا ہئی۔“

اوتھائیں رہے۔ گھوڑی اوہدی دتے چھڈ لئی صبح اوہ لے کے باہر وگ گیا تے آہلی تے چاں بدھی۔ اوتھے گھر دے وچ رہے موجاں کرے۔ کسے کسے ٹائم اللہ دتا بالن جاوے نا اوہدے نال وگ جاوے۔ اوہ بالن مارے اوہ منجی دے اُتے بیٹھا رہے۔ اوہ جیس ایلے لڈالہ کے رُے اوہدے نال گھر آ جاوے۔ دس بارہاں روز گزرے ہک دیہاڑے نور محمد بولیا۔ آکھیوس، ”اماں دائی! ایہہ گل کر۔ اوہ نور بخت تاں مینوں ملا۔“ اوس آکھیا، ”بچیا! ہُن سد لیندے ہو یا سے تے ہُن چاں کھیندے ہاں۔“ دائی گئی آکھیوس، ”پُتر! نور بخت ہک واری اساڈے گھر آ۔“ اوس آکھیا، ”اماں دائی توں ہک واری رُتے میں کوئی دانے شانے لے کے آ وینی ہاں۔“ اوس کچھ قطرے دے بعد چھکو دے وچ دانے گتے بھناون کان تے آگئی۔ جوں آئی نا کوٹھے دے وچ جھات گھتیوس اگانہہ دائی تے نور محمد دوویں بیٹھے۔ اوہ ہئی۔ دائی بولی۔ آکھیوس، ”بچو! اگانہہ آ جا۔ ایہہ بندہ اپنا ہے۔ ایس توں کوئی ڈر جھاکایاں خطرہ نہیں۔ اگانہہ لگھ آ اندر۔“ چپ کر کے اوہ وڑ کے آ گئی۔ بہہ رہی۔ اوس وقت نور محمد بولیا۔ آکھیوس، ”نور بخت! میں نور محمد آں۔ علی محمد دا پُتر او۔ تیرا سکا پتریر ہاں۔ توں تے میں ترینبے ترینبے سالوں دے ہاسے اساڈا نکاح ہو یا ہے۔ میں نانکے گھر پلایا سمبیا۔ اج میں آیاں۔“ چدھرڑ بولی۔ اوس آکھیا، ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ جیہناں راہاں تے آیاں ہیں اوہنا تھوں وی صدقے تے قربان ہوواں۔“ اج اللہ کولوں کائی شے ہور منگیے ہا اوہ وی رب دی ذات دیندا۔“ بڑی خوش تے بڑی راضی۔ نور محمد آکھیا، ”تیرے پیو دے کاغذاں بچ میں مری گیا ہو یاں۔ پر بھلا ہووے کنھاں بندیاں دا، جیہناں مینوں تے میری ماں نوں بچایا۔ توں ہُن گل کر۔“ اوس آکھیا، ”وٹ میرا تیرے نال ہے۔ اپنیاں گدیاں آل اپنیاں نلیاں وگا لا۔ قدم تیرے نال دیونا

کوئی نہیں اُنچ میں تیری ہاں۔ تیتھوں وڈا مینوں ہور کوئی نہیں۔“ اوس آکھیا، ”بہت اچھا۔“
 اوتھوں چڑھیا گیا ضلعے سیالکوٹ، ملک امیر کول، اوہنوں ملیا چھڑیا۔ خیر مہر،
 راضی بازی۔ اوہنوں کنیں خوشیاں کنیں چن چڑھ گئے۔ کنیں خدمت خاطرین کیتیاں۔ دو
 دیہاڑے جیس ایلے رہ رہیا نا اوہنوں آکھیوس، ”گل ایہہ ہے بھئی تساں ہا میرے گل ہک
 پھاہ گھتیا ہویا۔ اوہ بھیں کے کڈھیا کوئی نہیں۔ ہُن میں اوہنوں لے آواں تاں کجھ میری
 جھال جھل لیسو؟“ امیر بولیا۔ آکھیا، ”میرا پُتر! تیرے چاچے دا بہوں وڈا بھار ہے۔
 میرے وائے توں باہلا ہے۔ نہ مینوں تنگ کر۔ نہ مینوں ذلیل کر۔ تیتھوں بھار چدھر ڈا
 نہیں چیندا۔“ اوس ایلے چپ کر گیا۔ ہٹا واپس گیا۔

صبح دوویں بالن وگ گئیں۔ اللہ دتا بالن پیا وڈھیندا ہے۔ نور محمد بٹی دے اُتے
 بیٹھا ہے۔ کولوں ہک میراٹی لکھ پیا۔ اوہدے سر اُتے گنگو دی کٹوری پلٹی ہوئی تاں نور محمد
 سدیا۔ ”کون ہیں تے کتھوں ہیں؟“ ”پنڈی بھٹیاں دے وچوں۔“ ”کدے آیا ہائیں؟“
 اوس آکھیا، ”جی استھہ ہام ولی محمد کول۔“ ”کیوں؟“ آکھیوس، ”پنڈی بھٹیاں آ لے بھٹیاں
 دا میں لاگی ہاں۔ اوہناں مینوں گھلیا ہے۔ ایہہ نور بخت، ولی محمد دی دھی دارشتہ لئی ویناں۔
 دہنہ دیہاڑ بنا کے واپس وگیا وینا ہاں۔“ نور محمد اُٹھیا۔ نپ جُتیاں چوں لیوس۔ سوٹ کول
 ہائی۔ پنج چھ کنڈاچ واہس۔ اوہنوں آکھیوس، ”بھٹیاں نوں آکھیں سا جھرے جج کر کے
 لے کے آویائے نور محمد، علی محمد دا پیا آہدا ہائے تے ایتھوں پچھانہ نہیوں جاونا۔ انج نوں
 جاونا نہی۔“ اوہ سدھا پنڈی آ گیا۔ جیس ایلے بھٹیاں اوہنوں ڈٹھا بڑے خوش تے بڑے
 راضی ہو گئے بھئی گڈھ گھتا کے وگیا ادا ہے۔ اوس آکھیا، ”تسین تاں خوش ہوئے امدے
 ہو، پر ایہو جیہی شادی مینوں ہک ہور آگئی نا میریاں لتاں لگ ولسن۔“ اوہناں آکھیا،
 ”گل کیہ ہے؟“ اوس حقیقت کہتی۔ ایہہ ایہہ گل ہے۔ اوتھوں بھٹیاں مڑکی چاڑھے چاں۔
 اوہ استھہ آئے ولی محمد کول۔ ایہہ ایہہ گل۔ ایہہ ایہہ کتھ۔ ایہدا کیہ حل کیتا جاوے۔
 ”کسے چھیڑو اوہدے نال ہاسا نول بنایا ہے۔ اوہ تاں نکا جیہا ہاتے مر گیا۔ اوہ گل ای کاٹی
 نہ۔ تسین ایسے تارنخ تے آڈھکھیاے۔“ اوہناں آکھیا، ”بہت اچھا۔“

اوتھوں مڑ ٹریا، پر نور بخت آوے جاوے گلاں باتاں لین دیوں سبھ کجھ کرن

کترن۔ احمد خان بلوچ کول آیا ساہوال۔ اوہ ملیا چھڑ یا بڑا راضی خوش ہويا۔ اوس نال گل کیتوس۔ اوس آکھیا، ”میرا پُتر جدھر ڈا بھار بھارا ہے۔ میتھوں نہیں چیندا۔“ ”ہلا۔“ اوتھوں مُر روانہ ہويا۔ جیس ایلے ٹر یا نا اوس ایلے آکھیس، ”پچیا! اوہراں آ۔ ایہہ ٹیر اتھے چاں بخہ۔ جیہڑا ایہہ کاہ گھوڑا کھلوتا ہے نا ایس تے زین گھت۔ جے سبب بن وی گیوئی نا بھادیں ہزار گھوڑا تیرے پچھے ہو یا نا ایہدی پچھوں کنڈای کوئی نہ دیکھسی۔ ایہہ میں تیری امداد کر سکنا ہاں۔“ اوہ ٹیر اوتھے چاں بدھیوس۔ اوس گھوڑے اُتے کاٹھی چاں گھتوس۔ کاٹھی گھت کے خوشاب چاں تکیوس۔ محمد شاہ کول گیا۔ جوں محمد شاہ ڈٹھانا، سیدتاں اٹھیا نا تاں ”ہے بسم اللہ۔ رد بلائیں۔ اج تاں یار دا یار آ گیا ہے۔ نور محمد آ گیا ہے۔“ اوس مُہاند رے توں سنجاتا۔ ملیا چھڑ یا۔ خیر مہر۔ بڑیاں خدمتاں تواضعاں کیتیاں۔ اوس نوں حقیقت دی۔ گل دسیوس ”بھئی ایہہ ایہہ گل ہے۔ اوہدیاں گڈھیں وی پے گئیں۔“ اوس آکھیا، ”پُتر! تیری رات کڈھساں تے ایڈی کڈھساں نا، جیس دا حد بنا کوئی نہیں۔ دھمی تینوں واں اپڑا چھوڑیاں۔ اوتھے مُر تینوں نہ گھن نہ مکھی۔ نہ لہنی نہ دیونی جیوس دل کریندا ہئی انج بیٹھا رہیں۔ پچھانہ جا۔ توں انجیں جاہیں نہ بنیندا رہو۔ پچھوں نہ کم لُٹھ جاونی۔“ ”ہائیں۔“ اوس آکھیا، ”ہا۔“ اوہ پچھانہ آ گیا۔ نور بخت نوں کنیں گُوڑ تیرھے مار چھوڑے۔ نہیں ہويا۔

جیس دیہاڑے بھٹیاں دی جنج آونا ہا اوس دیہاڑے نور محمد گھلیا دائی مائی نوں دیگر کول بھئی جاتے نور بخت نوں آکھ اج پتریر پیا آہدا ہئی میری گل کئی جیہی سُن۔ دھمی توہیں پنڈی پرنی کے دگ جاونی گجرات دگ جاونی۔ مُر تیرے میرے جگ جیندیاں دے میلے۔ تیرے میں متھے کوئی نہیں لگنا۔ گل سُن۔ دائی گئی اوس گل کیتی۔ اوس آکھیا، ”ایہہ گل دس میرے کول ایس وقت پنج سو سہیلی بیٹھی ہے۔ میں ذری ہک نکلتا ہے پچھوں اوسے وقت میری پڑچول ہو جاونی ہے۔ اوہنوں جا آکھ سوتے میں آکے تیری گل سُنساں۔“ اوس آکھیا، ”بہت اچھا۔“ دائی آئی۔ دائی آکے آکھیا، ”پچڑا! بڑی رُدھی بیٹھی ہے۔ بڑیاں سہیلیاں پیٹھیاں پیوس۔ سوتے آوسی۔ سوتے تیری گل آ سُنسی۔“ اوس آکھیا، ”بہت اچھا۔“

جنگ ڈھک گئی۔ چدرہڑ جھلی۔ بڑی اوہناں دی خدمت، تواضع۔ اوہناں نوں کھوایا پیوایا۔ کھوا، پیوا کے بھٹیاں تے چدرہڑاں مڑا شروع چاں کروایا۔ کنجری مڑا کرن لگ پئی۔ نور محمد اوسے گھوڑے کاہے دے اُتے زین چاں گھتی، تلوار ہتھ اچ کر لئی۔ آکھیوس، ”دائی مائی! جا۔ نور بخت نوں آکھ ڈیڈھی دے وچ میری گل سُن جاوے۔“ گھوڑے دے اُتے اسوار ہو کے ڈیڈھی دے وچ آ گیا۔ اودوں نور بخت وی آ گئی۔ اودوں رواج ہائی جیہڑی سوانی آئی ذری مہندی دی چائی۔ چا کے تلی دے اُتے رکھی اوہ مہندی دی ذری وی تلی اُتے لائی تے روپیہ وی ہک اوس جھولی بچ گھتیا۔ پنج سو روپیہ روک اوس دی جھولی اچ۔ آ گئی۔ آکھیوس، ”ہلا حکم کر۔“ اوس وقت چدرہڑ تلوار میان چوں کڈھی۔ آکھیوس، ”نور بخت گل ایہو کجھ ہے۔ نکاح میرے نال، یاں اتھے گھوڑے دے اُتے چڑھ یاں اتھے ہُن سر دھرتوں جدا کرنا ہے۔ بھٹیاں دی سبج توہیں نہیں جا ماننی۔“ جان بڑی عزیز، پیاری ہوندی ہے۔ اوس تجھیا چدرہڑ ہُن پھر کے آیا کھلوتا ہے۔ پچھا نہہ نہیں جاوَن دیندا۔ اوس آکھیا، ”جھولی کر۔“ اوس جھولی چاں کیتی۔ اوہ پنج سو روپیہ اوہدی جھولی اچ چاں پلٹیوس۔ آکھیوس، ”پیر رکیب چوں کڈھ لا۔“ اوس پیر رکیب چوں چاں کڈھیا اوس اگوں ہنانپ کے ماری پلاکی پکچھے۔ پکچھوں اوس چادر چاں سٹی۔ جتھے مڑا پیا ہوندا ہانا اوس دے کولوں لگھ پیا۔ مرنج پدھ دا کر کے اوتھوں مڑ گھوڑا چاں پھیریا۔ پھیر کے اوتھے مڑے دے وچ آ کے کھلورہیا۔

اوس ایلے کنجریاں نوں روپیہ بڑے مہنگے ڈھیندے ہان۔ تھوڑی جیہی ڈھل توں بعد کنجری نوں بچھایوس۔ کنجری آئی۔ مُٹھ بھری تے اوہدی جھولی اچ سٹیوس تے آکھیوس، ”نور محمد، علی محمد دے دی ویل ہوک۔“ اوس نور محمد، علی محمد دے دی ویل ہوکی۔ اوس ویل ہوکی تاں وچوں چُن بھُن ہوئی۔ اوہناں دے ڈھڈھ اچ بھئی کسے نوکر ہاہ کڈھی ہے۔ کنجری نوں چدوں کائی شے ول ڈھیوے نا اوہدی اکھ اودائیں ہوندی ہے۔ تھوڑی جیہی ڈھل ہوئی تاں، اوہ تاں اودوں ویہدی پئی ہائی، اوس مڑا اشارہ کیتا۔ اوہ مڑا آئی۔ مڑا اوس مُٹھ بھری بھر کے روپیاں دی اوس دی جھولی بچ سٹیوس۔ آکھیوس، ”میدان اچ جا کے نا نور محمد، علی محمد دے دی ویل ہوک۔“ اوس میدان اچ آ کے مڑا ویل ہوکی۔ اوس وقت چُن

بھٹن ہوں لگ پئی بھٹی کون بندہ ہے جیہڑا نور محمد دیاں ویلاں پیا ہو کیندا ہے۔ ایویں دوترائے منٹ گزرے اوس کجری نوں مُڈا اشارہ کیتا۔ کجری مُڈا آئی۔ آکھیوس، ”جھولی کر۔“ اوس جھولی کیتی۔ اوس جیہڑے روپے ہان نا سارے اوس دی جھولی اچ وگا چھڈ پوس۔ آکھیوس، ”اتھائیں کھلو کے، ایسے پیر اُتے نور محمد، علی محمد دے دی ویل ہوک۔“ اوس اوتھائیں کھلو کے نور محمد، علی محمد دے دی ویل ہوک۔ ہوک رہی تاں اوہنوں آکھیوس، ”پچھانہ ہٹ جا۔“ اوہ ہٹ گئی۔ اوس وقت بولیا۔ آکھیوس، ”گل سنو چدھر اُٹاں، بھٹیاں او میری، میں نور محمد آں، علی محمد چدھر ڈا پتر، اپنی پتر نور بخت لے کے ہے ایہہ وگیا ویناں۔“

مُڑے، کھاڑے جیہڑیاں رونقاں ہان سبھ بھج گئیاں۔ دُنیا لگ مگر گئی۔ پر اوہ اوہناں دے چڑھیاں، گھوڑیاں سنہلیدیاں تائیں اوہ کدائیں اگا نہ نکل گیا۔ جمے پیشیں دا ٹائم ہے۔ سید کچہری لائی ہوئی ہے۔ کچہری اچ بیٹھا ہے۔ تکیا ہے تاں گھوڑے دے اُتے دَئیں کریندا آیا۔ اوس آکھیا، ”ہا اسڈا بھتریا آیا۔“ جیس وقت سوڑا آیا نا سید اُٹھیا۔ اُٹھی کے گھوڑے دی واگ نپی۔ نور بخت تے نور محمد نوں ہتھ پھیریا۔ سدھاستراں دے وچ۔ اوتھے جا کے نور محمد نوں وی چاں لاہیا۔ نور بخت نوں وی چاں لاہیا۔ گھر آکھیا، ”ایہہ تھکے مارے ہوئے نیں تے ہے نیں وی بھٹکھے۔ ایہناں نوں پہلے دودھ رجا کے پیواؤ۔ مُڈا کُٹھنے بنا کے روٹی کھوائو۔“ گھوڑا وی بٹھا چھڈیا۔ باہر آ گیا۔ گُل رعیت رعایا سبھ نوں بلایا۔ موچی آ گئے، کھار آ گئے۔ لوہار آ گئے۔ دھڑکھان آ گئے۔ مُسلی، پاوی سبھ کچھ۔ آکھیوس، ”پندرہاں سولہاں سو منجی اکٹھی کرو۔ پندرہاں سولہاں سو کھانا بناؤنا نیں۔“ موچیاں نوں آکھیوس، ”ایتھوں پھنڈریں کرو۔“ پھنڈریں ہو گئیاں۔ بوٹیاں ہوں لگ پئیاں۔ دیگاں دھری گئیاں۔ روٹی دا انتظام ہو گیا۔ جیس وقت شام دا ٹائم ہویا چدھر ڈا گھوڑا دَئیں کریندا آوے۔ چدھر ڈا گھوڑا تے گجیا تے بڑھکھا۔ آکھیوس، ”شاہ صاحب! جلدی کر ملزم میرے باہر کڈھ۔“ اوس آکھیا، ”خیر تاں ہئی نا کیہ ہئی؟“ اوس آکھیا، ”ہر شے گھر آ گئی ہے۔ کائی آہر پرواہ نہیں۔ چپ کر کے بہو۔“ لٹھا۔ نوکراں گھوڑے نپے۔ پیوا۔ تھا بھکھا کے اگے رکھایا۔ میلکھ پچھوں دُھکن لگ پیا۔ پیویندے

گئے۔ گھوڑے بچھڑے گئے۔ روٹیاں پک گئیں۔ شام نوں روٹی شروع ہو گئی۔ روٹی کھوا کے، پیوا کے، سنوا کے، نوکروں گھلیوس ”جا پھلانے پھلانے ملاح نوں بلا لے آ۔“ ملاح آ گئے۔ اوہ دو پیو پتر ہان ملاح۔ اوہناں نوں آکھیوس، ”حقا بھکھا لیو۔ بھکھا کے ہُن بیڑی تے بہہ رہو۔ رہندے پھر رات دے ایہہ گھوڑا دو سوار ایہہ تہاڑے کول آ وں۔ ایہناں نوں اوسے ٹائم پارٹا چھڈنا۔ واں آ لے راہ تے لاونا۔ بارہاں وجے تائیں بیڑی اوہراں لے آسو تہاڑا جن پگھن کر چھوڑیاں۔ کل دوپہراں توں پہلے بیڑی اوہراں میہ لے آئی۔“ اوہناں آکھیا، ”بہت اچھا۔“ جدوں سوار پھر رات دا رہندا ہا اوس وقت سید اٹھیا۔ اٹھی کے نور محمد تے نور بخت نوں اٹھایا۔ ”اٹھیو پُڑاں او! تیاری کرو۔“ اٹھے۔ مونہہ ہتھ دھوتا۔ کرولی پانی کیتا۔ گھوڑے دے اُتے کاٹھی گھتی۔ نور محمد وی سوار چاں کیتا نور بخت نوں وی۔ واگ گھوڑے دی نپ لئی باہر نکل آیا۔ اگے راہ شاہ پتن سارا اوہناں نوں سمجھایا۔

جتھے دنیا سستی پئی ہانا او تھے سید بلایا۔ آکھیوس، ”او بھٹیاں چدھرڑاں او! کوئی بندہ جاگدے ہو۔“ اوس وقت تک پنج دہ بندے جاگے۔ ”ہا باوا جی! جاگنے ہاں۔ حکم۔“ مڑ سد ماریوس مڑ ویہہ پنجھی بندے اٹھے۔ تریئے سد اُتے چالیہہ پنجاہ بندہ اٹھیا۔ اوس وقت اوس آکھیا، ”ایہہ نور محمد تے ایہہ نور بخت ویندے پئے نیں۔ جیہڑا کجھ کرنا نیں ہُن کر لیو۔“ چدھرڑ گھوڑے نوں پھیریا پھیر کے جوں گھوڑے نوں للکریا نا گھوڑے چائی چنگ پندرہاں ویہہ منجیاں توں اگانہہ جالتھا۔ گھوڑا بھجا رکھیا۔ بیڑی تے آیا۔ ملاح اگوں بیٹھے ہان، بھنے اوہناں گھوڑا پیا۔ نپ کے بیڑی دے وچ بہایا۔ پارٹا چھڈیا۔ واں آ لے راہ تے چاں لایا۔ آپ پرانہہ کدائیں وگ گئے۔ کسے آہلی دے اُتے جا کے سیں گئے۔ ایہناں دے گھوڑے شوڑے تیاری کریندیاں تائیں، جیس وقت ایہہ آئے نامن دے اُتے ملاح پرانہہ۔ دینہہ کئی دیوے پیا۔ بیٹھا میلکھ۔ جیس وقت بارہاں دا ٹائم ہویا اوس وقت پیو پتر پروں آئے بیڑی کول۔ جیہڑا پہلی کدھی دے اُتے پور بیٹھا اوہ سارا وچ بہایا۔ اولی کدھی تے اوہناں نوں لاہیا۔ چدھرڑاں گجیا تے برسیا۔ ”تیری ایسی تیری۔“ اوس آکھیا، ”جی تما کو کول کوئی نہ۔“ چدھرڑ مڑ آکھیا۔ اوس آکھیا، ”ڈبی وی کول کاٹی نہ

کیہدے نال میں اگ بالاں ہا۔“ اوس آ کھیا، ”ایہہ تاں کوئی چیل جیہا ہا۔ ایہہ میلکھ بہو وچ۔“ چدھرڑ وی بہہ رہیا۔ میلکھ وی بہہ رہیا۔ کڈھ ڈڑھا میلکھ ڈھوون۔ شام تک میلکھ اوس ڈھویا۔ جیس وقت او تھ گیا واں اچ نور محمد، فتح خان بہا چھوڑیا۔ ست کوٹ ہوئے پھر دے۔ ستاں دے وچ اوس اعلان کیتا۔ شام دے ٹائم نوں ہر ہک نھا دھو کے ہتھیا رکپڑا لے کے جو پگڑے ول ہے سبھ واں آ پہنچے۔ نور محمد کولوں پکھپکھوس، ”بندے کتنے ہک ہن؟“ اوس آ کھیا، ”جی پندرہاں سولہاں سو بندہ ہے۔“ پندرہاں سولہاں سو منجی اکٹھی کیتی۔ اوہناں دیاں روٹیاں منجیاں بسترے تھا تما کو سبھ کچھ کیتا۔

دیگر ٹھکھی کھلی ہا تاں چدھرڑ آ گیا۔ چدھرڑ مُر گیا تے برسیا۔ آ کھیس، ”ولی محمد! جاہ سَنخان۔ کیہڑی جاہ تے کھلا ہیں۔ ایہہ چٹھیاں چدھرڑاں دا چک نہیں۔ ایہہ واں پھر اں دی ہے۔ تینوں کوئی نہ پتہ بھی میں نکاح کر کے آیا ہویاں۔“ اوس آ کھیا، ”اوہ تاں مر گیا ہویا ہے۔“ اوس آ کھیا، ”کاہیں آ کھیا ہے۔ مر گیا ہے۔“ اوس آ کھیا، ”کیوں؟ اللہ تیتا ماچھیا! نور محمد مر نہیں گیا ہویا۔“ ماچھی بولیا۔ آ کھیا، ”میں ایذا حرامدا اپنے ہتھان نال اپنا پتر کوہ چھڈنا ہا۔“ اوس وقت جاتلی ہوئی۔ ایہہ تاں واقعی نور محمد ہے۔ چدھرڑ آ کھیا، ”اوہدے سائیں کوئی نہیں۔“ اوس آ کھیا، ”اوہدے کنیں سائیں ہوئے تاں تے آ وین۔“ بہہ گئے۔ بندیاں نوں کھوایا پیوایا۔ ٹکر کھوا شوا کے نماشاں ہونیاں تاں کدو و بہہ بندے، کدو پنجاہ بندہ۔ کدو سو بندہ۔ ایہہ میلکھ آون لگ پیا ہے۔ بھٹیاں تاں پکھیا، ”ایہہ میلکھ کیہا پیا ادا ہے؟“ فتح خان آ کھیا، ”اتھ نور محمد ہے ستاں لوکاں دا مالک۔ ایہہ ساری اوہدی رعیت ہے۔ ایہہ ساری تہاڑی خاطر نوں پئی امدی ہے۔ مینوں ایہہ گل دسو۔ ولی محمد دی دھی، علی محمد دے پتر آندی۔ کنجراں او! تہاڑا کیہڑا لاگ ہے۔ تسیں کدے آئے ددے او۔ ایہہ تساں تے مری جاونا ہے۔“ بھٹیاں اوس ایلے کاٹھیاں گھتیاں۔ کاٹھیاں گھت کے اللہ بلی ہوئے۔ فتح خان اگے اشارہ کیتا ہویا ہا ترائے چار سو بندے نوں اوہ راہ تے جا کے بیٹھے ہان۔ جوں اودے گئے اوہ اگوں کھمباں طرح اٹھی آئے۔ اوہناں نپ کے قابو کیتا۔ ٹکو، وڈھو، پوایہناں نوں تے رنھ کے اٹھاں نوں پلٹو۔ او پھلاناں دیگاں کتیاں آندیاں نی۔ اوتھوں ہک بندہ بھنا، پکھانہہ فتح خان کول۔ اوس آ کھیا، ”خدا داناں من۔“

اسانوں تاں اگول ایہہ دھاڑ پئی ہے۔ ہر شے ٹو کیندن پئے۔“ فتح خان گیا۔ اوہ کسے دی داڑھی نپ۔ کسے دا منت ہاڑا کر۔ اوہناں آکھیا، ”ملک صاحب! خبردار توں وی اگانہہ آئیو تا توہیں وی لکیاں جاونا ہے۔ اج اسیں اگے تے بلے کھلے ہاں۔ ایہہ پنڈی بھٹیاں دی کیہ آکھسن اسیں واں پھراں دی گئے ہاسے۔ اساں اتھوں نہیں جاون دیونا چڑی دا بچہ وی۔“ اوہناں آ پیر مارے۔ اوہ بھی برکے۔ اخیریں فتح خان بڑا چرکا جیہا اوہناں دے کولوں مافی، ہتھ جوڑ کے تے پیر نپ کے، گل تاں وچوں ہکا ہانا تے پرانہہ جاون دے ایہناں دا وچ گناہ پاپ کوئی نہیں۔ اوہ چدھرڑ بیٹھے نیں جیہڑا کجھ کرنا نیں اوہناں دے نال کرو۔ ایہہ تاں میاں جانجی اسوار نیں ایہناں نوں جاون دیہو۔ اوہناں نوں گھل چھڈ یو نیں۔

دھمی چدھرڑ اٹھیا۔ گل دے وچ پڑکا۔ انج کر کے ہتھ جوڑ یوس۔ آکھیوس، ”واسطہ خدا دا ہئی جیڈا شیر خدا دا ہیں ٹل جا۔ مینوں پچھانہہ گھل۔“ اوس آکھیا، ”بڑا گھلیناں۔“ ”کتنے پتر ہے نی نال۔“ اللہ دتا موہرے بول گیا۔ اوس آکھیا، ”جی ترائے پتر ہیں نال۔“ اوس آکھیا، ”اوہ تراہے مینوں چاں دے۔ نور محمد تے نور بخت توں لے لے۔ ایہہ نہ دیسیں نا تاں اتھوں نہ دیواؤ میں لوں پٹ کے۔“ اوس بلایا ترینیاں پتراں نوں، ”آ جاؤ۔ چاچے دے پیش ہو جاؤ۔“ اوہ پیش ہو گئے۔ اوس آکھیا، ”ایہہ ترائے پتر۔“ اوس آکھیا ”ہا۔“ اوس سدایا لوہار نوں۔ اوس آکھیا، ”اوہراں آ۔ ترائے سنگل لے آ۔“ اوس ترائے سنگل آندے۔ آکھیوس، ”ایہناں ترینیاں نوں مار لا۔“ اوس مارے۔ آکھیوس، ”لے ولی محمد! توں وی اوس علاقے دا وڈا سردار ہیں منیا پرمنیا۔ ایس علاقے دے وچ مینوں وی کجھ دنیا آہدی ہے۔ نور بخت تے نور محمد لے جا، پر جیہڑا کجھ ایہناں نال توہیں سلوک کیتا۔ اوہو کجھ میں ایہناں ترینیاں نال کریاں، ہک۔ دوا جد میرے کول آئے نور محمد تے نور بخت۔ اوہ آوسن تے لے ویسن متاں کل نوں بھنا آویں تے آکھیں میں پتراں نوں لے آواں۔ خواب اچوں وی کڈھ چھوڑ۔ میں کوئی نہیوں دینے۔ ایہہ دوویں آوسن پتر تے میرے کولوں لے ویسن۔“ اوہناں آکھیا، ”جی ایہے آوسن تے ایہناں نوں دیویائے۔ میں تاں ایدے اوہراں مونہہ کر کے پیشاب وی نہ کریاں۔“

اوس وقت نور بخت تے نور محمد وی تیاری کیتی۔ اوہ اوہناں نوں چاں دتے۔ اوہناں ترینیاں نوں اوتھے رکھ لیا۔ گھر آ گئے۔ ماچھیاں اگے بُوہے شُوہے کھول کے، بوکھراں بُہاریاں دے کے، گھپو، آٹے پہارو، دانے مانے اوہ تاں جیہڑی کاٹی شے ہا وہ اگے تاں ختم ہو گئی ہائی۔ کنہیں سال گزر گئے ہاں۔ اوہ تاں امڈیاں ای سدھے اپنے گھر لگے آئے۔ اوہ ولی محمد کے اپنے گھر لگے گئے۔ دھمی اوتھوں ممورے میراٹی نوں چڑھایوس جاتے اپنی سردارنی نوں لے کے آگجرات اپوں، کھوکھر نوں۔ اوتھے اوہ آ گیا۔ اوس اوہنوں چڑھا کے آندا۔

چھ مہینے گزرے نا تاں ہک دیہاڑے ولی محمد آ گیا گھر۔ ملے چھڑے، خیر مہر، راضی بازی۔ نور محمد چکھنا کیتا، ”چاچو کوئی حکم۔“ آ کھیوس، ”پُترا! توں اتھے موجاں پیا کرینا ایس۔ میریاں آندراں واں ٹنکیاں ہوئین۔ دُھل دی نیں تاں جاؤ۔ بھراواں نوں لے آؤ۔“ اوس آ کھیا، ”چاچا جی! اللہ دا حکم ہے نا پرسوں یاں پیلی دیہاڑے ویسائیں۔“ اوتھوں مڑ اٹھ دہ نوکر لئیس، اٹھ دہ نوکر بڑی دھوم نال نور بخت، نور محمد، کھوکھر نال نوکریں، نفر کی نوکر سارے لے کے اوتھے چلے گئے، واں۔ ملے چھڑے، خیر مہر۔ جیویں سنگل مرا گئے ہاں نا ایویں اوہناں نوں سنگل وگے ہوئے۔ جیس دیہاڑے آئے نا اوس دیہاڑے آ کھیا، ”لے اج ایہناں دے سنگل پٹ چھڈو۔“ اوہناں مڑ سنگل پٹے۔ ”کیویں؟“ ”چاچو! ایہناں نوں لین آئے ہاں۔ کداں جاونائیں؟“ اوس آ کھیا، ”جداں حکم کرو۔“ اوس آ کھیا، ”اکی دیہاڑے رہنا نیں۔ بہویوے دیہاڑے ٹرنا نیں۔ نور محمد آ کھیا، ”چاچا! سال آ کھیں تاں سال بیٹھے ہاں۔ پنج آ کھیں تاں پنج بیٹھے ہاں۔ جداں توہیں حکم دتا اودن وگ جاونہ ہے۔“ اوہ مڑ سامان نوں شروع ہويا۔ اوس سامان بنایا۔ اوس اٹھاوی اٹھ سامان دے، ست مجھیں، ست گائیں، ست ڈاچیاں، ست گھوڑیاں، ست گدھڑیں، ست بھیدیاں، ست بکریاں ایہہ دے کے تے اوہ اٹھاوی اٹھ سامان دے، اوتھوں مڑ چلیا توڑ آ کے چھٹیاں دے چک چھڈ گیا۔ اوتھے وسن، کھٹن، کھاوان تے موجاں کرن۔

بیوی بھٹو

مغلان دے زمانے وچ ایس علاقے دی چدھرڑ قوم سردار ہوئی ہے۔ اولی پیلی
 من دے سردار ہوئے۔ بارہاں پُتر چودھری جھامب دے ہوئے۔ بارہاں ای بہادر ہوئے۔
 ایہہ نور وی صدر سلیم (سلے+م) دا گُل آلا جھامب دا ہويا ہے۔ تاجا، حمین خان دا، حمین وی
 جھامب دا۔ فتح خان، طاہر دا، طاہر وی جھامب دا۔ کرلی، مسن دا، مسن وی جھامب دا۔
 انجیں آر بارہاں پُتر، بارہاں ای ہتھیارو ہوئے۔ ایہہ بھوڑانی وی چدھرڑاں دی ہوئی
 ہے۔ بڑانا وی بلھرڑ آنا ہويا ہے۔ بلھرڑ کے وی چدھرڑ ہین۔ ایہہ بلھرڑ آنے توں بڑانا بنیا
 ہے۔

مغلان دی ڈالی پئی آوندی ہائی قندھار توں میوا جات تے ہور کچھ۔ بھوڑانی
 رات آ گئی اوہناں نوں۔ چودھری جھامب حکم دتا ہے لٹ لیو۔ جٹ دی لے توں رب
 امان دیوے تے کھتری دی بیج توں۔ لٹ لیا نیں۔ کیس بن گیا۔ سنے پُتریں چودھری
 جھامب نوں بٹھ کے دلی دربار وچ جا پیش کیتا نیں۔ ایہہ ڈھکی گئے وچ جیل دے۔
 قدرت رب دی ایسی بنی ہے کہ کوئی غیر ملک دا پہلوان آیا ہے، جیس دلی دے پہلوان
 ڈھاہن۔ مغل بادشاہ اعلان کیتا ہے کوئی بندہ ایس پہلوان نوں ڈھاہے تے انعام پائے۔
 مُلک دی عزت رہے۔ چودھری جھامب اکھا گھلیا ہے بادشاہ آل: میرے پُتر حمین خان
 نوں لڑائیو۔ جیہڑا تاجا، بیر آلا سدیندا ہے، ایہہ تاجا، حمین دا پُتر ہے۔ بادشاہ باہر انوائے

ہن۔ لڑن کشتی۔ حمین خان اوس پہلوان نوں ڈھاہیا ہے۔ مُغل بادشاہ بڑا خوش ہويا ہے۔ اوس آکھیا، ”قید رہا ہے تہا ڈی۔ کوئی ہور انعام منگ۔“ چودھری جھامب آکھیا ہے، ”جیہڑے پنجاب دے قیدی ہن سبھ چھوڑ دے، میرے وطن دے۔ بس اتنا انعام میرے واسطے کافی ہے۔“

پنجاب دے قیدیاں وچ فتح خاں میکن بہک میکناں دی آلا قیدی ہا۔ مالے وچ بجھ کے گیا ہويا ہا اوہ وی چھٹ گیا۔ ایہناں دا بیلپ بن گیا۔ اوٹھوں رل کے ٹر پئے۔ منگینی آئے۔ منگینی تحت ہے چدھرڑاں دا۔ اوس ویلے اوس نوں پورا ایہناں دے بھار دا پتہ لگ۔ سانگا بن گیا۔ حمین خان دے پتر تاجے نوں فتح خاں میکن بہک آ لے اپنی دھی دا ساک چاں دتا۔ اوہدی دھی دا ناں بیوی بھوئنی حبیب اللہ سدیندیاں ہاں چھوہریں اوہنوں۔ ایہہ بچپن توں سہیلیاں آلوں اوس نوں خطاب ہا۔ بیوی بھوئنی کے منگینی آ گئی۔ پہلی رات ہے سچ دی۔ چودھری تاجا آیا ”بیوی بھوئنی مہر منگ۔“ بیوی بھوئنی آکھیا، ”چودھری! میں بڑے آدمی دی دھی ہاں۔ گھروں مینوں روک ٹوک کائی ناہی۔ بچپن توں مینوں اللہ دی راہ وچ خیرات دیون دا شوق ہا۔ اج تائیں میں دیندی آئی ہاں۔ تھہ دا دتا ماف چاں کرتاں جوں آخرت وچ اللہ دے ساہمنے اپنا عمل پیش کریاں۔“ چودھری تاجے سمجھیا عورت جوں ہے، روٹی چاں کسے نوں دیسی یا لپ آٹے دی۔ اوس آکھیا، ”مفل“

ویہت آ لے منگتیاں نوں پتہ لگ گیا ہے، زمانہ بھکھاں دا ہويا ہے بھئی بیوی بھوئنی کے منگینی لکھ گئی ہے۔ اوہ اوٹھوں ٹر پئے۔ چھان آ لے منگتیاں وی کن چائے۔ صبح کولوں لگ کے شام تیکر پکیرے ہوندے رہن۔ منگتے خوراک کدی نہیں گنی بھاویں اگلا ستاں کھانیاں نال دیوے۔ ٹر دی باقی اوہ آہدا ہے مینوں ٹورو۔ جیہڑے ویلے اوہ ٹرن لگن تاں اوہ آکھن، ”اسانوں رخصت کر۔“ مُڑ کائی شے دیونی پوے۔ چند دیہاڑے چودھری دند پٹھ کانا دتا۔ چودھری سوچیا: ”گڑی“ تاں پرنا لیاندی پر گھراچ تاں ہر پھر گیا۔ اوس بیوی بھوئنی دی گت چوں نپ کے اندر چاں ڈھکیا۔ باہروں جندرا چاں چاڑھیا تے سوٹا اوس لے لیا تے منگتیاں نوں وڈھ وڈھ کے اوہناں دی بیڑی چاں بوڑیوس۔ ہرنوں بھجا

چھوڑ یوس تے آپ کھوہ تے لگھ گیا۔ بیوی بھو ڈھکی پئی۔

سیاڑا ہویا ہے۔ میراٹی کچھدا آ دندا ہے بھئی بیوی بھو دا گھر کدے ہے؟ کسے
سوانی آ کھیا، ”قہر پونیں۔ تہاڈے کچھے اج بے چاری ڈھکی پئی ہے۔“ ”کدے؟“ اکھ،
”اوس سالھ وچ۔“ زمانہ سالھاں دا ہویا ہے۔ محل ماڑیاں گھٹ ہونداں ہاں۔ پچھاوڑیوں
آن کے اوس صدا کیتی ہے: ہلا بیوی بھو سخی حبیب خدا دا ہیں، سیالے دا موسم ہیں تے میں
پالے تے مر گیا ہاں۔ میری مائی مینوں توں کج، نیتوں خدا کجیسی۔ بیوی بھو روون کڈھ
ڈڑھی ہے بھئی پہلا سائل ہے میری زندگی وچ جیہوں میں آ کھنا ہیں میرے کول شے کائی
نہیں۔ ”فقیر! کھلا ہیں؟“ ”جی ہاں کھلا ہاں۔“ اکھ، ”اچھکیں۔“ بیوی بھو اٹھی ہے۔
اُتلا مجھ چاں بدھا ہے تے مجھ سخی لنگی ہائی۔ اکھ، ”دندے چا۔“ باہروں اوس میراٹی چاں
بیوی بھو اندروں چاں۔ اوس لنگی لڑھکائی ہے۔ ”ایہہ مینوں پیکپوں ڈھبی ہوئی ہے تے
ایہہ لے جا راہ اللہ دے تے، ایس وچ تاجے دا کجھ نہیں۔“

فقیر لنگی لئی وی جاندا ہے تے دُعائیں وی دیندا ویندا ہے۔ ”ہلا مائی توہیں
اسانوں کجیا ہے نیتوں خدا کجیسی۔“ اگوں چودھری تاجا۔ اوہ تاجے نوں جاندا ناہی۔ فقیر
دُعائیں دیندا ویندا ہے۔ بیوی بھو دی لنگی اوس سیہان لئی۔ اوس آ کھیا، ”فقیر! ایہہ لنگی
کدوں لئی آ؟“ اوس آ کھیا، ”بیوی بھو ہے سخی حبیب اللہ دا، کسے موذی جیسے دے گھر
ہے۔ اوس نمائی نوں اندر چاں ڈھکیاس۔ اسانوں اوس پچھاوڑیوں نپا چھڈی ہے۔ موذی
نوں پتہ وی کوئی نہیں۔“ تاجے آ کھیا، ”میاں جی! اوہ موذی میں ہاں۔ جیس اوہنوں ایس
نوبت تے اپڑایا ہے کہ اوہنوں مچھلا دیونا پے گیا ہے۔ ایہا چیز اوس حق مہر وچ منگی ہا۔ میں
آکھی وی ہائی۔ میں ہریا واں۔ میں اوہنوں نپ کے اندر بند چاں کیتا ہے۔ جیس ویلے
اوس مچھلے توں نہیں ولایا میں اوہدا پہرا کیہڑا دیونا ہیں۔ ایہہ لنگی وی اوسے گھر دی ہے۔
ایہہ لے لاتے زنا نہ لنگی مینوں چاں دے۔“

چودھری تاجا لگا آیا۔ آن کے اوس بُو ہا چاں لاہیا۔ بیوی بھو نوں کڈھیاں تے
ہتھ چاں جوڑے۔ بیوی بھو واسطہ خدا دا ہئی مینوں ماف چاں کر۔ ایہہ گنجیاں نی تے رڑی
کڈھ دے۔ میں تیرا کیہڑا پہرا دیونا ہیں۔ جیس ویلے توہیں مچھلا وی دے چھڈیا ہے۔

بیوی بھنو آکھیا، ”میں تینوں پک گل دساں۔“ اکھے، ”دس۔“ اکھے، ”ساری مخلوق دا رزق رب فرش تے رکھیا ہے تے پک تخی دا رزق عرش تے۔ توں مینوں ہوڑ نہیں تینوں تھوڑ نہ آوسی۔ میراٹی جس پیا آہدا ہے بیوی بھنو دا۔

بیوی بھنو پڑھے قرآن پر لفظ آراستے
چودھری تاجا وی بخنیا جاسیا بھنو دے واسطے
اج وی بھوانیاں دے نال بیوی بھنو دے ناں دا گُستان کھلا ہے۔

نور، سلیمے دا چدھرڑ

منگیرے چدھرڑ ہون۔ بڑے وسدے رہن منگینی اچ۔ مرشد حضرت حافظ دیوان، بھٹے سلطان دے مرید ہون منگیرے۔ پک دیہاڑے پہر سوسے دینہہ دا ٹائم ہے۔ مرشد حافظ دیوان بھٹا سرکار دریا پٹے۔ نال چار پنچ ملنگ، خلیفے۔ مرشد حافظ دیوان منگینی آگئے۔ منگیرے ڈیرے تے بہہ کے چوپٹ پئے کھیڈ دن۔ فقیر بہہ رہیا۔ پنچ چار منٹ دے بعد بولیا فقیر، ”منگیریاں او! کھٹا بھکھوا دیو۔“ اوہناں آکھیا، ”باوا! اساڈی بازی لگی ہوئی ہے چوپٹ دی تے بازی اخیر تے آئی ہوئی۔ تھوڑا جیہا اچھک جا۔ کسے ملنگ نوں آکھ کھٹا بھکھالے۔“ سیت چلی گئی۔ مرشد دیوان صاحب چپ کر گئے۔ پنچ ست منٹ دے بعد پھیر آکھیا، ”منگیریاں او! کھٹا بھکھوا دیو۔“ اوہناں آکھیا، ”باوا! اساڈی بازی اخیر تے آئی ہوئی ہے۔ کسے ملنگ نوں آکھ۔“ مرشد حافظ دیوان چپ کر گئے۔ جھٹ جال کے پھیر فقیر بولیا، ”منگیریاں او! کھٹا بھکھوا دیو۔“ اوہناں آکھیا، ”سرکار تیرے نال ہین ملنگ۔ اساڈی بازی ونجاؤ تاں تونہہ نا باوا۔ بازی اخیر تے آگئی ہے۔ کسے نوں آکھ بھکھا دینیں۔“ فقیر اٹھیا۔ اوس آکھیا، ”تہاڈی بازی جناب الہی وچوں وگڑ گئی ہے۔ اساڈا چارا ای کوئی نہیں۔ اٹھیںو فقیر وچلیے۔“ نال ٹاہلی منگینی دے جتھے سکول ہے۔ مرشد حاجی شہمان دیاں جھاڑیاں ہون۔ حضرت حاجی شہمان (عثمان)، حضرت حافظ دیوان دے پاپے خلیفے ہن۔ اوتھے مرشد حضرت حافظ دیوان بھٹے سلطان قیام کر لیا۔

شام دا ٹائم ہويا۔ فتح خان، طاہر دے دیاں مجھیں زلیاں تاجے بیر آلے چوں۔
ایہہ جناب ایٹھوں گُریا گھوڑی تے۔ ایویں پھانٹاں، دوآہنے ویہدا گیا تے سوترے
ڈھلدے نوں پچھانہہ ہٹ گیا، مجھیں نہ لدھیاں۔ صبح پھیر آوساں۔ منگینی من تے
چڑھیا۔ وٹ لگھدی ہائی مُرشد حاجی شُمان دیاں جھاڑیاں چوں، اوہدے اُتے لگا۔ سُنیا ہويا
اگے وی ہائی فتح خان، طاہر دے، مُرشد حاجی شُمان دیاں جھاڑیاں اِچ جن ہوندن۔ اگوں
جوں تکیا نا، مچ لگا ہويا ہائی فقیر دا، اگ ہائی ون دی اوہ کسے ویلے مثال کڈھے کسے ویلے
جُتھ جاوے۔ فتح خان، طاہر دے آتکيا۔ رُب نہ بھلائے نا ایہہ اگ جن بالی پٹھن۔
نالوں مچ دے وٹ لگھدی ہائی۔ فتح خان مُونہہ دھیانے گھوڑی اوسے وٹ تے ٹوری
رکھی۔ ہک ویریں ویکھ کے مُڑ اوس اودوں کنڈ چاں کیتی۔ جییں ایلے لگھاٹو ہو گیا نا تاں
مُرشد حافظ دیوان بھٹے سلطان بُلایا۔ ”کیہڑا ہیں؟“ اوہناں آکھیا، ”پھتیا رنگ رتیا پچھانہہ
ہٹ۔“ اوس آکھیا، ”مڈھوں بیڑی بڈگئی۔ ایہہ سد کے منکا بھندن۔“ اوس گھوڑی ترکھی
ٹوری۔ آواز مُڑ آئی، ”پھتیا رنگ رتیا پچھانہہ ہٹ۔“ فتح خان گھوڑی نوں اڈی چاں ماری۔
جن منکا بھندن۔ جییں ایلے اوس گھوڑی دھروڑی نا فتح خان دی کنڈ تے تھاپڑا وجیا۔ اوس
گھوڑی ڈکی۔ ہُن جاوَن نہیں دیندے جو ہوئی ڈٹھی جاسی۔ پچھانہہ گھوڑی ہٹائی۔ تکیا تاں
اوتھائیں اوہ لائٹ مٹھی ترکھی بلے۔ جییں ایلے مچ دے نیڑے گیا ہے نا تے تکیا ہے۔
آکھیوس، ”جا بیڑی بڈگئی۔ ایہہ تاں حافظ دیوان بھٹا سرکار ہان تے میں کیڈا چلیا
ہویاں۔“ گھوڑی توں دھرک ماربوس۔ مار کے دھرک فقیر دیاں لتاں دے وچ بیٹھا۔ سجدہ
سلام کیتا۔ ”باوا میں ڈر گیاں۔“ فقیر بیٹھا ہا جییں گودڑی تے، سٹ کے پٹھ۔ اوسے
نالوں مُرشد حافظ دیوان بھٹے لیر پاڑی ہے۔ پاڑ کے فتح خان، طاہر دے دے سر تے
والاوا دے چھڈیا ہے۔ اوس آکھیا، ”جا پھتیا! تینوں منگینی دی پگ بنھا چھڈی ہے۔ جا بھج
جا۔“ فتح خان، طاہر دا اٹھیا راتیں تاجے بیر آلے آ گیا۔ صبح جوں اٹھے نا منگینی ویہلی۔
منگیرے پتہ نہیں کدے دھندے رہے۔ راتو رات کائی اجیہی لوئی پئی کہ صبح تائیں اتھے
منگیریاں دی نشانی کائی نہ رہی۔ کجھ پٹھن لالو آلی وی۔ ایس سنہ توں تاں پھٹ پھٹ
گئے۔ صبح فتح خان، طاہر دا منگینی آ گیا۔ کجھ اوس ماہنی سیال بُلانے۔ پھتوہل خان ماہنی آ

گیا۔ اتھے ایہناں جھلا ریں، گھوہ بناونے شروع کر دتے۔ فتح خان تے نورا، سلیم (سلے + م) دا پتریر ہان۔ فتح خان، طاہر دا، طاہر وی جھامب دا۔ تاجا، حمین دا، حمین وی جھامب دا۔ کرلی، مسن دا، مسن وی جھامب دا۔ ایہہ سارے پتریر ہان۔ نورا دریا ٹپیا، آیا منگینی۔ اگانہہ ماہنی سیال، چدھرڑ اکٹھے۔ پھنڈر ریں پنیاں ہوون۔ کمیں گھوہ پئے بنین تے کم شروع۔ نورا وی آ کے لتھاتے بہہ رہیا۔ نورے آکھیا، ”فتح خان! ایس اچ کجھ حصدا میرا وی ہئی۔“ اوس آکھیا، ”نوریا! توں ہمیشاں گل کریناں ہیں دھکے شاہی دی۔ ہمت دی۔ اتھے ہمت دی تاں لوڑ کاٹی نہیں۔ ایہہ بخش ہو یا ہے مرشد حضرت حافظ دیوان دا، تے ہو یا میں آں تے۔ ایہہ میرا ہے تیرا وچ کجھ نہیں۔“ نورے آکھیا، ”گل سُن فتح خان! جیہڑی پیو دی وراثت ہوندی ہے اوہ وی ہوندی ساجھی ساریاں دی تے مرشد دا بخش وی ساریاں دا سا جھا ہوندا ہئی۔ اوہ میرا وی مرشد ہئی تے حصہ میرا وی ہئی۔“ اوس آکھیا، ”نہ بھئی نا، مرشد حافظ دیوان دا بخش میرے اُتے ہے۔“ نورے آکھیا، ”نہیں۔ تیرا وی مرشد میرا وی مرشد۔“ فتح خان آکھیا، ”اساں کوئی نہیں دینی۔“ نورے آکھیا، ”میں جاندا پیا ہاں پچھانہہ گل۔ دھمی میں ہے آونا۔ دھمی پچھلے بقایا ماہنی وی سد لئیں۔“ نورا گل وگ گیا۔

دھمی نورا چھیاں پُتراں نوں لے کے وگ گیا۔ کلو، پیر خان، جسرت، دولت، خضر خاں تے یار بیگ۔ ستواں نورا۔ نورے نوں پُتر سدیندے ہان ویا۔ اگے ایہناں دا وڈکا ہو یا ہک چدھرڑ ویا۔ اوہدے ناں تے لاڈ توں۔ اوہناں آ کے بگھے توں پرانہہ دھوکھر ہے۔ ہُن دریا بُرد ہو گیا ہے، اوتھے آ کے نورے ایرے چاں بدھے تھینہہ دھوکھر دے۔ نورے وی تھینہہ گھت چھوڑیا۔ اگوں نورے حد رکھ لئی بگھا، بونگا، مُسل پور۔ ایہہ حد نورے بنا لئی۔ ایدے سلیم ہو گیا۔ منگینی دھر طاہر نے۔ ماہنی جدن فتح خان نوں کھوہ کھواڈے کھٹوار ہے نا فتح خان چنگا قابو ہو رہیا۔ فتح خان دے گھر ساک ہے بھین فتح بی بی دا۔ ماہنیاں سیالاں ساک چاں منگیا فتح خان، طاہر دے توں۔ فتح خان، طاہر دا نور کول گیا۔ اوس آکھیا، ”بھائی نور!“ اوس آکھیا، ”دس فتح خان۔“ اوس آکھیا، ”ماہنی سیالاں ساک منگیا ہے بھین فتح بی بی دا۔ تیتھوں صلاح پچھن آ گیاں۔ گل کر۔“ نورے آکھیا،

”فتح خان گل سُن ساک اساڈا ہے چنگا۔ بھلے مانس دھی، غریب تے چنگی دھی ہے۔ ماہنی دے قابل اساڈا رشتہ نہیں۔ ماہنی جن مُونہہ واسے۔ بے اتارے۔ پتیارے۔ ساک نہیں ایہناں نوں دیون دا۔ ساک نہ دیویں۔“ فتح خان چُپ کر گیا۔

فتح خان ساک آدر چھوڑیا ماہنی سیالاں نوں۔ گل وی دس چھوڑی میں ساک تہانوں دیندا پیا ہاں ودھ کے۔ نور ابھی ہوڑیندا پیا ہے مطلب ہے مخالفت کرائی۔ کل نوں نورے نال لڑن۔ خیر ماہنیاں گڈھیں گھت لنپاں۔ شادی دے دیہاڑے رہ گئے ناپدرہاں۔ فتح خان گھر بیٹھا ہا سا جھرے۔ فتح بی بی پچھیا، ”کیوں وے فتح خان! نور بھرا نوں ٹونہ سدا شادی اچ؟“ اوس آکھیا، ”اچے سے دیہاڑے رہندن بھاؤ نور آ جاسی۔“ دو دیہاڑے پڑے تاں فتح بی بی مُڑ پچھیا، ”فتح خان! تے نور بھرا؟“ اوس آکھیا، ”آ جاسی۔“ دیہاڑے رہ گئے نیں دہیاں بارہاں تاں فتح بی بی پچھیا، ”کیوں وے فتح خان! میں پچھنی ہاں نور تے توں آہنا ہیں آ جاسی۔ نور نوں کوئی ٹونہ سدا۔“ فتح خان آکھیا، ”بھین فتح بی بی! گل سُن۔ تیرا ساک ماہنیاں منگیا۔ میں نور توں صلاح پچھی۔ نور ہوڑیا۔ ساک نہیں دیونا۔ تیرا ساک وی ماہنیاں نوں دے چھوڑیا۔ ماہنیاں نوں گل وی دس چھوڑی نور ہوڑیندا ہے۔ اچ میری گڈھ تے نور کوئی ٹونہ ادا۔ سدا ہی نور نوں تاں دھوکھر پدھ کوئی ٹونہ۔ اودا نیں وگ جا۔“ فتح بی بی آکھیا، ”مینوں اگے دسیں ہا تاں میں وگ جاواں ہا پر سُن میں دھی جاساں نور بھرا آل۔“ سا جھرے ناشتہ کر کے فتح خان نکلیا ہے ناجوں نکلیا ہے تاں نور گھوڑی کاہی تے تیر، کمان، تلوار کول ہے۔ نور اُتوں ولیندا تے تاجے بیر آلے چپی موئی ہوئی ہائی، نور فیتے تے آوے پیا۔ فتح خان پچھے ہٹ گیا گھر۔ اوس آکھیا، ”دس۔“ اوس آکھیا، ”پدھ دھوکھر آلا وی مک گیا ہئی۔ ایہہ نور جاندا پیا ہئی تاجے، بیر آلے فیتے تے، ہندے نوں مل انتھائیں۔“ اوس آکھیا، ”مُڑ انج کم کر۔ کوئی بندہ اودی انتظار اچ بہا دھیان تے، مئے ہٹ پوے تاں مینوں دسے۔“ اوس بندہ سیشل بہا چھڈیا فتح خان۔ ”استھہ بہہ رہو۔ نور استھہ آوے تاں توہیں دسنا ہے۔“ کمی بہہ رہیا۔

نور، دوپرا کیتا تاجے، بیر آلے۔ دوپرا کر کے پچھلے پھر نور چڑھیا ہے گھوڑی کاہی تے۔ ہتھیار کپڑا سمھالیا۔ نور پچھا نہہ ہٹیا۔ اوس سنھ تے ادا پیا ہے تاں کمی دسیا، چودھری فتح

خان نوں، ”نور ایہہ ادا پیا ہئی۔“ فتح خان گھر ودا ہا۔ اوس آکھیا، ”بھین فتح بی بی! ایہہ نور بھرا لکھیا جاندا ہئی۔“ فتح بی بی آکھیا کے نیانی نوں، ”بھج نی پھلانیے نور وڑدا پیا ہئی تھینہ نوں۔ اوہنوں آکھ میری گل سُن کے جاوے۔“ کے نیانی بھج وگی۔ نور اتن نوں پہلی لہندے آلی گٹھ نوں اپڑ گیا ہے۔ آوا ہویا ہے گھاراں دا۔ جتھے اوہ آوی پکیندن بھانڈیاں آلی۔ نور دی گھوڑی اوس سنھ تے پہنچ گئی ہے۔ آگا نور دی گھوڑی دانوان اچ ہو گیا ہے۔ پیچھا اُچا ہے۔ پچھوں کے نیانی سد ماریا ہے۔ اوس آکھیا، ”چودھری نور! پچھوں بھین امدی پئی ہا فتح بی بی، اوہدی گل سُن جا۔“ نور اوتھائیں واگاں چھک لئیاں۔ گھوڑی ڈک لئی۔ فتح بی بی پچھوں آگئی۔ اوہ انج آئی ہے نا نور دے سچے پاسے نال اوس سر کیتا۔ اوس ہتھ دھریا ہے۔ فتح بی بی اوہدے گوڈے تے ہتھ دھریا ہے۔ فتح بی بی دی ڈھاہ نکل گئی۔ جیس ایلے اوس رو کے بس کیتی تاں نور آکھیا، ”بھین فتح بی بی! کیوں رونی ہیں؟ اگر تیرا نہیں نا ارادہ ماہنیاں ال پر نیوں دا مینوں ہُن دس۔ میں بندہ کھیوے گھلناں۔ ماہنیاں دی مجال نہیں کھیوے دی اولی کنی تے ڈھول چاں دگان شادی دا۔ وچے تھینہ دے وگیندے رہسن۔ ہُن دس۔“ فتح بی بی آکھیا، ”نور بھرا! کیہڑیاں گلاں کرینائیں۔ پر نی تاں میں گئی جداں فتح خان بہہ کے دُعا خیر آکھ کے دے چھوڑی۔ ہُن شک کیہڑا رہ گیا نہ پر نیوں اچ۔“ نور آکھیا، ”مڑ میرے آل کیوں آئی ہیں۔ توں رُنی کیوں ہیں؟“ اوس آکھیا، ”جیہڑا ایہہ ہے نا فتح خان چاہرا چو پٹ ای کھید دا۔ ہور تاں اوہ کریندا کم کوئی نہیں۔ جج آونی ہے ماہنیاں سیالاں دی۔ کچھی سالم اٹھو نا۔ پنج ہزار بندے روٹی کھا گئے تے بندے دو چار رہ گئے تاں مینوں تاں ساری زندگی سیالیاں مہنا دیندیاں رہنیں، اساڈی جج بھکھی آ گئی ہائی۔ ایہہ جج دے ہتھ دھو آ۔ فتح خان توں میری جج دے ہتھ نہیں دھوپدے۔“ نور آکھیا، ”بھین فتح بی بی! ہٹ ونج۔ آکھیں فتح خان نوں ترائے شمس نہ بنائے۔ دوا کردا وتے جیہڑا کرنا سوں۔“ اوس آکھیا، ”کیہڑی شے؟“ اوہنوں آکھیں، ”جج دی روٹی دا انتظام کوئی نہ کرے۔ جج دی روٹی، میں آپ کریاں۔ باقی تیرے داج دا انتظام کوئی نہ کرے اوہ وی میں لے آوساں۔ تیری جج دے گجرے ایہہ وی میں بنیساں۔“ نور جیس ایلے گیا نا گھر فتح بی بی ہٹ گئی۔ فتح خان، طاہر دے

”پچھیا، ”گل کر مُڑ بھرا نکر یوئی۔“ اوس آ کھیا، ”بھرا میرا میلکھ دے بھراواں وانگ ہے۔“
 ”ہلا۔“ اوس آ کھیا، ”ترائے کم ذمے کر گیا ہے۔“ ”کیہڑا کیہڑا؟“ ”جج دی روٹی وی
 ذمے کر گیا۔ میرے داج داون وی ذمے کر گیا ہے تے جج دے گجرے وی ذمے کر گیا
 ہے۔“ اوس ایلے فتح خان ماری چٹکی اوس آ کھیا، ”ہر شے ذمے کر گیا ہے پچھے رہ مُڑ کیہ گیا
 ہے۔ فتح خان توں چو پٹ ای کھیڈ۔“

جداں نورا پچھیا گھر دھو کھر۔ چھ پُتر بیٹھے ہاس۔ نورا گیا ہے گھوڑی تے، لتھا نہیں۔
 اوہناں آ کھیا، ”ویسیا! لہہ آ۔“ نورے آ کھیا، ”گل سُو میری۔ نلری ہائی بھین فتح بی بی
 منگینی نکلدے پئے نوں۔ اوس کُجھ جھورانا کیتا ہا۔ میں ترائے کم ذمے کر لے۔ جج دی
 روٹی۔ داج۔ جج دے گجرے۔ اگا نہہ مُڑ امداں گین کیتی ہے۔ دیہاڑے گنن۔ ڈنگ
 تھوڑے رہندن کم ڈھیر ہے۔ گنجا ہاں کیوں؟“ اوہناں آ کھیا، ”چودھری ویسیا! جداں پاڑ
 دینا ہیں تے بے سوانجا دینا ہیں تے جبرن دے چھڈنا ہیں۔ سا تھوں پچھدا کوئی نیہوں۔“
 اوس آ کھیا، ”جے پاڑ مُڑ چوکھڑا دپ گیا ہے تاں مُڑ میں آپے حالے جیندا ہاں۔ تُسیں
 بہو۔ میں ای سی لینا ہاں۔“ اوہناں آ کھیا، ”کوڑی نہیں۔ تُوں مُڑ ہیں کوڑی وی جھب
 پوند۔ ہُن وگ جمانگینی۔ حویلیاں ویہلیاں کرا۔ ترائے ترائے گھر ہک ہک حویلی اچ بہا۔
 عارضی طور تے یاں دہاں دیہاں آسٹے۔ دو دو حویلیاں خالی کرائی جا۔ بُو ہے اوہناں دے
 بنوا۔ جندرے مرانی جا۔ اسیں چھ پے چڑھدے ہاں آپو آپ۔ گائیں، بکرے، پہاڑو،
 پھنڈریں، گھیو مٹھا، تھدھا ادا اوتھائیں کچی رکھ۔“ اوہ چھیویں نورے دے وٹیاں دے
 ہان، پُتر اوس دے۔ گلو، پیر خان دُوئے پُتر اں توں وی پیر کھوہندے ہان۔ چڑھ گئے۔
 نورا ہٹ کے منگینی آ گیا۔

نورے آ کے حویلیاں ویہلیاں کرائیاں۔ مال آون لگ پیا۔ اوہ تاں چھیڑاں دے
 چھیڑ آون لگ پئے۔ نورا جندرے مرانی گیا۔ کیں پٹھے گھتن لگ پئے۔ دیہاڑے رہ گئے نا
 چار شادی دے۔ نورے چاں ڈھول مریا بُتی دے اچ۔ سبھ جٹ، کمی کارا، مُسلی گیا۔ دُنیا
 آ گئی۔ نورے آ کھیا جٹاں کیمیاں نوں، ”سر وڈھی جاؤ۔“ مُسلیاں نوں اوہناں آ کھیا،
 ”تُسیں چھپر بنھ کے گجرے بنائو۔“ گجرے ہوندے ہان، مُسلی بنھدے ہان چھپر۔ چھپر

بزار بناونا۔ ہک چھیرا یدے بناونا، ہک چھیرا یدے بناونا۔ وچوں پنجاں چونہہ کرہیاں دی
 وٹھ رکھنی۔ اوہ دورِ کلیاں تائیں لئی جاونا بزار۔ اگوں مڑ بزار پھیرنا۔ چوک اچ آ کے دھواں
 لگ جاونا۔ گھڑونجی رکھی جاونی۔ گھڑا پانی دا رکھی جاونا۔ نوکر تھتا تما کو لے کے بہہ رہنا۔
 جیہڑی اگے چار گھڑیاں جج کردی ہائی نا قیام، ہک چھیرا اچ بجھ جاندا ہان گھوڑے۔
 دُوئے اچ اوہدے سائیاں دیاں منجیاں پے جاندیاں ہان۔ گجرے بنیدے گئے شام تک۔
 مسلیاں تے میلکھ ساڈھے پنجاں مربعیاں اچ گجرے اڈ چھوڑے۔ دُوئے دیہاڑے
 نورے کوئی شروع کرا دتی۔ اوس آ کھیا، ”بُتی ساری جج وڑ کرو۔“ آہدن: چھیویں مہینے وی
 جٹ گھتن ہانا ہل، پھلہیاں دیاں چنجاں نال بیٹھوں ڈھوراں دے سرے پٹیندے ہان۔
 اتنی کوئی کرائی۔ وڑ ہوگئی۔

اگوں دوئی راتیں جج آ گئی ماہنیاں سیالاں دی۔ روٹی پک گئی۔ جیس ایلے روٹی جج
 کھا رہی تاں نور پھر یا جج اچ۔ اوس آ کھیا، ”او جانجیاں او! کسے چیز دی کمی ہووے تاں
 ہُن دسو۔ سویرے کوئی بندہ کرسی اعتراض ناں میرے وی نور ہے نیں۔ ایہہ گل یاد کر لیو۔
 کوئی کمی ہے تاں حکم کرو۔“ اوہناں آ کھیا، ”چودھری نور! کسے چیز دی کمی نہیں۔“ رات
 پئی۔ صبح سا جھرے اٹھے تاں پھتو ہل خان ماہنی گھر دے پلگھ دے اُتے چڑھ کے کپڑے
 پاون لگ پیا۔ میراٹی پاون لگ پیا۔ جا کے پنجاں چونہہ کرہیاں تے نور اکھلوتا ہے۔ وہ
 پندرہاں کرہیاں تے فتح خان، طاہر دا کھلوتا ہے۔ پھتو ہل خان کپڑے پا کے لتھا ہے
 پلگھ توں۔ اگوں ساہواں کھلا ہے نور۔ نورے کولوں گزر گیا ہے پھتو ہل خان۔ گزر کے جا
 اوس سلام کیتا ہے فتح خان، طاہر دے نوں۔ فتح خان آ کھیا، ”پھتو ہل خان۔“ اکھے،
 ”جی۔“ ”توہیں کیتا ہے سلام۔ تہاڈی ماہنیاں دی تے اساں چدھرڑاں دی حد تے سیں
 تے اساڈا کھوہ ہے وئی آلا اوہ بھئی سلام اچ تیرا ہو گیا۔“ پھتو ہل خان آ کھیا، ”چودھری
 فتح خان! کھوہ کھوہاڑے اگے سے ہن ماہنیاں تے۔ اساں کیاں نوں وی کھوہ دتے ہون۔
 سوا لکھ کانجن اساڈی ہے۔ کھوہاں دی کمی کائی نہیں۔ بے سلام دیو نا پورا، مڑ گھوڑی کاہی
 دیو سلام دے وچ۔“ فتح خان چپ کر گیا۔ نہ اوس آ کھیا لے لے نہ اوس آ کھیا نیہوں
 دیندا۔ پھتو ہل خان سلام کر کے اگانہہ ژردا رہیا۔ فتح خان ہٹ کے مڑ آ گیا نور کول۔

اوس آکھیا، ”بھائی نور محمد!“ ایس آکھیا، ”دس فتح خان۔“ اوس آکھیا، ”ماہنی سلام کیتا ہے مینوں۔ کھوہ وئی آلا، اپنی سیس آلا دتا ہے ماہنی نوں۔ ماہنی بول گیا ہے، کھوہ کھوڑے سے ہن فتح خان۔ سلام ایچ دیو ہیں تاں گھوڑی کاہی دے۔ گل کر گھوڑی دیواں یاں نہ دیواں۔“ نور آکھیا، ”پہلے نمبر تے تاں فتح خان مسھارک ہئی۔ میری زبان گھوڑی نہیں ہوئی۔ توہیں میتھوں پچھیا ہائی ساک۔ میں تینوں آکھیا ہائی ایہہ پتیارے تے مونہہ واہے ہن۔ ساک نہ دے۔ پر توں اوہنا تھوں وڈا بے اتارا ہیں۔ توہیں ساک وی ماہنیاں نوں دے چھڈیا تے گل وی دس چھڈی ماہنیاں نوں، نور مینوں ہوڑ بندہ ہے۔“ اوس آکھیا، ”ماہنی تھکڑے پا کے لتھا ہے پلگھ توں۔ اگر توہیں گل نہ دسی ہوندی تاں ماہنی دی کیہ مجال ہائی مینوں کراس کر کے تینوں جا کے سلام کریندا۔ ماہنی نوں اوس گل دی رڑک نہیں ہٹن دتا بھئی اسڈے ساک ایچ لت مریندا رہیا ہے۔ توں ہن ایہنا تھوں وڈا بے اتارا ہیں۔ دل بن جاوی تاں گھوڑی دے چاں۔ نہ بنی تاں جواب دے چھوڑ۔ نہ آہناں دے نہ آہناں نہ دے۔ توہیں گھوڑی ہے مرضی دی دیوئی۔ توہیں مڑ آکھنا ہے میں دیو ہام مینوں نور ناہی دیون دتی۔“ فتح خان گھوڑی کاہی نہ دتی ماہنی نوں۔

کہاراں ڈولا چایا فتح بی بی دا۔ جیوس ڈولا نکلیا نا کھیوے نوں۔ نورے اپنے کیاں، پُتراں نوں آکھیا، ”جیہڑا سامان بقایا ودھیا ہے پھنڈریں، گھیو، مٹھے، تھدھے۔ ایہہ چایو لدو، دھوکھر جا کے کوئی شروع کرو۔ اوتھے وی روٹی دا انتظام ورتارا کرنا ہے۔ میں بھین پرنائی ہے۔ اوتھے وی روٹی دا انتظام کرو۔“ دھوکھر کوئی شروع ہوگئی۔ ڈیڈھ پھر دینہہ دا آیا ہے تاں فتح بی بی دا ڈولا جاہنچیا ہے کھیوے۔ جداں ڈولا لتھا نا اوس زمانے دا رسم رواج ہائی۔ اگے لگدا ہائی نینگر پچھے لگدی ہائی گڑی شال نوں گڈھ پے جاندی ہائی۔ شال نوں پئی نا گڈھ تاں سیالنی ہک ہائی نا ماہنیاں دی اوس آکھیا، ”فتح بی بی نال موڈھا لایا۔ اوس اوہدے موڈھے تے ہتھ رکھ لیا۔ مٹھے مٹھے رُپے۔ پنج چار قدم پٹ گیا نا پھتو ہل خان، تاں پھتو ہل خان شال نوں چھک دتی۔ اوس آکھیا، ”قدم پٹ کے آ۔ چدھر ڈا مونہہ نہیں ڈٹھا۔ پکیاں گھوڑی دتی ہی کاہی۔ اوہدے مان توں مٹھا رُدی امدی ہیں۔“ فتح بی بی سیالنی دے موڈھے توں ہتھ چا لیا تے اوہ مگر ترکھی بھج وگی۔ جاں وڑے ستریں نوں شال دی

گڈھ گھلی۔ فتح بی بی نہ کائی مُڑاٹھ پھدھی۔ نہ کوئی سون نہ کوئی سونج۔ ہتھیں پیرھی آئی، منجی آئی، فتح بی بی بہہ گئی، چپ کر کے۔ جیہڑی ہائی ناناں کے نیانی اوہنوں فتح بی بی سدیا۔ کے نیانی آ گئی۔ اوس آ کھیا، ”بھج وگ۔ جیہڑا ہے نا پھلانا کھار اوہنوں آ کھ کھیویوں نکل جاوے۔ تھوڑا جیہا باہر نکل کے دوپرا کرے۔ پیشیں دینہ دی آ کے ماہیاں دے بوہے اُتے گل کرے۔ جیس ایلے نکلیا ہے نا ڈولا فتح بی بی دا۔ فتح خان دا ہرٹ فیل ہو گیا ہے۔ محبت بھین دی پھٹی ہے، ڈاکٹر نبھاں پھدھ کے پٹھن۔ بیمار ہو گیا ہے۔ ایہہ گل کریں۔“ کے نیانی جا کے دسیا کھار نوں۔ کھار نکلیا۔ پیشیں دینہ دی کھار بوہے تے آ کے فریاد، فریاد کیتی۔ فتح بی بی کے نیانی نوں آ کھیا، ”پتہ کر بندہ مینوں وطن دا معلوم ہوندا ہے۔“ اوس پچھیا۔ کھار آ کھیا، ”جیس ایلے ڈولا نکلیا ہے نا فتح بی بی دا۔ فتح خان دا ہرٹ فیل ہو گیا ہے۔ میلکھ اُتے بیٹھا ہے۔ نبھاں ڈاکٹر پھدھی پٹھن۔ شاید بچے یاں نہ بچے۔“ فتح بی بی آ کھیا، ”بھج نی نوکرے پھلایے۔ میرا چا پروٹا زیوراں آلا تے بُلا کھاراں نوں ڈولا وچ بوہے دے لے آون۔“ سیالیں آ کھیا، ”فتح بی بی کیہ ہو گیکائی۔ دھی جساں تے ہر گھر دے دو دو بندے سوانیاں مرد۔ نال پھنڈریں لے جساں۔ فتح خان نوں پچھن جساں۔ اوس نوں پتہ لکسی میری بھین پچھن آئی ہے۔“ فتح بی بی آ کھیا، ”ہک ہائی بھرا، تے ہک میں۔ پیار ہائی اساڈا بڑا۔ میں پر نی، بھرا دا ہرٹ فیل ہو گیا۔ میں راتیں اتھے رہ پواں بھرا راتیں مر جاوے۔ میں دھی کیہڑا مونہہ جا دکھانا ہے میلکھ نوں۔ میں ہُن جاونا ہے تیں دھی آجیائے۔“ سیالیں آ کھیا، ”نہیں فتح بی بی اج توں آئی ہیں پر نی کے۔ اج سجاں، شادی۔“ فتح بی بی آ کھیا، ”بیج تے کائی سیالنی وگ جوئیائے۔ میں ہُنا ہے پچھانہ۔“ مڑا بہہ مجال نہ پئی ماہیاں دی بھئی اسیں ولس نوں ہتھ چاں گھتے۔ پچھوں نورے بہائی ہوئی ہائی وچ ڈولے دے۔

کھاراں ڈولا چا لیا۔ رُپے۔ جیس ایلے ہٹے نیں نا منگیلیں نوں۔ فتح بی بی آ کھیا، ”بھئی جداں آوے نا سڑک، چوک، جتھوں سڑک ہندی ہے نا دھو کھر۔ مینوں دسیائے۔“ چوک اچ گئے نا ماچھی کھار۔ اوہناں آ کھیا، ”ایہہ سڑک دھو کھر جاندی پئی ہے۔ ایہہ سڑک منگیلی، تاجے بیر آ لے جاندی پئی ہے۔“ اوس آ کھیا، ”ڈولا میرا مُڑ دھو کھر ہٹا چھوڑو۔“

ڈولا کہاراں سدھا دھوکھر کر لیا۔ فتح بی بی آکھیا، ”جیسی ایلے سمجھو نا نورے سنجان لیا ہے ڈولا تے ٹردا ادا ہے مینوں دسیائے۔“ جدن نیڑے گیا ہے نا دھوکھر دے ڈولا، جیہڑے کمی بیٹھے ہان ڈیرے تے نورے کول اوہناں آکھیا، ”ایدوں کوئی ڈولا پیا ادا ہے؟“ نورے آکھیا، ”کائی جج گئی ہوسی؟“ اوہناں آکھیا، ”جج کائی نہیں گئی۔“ نورے آکھیا، ”کملیاں او! کدی جنجوں توں بغیر دی ڈولے آئے۔ کائی جج گئی ہے؟“ ہک کمی بول گیا، ”جیہڑا ہے نا موہرا کہار۔ ایہہ تاں ماچھی ہے پھلانا۔“ نورے آکھیا، ”جے ہے نا اوہ ماچھی۔ اوہ ڈولا لے گیا ہا بھین فتح بی بی دا کھیوے، بھین فتح بی بی انگاراں دا پیر پلٹنا ہائی فتح خان دے سراج، پلٹیندی میرے سراج پئی ہے۔“ نور اٹھی تے ٹر پیا۔ نال چھپے پُتر ٹر پئے۔ کہاراں جیسی ایلے سنجان لیا نور اٹردا ادا ہے۔ فتح بی بی آکھیا، ”ڈولا استھائیں رکھ چھوڑو۔“ ڈولا رکھی گیا فتح بی بی دا۔ نور آگیا۔ نورے آکے فتح بی بی دے سر تے تھہ دھریا ہے۔ اوس آکھیا، ”بھین فتح بی بی! تے مُکدے؟“ اوس آکھیا، ”نور بھرا ہک گل کرنی ہے۔ ایہناں اپنے پُتراں نوں پرانہہ لاسے کر چھوڑ۔“ نورے آکھیا پُتراں نوں، ”لاسے ہو جاؤ۔“ نور ابہر رہیائے۔ فتح بی بی گل دسی ہے، ”نور بھرا! ڈولا میرا کھیوے پہنچیا ہے۔ ماہنی سیال نال سیالنی وی رلی ہوئی ہائی۔ ماہنی سیال شال نوں پچھک دتی ہے۔ اوس آکھیا، چدھرڑ دا مونہہ نہیں ڈٹھا۔ قدم پٹ کے آ۔ پیکیاں گھوڑی دتی ہی کاہی ایس توں ٹونہہ ٹردی۔“ انج انج کہار گھلیا ہے۔ انج انج اتھھے آگئی ہاں۔ نورے آکھیا، ”ہلا۔ بھین فتح بی بی جو حال تیرا ہے سو میرا ہے۔ چالو کہاراں او ڈولا جاستراں بچ رکھو۔“ ڈولا نورے دی حویلی اچ رکھ چھوڑیا فتح بی بی دا۔ کہار چلے گئے۔ سال پورا گذر گیا۔ نہ کوئی ماہنی آیا نہ کوئی چدھرڑ آیا دھوکھر۔

سال دے بعد فتح بی بی دی ماں اوس سدی کے نیانی۔ اوس آکھیا، ”جا دھوکھر۔ فتح بی بی نوں آکھ ماں تیری بیمار ہے۔ تیری واسطے اودری ہوئی ہے۔ ہک واری مل جا۔“ جوں کے نیانی گئی تے اوس گل کیتی فتح بی بی نال۔ فتح بی بی آکھیا، ”ہُن ناں لیا ہی مُد ناں نہ لئیں۔ نور بھرا مار گھتسیا۔ پانی اگوں جا پیویں۔“ کے نیانی چلی گئی۔ وگ گئی۔ دوآ سال چڑھیا ہے اودہی ماں مُد کے نیانی گھلی۔ اوس مُد آکے فتح بی بی نوں آکھیا، ”فتح بی بی تیری

ماں تیرے کان بہوں اودری ہوئی تے بیمار ہے۔“ اوس آکھیا، ”کملیے! کدے آئی ہیں۔
 بھج جا۔ نور مار گھتسیا۔“ کے نیانی مُڑ ہٹ گئی۔ جداں سال چڑھیا ہے نا تریا۔ فتح بی بی
 سوچیا بھیڑا کر بیٹھی آں۔ کاوڑ ڈھیر بنا بیٹھی آں۔ ایہہ شادیاں ہوندین گھوہاں دیاں
 دھڑکاں، میں فتح بی بی، طاہر دی، مُڑتاں شادی میں کائی نہیں کرنی۔ عمر میری وی جاندی
 پئی ہے تے پھپھیر دی وی جاندی پئی ہے بھتو بل خان دی۔ باہلا میں کاوڑ کیتی ہے۔
 پھس وی میں شیر دے پنچے اچ گئی ہاں۔ اگلے سال مُڑ کے نیانی آ گئی۔ اوس مُڑ آ کے
 آکھیا، ”فتح بی بی! ماں تیری ڈاڈھی بیمار ہے تے تیرے کان بہوں اودری ہوئی ہے۔“ فتح
 بی بی آکھیا، ”مُڑ انج کم کر۔ دوپرا کر۔ نور بھرا آونا ہے دوپہر گھر روٹی تے۔ توں وی
 گل کریں نور نال۔ میں وی کریاں۔ مُڑ جیویں نور بھرا آکھیا۔“ کے نیانی رہ پئی۔ بہہ
 رہی۔ دوپہراں نوں نور گھر آ گیا روٹی تے۔ روٹی اگے رکھی ہے نا نور دے۔ کے نیانی دی
 کیہ مجال ہائی نور نال گل کریندی۔ گل تاں فتح بی بی چھیڑنی ہائی۔ نور روٹی کھاوے لگ پیا۔
 فتح بی بی بول پئی۔ اوس آکھیا، ”نور بھرا!“ اوس آکھیا، ”دس بھین فتح بی بی۔“ اوس آکھیا،
 ”پراوی آئی ہائی کے نیانی اماں بیمار ہے۔ میں آکھیا بھج جا نور بھرا مار گھتسیا۔ پروی آئی
 ہائی میں آکھیا ہا بھج جا نور بھرا مار گھتسیا۔ اتواری مُڑ آئی ہے۔ اماں بڑی بیمار ہے تے
 تیرے کان اودری ہوئی ہے۔ میں ایہوں آکھیا ہے بہو۔ دوپرا کر۔ نور بھرا نوں آون
 دے۔ اوس توں پچھنے ہاں جیویں آہندا ہے۔“

نور جیہڑا ہا اوس روٹی ہٹا کے رکھی تے بہہ رہیا۔ اوس آکھیا، ”گل سنیں نا بھین
 فتح بی بی۔ میں توہیں بے غیرت سمجھیا ہے بھئی بھین دا ارادہ بن گیا ہے گھر بناوے دا بھرا
 آکھے نہ بنا۔ کملیے! تیرا دو سال ارادہ ناہی بنیا کھیوے جاوے دا۔ توہیں کے نیانی متھے نہیں
 لگن دتی۔ ہُن تیرا اپنا ارادہ بن گیا ہے کھیوے جاوے دا۔ کے نیانی میرے متھے لائی ہئی
 چاں۔ وگ جا۔ بھین فتح بی بی! جے میری ہو کے لگی وتیوں کھیوے دے بزاراں اچ
 تیرے آلوں ماہنی اکھ نہیں دیکھنی۔ فتح خان دی ہو کے بھاویں منگینی لگی وتیں بھاویں مُڑ
 کھیوے لگی وتیں۔ کہارو! او تھے ای رہیائے۔ جدوں دودیاڑے بھین میری مل لوے نا
 ماں نوں ایہدا ڈولا واپس مُڑ دھو کھر لے آویائے۔“ نال پنچ ست کے نیانیاں وی گھلیاں۔

”جاؤ بھین فتح بی بی نال۔“ جداں ڈولا آیا نا فتح بی بی دانگیلی۔ فتح خان، طاہر دے دی ماں آکھیا، ”تسیں وگ جاؤ کے نیانیاں دی تے کھار دی۔ پنج دہ دینہہ رہنا ہے فتح بی بی اتھے۔ مُو ایتھوں آ لے کھار اپڑا آ ورن فتح بی بی دھو کھر۔“ کھار آ گئے۔ راتیں فتح خان، طاہر دے بندہ چاڑھیا کھیوے۔ راتو رات ماہنی آئے۔ فتح بی بی راتیں لے کے دھندے رہے کھیوے۔ نورسُن لیا بھئی بھین فتح بی بی گھر وگ گئی ہے۔ فتح بی بی نوں سال گزر گیا کھیوے گیاں۔ نور کوئی نہیں گیا نہ اوہ آئی ہے۔

سال دے بعد فتح بی بی وی کھیوے ہے، بیوی راستی پھٹھی ہائی نورے دی، سلیم (سلے + م) دی بھین ہائی، جھامب دی دھی ہائی۔ راستی بیوی بندہ گھلیا ہے کمی، بھترے آل۔ ”نور بھترے مینوں ہک واری مل ورنج۔ میں ڈاڈھی اودری ہوئی ہاں تیرے کان۔“ نور آکھیا، ”مینوں جوں ایڈی اودر کائی نہیں۔ تینوں کیہڑی اودر ہے۔“ نور کوئی نہیں گیا۔ مُو پنجاں دہاں دینہاں دے بعد دوا کی مُو آیا ہے۔ ایس آکھیا، ”چودھری نور تینوں پھٹھی سدیندی ہے۔“ اوس آکھیا، ”وگ جا۔ میں آ جاساں۔“ نور کوئی نہیں گیا۔ ترینا کی گیا تاں اوس آکھیا، ”پتر ہیں توں سلیم دا۔ میرے سلیم دی نشانی ہیں۔ سلیم بن کے آکھیوے۔ میں ڈاڈھی اودری ہوئی ہاں۔“ نور گھوڑی کاہی تے کاٹھی گھتی ہے۔ ہتھیار کپڑا سمھالیا ہے۔ نور کھیوے وگ گیا۔ پتر اں نوں نور ناں کوئی نہیں لیا۔ گھوڑی بدھی ماہنی دے ڈیرے تے۔ بنھ کے گھوڑی نوں وڑیا ہے ماہنی دے ستر اں نوں۔ اگوں ساہواں محل ہے۔ محل دے اندر چھو لائی نال پلگھ پے گیا ہے۔ تکیہ لگ گیا ہے۔ نور تلوار نال بیہہ دے رکھی ہے۔ تیر کمان کول رکھ کے تکیے نال اوٹ لا کے بہہ رہیا ہے۔ سر ہاندی آ لے پاسے بیڑھا چاں گھتیا ہے بیوی راستی پھٹھی نورے دی۔ ڈھو آ لا پیڑھا رنگین، مدھرا پیڑھا اوہدے اُتے آ کے بیوی راستی بہہ رہی ہے۔ فتح بی بی ہتھ بھرا لیا ہے نور توں تے مُو اوہ اپنے کم دھندے نوں لگ گئی ہے۔ پنج دہ منٹ ہوئے نا نور نوں تے خیر خیریت کچھدے پین پھٹھی بھترے یا ہک دوائے کولوں۔ اُتوں جکھتیار خان، پھتوہل خان دا بکڑا بھرا۔ اوہ دُدا دُدا آ وڑیا ہے حویلی نوں۔ عُمرا وہی ہائی کوئی دہ سال۔ جیویں وڑیا ہے تے تکیا ہے نور نوں۔ اوس آکھیا، ”آ نور ملویر تیرا کیہ حال ہے؟“ اوس آکھیا، ”آ پھٹھیر جکھتیار خان خیر ہے۔“ مل کے اوہ

بہہ رہیا۔ پنج دہ منٹ دے بعد جکھتیار خان بولیا۔ اوس آکھیا، ”بھائی پھتو ہل خان باگ لویا ہے امباں دا۔ امب بڑے بڑے قیمتی تے بڑے علاقے دے بوٹے اوس لیندن۔ امب پلے ہوئن۔ آکھاں نالے باگ وکھائیں نالے امب کھاویئے۔“ اوس آکھیا، ”جانے ہائیں۔“ پنج ست منٹ بعد مڑ جکھتیار خان آکھیا، ”جانے ہائیں۔“ جکھتیار خان اٹھیا اوس آکھیا، ”جانے ہائیں۔“ جکھتیار خان آکھیا، ”نور ملویر توں مڑ بہوتے امب میں استھائیں نائی آواں۔“ اوس آکھیا، ”جاستھائیں لے آ۔“

جکھتیار خان جا چڑھیا ہے باگ دی کدھ تے۔ پھتو ہل خان شکار چڑھیا ہے گھوڑے پن تے چڑھ کے۔ ترائے شنیں خالی ہٹیاں قہر توں مندیاں ہوندین۔ شکاری، شکار توں خالی ہٹیا ہویا وی قہر توں مندا ہوندا ہے۔ جار، جاری توں خالی ہٹیا ہویا قہر توں مندا تے چور چوری توں خالی ہٹیا ہویا قہر توں مندا۔ پھتو ہل خان ماہنی دا شکار نہیں لگا۔ ہٹیا واپس آوندا ہے۔ تکیا باگ دی کدھ تے چڑھیا ہویا کوئی بندہ امب کھوہندا ودا ہے۔ جکھتیار کدھ تے چڑھیا ہے۔ اوس تکیا ہے تے گھوڑا بھجایا ہے پھتو ہل خان۔ اوس آکھیا، ”ہلا بھئی جنیا! حوصلہ کر میں تینوں امب چوپیناں۔“ گھوڑا بھجایا ہے۔ جیہڑے پنج ست امب کھوہ لئے ہان جکھتیار خان تے جھولی جگھت لئے ہان۔ اوس ماری دھرک تے بھنا۔ بھج کے آوڑیا ہے سترانوں۔ آکے امب وگائے نورے دے پلگھ تے۔ آکھیا، ”کیہ نور ملویر بچائیں بھائی پھتو ہل خان آئیوی۔“ ایہہ گل کر کے ماں دی جھولی نوں وڑ گیا، بیوی راستی دی نوں۔ اٹھاں دہاں سالاں دا ڈگر گھراٹا۔ زمینداراں دا پتر۔ ادھا نکل گیا ایدوں تے لتاں ایدوں نکل گئیاں، پٹ۔ ماں تھمی دے وچ گھت لیا ہے۔ پھتو ہل خان سدھا گھوڑا لے کے آیا ہے ڈیرے تے۔ گھوڑے توں لتھا۔ نوکراں گھوڑا نپ لیا ہے۔ تکی گھوڑی۔ اوس آکھیا، ”ایہہ گھوڑی کیہندی ہے؟“ اوہناں آکھیا، ”گھوڑی چودھری نور دی ہے سلیم دے دی، چدھر ڈی۔“ اوس آکھیا، ”کدے ہے؟“ اوہناں آکھیا، ”تھاڈے گھر گیا بیٹھا ہے۔“ پھتو ہل خان آکھیا، ”چدھر ڈی نوں میں ڈھونڈیندا ہاموں اسماناں توں۔ اج رب زمین تے دے چھوڑیا ہے۔“

پھتو ہل خان کاوڑا اچ ہتھیار کپڑا سمھالیا ہے تے وڑیا ہے گھر۔ جیویں وڑیا ہے

دروازہ تے اگوں ساہواں بیٹھا ہائی نور اُپلگھ تے۔ جیویں تکیا ہے نا چدھرڑ نوں جیڈی کاوڑ ہائی پھتوہل خان ماہنی نوں اوہ موم ہو گیا ہے۔ پانی پانی ہو گیا ہے۔ کاوڑ ماہنی دی ختم ہو گئی۔ اندر وڑیا۔ چدھرڑ نال گل نہیں کر سکيا۔ ہتھ اچ چا بک ہائی۔ ہٹ کے وگیا ہے بھرا جکھتیار خان نوں۔ اوہدا کجھ چا بک لگا جاتے چتر تے پٹ تے، باقی دانج کے بیوی راستی دی کنڈ اچ چا بک پیا ہے۔ جوں اوس چھکيا ہے نا چا بک بیوی راستی دا نال چمبوا پٹیندا تے خون سر کر کے نکلیا ہے۔ بیوی راستی آکھیا، ”ہائے ہائے قہر پوی تے قہر گھتیوی۔“ پنج منٹ بعد نور اُبولیا۔ اوس آکھیا، ”لے پھٹھی نت آہنی پائیں نور بھترنیا آوے۔ نور بھترنیا آوے۔ اچ آیوم تاں میرا جرتاں مل گیا ہئی نا۔ پر پھٹھی گل سُن۔ مینوں قسم ہے اوس ذات کمر یا دی، جیہدے قبضے اچ میری جان ہے۔ میں نورے دی تلوار ہووے۔ ایس ماہنی پھتوہل خان دا وجود ہووے۔ میں تلوار ماراں پھتوہل دے وجود چوں تلوار فر کر کے نکل جاوے۔ ایہدی زبان چوں آواز آوے، ہائے ہائے قہر پوی قہر گھتیوی۔ ایہہ کاوڑ اُنج لہندی ہے۔ ورنہ قبر اچ جانداں تائیں کاوڑ نہیں لہنا۔“ پھتوہل خان آکھیا، ”نوریا! بھوئیں سَنان ایہہ دھوکھر نہیں۔“ نورے آکھیا، ”گل سُن پھتوہل خان! میں جدن دا جمیم میں بھوئیں وی دھوکھر دی تے تَرنا موں۔ میں دوئی بھوئیں تے دی کدی نہیں تریا۔ پر اتھتھے میں تینوں کجھ آکھاں ناتاں مڑکھیوے ہوئیاں میری پھٹھی دیاں آندراں۔ اوہناں نوں سیک آدنا ہے۔ میں جاندا پیا ہاں تیرے ڈیرے تے باہر، اگانہ نکل آ اوٹھائیں۔“ نور اُٹھیا، تلوار نپی، تیر کمان پیا۔ کھبوا نپ کے اُٹھیا۔ نور ڈیرے تے آ گیا۔ گھوڑی دی کاٹھی دا تنگ ڈھلوا کر کے اوہدے ولاویں کڈھے۔ کھرگیل چھنڈیا، کاٹھی چھنڈی، تنگ چھکيا۔ پندرہاں، ویہہ منٹ اوس لائے تنگ تنگ چھکدیاں۔ ایہہ نا سمجھے ماہنی مینوں ویکھ کے نکل گیا۔ ماہنی کوئی نہ ڈیرے تے آیا۔ نور اُچڑھیا تے دھوکھر آ گیا۔

چھ مہینے گزر گئے۔ پھتوہل خان ماہنی ٹکا لیا۔ ٹکا دیونا ہاس چگتیاں نوں۔ چگتے جیہڑے ہان ٹکا لیندے ہان، اوس زمانے ہر کانجن نوں ہک روپیہ، ہک بھگل، ہک کھبوتا کو دا۔ چھماہی پچھوں ایہناں دا ماملا بن جاندا ہا سوا لکھ روپیہ۔ سوا لکھ بھگل تے سوا لکھ کھبوتا کو دا۔ ایہہ جدوں پھتوہل خان اکٹھا کر رہیا۔ مارکا پیا کنجر۔ اوہناں آ کے مڑرے شروع کر

دے۔ پھٹو ہل خان اوہ سارا کنجراں نوں لے دے چھوڑیا۔ اوہ چٹا بوٹا بہہ رہیا ہو کے۔ اوہ لے گئیاں۔ جدن نواب آئے نا نکلے لین ماما، نہ بھریا۔ اوہناں پھٹو ہل خان نوں قید کر لیا۔ اٹھے کاٹھ مار کے اوہناں آ کے چنیوٹ قید کر چھوڑیا۔ چلتیاں ہک سیشل جگہ بنائی ہوندى ہائی، نکلیاں آ لے بندے وکھرے قید کر دے ہان۔ بیوی راستی بندہ گھلیا نورے ال۔ ”نور بھتریا پھٹو ہل خان نوں چلتیاں نپ لیا ہے۔ نواب چلتیاں دے۔ چنیوٹ قید چاں کیتا نیں۔ جیویں جاننا ہیں مینوں ہک واری پُتر ملا۔“ کمی آ کے سنیہا دتا۔ اوس آ کھیا، ”پھٹھی نوں آ کھیں دوا وی پھدھی جاوی نورے کوئی نیہوں آونا۔“ نہ گیا۔ مُر دوائے دیہاڑے مُر کمی آ گیا۔ اوس آ کھیا، ”چودھری نور! پھٹھی تیری بہوں تنگ ہے ہُن۔ اودری ہوئی ہے پُتر کان۔ آہندی ہے ملا۔“ اوس آ کھیا، ”پھٹھی نوں آ کھیں، شالا دوئیں اودائیں مرجانی۔ میں نیہوں آونا۔“ نہ گیا۔ ترے دیہاڑے بیوی راستی آ کھیا، ”وگ جا۔ کالوتنگ دے گستان اچ، جیہڑا منگینی دے نال ہے۔ اتھے قبر ہے سلیم دی۔ نورے دے پیو دی۔ سلیم دی قبر توں چونڈھی ہک مٹی چالئیں۔ نورے نوں جا کے مٹی دکھائیں۔ آ کھیں ایہہ تیرے پیو دی قبر دی مٹی ہے۔ پھٹھی تیرے ال میلا گھلیا ہے۔ جیویں جاننا نیں پھٹو ہل خان نوں ملا مینوں۔“ کمی بھادویں راہوں ٹھٹھے محمد شاہ دے چوں مٹی چالئی۔ اوس پلے بنھ لئی۔ نور بیٹھا ہاڈیرے تے کمی آ گیا۔ اوس آ کھیا، ”چودھری نور محمد!“ اوس آ کھیا، ”ایہہ مٹی۔“ ”کہی مٹی؟“ اوس آ کھیا، ”چودھری سلیم دی قبر دی۔ پھٹھی تیرے ال میلا گھلیا ہے۔ جیویں جاننا ہیں مینوں ہک واری پُتر ملا۔“ نور تیار ہو پیا۔

پُتر آ کھیا، ”کدے؟“ اوس آ کھیا ”ایہہ ایہہ گل ہے۔ میں تاں ہام کوئی نہ جاؤ، پر اوس مٹی گھلی ہے پیو سلیم دی قبر دی۔ ہُن جاؤ ہاں۔“ اوہناں آ کھیا، ”اساں کوئی نہیں جاونا۔“ نورے آ کھیا، ”تساں کیہا جاونا ہے۔ تہاڈا اوہ پیو ہووے تاں تسیں جاؤ۔ پیو تاں اوہ ہو یا میرا۔ میں جاونا ہے تسیں رہو۔“ دو جنجوعے ہان پُتر لے نورے دے ڈھاک جنجوعیاں دی دے، بھیرے توں اُتے ہے ڈھاک جنجوعیاں دی۔ گلو، پیر خان آ کھیا، ”اساں جاونا ہے۔ نہ جاوینے اساں ہر کسے آ کھنا ہے نمک حرام ہان۔ مصیبت بنی تے ساتھ نہ دتوئیں۔ ایہدے پُتر آں دی گل لگ جاونی ہے اساڈی نہیں لگنا۔“ نورے گھستی

اپنی گھوڑی تے زین۔ گلو، پیر خان دوویں اپنی گھوڑی تے سوار ہو گئے۔ نور اپنی گھوڑی تے چڑھ بیٹھا۔ دُ دے دُ دے بھوانیاں اِچ آ گئے۔ اتھے سدا، پیرو دا چپا ہویا ہے۔ سدا جدوں وڑے ہانا دھاڑنوں گھوڑے نوں سنگل مار کے کچی کدائیں غائب کر چھڈنی۔ ہک دیہاڑے نال دیاں پچھیا، ”سدا! ایہہ کیہ بیڑی بوڑینا ہیں۔ گھوڑے نوں سنگل چاں مرینا ہیں۔“

ہوا گھلے کڑانا ہلے، سدا، پیرو دا مول نہ چلے
اوس آ کھیا، ”مینوں ہے میراٹی پینا ہویا۔ ہوواں گھوڑے تے گھوڑا بھجا جاواں۔
گنجیاں ایس توں کھڑا چھوڑینا ہاں ہر وی جاواں تاں مری جاساں میراٹی دی زبان نہ
گھوڑی ہووے۔“ اوہ وی ایڈا ہتھیارو ہویا ہے۔

سدا نال رل گیا۔ چلدے چلدے قلعے کنگراں دے گئیں۔ ایہہ قلعہ کنگراں دا
جامعہ محمدی دے نال ہے۔ علی لوہار ہویا ہے۔ اوہنوں جا کے نورے آ کھیا، ”علی! ہتھیار
کپڑا سمھال، کھٹا چاں بھکھا جادنا چنیوٹ ہے۔ کڑیاں وڈھنیاں نی تے کاٹھ وڈھنے نی۔
ہتھیار لا۔“ علی کھٹا وی بھکھا لیا ہے۔ اوس ہتھیار کپڑے وچ گھت لین، تھیلے اِچ۔ اوہ
چڑھ بیٹھا ہے سدا دے مگر۔ گلو، پیر خان اپنی گھوڑی تے۔ نور ہکلا اپنی کاہی گھوڑی
تے۔ ہتھیار، کپڑے سمھال کے سدھے چنیوٹ نوں ہو گئے جتھے ہُن ہے ناسیم آلا پُل۔
اتھے اوس ایلے جنگلات، بوٹاں ہویا ہے تے چھپڑے، اتھے اپڑے۔ چنیوٹ اوس ایلے
بھی پریرے ہا۔ لوہار نوں اکیونیں: اتھے بہہ ونج۔ کھٹا چھکدا رہو۔ ایہہ گھوڑیاں نپ لا۔
اسیں جاندے پئے ہاں۔ جے سمجھیں بلی پھدی گئیں، لادھ ہو گئی ہے۔ ہک تے چڑھ
جاویں۔ دونیاں چھڈ دیویں۔ ایہہ آپے وگ جان توں اپنا سر لے جاویں۔ پرانج کریں
ایہہ لکارے تے نہ وگ جاویں۔ تسلی کر کے جاویں۔ تڑپے۔ جداں اگا نہہ تڑے تاں گلو
آ کھیا، ”ویسا! ہُن جاہیں کیویں ملدیاں نیں۔ کم جوں کرنا نیں۔“ نور آ کھیا، ”ملو،“ گلو،
پیر خان آ کھیا، ”چودھری جیہڑا ہے نا جیل دا دروازہ اساں دوواں بھراواں دے ذمے آ
گیا۔ نہ کوئی وڑن دینا۔ نہ کسے نوں باہر جاون دینا۔“ سدا آ کھیا، ”چودھری نوریا! جیہڑا
ہے نا بُرج، بُرج دی چھت تے میں سدا بہہ رہنا ہے۔ رسے تے بندہ لکا دی چھڈنا۔

بندہ چھک وی لینا۔“ نورے آکھیا، ”مڑ وچ میں وڑ جاساں بُرج دے۔“

آ گئے جیل دے دروازے تے گلو، پیر خان ہتھیار کپڑا سمھال کے جیل دے دروازے تے پابند ہو گئے۔ کنٹرول اینج کر لیا۔ اندر وڑے۔ سداد بُرج تے بہہ گیا۔ نور جیہڑا ہائی تلوار تے بھگل لے کے اوس نوں سداد رسے تے لکا چھڑیا۔ جوں نور وچ وڑیا۔ بندے ڈھوڈھے۔ پھتو بل خان لہے کوئی نہ۔ جوں ہک گٹھ اینج تکیا تاں بندہ گٹھ اینج مودھا ہویا ہویا ہے۔ نورے آکھیا، ”جے رب نہ بھلائے نا تاں ایدے پھٹھیر ہے پھتو بل خان۔“ نورے جا کے یلایا، ”کیہڑا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”نوریا! چنگا پویں تے نکل جاویں میں حال حال پیا گھتینا ہوں۔“ نورے آکھیا، ”جیس ایلے توہیں بولنا ہے مونہہ جوں۔ ایہہ تلوار ویدہ پیا ہیں میں تیرا سر قلم کر لینا ہے۔ ایہہ جا کے پھٹھیری نوں چاں دیونا ہے۔ باقی اُتلیاں داکم اگے میں پابند کر کے آیا ہاں۔ پچھلا وی ہو جاسی۔ وچلیاں دا ایس کر چھڈنا ہے۔ تُوں بولیں نہیں۔“ بھگل نورے سٹیا ہے۔ اوہناں نوں ہتھکڑیاں کاٹھ لگے ہوئیں۔ اوہ تاں ہا ایو واگ۔ اوہ چا کے وچ سٹ گھتیا۔ بھگل نوں گڈھیں گھت چھوڑیاں۔ گڈھ رسے نال بنھ چھوڑی۔ اشارہ کیتا، ہلا بھئی سداد چھک بلی نوں۔ سداد چھک کے اُتے رکھ لیا ہے۔ اوس مڑ رسا لکایا ہے۔ دُوئے پھیرے نور چڑھ گیا ہے جوں اوہناں گڈھ لکائی دُوئے پاسے۔ پٹھ کھلوتا ہا گلو۔ اوس امدے پئے نوں سرتے دھر لیا۔ گڈھ اوس سرتے دھر لئی۔ لے کے وگ گئے۔ جتھے علی لوہار بیٹھا ہا لے کے پہنچ گئے۔ ”ہلا علی! جھب کر۔“ علی ہتھیار چاں کڈھے اوس ہتھکڑیاں، بیٹیاں، کاٹھ وڈھ چھوڑے۔ وڈھ کے چڑھے گھوڑیاں تے۔ گلو، پیر خان اپنی گھوڑی تے چڑھ گئے۔ علی، سداد دے مگر چڑھ گیا۔ پھتو بل خان نوں نورے دے مگر چڑھنا پے گیا۔ اوس تے چڑھ گیا۔

جیہڑی ایہہ سڑک ہے نا جھنگ، چینیوٹ آلی ایہہ اوس ایلے کچی سڑک، جرنیلی سڑک ہوئی ہے۔ شیر شاہ سوری دی بنی ہوئی ایس سڑک تے امدن پئے۔ جیس ایلے آ رہے نا فاضل شاہ دے جنڈاں کول، رشیدے کول، تاں نور بول گیا، ”پھتو بل خان!“ اوس آکھیا، ”دس نوریا۔“ اوس آکھیا، ”ایہہ کم ہئی چدھڑیں دے پچیاں دا۔ بادشاہاں دے کوٹ بھتن کے بندے کڈھ لینے۔ ایہہ کم ہئی اساڈا۔“ پھتو بل خان چپ کر گیا۔ رشیدے آ کے،

متھر و میاں کول مُرد نورے ایہا گل کیتی۔ اوس آکھیا، ”پھتو ہل خان! ایہہ کم ہئی چدھر ٹیڑی دے پچیاں دا۔ بادشاہاں دے کوٹ کڑکا کے بندے کڈھ لینے۔“ پھتو ہل خان چپ کر گیا۔ پتلو، بخاریاں آکے مُرد نورے گل کیتی۔ پھتو ہل خان چپ کر گیا۔ جیس ایلے آئے نا ٹپاں کول تے جند آ لے کول تاں بول گیا پھتو ہل خان۔ اوس آکھیا، ”نور ملویر!“ اوس آکھیا، ”دس پھتو ہل خان۔“ اوس آکھیا، ”داناواں دا اکھان ہئی۔ دُشمن تے وسنا موت حرام دی۔ میں تیرا دُشمن ہاں میتھے نہ وسیں۔“ نور چپ کر گیا۔ جیس ایلے آئَن نا گڈیں آ لے سنھ تے پھتو ہل خان آکھیا، ”داناواں دا اکھان ہے۔ دُشمن تے وسنا موت حرام دی ہے۔ میتھے نہ وسیں۔“ نور آکھیا، ”گل سُن پھتو ہل خان! جداں میرے نال گل کیتیائی بخاریاں، گل میں تیری سُن لئی ہائی۔ جے پھٹھی نہ گھلی ہوندی نا پیو دی قبر دی مٹی، میں تینوں سنبھا اوتھے دے چھڈنا ہائی۔ پر تیرا بھلا ہووے گل تیری میں یاد رکھساں۔ مَن میں تینوں کچھ نہیں آہدا۔ بھاویں تلوار وی مار لوں تینوں کچھ نہیں آکھنا۔ اُنچ گل تیری یاد ہے۔“ جیس ایلے آ رہے نا تھانے بھوانے کول جیہڑی سڑک کالج توں پروں پھٹدی ہے بگھے نوں۔ ایس سڑک تے ہٹنا ہانیں۔ نال بنگلا ہائی چلتیاں دا۔ جیس ایلے گھوڑیاں ہٹیاں پھتو ہل خان مُردی گھوڑی توں دھرک مار گیا۔ سداد آکھیا، ”نوریا! پھتو ہل خان کدے جاؤ ہے۔“ اوس آکھیا، ”پدھ کوئی نہیں تے اگانہہ وگ جاناں۔“ سداد آکھیا، ”نوریا! بیڑی بوڑ دیتائے۔ ایس راہے مری جاونا ہئی۔ ایہنوں اوہراں ہٹا۔ راتیں رہسی دھوکھر۔ دھمی اوتھوں اپڑا لیسائیں۔“ اوہناں آکھیا، ”اوہراں ہٹ پھتو ہل خان۔“ اوس آکھیا، ”میں اپڑ جاناں۔“ نہ ہٹا۔ سداد آکھیا، ”نوریا! ایہہ جیہڑی اسماں محنت کیتی ہے۔ ایہہ ریت تے ہے۔ ایس راہے مری جاونا ہئی تے ساڈی محنت کدے گئی تے تکلیفاں۔ ایہنوں مَن اُنچ کم کر اپنی گھوڑی کاہی دے۔ ایہہ وگ جاوے کھیوے۔ کل یاں پرسوں گھوڑی گھل دیسی اساڈے آل۔ جے نہ گھلویس توں بندہ گھل کے گھوڑی منگوا لیں۔ گھوڑی کمی تیرا لے آوسی۔“ نور ایتھا گھوڑی کاہی توں۔ اوس آکھیا، ”لے پھتو ہل خان گھوڑی لے جا۔ کل پرسوں اپڑائیں۔ نہیں تاں میرا کمی آجاسی۔“ چڑھیا پھتو ہل خان کھیوے وہندا رہیا گھوڑی تے۔ اوہ راتیں وگ گئے دھوکھر۔ ترائے دیہاڑے نورے انتظار کیتی گھوڑی کائی نہ آئی۔

چوتھے دیہاڑے نورے کی تیار کیتا۔ ”جا کھیوے گھوڑی لے آ۔“ جداں آیا نا کی گھوڑی لین۔ پھتوہل خان ڈیرے تے چوہٹ پیا کھیڈا ہے۔ اوس آ کھیا، ”مہر پھتوہل خان! میں گھوڑی لین آیم۔ نورے گھلیا ہے۔“ پھتوہل خان ہس پیا۔ اوس آ کھیا، ”نورنوں آ کھیں گھوڑی کاہی سلام اچ آ گیا۔“ کی ہٹ گیا۔ کی آ کے آ کھیا، ”چودھری نور! گھوڑی کاہی سلام اچ ڈکی گئی ہئی۔“

نورے سوچیا۔ ویر ڈھیر بن گئیں بندہ ہک ہاں۔ پُڑاں دے گل نہ ویر گھت کے جاواں۔ ویر مکائیں ہُن۔ پہلا میرا ویر ہے راوی تے۔ شہادت خان لکھیرے تلوار ماری ہائی میرے پیو سلیم نوں۔ اوہ اوہدی موتے مر گیا ہائی۔ پہلے جا کے تلوار منگنا ہاں شہادت خان توں۔ ایہناں مینوں آ کھنا ہے اودوں ویر لے لیا سوں، اساڈے نال ویر پیا کردا ہے۔ پہلے اوہ ویر لے کے مُڑ ایہناں دے نال ویر کرنا ہے۔ نور اچڑھیا ہے گھوڑی کاہی تے۔ ہتھیار کپڑا سمھالیا۔ نورے راوی چاں نکلی۔ جداں نور گیا ہے نا راوی تے سوا کا نا دینہ دا آ گیا ہائی۔ جداں شہادت خان لکھیرے دے ڈیرے تے نور پہنچیا ہے۔ شہادت خان راوی دا سردار ہو یا ہے۔ ڈیرے تے میلکھ بڑا بیٹھا۔ شہادت خان تکیہ لا کے کھٹا پیا چھکے۔ کول رعیت رعایا ہائی بیٹھی۔ جیس ایلے نور ڈیرے نوں وڑیا ہے۔ اوس پچھیا ہے سلام دے کے، ”اتھتھے شہادت خان لکھیرا نہیں بیٹھا؟“ بندے جھب جھب اُتلے بندے نوں بندہ نہیں دسدے۔ اوہناں آ کھیا، ”پراہنیا خیر تاں ہئی نا۔ لہہ آ۔ تینوں بندہ دسینے ہائیں۔“ اوس آ کھیا، ”مینوں کم ہائی۔ بیٹھا ہے؟“ تاں شہادت خان بول گیا۔ اوس آ کھیا، ”جنیا! پیٹھم لہہ آ۔“ نورے آ کھیا، ”تُوں شہادت خان ہیں؟“ اکھے، ”میں ہاں۔“ نورے آ کھیا، ”مُڑ مینوں سنجاتا ہئی؟“ شہادت خان آ کھیا، ”اگے تینوں کوئی نہ سنجاتا۔ ہُن سنجان لیا ہے۔ نور اُونہہ سلیم دا چدھرڑ چنھاں توں۔“ اوس آ کھیا، ”میں ہاں نور۔ توہیں تلوار ماری ہائی میرے پیو سلیم نوں۔ اوہدی موتے مر گیا ہائی۔ میں آ گیم تلوار منگن۔ اپنی تیاری کر لا۔“

جیہڑے کول بیٹھے ہاں بندے اوہناں اپنے ہتھیار کپڑے سمھالے۔ کچھ ہیکے۔ ایہہ کون بندہ ہے چنھاں توں آ کے ایہہ گل کر جاوے۔ شہادت خان آ کھیا، ”کڑیا لے دنداں

پیٹھ دیو۔ قابو ہو جاؤ۔ کملیاں او! شیر دے بچے دی آونی ویکھو۔ مُر شیر دے بچے دی بلاونی ویکھو۔ ایہہ ہے نیں ساری راوی پلے بنھ کے رُیا ہویا۔ میں ہک نوں جانڈیاں کرو۔ ساری راوی نہ تباہ ہو جاؤ۔ ایہہ ساری راوی دا بھار چا کے رُیا ہویا ہے چھٹاں توں۔“ اوس ایلے اٹھیا ہے شہادت خان۔ رُیا پیا نورے آل۔ گیا نورے دے کول۔ آکھیا ہے شہادت خان، ”پچڑا! بھل کے نُونہہ آیا۔ تلوار واقعی میں ہی ماری ہائی چودھری سلیم نوں۔ امر ربی انجیں ہائی۔ میری تلوار نال اوس مرنا ہائی لیکن بندہ کجاک ہائی۔ مر گیا۔ توں آ گیا ہیں۔“ اوس سر نوایا ”لے جا سر میرا۔ لاہ لا۔“ جییں ایلے سر نوایا شہادت خان۔ ”بس چاچا! ویر مک گیا ہے۔ میں گھر پیا جانا ہاں۔“ اوس آکھیا، ”نہیں جے ویر انج مکایا ہئی تاں مُر لہہ آ گھوڑی توں۔“ نور لہہ آیا۔ راوی تے شہادت خان جیڈا چوپٹ دا پلیسر کوئی ناہی۔ چھٹاں تے نورے جیڈا کوئی ناہی۔ چوپٹ تے بہہ رہے۔ دینہہ دا چا پھرا چوپٹ کھینڈن۔ راتیں گلاں کرن۔ دھمی مُر چوپٹ چاں لین۔

دیہاڑے دہ گزر گئے راوی تے نورے نوں شہادت خان لکھیرے دے ڈیرے تے۔ پچھوں نواب جیہڑا ہائی نا اوس آکے ایس بنگلے بھوانے آ لے تے قیام کیتا۔ جیہڑے علاقے دے ذیلدار، لمبردار، سفید پوش سارے نواب دے پیش ہوئے۔ پھتہل خان ماتہی، فتح خان، طاہر دا، تاجا، جمین دا، کرلی، مسن دا، ایہہ چار وڈے بندے اکٹھے ہوئے۔ نواب پچھیا، ”کے کیوں نہیں تردے پئے۔ کیہ حالات ہن علاقے دے؟ اوہناں آکھیا، ”جی حالات کوئی نہیں۔ جیہڑا ہے نا نور، سلیم دا بڑا ظالم ہے۔ بڑا ہتیارا ہے۔ کسے بندے دی ڈاگ نہیں رہن دیندا۔ کسے دا گھوڑا نہیں رہن دیندا۔ کسے بندے نوں وڈھ چھڈ دا ہے۔ ایس بڑا اسانوں ذلیل کیتا ہویا تے تنگ۔“ نواب آکھیا، ”ہک بندہ تے مُر سارے علاقے نوں ماری ودا ہے۔“ اوہناں آکھیا، ”جی مُر تہا تھوں کجھ ڈردے تے جھکدے ہاں۔“ اوس آکھیا، ”اساڈا ڈر کوئی نہیں۔ پرانہہ مار گھتو۔“ نواب آکھیا، ”روپیہ ہزار مینوں دے چھوڑو۔ نور مار چھڈو۔“ نواب نوں ہزار لکھ کے دے چھوڑیا۔ ایہہ گل کردے پئے ہان لمبر چارے، جیہڑا سداد، پیرو دا اوہ گلاں سُندا پیا ہا۔ اوہ بلی ہائی نورے دا۔ جوں لمبر نکلے دُوئے پاسوں تمبو دی چک چک کے سداد وڑ گیا۔ سداد سلام دتا، ”السلام علیکم۔“ اوس

آکھیا، ”کون ہیں توں؟“ ”سداد، پیرو دا جپا۔“ ”کئے کیوں نہیں پئے تر دے سداد؟“ اوس آکھیا، ”نواب صاحب! کئے لینے نی یاں کئے بوڑنے نی؟“ اوس آکھیا، ”کئے لینے ہین۔“ اوس آکھیا، ”کئے لینے ہین۔ ایس سارے میلکھ نوں جانداں کر۔ ہک نورا ہتھ اچ کر لا کئے تر جاسی۔“ اوس آکھیا، ”نورا کتھے ہے؟“ اوس آکھیا، ”نورا گیا ہا راوی تے شہادت خان لکھیرے توں پیرو دا ویر لین۔ ویر دی خیر کر کے بیٹھا ہے اوتھے۔ رات رہ پئو۔ کل شام نوں نورا پہنچ جاسی۔“ اوس آکھیا، ”ٹھیک ہے بُلا۔“

سداد بٹیا تے سدیا کی۔ ”گھوڑی تے کاٹھی گھت۔ چڑھ بہو گھوڑی تے۔ گھوڑی بجا۔ راہے گھوڑی مر جاوے فلانی تھارے میرا گدا ہے اوس توں گھوڑی لے لئیں۔ سدھا جا نور دے کول۔ اوہنوں آکھ بیٹھا ہیں اٹھی کھلو۔ اٹھیا ہیں تاں تڑ پئو۔ نواب تیرا سر لکھ کے دے چھڈیا ہئی چواہاں لمبراں نوں۔ ہٹ کے اوہنوں آکھیں خیال کر کے آوے۔ راہ وچ تھڑے وی ہووئیں سوں۔ اوہناں نوں پتہ ہے لمبراں نوں، راوی تے گیا ہو یا ہے۔“ ”کی پہنچیا ہے نورے کول۔ نورے نال کی گل کیتی ہے۔ نورے آکھیا ہے ”گھوڑی میری تے کاٹھی گھتو۔“ شہادت خان آکھیا، ”پچھا! خیر تاں ہے۔ کیہ گل ہے؟“ اوس آکھیا، ”ایہہ ایہہ گل ہے۔ میں پچھانہہ جاونا ہے۔“ شہادت خان آکھیا، ”نوریا! انج نہیں جاوَن دیونا۔ انج رہو میں راوی دا چار سو بندہ سدیناں۔ تھیار کپڑا دینم۔ تینوں اوہ دھوکھر چھڈ آوَن۔“ نورے آکھیا، ”چاچا! میری رکھی رکھائی نہ ونجا۔ جدوں میں آیا ہام چھھاں توں راوی تے ویر لین۔ اودوں میں ہک بندہ ہام یاں کوئی ہور بندہ ہائی نال؟“ اوس آکھیا، ”ہکو ہائیں۔“ اوس آکھیا، ”ہُن تاں میں گھر جاؤ ہو یا۔ ہُن ایہا گل کراؤ ہیں۔ بندے آکھن پیو دا ویر بخش کے تے اودوں واہر لے کے آیا ہے۔ میں ایہہ کمی وی انتھائیں چھڈ جاونا ہے۔ ایہہ اپنا دو دیہاڑے تھکیرا لا ہے تے آ جاسی۔ میں ہکلیاں جاونا ہے۔“

نورا چڑھیا گھوڑی تے چھھاں تکی۔ پنچ دہ کوہ نکلیا ہے نا راوی توں۔ اگوں بار اچ تھڑے نورے نوں۔ جیہڑا تھڑا دیکھے نورا، گھوڑی گھتے تھڑا بھس جاوے۔ بندے پھٹ جاوَن۔ نورا ایویں تھڑے چیریندا، پاڑیندا رات نوں دھوکھر آ گیا۔ اگے بیٹھا ہا سداد۔ دھمی رل کے نواب دے پیش ہو گئے۔ جوں نورا وڑیا۔ اوس آکھیا، ”ایسے گل دا ارمان ہے مُل

پورا ٹونہ گھتیا۔ میرا ہک ہزار روپیہ مل گھتیا ہئی۔ ہُن اِنج کم کر۔ ہزار اوہنا تھوں لکھا لیا ہئی۔ میتھوں چواہاں لمبراں دے چار ہزار لکھا لا۔ تینوں تاں موج ہر پاسے۔ جے میں سر لاہ لئیں تاں میتھوں چار لے لئیں۔ اوہناں میرا سر لاہ لیا تاں اوہناں توں ہزار لے لئیں۔“

نواب چواہاں لمبراں دے سر لکھ کے نورے نوں دے چھوڑے۔ گل نواب بنا چھوڑی واڑے سلیمان دی۔ واڑے سلیمان دے پھلانی تاریخ نوں اکٹھ ٹہاڈا۔ اوہتھے ٹساں آ جاونہ۔ وگ گیا ہر کوئی۔ نور دھوکھر وگ گیا۔ اس تاریخ تے نور اُٹریا۔ پُڑاں نوں آ کھبوس، ”چلیے۔“ پُڑاں آ کھیا، ”اساں تے ہے آونا کوئی نہ۔ توں ہیں ایویں شکار گھتیا وداد۔ چھڈ پرانہ ہُن توں۔“ اس آ کھیا، ”میں گل کر بیٹھا ہاں نواب نال۔ نواب نوں سلامی تاں جا کرنی ہوئی۔“ نور اُٹھیا نال کی لیا۔ گھوڑی تے کاٹھی گھت کے چڑھے۔ کی نوں مگر بہایا۔ نال گلو، پیر خان رلے آن۔ ہٹا چھڈیا بھئی میں ہکلیاں جاونہ ہے۔ آیا واڑے۔ اگے ماتنی سیال، لمبر، ایہناں دا ڈیرا لگا ہویا۔ روٹیاں پکدیاں پئین۔ نور دی آ کے لتھا ہے۔ بہہ گئے۔ پھتو ہل خان آ کھیا ہے ”نور ملویر اج بازی چوپٹ دی لا لئیے۔“ ”ہاں۔“ اس آ کھیا، ”پھتو ہل خان لا لئیے۔“

نورے آ کھیا، ”ہک گل دس کھاں پھتو ہل خان۔ توں تے میں کھیڈیئے چوپٹ۔ جیہڑا ایہہ میلکھ ویکھن آلا ہے ایہناں نوں کھیڑا فائدہ ہے؟ کجھ رکھ رکھا کے چوپٹ کھیڈیئے۔“ اس آ کھیا، ”رکھ چاں۔“ نورے آ کھیا، ”روپیہ سو بازی دا۔ جے بازی چا لئیں توں تاں سودی مٹھیاں میں لیا کے ایہناں بندیاں نوں کھواونی۔ جے بازی چالئی میں تاں توہیں مٹھیاں کھواونی۔“ بازی شروع ہو گئی۔ نورے بازی گنج کے چالئی پھتو ہل خان توں۔ نورے آ کھیا، ”ہلا بھئی پھتو ہل خان لے آ مٹھیاں سودی۔“ اس آ کھیا، ”گل سُن اونور ملویر! کچھلی بازی مُڑ چاں کھیڈنے آں۔ جے بازی چالئی میں تاں بازی نوں بازی پے گئی۔ جے توہیں چاکی تاں مُڑ میں اکٹھی مٹھیاں دو سودی لے آوساں۔“ نورے آ کھیا، ”وٹے سٹے نہیں کرنے بازیاں دے۔ توں تے میں وٹا سٹا کر دے رہیے تاں ایہناں نوں کھیڑا فائدہ، جیہڑے ایہہ ویکھن آ لہن۔ ہُن سودی لے آ توں جے توہیں چالئی تاں مُڑ سودی لے آوساں میں۔“ اس ایلے پھتو ہل خان آ کھیا، ”چودھری نور! میں بھئی ٹکے پورے

گرن کے آیا ہو یا آں۔ میرے کول کائی نہیں پیسہ۔“ نورے آکھیا، ”اوکملیا! بازی کھیڈیں توں نورے، سلیم دے نال رکھ کے، تے مُڑ آکھیں پیسہ کول کوئی نہیں۔ لے آپیسے۔“ اوس لکریا کی نوں، ”اُٹھ اے! چالے تلوار پھتو ہل خان دی، جا کھتری نوں دے کے اوہنوں آکھ سو دی مٹھیا ئی اڑائے اتھتھے۔ مونہہ نہیں ڈٹھا ماہنی دا۔ چوپٹ کھیڈے نورے نال تے پیسے کنیں نہیں۔“ کی تلوار چالئی۔ پنج دہ قدم پٹ گیا ہے کی تاں نورے آکھیا، ”بیڑی تاں بڈ گئی، جیہڑی تلوار ہے پھتو ہل خان دی۔ ایس کم دیونا ہے نواب دے دربار راج۔ ایہہ کھتری ال گھلیندا پیا ہاں۔“ اوس سد ماریا، ”ہٹ اوئے ہک واری۔“ تلوار لے کے کی ہٹا۔ اوس آکھیا، ”ہک ہے اساڈا جوانی۔ دُوا ہے اساڈا دوہترا۔ ایہدی تلوار رکھیے گنہے، اسانوں چدھرڑاں نوں گاہل ہے۔ تلوار ایہدی وی دے چھوڑ۔ جیہڑے ایہہ ترائے پیٹھن ایہناں دیاں چالے۔ ایہہ رکھ کے تلواریں مٹھیا ئی لے آ۔“ کی ادہ ترا ہے تلواریں چالیاں۔ اوس جا کے دتیاں کھتری نوں۔ اودوں سو دی مٹھیا ئی ٹکی کے آون لگ پئی۔ مٹھیا ئی مارکا کھاندا پیا ہے۔ ایدوں نواب دا گھڑیاں بول گیا ہے۔

آؤ بھئی نواب دربار لا لیا ہے۔ اُٹھیا میلکھ۔ گُریاں پٹیاں۔ نواب اگے بیٹھا سٹیج تے۔ جیہڑیاں اگے چار گُریاں پٹیاں ہان اوہناں دے اُتے لمبر بہہ گئیں۔ تاجا، حمین دا، پھتتا، طاہر دا، کرلی، مسن دا، چوتھا پھتو ہل خان ماہنی۔ نور تھوڑا جیہا ہاٹوں گُری تے بہہ گیا مگر۔ دُوا میلکھ پچھے بہہ گیا۔ نواب پچھیا، ”پھتو ہل خان۔“ اوس آکھیا، ”جی۔“ اوس آکھیا، ”سُنیا ہے کائی تلوار لئی ہئی۔ نوویہاں روپیہ تے ڈاچی وکدی دتی ہئی۔“ اوس آکھیا، ”جی لئی ہے۔“ اوس آکھیا، ”وکھا۔“ نوکر تلوار جا کے نواب نوں دتی۔ نواب تلوار پرت کے ڈٹھی۔ دھارتے اُنکل ٹوری۔ پھیر پرتی، پھیر پرتی، ویکھی۔ نواب آکھیا، ”پیسے تاں سے بھرے نی، پر تلوار وی چنگی ہے۔“ نواب آکھیا، ”پھتو ہل خان پھیر تلوار لینی چاہنا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”دے چاں۔“ نوکر تلوار لیاندی پھتو ہل خان کول۔ پھتو ہل خان رکھ چھوڑی گُری دے نال۔ جھٹ توں پچھے پھیر بُلایا نواب۔ ”تلوار دکھا مُڑ۔“ تلوار مُڑ گئی۔ نواب پھیر ڈٹھی اوس بُلایا۔ کرلی، مسن دے نوں، ”توں وی تلوار ویکھنی چاہنا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”وکھا دیو۔“ تلوار آئی کرلی کول۔ تلوار اوس وی گُری نال رکھ چھوڑی۔ تلوار مُڑ نواب کول

گئی۔ اوس مُرُ بُلایا، ”تاجیا، حمین دیا! تلوار ویکھنی چاہنا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”وکھا دئیو۔“ تلوار اوس وی گُرسی نال رکھ چھوڑی۔ تلوار نواب مُرُ منگی۔ اوس مُرُ فتح خان آل گھلی۔ فتح خان وی رکھ چھوڑی۔ تلوار پنجویں واری نواب مُرُ منگی۔ جیس ایلے تلوار آئی نواب کول۔ اوس آکھیا، ”چودھری نور محمد! توں وی تلوار ویکھنی چاہنا ہیں؟“ اوس آکھیا ”جی وکھا دئیو۔“ جیویں تلوار ٹُری نا نورے آل۔ جیہڑے ہان نا لمبر، جیویں بگھاڑ نوں ویکھ کے پہاڑ واکھیں نوٹیندن، لمبر انجیں اکھیں نوٹیندے گئے۔ تلوار آگئی نورے کول۔ جیویں نورے کول آئی نا تلوار، نور اٹھیا تلوار لے کے۔ گل ہک دیہاڑے پہلے سداد نال ہو گئی ہائی۔ سداد آکھیا ہا، ”جاتے میں وی پھیرا مریساں واڑے۔ میں وی آجاساں۔“ جیویں نور اٹھیا تلوار لے کے۔ لمبر انج اٹھن بھج کے بوہے آل۔ پکھوں نور ا بھنا ہے۔ اگوں وچ بوہے دے آگیا سداد تاں نور للکریا، ”کیہ سداد آئیونی ایہناں نوں ہٹاں پکھانہ۔“ جوں، اگوں دھسیا سداد ہٹے پکھانہ۔ ہمدیاں چواہاں چوں نورے تلوار ٹپا چھوڑی۔ تلوار ٹپائی تاں نواب چھڈا گُرسی تے نواب چُبارے تے چڑھ گیا ہے۔ چلیا ہویا۔ نور جیہڑا ہائی، تلوار لے کے پکھوں پوڑیاں تے چڑھنا شروع ہو گیا۔ تلوار دی نوک توں قطرہ خون دا ڈھہندا جاندا ہے۔ نور ا چڑھیا اُتانہ۔ نواب اگے تھار تھار کبے پیا۔ جوں تکیا ہے نواب تے نواب پکھیا ہے، ”چودھری نور محمد ایدے کدے آیا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”تینوں چار ہزار نہیں دینا۔ اوہ لے لا۔“ اوس آکھیا، ”مُرُ لے لیساں۔“ نورے آکھیا، ”نہیں۔ ایہہ کاغذ ہئی۔ چار ہزار دی وصولی پا چھوڑ۔“ نور اہہ گیا۔ نور ا تھا دھوکھر وگ گیا۔ اوتھوں اوس جا کے قیام گل چاں کیتا۔ نور ا مُرُ دھوکھر چھڈ کے پیلی من تے وگ گیا۔

جدن مویا ہا پھتو بل خان، اودوں اوہدا پُتر ہائی محبت خان، چار پنج سال دا۔ محبت خان ایویں وڈا وڈیرڈا ہوندا ہوندا، اوہ ہو گیا جوان۔ جیس ایلے گھرو ہو یا نا محبت خان، محبت دے دل انج شوقاں بنیاں پیو دے ویر لین دیاں۔ بندیاں آ پٹیا محبت خان نوں۔ اوہنوں شوقاں بنیاں۔ بندے نال بنائے۔ بلی بنائے میں ویر لینا ہے۔ اللہ دا امر ایسا بنیا نور ا گیا ہے جھنگ۔ ہٹیا۔ نو تھینہ ممرالا سیداں دا ہو یا ہے اگوں محمد شاہ واگ پھدھ لئی۔ اوس آکھیا، ”چودھری نور محمد! اج دوپرا میرے کول کر کے جاونا ہئی۔“ محمد شاہ پارٹی ہووے

ماہنیاں سیالاں دی۔ نورا لہہ بیٹھا۔ ڈیرے تے گھوڑی بجھ گئی۔ نورا لما پے رہیا۔ محمد شاہ گھر وگ گیا نورے کان پیون بنواون۔ اودوں کی پیون لے کے آیا۔ کی نورے نوں آکھیا، ”نوریا! جھٹ تیرا ہئی تے جھٹ ہورناں دا ہئی مُڑ پچھلا۔ جے دوپرا کر گیوں تاں ماہنی اکھیں تُو نہہ دسدے پئے۔ محمد شاہ بندہ چاڑھ چھوڑیا ہئی ماہنیاں تے۔“ جوں اوس گل سُنی، نورا اُٹھیا۔ نہ پیتا، اُٹھیا چھڈی گھوڑی، تنگ پچھکیا۔ محمد شاہ آکھیا، ”ایہہ کیہ؟“ اوس آکھیا، ”میں مُڑ کدی آ رہساں۔“ محمد شاہ ترلے کریندا رہ گیا۔ نورا چڑھیا تے وگ گیا۔ محمد شاہ بھٹا تے اوہ جھنگ وگ گیا نواباں کول، سیالاں کول، جیہڑے اوہدے نانکے ہان۔ محمد شاہ آکھیا، ”جناب! جیہڑا نورا ہے، اگے پھتوہل خان نوں مار چھڈیوس۔ پھلانے نوں مار گھتےوس۔ پھتوہل خان دا چھوہر ہکو ہے، اوہنوں تکی ودا ہے۔ ایہناں دی کیویں رسائی کراو ماہنیاں تے نورے دی۔“ اوہناں گل کیتی۔ نورے جواب دتا۔

کنیں ڈنگ گزرے نواب جا کے قیام کیتا ہے کلری۔ اوس بندہ گھلیا بھئی جاؤ نوراکر جاوے، یاں جیہڑا ٹکر جاوے اوہنوں آکھو میری گل سُنے۔ اگانہہ گئے تاں پنچے بھرایاں بیگ دے گلو، جسرت، پیر خان، دولت تے خضر خان، ایہہ گئے ہوئے ہان جنجوعیاں دی شادی تے۔ نورا مُڑ جھنگ گیا ہویا ہے۔ یار بیگ ہکلا گھر ہے۔ نواب دے سنتری جا کے یار بیگ نوں آکھیا، ”تینوں نواب یاد کردا ہے۔“ اوس آکھیا، ”چل میں غا کے کپڑے بدل کے آ جاناں ہاں۔“ یار بیگ اپنا ہتھیار کپڑا سمھالیا۔ تیاری کیتی۔ کی کارے سارے پچھیا، ”یار بیگ کدے جاؤ ہیں؟“ اوس آکھیا، ”نواب دی سد ہے تے کلری جاؤ ہاں۔“ اوہناں آکھیا، ”دھروہی خدا دی کر۔ آج اساں تینوں کلری کوئی نہیں جاون دینا۔ نہ تیرے بھرا گھر۔ نہ تیرا پیو گھر۔ نواب تے ماہنی اکٹھے ہن۔“ یار بیگ آکھیا، ”گل سُنو نا میری یاں تاں نواب دا بندہ نہ آوندا میرے کول۔ جے آیا ہا تاں ٹکراں نہ ہاں۔ جے ٹکریاں تاں ایہہ نہ آکھاں ہا میں امدا پیا ہاں۔ بندہ وی ٹکر گیا۔ سنیہا وی ڈھی گیا۔ ہُن نہ جاواں میری کچھلی حیاتی گندیدی ہے۔ اوہناں آکھنا ہے چلیاں ہو یاں نہیں آیا۔ تسیں دُعا کرو میرے حق اِچ۔“ اخیر اوہنا تھوں کھوہ تروڑ کے یار بیگ وگ گیا۔ اوہوں پھٹتا تے رعیت رعایا ساری اوہناں بہہ رہی۔ آپت اِچ گلاں باتاں تے رولا رپا، روون تے شالا خیر

یار بیگ گیا ہے نا کلری۔ نواب دا دربار لگا ہویا ہے، ماہنی، چدھرڑ اکٹھے۔ سید اکٹھے۔ یار بیگ وڑیا ہے درباروں۔ یار بیگ دربار دارنگ ڈٹھا ہے، یار بیگ آکھیا، ”اج خیر کائی نہیں، اج ماہنی، سید، نواب ایہناں دے چہرے دے تیور بدلے ہوئے۔ اج گل دھی یاوی نہیں رہنا۔“ دسنبہ ڈھلے کول اگے گیا ہائی۔ اجے بیٹھا ہائی تاں پیشیں دیاں اذاناں ہوون لگ پیاں۔ نواب آکھیا، ”مارکا! اٹھی کے پیشیں دیاں نمازاں پڑھوتاں مُڑ ہٹ کے آویاے۔ جھٹ بہنا ہے تے مُڑ چٹھی۔“ یار بیگ اٹھیا ہے تے بڑا پریشان ہے۔ چڑھیا ہے آوے تے یار بیگ دُعا منگدا ہے۔ یار رب العزت! اج میرے بھراتے میرا بیو پڑا اچ گھت۔ اج خیر نہیں بجھدی۔ نماز پڑھ کے بیٹا ہے یار بیگ مُڑ آوے تے چڑھیا ہے۔ جیہڑے ہان پنج بھرا یار بیگ دے۔ گلو، پیر خان، جسرت، دولت تے خضر خان، شادی بھگتا کے ڈھاک جنجوعیاں دی ہائی، ہٹ کے آئے گل۔ اگوں جتھے آئے چورا ہے تے کمی کارا، رعیت رعایا اکٹھی ہوئی ہوئی ہائی۔ اوہناں پچھیا ہے، ”خیر تاں ہے نیں نا اج کیہ گل ہے؟“ اوہناں آکھیا، ”خیر کائی نہیں۔ نواب آیا ہویا ہے کلری۔ ماہنی سیال وی اکٹھن۔ سید نو تھینہ مرالے آ لے وی اکٹھن۔ یار بیگ نوں بڑا ہوٹا ہے، نہیں رہیا۔ یار بیگ مری گیا ہے نیں یا مریون آلا نیں۔“ پنجاں بھراواں گھوڑے دھروڑے اوہناں آکھیا رعیت رعایا نوں، ”دُعا کرو۔ ساتھوں پہلے چدھرڑ کھارے نہ چڑھ جاوے۔ جے چڑھ گیا تاں تلواریں دی بھاجی رنج گھت چھوڑ سائیں۔“ گل تے کلری دے وچوں پدھ تاں ہویا کوئی نہ۔

جیویں گھوڑے دھروڑے تاں یار بیگ تکیا پنچے امدن پئے۔ یار بیگ سوچیا، بھراواں دے امڈیاں تائیں میں کجھ کھیڈ کھنڈائیں۔ بازی گھتاں۔ سستی کھیڈ تے نہ اپڑن۔ یار بیگ مُڑ لڑھکیا ہے دربار نوں تاں ماہنیاں کُرسیاں چھڈیاں۔ اوہناں صلاح کیہتی چدھرڑ گیا ہو رویں ہائی آیا ہو رویں ہے نیں۔ جدوں گیا ہائی نا دربار توں اوس ایلے ایہدا رنگ ہو رہا ہائی۔ ہُن ایہدا رنگ ہو رہا ہوا گیا ہے نیں۔ جوں ماہنی بجھے۔ نواب بیٹھا ہائی۔ یار بیگ دھسی تلوار اوس نواب دا سر قلم کر چھڈیا۔ اوس آکھیا، ”دھی یا وائنت اسانہہ دے سر لکھ کے

دتی کھلوتا ہے۔“ مار رہیا ہے تاں اُتوں پنچے بھرا آ گئے۔ یار بیگ اوہناں دے وچوں نمازی، بجتی تے شریف ہائی تے اوہناں نوں دی ہوڑیندا ہائی بھراواں تے پیو نوں ایہہ شرارتاں نہ کیتیاں کرو۔ جوں آئے تاں پچھیا، ”یار بیگ! گل کر۔“ یار بیگ آ کھیا، ”نواب داسر قلم کر چھڈیا ہے۔“ اوہناں آ کھیا، ”یار بیگ! ساری حیاتی کم ایہو کیتا ہئی، جیہڑا اج کیتا ہئی۔ ایہہ وی نت اساں داسر لکھ دیندا ہائی۔“ اوتھائیں کھلوتن حالے تائیں جوں نورا جھنگ آ لوں ہٹیا تاں اوہناں دسیا ایہہ گل ہے۔ یار بیگ نواب قتل کر چھڈیا۔ اوس آ کھیا، ”ایڈاکم ہور وی کوئی کرنا پئس جیڈا ایہہ کیتا پئس۔ ٹرواگانہہ گھر چلیے۔“

نورے نوں سدیا نواباں جھنگ آ لیاں۔ اوہناں آ کھیا، ”جیہڑا ایہہ میلا شیخن آلا امد پیا ہے۔ ایہدے اُتے تیری تے ماہنیاں دی اساں رسائی کراونی ہے تے سر پر کراونی ہے۔“ نورا ہوڑیندا رہیا۔ اوہناں آ کھیا، ”کراونی ہے۔“ میلے تے چدھر ٹر پئے چھیویں پُتر ستواں نورا، نال کی کارا میلکھ اپنا۔ شیخن دے نال جھلار ہوئی ہے دریا دی من تے۔ جا کے چدھر ٹاں گھوڑے بدھے۔ اگاڑیاں پچھاڑیاں لگ گئیاں۔ پھنڈر ہو گئی، روٹیاں پکن لگ پئیاں۔ گھنٹہ ڈیڈھ گھنٹہ ہویا ہے دریا آ لوں چڑھیا ہے محبت خان۔ پٹن گھوڑے تے اسوار ہے۔ نال پنج سو ماہنی ہور ہے۔ ہتھیار کپڑے سمھالے ہوئے۔ جیس ایلے آیا ہے نا محبت خان نیڑے چدھر ٹاں دے۔ محبت خان گھوڑے پٹن نوں ست چابک مارن۔ واری واری نال۔ نورے پُتر آ لوں آ کھیا ہے۔ ”اُٹھیو بچو! ٹسیں دی گھوڑیاں تے چڑھو۔ ڈٹھا ہے ماہنی سیال اسانوں ویکھ کے گھوڑا نچیندا۔“ اوہناں آ کھیا، ”ویسیا! کائی رہن دتی کر۔ چھوہر اساڈا دوہترا ہے کھیڈا آ وندا۔“ اوس آ کھیا، ”ایہہ کھیڈا میسے امد۔ ایس مارن ست چابک گھوڑے نوں تے اساں ستاں پیو پُتر آں دے ناں دے مارے سوں۔ بھئی ستے لینے ہن۔ اُٹھیو۔“ پُتر نہ اُٹھے۔ نورا اُٹھیا۔ گھوڑی کاہی تے چڑھیا۔ گھوڑی کُنج کے کھوہ دا جھلن ٹپا چھوڑیا۔ ہٹ کے مُڑ ٹپایا۔ نورے آ کھیا، ”بچو! محبت خان! ایہہ نہ سمجھیں بھئی چدھر ٹاں کول گھوڑیاں کاہیاں مک گئیاں۔ حالیں ودین۔“ محبت خان آ کھیا، ”اما! حالیں پیڑ پوی چھوہراں توں وی ترکڑا ہیں۔“ ایس آ کھیا، ”گھوڑیاں ہن پر اسانوں پیارین۔“ بہہ گئے۔

روٹی پکن لگ پئی۔ ”اٹھیو بھئی تسیں وی کھاؤ۔“ اچھے بہہ رہیا ہے محبت خان تاں اوس آکھیا، ”اما۔“ نورے آکھیا، ”دس محبت خان۔“ ”اج دل بن گیا ہے بازی چوپٹ دی نہ لایئے۔“ نورے آکھیا ”ہالا لئیے۔“ چوپٹ لگ گئی۔ جھتا ہویا ہے ماہیاں دا، دلاورا جھتا۔ اوہ آہدا ہائی ماہیاں نوں، ”جدن ویر لینا ہے نا پھتوہل خان دا، میں لینا ہے تھاتھوں نہیں لیندا۔“ اوہ دلاورا وی نال ہے محبت خان دے۔ جیویں اوہ رل کے پٹھن نا چوپٹ تے۔ اودوں ڈھول وگ گئے شدیا نے دے بھئی چدھرڑاں، ماہیاں دی رسائی ہو گئی ہے۔ چوپٹ کھیڈ بندی پئی ہے۔ جوں جوں بندے کھاندے گئے۔ میلے نوں وڑدے گئے۔ چار پُتر نورے دے گلو، پیر خان، جسرت تے دولت ایہہ وڑگنن میلے نوں۔ خضر خان نشئی ہائی بھنگ، بوٹی، شراب دا اوہنوں آہدے ہان نمر۔ اوہ شراب پی کے گھرستا پیا ہے قصایاں دے۔ یار بیگ ہائی تجتی، نمازی۔ یار بیگ روٹی کھا کے دریا نوں ہو کے تڑ پیا ہے وضو کریاں، نماز پڑھساں۔ دریا ڈھاہ لائی ہوئی ہے۔ گوندی دا بوٹا دریا دی من تے ہے۔ اوہنوں ساہویں ڈھاہ تڑی ہوئی ہے۔ یار بیگ گوندی دا بوٹا نپ کے گوندی نال پرچاونی پیا کریندا ہے۔ گوندی تیری چھاں وی ٹھڈھی تے مٹھی ہائی تے بڑے بیٹھے ہائیں، پرتیرا متھا لگ گیا ہے ڈاڈھے نال۔ امر اللہ دا۔ بے مینوں کوئی پٹیندا بادشاہ میں مٹی دے مگل لڑا چھڈاں ہا۔ اللہ دا نبی خواجہ خضر تینوں لئی جاندا ہے میں ہُن اتھے کیہ کراں۔ یار بیگ نماز پڑھ کے پیٹھ گوندی دے ایہہ گل کریندا کھلوتا ہے۔

اودوں نور تے محبت خان چوپٹ پئے کھیڈ دن۔ کول بیٹھا ہے دلاور جھتا۔ محبت خان آکھیا، ”دادا دلاور! حقے تے اگ دھر۔ چنگی چھنڈ کے دھر۔“ اوس تماگو گھتیا اگ دھری ہے۔ کیتا ہے محبت خان آل تھا۔ محبت خان جوں سٹ ماری ہے نا حقے نوں۔ اوس جوں باہروں اگ کڈھ چھوڑی ہے۔ اوس آکھیا، ”دادا دلاور! اگ چھنڈ کے دھر۔“ اوس مڑ پرتیا۔ اوس مڑ اگ کڈھ چھوڑی۔ اتن نوں سروں دینہہ ڈھلیا ہے۔ کنڈ آل شعاعیں پون لگ پپیاں محبت خان تے نورے نوں۔ نور دا جود رکھدا ہائی زریا۔ زریا نوں جوڑ ہوندا ہے دھون کول۔ دھون اگانہہ پچھانہہ کریئے تاں جوڑ پھٹدا ہے۔ دلاورا بولیا۔ اوس آکھیا، ”پُتر محبت خان!“ اوس آکھیا، ”دس دادا دلاوریا!“ اوس آکھیا، ”ایدوں دینہہ دیاں

شعاعیں پٹیاں پوندین۔ آکھیں تے میں پچھوں چھاں نہ کراں چاں۔ تہاڈی کنڈ مگر۔“
 محبت خان آکھیا ”دادیا دلاورا! اگلے پہر جوں چھتری نوہہ کیتی۔ پچھلے پہر توہیں کیہڑی
 چھاں کرنی ہے؟“ دلاورے مگروں چھتری چاں کیتی ہے۔ محبت خان دی گوٹی نورے
 نوں مارنی آگئی ہے۔ اوس تھہ ودھایا ہے، گردن ودھائی ہے گوٹی مارن کان۔ جوں گردن
 مڑی، جوڑ پھٹیا دھون آلا زریا دا، دلاورا مگر کھلا ہاتلوار لے کے۔ اوس دھٹی تلوار نوروں،
 پئی وچ گردن دے کنیں ناڑیں جا چھڈیاں شہ رگ دیاں۔ تلوار سرانج کر چھوڑیا۔ ایہو سجا
 تھہ نورے انج کیتا ہے چا کے۔ تھہ پٹھا ماریا ہے محبت خان دے مونہہ تے پنج دند اڈ کے
 محبت خان دے باہر آ پئے۔ تاں نورے نوں ہک آواز آیا۔ نورے آکھیا، ”گلو، پیر خان،
 جسرت، دولت، خضر خان، یار بیگ دھروہ۔“ جیس ایلے نور للکریا ہے ناتاں ایہہ آواز جا
 سنیا ہے یار بیگ دریا دی من تے۔ ایہہ گل کیتی نورے۔ نور اڈھٹھا سنیاں ورھیاں دا ہو
 گیا۔ روح پرواز کر گیا۔

یار بیگ بچ و گیا۔ بوٹیاں دے وچ ہک وٹ ہے۔ وٹ تے یار بیگ بھجدا ادا
 ہے۔ بوٹے چوں ہک تلوار اڈی ہے۔ پٹ وڈھ کے یار بیگ دالاہے سٹ چھڈیا ہے۔
 یار بیگ ڈکدا، ڈکدا اگانہہ جا ڈھٹھا ہے۔ تلوار یار بیگ دی اپنے سینے تے آگئی۔ تکیا ہے
 یار بیگ بندہ ہک بھجدا جاندا ہے۔ یار بیگ سد ماریا، ”کیہڑا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”یار بیگ
 نہوں سنجاتا۔ میں کریما جٹر ہاں۔“ یار بیگ آکھیا، ”بڑا سنجاتا ہے چنگا کم کیتا ہئی۔
 توں ہائیں رعایا ماہنیاں دا۔ توہیں اپنی نمک حلائی کیتی ہے۔ میں ہُن تینوں ماراں نا تلوار
 تاں میری تلوار ہوونی ہے جُٹھی۔ دُعا منگیں نارب ہُن مینوں لے جاوے پٹھیر محبت خان
 تے۔ جے تلوار ماری تاں پٹھیر نوں مریاں۔“ کریسے جسر آکھیا، ”قہر خدا دا۔ چدھر ڈا
 پٹ چوکنے کولوں کڈھ چھوڑیا ہے۔ حالیں انتظار محبت خان دی۔“ کریسے سوچیا۔ ہٹ کے
 پچھانہہ بقایا وی لڑ چھوڑی۔ کریما تلوار لے کے مڑ ہٹ پیا۔ یار بیگ سمجھیا کریما مڑ ادا
 ہے۔ انج نیڑے آگیا، پلے چ یار بیگ دے۔ تلوار پئی ہائی یار بیگ دے سینے تے سٹے
 پیاں انج کر کے تلوار وگائی ہے یار بیگ کریسے آل۔ جوں پئی کریسے نوں ارکاں کولوں
 دوویں باہیں کٹی کے زمین تے آ پٹیاں۔ تلوار وی ڈھے پئی کریما حال حال گھٹیندا، مونہہ

چاں کیتا کھیوے تے بھج و گیا۔

اُٹھیا یار بیگ۔ اپنی تلوار نپ لئی۔ کرے دی تلوار دی ٹوہنی بنا لئی۔ اوتھوں یار بیگ
دُکن لگ پیا ہے جھلار نوں۔ انج دُکدا جاندا ہے۔ اگوں محبت خان مونہہ توں خون شون
پُوجھ کے گھوڑے تے اسوار پیا ہوندا ہے۔ کھی لت رکیب انج ہے سبھی زمین تے ہے۔ گاما،
گاما نائی ہے گل دا۔ اوہ گیا ہائی میلے تے شیشہ جیب انج ہے۔ جیس طرح پر بھاں نوں
شیشے وکھیندا نائی۔ محبت خان آکھیا، ”کیہ ماما گامیا! وکھا کھاں شیشہ تریہاں سالاں دی
دُھوڑ جیہڑی ہے نا، ویکھیے کھاں مونہہ توں لٹھی ہے کہ نہیں لٹھی۔“ پھتو بل خان نوں اوس
ایلے تریہہ سال ہو گئے ہان مری گیاں۔ گامے آکھیا، ”کیہ محبت خان پُڑا نا نکلیاں دا ٹبر
اُجاڑ چھڈ یوئی۔“ جیہڑے ہان باقی دے چار پُڑ میلے تے گئے ہوئے اوہ میلے تے مری
گئے ہان۔ ہک خضر خان سُنّا پیا ہائی گھر قصائیاں دے۔ شیشہ ویکھدا پیا ہے محبت خان اتھے
رکھ کے۔ ہک لت رکیب انج ہے۔ دوئی زمین تے۔ کُنڈآلوں یار بیگ دُکدا ادا ہے تلوار
تے۔ یار بیگ دا پھوٹو آیا ہے وچ شیشے دے۔ جوں محبت خان ویکھیا۔ محبت خان شیشہ
وگایا گامے آل۔ اوس آکھیا، ”کیہ ماما گامیا! شیشہ آ یوئی تے میں بلاتے پے گیا ہوں۔“
اودوں اوس لت ولائی ہے گھوڑے پَن تے۔ لت ولادوں لکیاں پچھوں تکیا سوں یار بیگ
نیڑے تے نہیں آ گیا۔ جیویں آیا ہے نا پلے انج۔ یار بیگ کجھیا ہے محبت خان وی گیا۔
اوس ایلے ایس انج کر کے تلوار وگائی ہے یار بیگ، محبت خان دے وچ پیٹ دے تلوار آ
وجی ہے۔ ایتھوں پے کے دھون دیاں کنیں ناڑیں جا تلوار چھڈین۔ محبت خان گھوڑے
توں لڑھک گیا ہے۔ یار بیگ اُٹھی کے بہہ گیا۔ پے ماہنی اوہناں محبت خان نوں چایا منجی
تے لے کے کھیوے نکل گئے۔

جیہڑا ہائی خضر خان، جیہڑوں سدیندے ہان نمر دے۔ اوہ سُنّا پیا ہے گھر قصائیاں دے۔
اوہنوں کسے دسیا ہے کہ تیرا بھراتے تیرا پیو مری گئیں۔ اوتھوں تلوار لے کے اُٹھیندا پیا ہے
خضر خان۔ مُڑ بزار نوں وڑیا ہے۔ پہلے نمبر تے محمد شاہ نو تھینہ ممرالے آلا سید نال بھننے،
بھترے، پتر، بھرا، تیرھاں بندے سیداں دے امدن پئے۔ تیرھاں نوں جدوں لککریا ہے
نا خضر خان۔ اوس تیرھاں چوں ای تلوار ٹپا چھوڑی ہے۔ مُڑ اوہ بندے وڈھدا آیا ہے

مانہیاں دے۔ جیہڑا لدھا ہے خضر خان وڈھ سٹیا ہے۔ اودوں بندے وڈھے اودوں گل کرے خضر خان۔ آکھے، ”کیہ گلو، پیر خان، جسرت، دولت، ویسیا۔ اج ویکھو نمر داں دیاں وگدیاں تلواریں۔ آہدے ہائے خضر خان نمر ہے۔ اج میریاں تلواریں وگدیاں ویکھو۔“ ایویں بندے وڈھدا ٹلدا پہنچیا ہے جھلار تے۔ یار بیگ اگے پیا ہے۔ جیویں یار بیگ تکیا ہے خضر خان آلوں۔ یار بیگ رو پیا۔ یار بیگ آکھیا، ”چنگا نو نہ پیا لگدا جیویں ہکلا رہ گیا ہیں پر امر ربی۔ میرے آخری کیارے نوں پانی ہئی۔ پو اوہ مر گیا ہئی۔ بھرا میلے اج مری گئے نی۔ ہک کم کر۔ پھمپھیر محبت خان نوں ہتھ تاں میں لایا ہائی چنگا، پر اوہنوں ماہنی لے کے وگ گئے نی کھیوے۔ اوہدا پتہ کر پچھوں۔ اسیں پڑتے رہ جاویئے اوہ اساڈی پھمپھری نال گلاں جا کرے۔ اوہدا پتہ کر۔“ پچھوں مڑ خضر خان گھوڑا دھروڑیا، کھیوے آل۔ ہک پھاٹ نوں چڑھدے پین منجی لے کے پچھوں خضر خان اپڑیا ہے۔ اوس آکھیا، ”رکھو چاں استھائیں۔“ چڑھ کے خضر خان دھسی تلوار، دو دخل کر چھڈیا ہے محبت خان نوں۔

فتح بی بی، طاہر دی تے اوہدی دھی ماداں دوویں ماواں دھیاں کھیوے چوں نکل کے شیخن آ لے رہ اُتے کھلوتین۔ بھئی خیر دا بندہ کوئی آوے کھیوے آل، صلح دا۔ سبھ توں پہلے دلاورا جھٹا گیا ہے۔ فتح بی بی آکھیا، ”دادا! خیر سنائیں۔“ دلاورے آکھیا، ”بھین! نو لکھ مہارکاں نی۔ تیری پکی تے تیرے پُڑ دی رسائی ہو گئی ہے۔ دو پرے دیاں پکائیں تیرے بھرا نورے، رات دی محبت خان پکاوئی ہے۔ سارے امدن پئے۔“ فتح بی بی آکھیا، ”مڑ گھروں ہوونا ہئی تاں ہولا اوہراں جھب ہٹ۔ شیرینی دی مجھ وی چھڈ تے انتظام کریئے بندیاں دا۔“ دلاورا اگانہہ لکھ گیا۔ اگوں پیٹھیاں ہائیں سیالنیاں، مانہیاں دیاں عورتاں۔ اوہناں آکھیا، ”دادا دلاوریا! خیر سنائیں۔“ اوس آکھیا، ”نو لکھ مہارکاں ہے نیں۔ چدھرڑ ستے بیو پُڑ پڑتے رکھا کے رُیا ہاموں۔“ اوہناں آکھیا، ”ستے۔“ اوس آکھیا، ”نورے نوں آپ ماریا۔ باقی دے چھیویں مرا کے رُریاں۔“

سیالیں اٹھی پیاں۔ سر اج سواہ گھٹ لئی۔ اُتلے لک نال بنھ لئے۔ رُردیاں رُردیاں نمونہ پرچاونی دا، مکان دا، گتیاں فتح بی بی دے گھر۔ فتح بی بی ایہہ گل سُن کے گھر آ گئی

ہے۔ جوں وڑیاں فتح بی بی دے ویڑھے نوں۔ فتح بی بی آکھیا، ”خیر تاں ہے نیں کیہ گل ہے۔“ اوہناں آکھیا، ”فتح بی بی! امر ربی تیرے پیکے مک گئے۔“ اوس آکھیا، ”اوہ کیوں؟“ اوہناں آکھیا، ”دادا دلاورا پیا آہدا ہے ستے مری گئیں۔“ اوس آکھیا، ”دادے دلاورے نوں سدو کھاں۔ مینوں تاں پیا آہدا ہا اوہناں دی صلح ہوگئی ہے۔“ اوہناں آکھیا، ”فتح بی بی! جھکدیاں تینوں گل دس نہیں سکیا۔ مری گئیں۔“ اوس آکھیا، ”سدو دلاورے نوں۔“ دلاورا آگیا۔ فتح بی بی آکھیا، ”کیوں وے دادا دلاوریا! مینوں کیہ آکھیوئی۔ ایہناں نوں کیہ آکھیوئی۔“ اوس آکھیا، ”تیرے شرم تے جھا کے توں میں دس نہیں سکیا۔ ستے مری گئے نی۔“ فتح بی بی آکھیا، ”ستے۔“ ”ماہنی؟“ اوس آکھیا، ”سارے امدن پئے۔“ فتح بی بی آکھیا، ”ہُن انج کم کرو۔ سرچوں ساہ وی کڈھ لیو۔ اُتلے سراں تے کرو تے گھر وگ جاؤ۔ جیویں دھمی کھوا کے ہائے ٹوریا راتیں اوہناں دی چلھیاں تے گین کرو۔ دھمی آ کے پرچیاے مینوں۔ ایڈا قہر خدا دا۔ چدھرڑ سارے مری جاون تے ماہنی سارے گھر آ جاون۔“

فتح بی بی مُڑ جا کے کھلو رہی اوسے سڑک تے دھمی ماداں نوں لے کے۔ اودوں پہلے نمبر تے تیرھاں منجیاں آگئیں کھیوے۔ فتح بی بی چکھیا، ”کیہدیاں منجیاں ہن؟“ اوہناں دسیا، ”جی ایہہ منجیاں محمد شاہ تے نو تھینہ ممرالے آ لے سیداں دیاں ہن۔“ فتح بی بی آکھیا، ”ہائی سید، پر شیطان وڈا ہائی۔ ایہدا ایہو کم ہا، جیہڑا ہو گیا ہے۔ لے جاؤ اگا نہہ۔“ منجیاں مُڑ امدیاں رہیاں اگوں گزردیاں رہیاں۔ جدن ہک سوتے ستتر منجی آگئی نا کھیوے۔ اخیر تے منجی آئی محبت خان دی۔ تاں گینوئیں ہک سوستر توں منجی بنی۔ تاں چکھیا فتح بی بی۔ ”ایہہ منجی کیہدی ہے؟“ دسیوئیں، ”تیرے پتر محبت خان دی ہے۔“ فتح بی بی آکھیا، ”رکھو محبت خان دی منجی۔ میں ہوڑیندی رہی ہاں چھوہر نوں، پر ایہنوں ایس میلکھ تچے نہیں اچھکن دتا۔ ایہنوں آہدی رہی ہاں چدھرڑ شینہہ دا شکار ہے نی فچ وچ۔ نہیں کھلوتا۔ رکھو نا ایہدے نال دو گلاں کرنیں۔“ منجی محبت خان دی رکھی گئی۔ حالیں فتح بی بی چپ ہے، جیہڑی دھمی ہائی نا فتح بی بی دی ماداں، محبت خان دی بھین، اوس ہک وین کیتا ہے، ”میرا چن گُرنگاں ماریو۔“ فتح بی بی ہٹ کے اُتھا اچٹھا ماریا دھمی دے مونہہ تے۔ اوس آکھیا،

”پلیت دی پلیت۔ تیراچن تے میرے کرنگ جیس ہک خضر ہک سوسنتر مار چھڈیا ہے۔
توں آکھ، میرا خان سلطاناں ماریو۔“ چدھرڑنوں خطاب ہے سلطانی دا۔ سیال نوں خطاب
ہے خانی دا۔ توں آکھ، ”میرا خان سلطان ماریوں، یاں آکھ میراچن سردولاں ماریوں۔
ایہہ کیہ وین کیتا ہئی۔ اوہناں کیہڑی کیتی ہے گُرنگاں آلی؟“ اوس ایلے فتح بی بی سنیہا گھلیا
سیائیں ال۔ اوس آکھیا، ”ہُن آ پرچائیو۔“ اوس ایلے فتح بی بی وین کیتا:

ہل ون! بھیناں ہل
جیہے پٹے دھو کھرتے کھیوے،
جیہے کھری تے گل

شہادت خان لکھیرا

سردار شاہ شہابیل دے وقت وچ اساڈے چھاں دے تل تے دو راٹھ ہوئیں۔
مراد ولاراء تے سردار شاہ شہابیل۔ ایڈا راٹھ ہو رکوئی نہیں ہويا۔ اللہ پاک اوہناں نوں چلی
دا مونہہ نہیں دکھایا۔ کنڈ اوہناں نہیں دتی۔ غلط فیصلہ نہیں کیتا۔ ظلم نہیں کیتے۔ راوی تے
نارنگ ساہی تے واہند آسی۔ راوی تے اوس زمانے ایڈا راٹھ کوئی نہیں ہويا۔ ایہہ چارے
بندے کھے وقت وچ ہوئیں۔ راٹھ نو سوئزینویں واری اخلاق استعمال کردا ہے۔ جیس ایلے
اودھی نہیں منیندی مڑ اوہ تلوار تے آ جاندا ہے۔ قتل کرنا راٹھو چاری نہیں۔ ایہناں چواہاں
دے وقت وچ کمالیے دا نواب شہادت خان لکھیرا ہويا ہے۔ اوہ ایہناں چواہاں نوں جاندا
ہے صورت توں، سیرت توں۔ اوس دے دل اچ گل آ گئی۔ کہیں نوں زندگی وفا نہیں کیتا
میرے وقت وچ ایہہ چار بندے موجود ہن۔ ایہناں چواہاں وچ فیصلہ ہوونا چاہیدا ہے
بھئی وڈا راٹھ کیہڑا ہے؟

لکھیرے نال واہند آسی نوں کم پیا۔ بہایا۔ زمانے موسم دا پیوایا۔ ”آسی
صاحب!“ ”جی۔“ نارنگ ساہی، واہند آسی، سردار شاہ شہابیل، مراد ولاراء ایہہ جیہڑے
چار آدمی ہن، ایہناں چوں پتہ لگ سکدا ہے کیہڑا پاور زیادہ رکھدا ہے؟“ آسی صاحب
آکھیا، ”جناب! ایہہ تہاڈی مہربانی ہے تے تہاڈے جیسے مہرباناں دی مہربانی ہے، جیہڑا
چوتھا مینوں وچ ملا لیا نیں۔ لیکن حقیقت ایہہ ہے ایہناں چواہاں دے وچ میں ہاں ای

نہیں۔ نارنگ ساہی ہويا، شاہ شہابيل ہويا، مراد ولا راء ہويا۔ میرا وچ ایویں ناں ہیں۔ میں
تاں فیصلہ کراں جے اوہناں دے وچوں ہوواں تاں، میں تاں اوہناں دی آدھی ای
نہیں۔ عام جیہا آدمی ہاں۔ لوکاں دی تابعداری کردا ہاں۔“

تھوڑے دنوں دے بعد نارنگ ساہی نوں نواب صاحب نال کم پیا۔ بڑا خوش ہويا
نواب۔ نارنگ ساہی بڑی پاور ہويا ہے راوی دا۔ اوہناں لوکاں ای سبق سکھایا ہے، ڈیرے
دا، ڈیرے داری دا۔ محبت، پیار، سخاوت، عدل دا، عدل بنیا ہی پنچائیاں چوں ہے۔ ایہہ
پنچائیاں توں ٹر دا ٹر دا رواج تے قانون بن گیا ہے۔ نارنگ ساہی توں کچھیا: کوئی حکم ہے؟
اکھے، ”جی۔“ زمانے موسم دا پیوایا۔ کم وی کیتا۔ ”نارنگ ساہی!“ اکھے، ”جی۔“ ”ایہہ
جیہڑے تسیں چار آدمی ہو، تہاڑے وچوں کبھڑا پاور ایچ ہے؟“ ”جناب! چار کیویں؟ ایہہ
تاں تہاڑے جیسے مہرباناں دی مہربانی ہے۔ اوہناں چواہاں ایچ میرا ناں ای کوئی نہیں۔ اوہ
تاں واہند آسی ہويا۔ دو بندے چھھاں دے ہن سردار شاہ شہابيل تے مراد ولا راء۔ اگر
میں اوہناں دے وچ ہوواں ہا تاں میں جناب نوں فیصلہ یقینی طور تے ٹھیک، سچا تے پکا
دساں ہاں۔“ کم کیتا تے ساہی صاحب چلے گئے۔

نواب شہادت خان بٹا کے آکھیا، ”میرے فوجی افسراں دی لسٹ بناؤ۔ ایس دی
کتنی پاور ہے۔ ایس دی کتنی پاور ہے۔“ اوہناں لسٹ بنائی۔ ”جناب! ایہہ تہاڑی فوج
ہے۔“ آکھیا، ”گجھ دن دا میرا شکار کھیڈن دا پروگرام ہے۔ ایہہ فوجی افسر وی میرے نال
ہوون۔ راوی دے دو راٹھ واہند آسی تے نارنگ ساہی وی میرے نال ہوون۔ وزیر وی
ہوون۔“ خرچہ اٹھاں تے لدا گیا۔ اپنی فوج بمعہ ہتھیار، کپڑا، مصدی، وزیر، مشیر، ایہہ
دوویں راٹھ نارنگ ساہی، واہند آسی فوجاں لے کے نواب شہادت خان لکھیرا چل پیا۔
شکار کھیڈ دا، کھیڈ دا جلدی پہنچ گیا رجوع۔ سردار شاہ شہابيل نوں پتہ لگا۔ آ کے سلام عرض
کیتا۔ آکھیا، ”نواب صاحب! کیویں مہربانی کیتی نیں؟“ ”گجھ دن ایس تیرے تل تے،
چھھاں تے شکار کھیڈن دا پروگرام ہے۔“ اک دن دا کھانا منظور کروایا تے بڑی مشکل نال
پکایا۔ کھانے توں فارغ ہو کے آکھیا بھئی سردار شاہ شہابيل میں تیرا بڑا شکریہ ادا کرناں۔
مراد ولا راء وی بیٹھا ہے۔ چارے راٹھ اسٹاڈے پنجاب دے بیٹھے ہو۔ میرے وزیر، مشیر

وی ہیں۔ میرے عہدیدار فوجی وی ہیں۔ تساں بھی میرے نال رہنا۔ میں کچھ ڈنگ شکار کھیڈنا ہے۔ نواب سارا دن شکار کھیڈے۔ شامیں دریا تے ڈیرا لائے۔ پروگرام بنائے امتحان لین دا۔ ذہن اچ آوے نہیں۔ وزیراں نال صلاح نہ کرے۔ صلاح کراں تے راز آؤٹ نہ ہو جاوے۔

ہک شام سٹے پئے تاں گڈڑ ہونگے۔ نواب شہادت خان چکھیا ”ارے نوکر! یہ کیا ہے؟“ ”گڈڑ ہیں؟“ ”کیا کہتے ہیں؟“ اوس آکھیا، ”جی ایہناں نوں پتہ لگا ہے کہ نواب آف کمالیہ لٹھا پیا ہے۔ ایہناں بے چاریاں نوں بھکھ کھا گئی ہے۔ ایہہ جناب تے درخواستاں پہنچیدن پئے بھی اساڈے کھان پین دا انتظام نواب صاحب کرے۔“ اوس آکھیا، ”صبح کھانے دانے لاکے، دسترخوان وچھا کے سبھ نوں بلایا جائے۔“ نوکر آکھیا، ”بہت اچھا۔“ سویرے کھانے پکین پئے۔ نواب صاحب راتیں ڈیرا دریا تے لایا۔ گڈڑ وت ہوٹگے۔ نواب صاحب چکھیا۔ ”گڈڑ اب کیا کہتے ہیں؟“ اوہناں آکھیا، ”کپڑا کوئی نہیں۔ ساون مانہہ ہے۔ دریا موجاں اچ چلدا پیا ہے۔ پالا کھندا ادا نیں۔ رات پچھلی جیس ایلے ہوندی ہے آکھدے نیں بھی نواب صاحب کائی ساڈی کرے۔“ اوس آکھیا، ”صبح نا کپڑے منگوا کے، سیوا کے سبھ نوں پوا دیو۔“ جیہڑے نوکر اگے ڈھینگ واڑ بھی ودے ہاں دوہریاں بنھ کے شرے اتھے۔ ترسی راتیں وت گڈڑ ہوٹگے۔ نواب صاحب چکھیا۔ ”گڈڑ کیا کہتے ہیں؟“ اوہناں آکھیا، ”تیرے سرنوں دُعائیں دیندن پئے۔ تا قیامت دیندے رہسن۔“ ہُن کوئی آکھے نواب صاحب نوں پتہ ای نہیں۔ پتہ ہے۔ اوہ چاہندا ہے کہ سخاوت ہو جاوے۔ میرے نوکر بھائی ایہناں نوں۔

نواب صاحب پروگرام بنا لیا۔ صبح ہوگئی۔ ناشتے توں فارغ ہوون توں بعد سردار شاہ شہا بل نوں آکھیا، ”ہک بچھا بیڑا منگواؤ۔ میں دریا دی سیر کرنا چاہندا ہاں۔ اساڈا دریا راوی ہے چھوٹا۔ ایہہ دریا اپنی مستی اچ چلدا پیا ہے۔ پنجاں ستاں میلاں اچ۔“ ”ٹھیک ہے جناب! کل بیڑا منگوا لیسائیں۔“ سارا دن شکار کھیڈیا۔ شام، رات، سویر ہوگئی۔ ہک واری کمالیہ لسٹ بنائی ہا فوجیاں دی۔ دوبارہ مڑ حکم دتا ایہناں دے وچوں لسٹ بناؤ۔ چھائی کر کے نا اوہناں فوجیاں چوں مڑ بہادر فوجی بہائے۔ ایہہ پچھلے تخت تے بہا کے اگے

موہری تے شاہ شہابیل نوں پھوڑ کے بہایا ہے۔ ایہہ ترتیب بنائی نواب شہادت خان لکھیرے۔ ہُن نواب صاحب دے کول وزیر پٹھن۔ نارنگ سہاسی، واہند آسی، مراد ولاراء بیٹھا ہے۔ اوہدے اگے فوجی پٹھن تے شاہ شہابیل اگے موہری تے بیٹھا ہے۔ ملاح نوں حکم ڈھیا، مہانے نوں۔ اوس رکھا بریتی چوں پٹ لیا تے وچ چاں رکھیا۔ نجیر وچ چاں رکھے تے اللہ دے فضل نال بیڑی ٹھیل لئی، پیلی من توں۔ دریا اپنیاں مستیاں وچ چلدا پیا ہے۔ موجاں ہن۔ لہراں ہن۔ کپر ہے۔ بیڑا جاندا پیا ہے۔ بیڑا جیس ایلے آدھی اچ گیا نا تاں نواب شہادت خان لکھیرے آکھیا، ”او مہانا! مینوں بچپن توں بڑا شوق ہے۔ میں اکھیں اپنیں نال بیڑی بڈدی نہیں ڈھٹی۔ وجہ مار کے بیڑی نوں بوڑ۔“ ملاح حیران ہو گیا۔ راوی تے چنھاں دے راٹھ وی کول پٹھن۔ وزیر، مشیر، فوجی وی پٹھن۔ کوئی ایہوں آکھسی ایہہ تینوں کیہڑا شوق ہے؟ دو ترائے سو بندہ غرق کر چھوڑیں۔ ملاح کناں سناں اچ مار گیا۔ بیڑی پار جاندی پئی ہے۔ دریا بڑیاں مستیاں اچ ہے۔ تھوڑی جیہی اگے گئی تاں نواب صاحب پھیر بلایا۔ ”ارے مہانا! مینوں بچپن توں بڑا شوق ہے۔ میں بیڑی بڈدی نہیں ڈھٹی۔ کس طرح غرق ہوندی ہے۔ چپا پھیر تے بیڑی غرق کردے۔ مودھی ہو جاوے۔“ تراہے راٹھ کول پٹھن۔ وزیر، مشیر، سردار صاحب اگے پٹھن۔ بیڑی پار جاندی پئی ہے۔ تریگی ویری نواب صاحب آہدن: میں تینوں بحیثیت نواب دے حکم کرناں۔ اوہ بلارا شاہ شہابیل دے کناں تے جا پیا۔ اوتھوں پٹھیاں جوں ماریا نا دھرک نواب شہادت خان دے سر اُتے شاہ شہابیل آلتھا۔ تلوار میان چوں باہر ہے۔ سردار صاحب بلایا ”ارے مہانا۔“ ”عالی جاہ۔“ ”ایس بیڑے نوں حکم اللہ دے نال کدھی نال چاں لا۔ ایس دھی یاوے نوں بوڑنا ہووی تاں مُڑ آن بوڑیں۔“ نواب صاحب دا ہاسا نکل گیا۔ وزیر نوں آکھیوس: کاغذ لے آ، لکھیا: ایہہ تراہے، میرے وزیر، میری فوج، میں ظلم قہر دا حکم دیندا رہیاں، ایہہ چُپ رہن۔ جیس راٹھ توں کچھنا ہاں۔ اوس آکھیا کہ میں نیواں ہاں، اوہ اُچے ہن۔ واقعی ایہہ نیویں ہن۔ جیہڑا ظلم نوں نہ روکے اوہ نیواں ہے۔

ہکدے شاہ شہابیل ہے، ہکدے خلقت ہے ساری

شاہ شہاب

نواب راء پھتوہل خان چڑھیرے کمالیے آلے کول نواب اسعد لے خان پٹھان، پرانا ناں آہدی ہے، نواں ناں نائب تحصیلدار ہے، دلی توں آیا نکلیاں واسطے۔ مالے دیاں دو شکلاں اج وی رہنیں تے پرانیاں وی۔ ترنی ہا بار اچ مال چرن دا، جتنے ڈنگر ہوون ہا اوس حساب نال۔ دو آ ہا جمع بندی دا۔ واہی اُتے مالا۔ ایہہ نکلے ہان۔ سال دے بعد آہدی آوندے ہان رتھاں تے۔ رتھاں پرانا ناں ہے۔ نواں گڈ ہے۔ رتھاں تے آیا نواب پھتوہل خان چڑھیرے کول۔ علاقے دے زمیندار بلائے۔ مالے دا حساب ہويا۔ حساب بڑے دن ہوندا رہیا۔ محبت وٹو دا حساب ہويا تے اوس تے مالا کوئی نہ۔ نواب صاحب بہا لیا۔ ہُن جتنے تائیں بقائے دا حساب ہوندا رہیا، محبت وٹو ملزم بن کے بیٹھا رہیا ڈیرے تے راء پھتوہل خان دے تے۔

جدوں دلی واپس جاوَن لگے، جیہناں لوکاں کول مالے ناہن اوہ وی ملزم بن گئے۔ محبت وٹو وی۔ اوس آکھیا، ”دلی چلو۔“ راء پھتوہل خان چڑھیرے آکھیا، ”اساڈا گواڈھی زمیندار ہے۔ بھرا ہے۔ ہمسایہ ہے۔ ایہہ کمالیے چوں نپی کے دلی جاوے۔ اساڈی بڑی بے عزتی ہے۔ گورمنٹ اسانوں وعدہ چاں دیوے۔ اوس اُتے مالا دیسی۔“ پٹھان اسعد لے خان آکھیا، ”ایس آل دو واراں اگے وی ہائَن۔ اگر ایہہ وٹو مالا نہ دیسی تاں گورمنٹ راء پھتوہل مالا تیرے کولوں لیسی۔“ چڑھیرے آکھیا، ”میرے آل آگیا۔“

محبت وٹو چھٹ گیا۔ آہدی دلی چلے گئے۔ اگلے سال دا وعدہ ہو گیا۔ سال دے وچوں ہک مہینہ رہندا ہاتے محبت وٹو نھاتے رجوعے آ کے سردار شاہ شہابیل کول بہہ گیا۔ کارا جیہڑا نکلیا ہو یا ہا۔ ڈھولیاں دے وچ آ کھیا ہو یا ہے۔

اوس سوداگر نوں کیہڑے گکھے،

جیہنوں اٹھاں پہراں اچ گھاٹا ہے،

ہک لکھ تے چوی ہزار دا

گھاٹا تیتی ہزار دا وی بڑا ہے۔ گھاٹا ہک روپے دا وی بڑا ہوندا ہو یا۔ وعدہ ہک سال دا ہا۔ آہدی آ گیا۔ راء پھتو ہل دے ڈیرے اُتے۔ نواب صاحب آ کھیا، ”جی بلاؤ محبت وٹو نوں۔“ اوس آ کھیا، ”اوہ تاں چلا گیا ہے۔“ ”کدے؟“ ”سردار شاہ شہابیل کول۔“ راء پھتو ہل پٹھان نوں بھیج دتا۔ جاؤ تے ماملا لیو محبت وٹو توں۔ آہدی آ گیا شاہ شہابیل کول۔ رجوعے دیرے نہیں اج وی کچھریاں سدیندین۔ آ گئے۔ اوہناں کھانا پکایا۔ کھوایا۔ اوہناں لکھ پڑھ دکھائی۔ ایہہ لکھیا ہو یا ہے۔ راء پھتو ہل ضامن ہے۔ سال دا وعدہ ہے۔ ایہہ محبت سامنے بیٹھا ہے۔ گورمنٹ نوں ماملا دیوے۔ سردار شاہ شہابیل آ کھیا، ”جے راء پھتو ہل آویندا۔ اساڈا گواڈھی نواب ہا۔ بطور ہمسایہ برادری ہا۔ گوسید نہ، اساڈا بھرا ہا۔ اوہدا اساڈا مرنا پرنا دکھ سکھ ساجھا ہا، لیکن لے تے پٹھان مگے۔ تخت ہووے تخت ہووے، جیہڑا انج دیونا ہے محبت بنھ کے، میں تاں وی شاہ شہابیل نہیں رہندا۔ جے ایہدے کول ماملا ہوندا تاں اوتھائیں کمالیے دے چھوڑیندا۔ ماملا ایس کول نہ۔ ایہہ اتھتے آ گیا ہے۔ ہُن پٹھان نوں ماملا دیواں تاں ایہہ میرا احسان نیکی کوئی نہیں۔“

آہدی لکھ پڑھ دکھائی۔ گورمنٹ دا حکم ہے۔ سردار صاحب آ کھیا، ”میں سمجھ رہیاں گورمنٹ۔ لیکن حکومت دا ایہہ کوئی عدل نہیں۔ ایس ضامن دتا ہو یا ہے۔ اگر اوتھے ہوندا تے نپ لیو ہا۔ رجوعے دے کسے بندے تہاں نوں ضامن نہیں دتا ہو یا۔“ آہدی چلا گیا کمالیے۔ اوس راء پھتو ہل نوں آ کھیا، ”سردار صاحب نہ وٹو دیندا ہے۔ نہ ماملا دیندا ہے۔“

نواب صاحب اوتھوں کٹک لے کے، کمالیے دی 'برکت' تے رجوعے آن دھانا۔ ہرلاں گلوٹراں دے مال آ کے مار لئے۔ ہرلاں گلوٹراں دیاں بڑیاں قربانیاں ہین رجوعے واسطے۔ نواب راء پھتوہل تے آہدی رجوعے آ گئے ماملا لین۔ سردار شاہ شہابل آ کھیا، ”میں بیڑی نہیں کدی دریا دے پرلے کنارے، کدی اُرلے کنارے۔ اگر توں راء پھتوہل آپ آویں ہا۔ ماملا آپ منگیں ہا بطور ہمسایہ، میں ضرور دیواں ہا۔ توں گورمنٹ دکھائی ہے۔ پٹھان دکھائن۔ مین دلی دکھائی ہے۔ مین چگتے دکھائن۔ اگر ہین مقدر اسان سردار رہنا ہے۔ اگر اسیں بازی ہار جاویے تاں ہار جاویے۔ رجوعہ پھیر بھی قائم ہے۔ اگر میں ہُن دیواں نا ماملا۔ دلی نوں دیونا پے گیا۔ چکلتیاں نوں دیونا پے گیا۔ نواب نوں دیونا پے گیا۔ ہمسائے دی عزت کرنا، احترام کرنا اوہدے اچ نہیں ملاوٹ ہوندی۔ میرا جواب ہی۔“

جیہڑا آہدی ہا سپاہ تے پٹھان اوہناں آ کے ہرلاں گلوٹراں دے مال مار لئے۔ خیرا، ابھول، کریماتے کمال، جھل، دے تے جھل سٹو دا۔ ایہہ چار گھر ہین ہرلاں دے۔ مٹھو آنے، گلوٹراں نوں سدیندن۔ وجھلانے ہرل ہو گئے۔ مال مری گیا۔ سردار شاہ شہابل نوں اوہناں آ کے دسیا۔ سردار صاحب واہر کیتی۔ اوں زمانے دیاں یونٹاں دا حساب ہویا ہے۔ ہک توں لے کے پنج تائیں چور ہن۔ پنج توں لے کے اٹھارھاں، انھیاں تائیں بیڑا ہے۔ ویہاں توں زیادہ دھاڑ ہے۔ سردار شاہ شہابل پچھوں واہر کیتی۔ جا رلے جتھے جھوک چکے دی سڑک ہڈی ہے؟ اوتھے نئی شاہ جمال دا دربار ہے۔ فیصل آباد روڈ دے اُتے۔ اوتھے رجوعہ جا رلیا ہے اوہنوں۔ سردار صاحب راء پھتوہل نوں آ کھیا، ”راء پھتوہل توں سمجھدا ہیں جیویں پنجاب دی لڑائی ہے۔ ایس گورمنٹ سمجھی ہے کہ نہیں سمجھی۔ لائناں اچ بہہ جاوے پٹھان۔ ایہناں نوں ٹریننگ دلی دی ہے۔ اسانوں ٹریننگ رجوعے دی ہے۔ ہک آدمی پٹھان ہووے۔ ہک آدمی اساڈا ہووے۔ ہک پٹھان آوے اگول ہک

ہرل نکلے یاں ہک گلوتر۔“ جیس ویلے ویہاں توں زیادہ بندے مری گئے نا پٹھان۔ راء
پھتوہل آکھیا پٹھاناں نوں، ”ہُن اسانوں شکست ہے فتح نہیں۔“

راء پھتوہل آہدا ہے: سُن سردار شاہ شہابیل!
ایہہ محبت وٹو بنھ دیویں مینوں
تے میرا ایہہ ڈاڈھائی ملی ہے، مت دھاپے تیری نیں نوں
سردار شاہ شہابیل آہدا ہے: ایہہ ڈراوے توں دینا نیں کیہنوں
راء پھتوہل آہدا ہے: ایہہ نکلے ضامن دے بھنا ہے مینوں
سردار شاہ شہابیل آہدا ہے: میں محبت وٹو بنھ نہ دیساں،
داغ لگدا ہے نیں نوں

اسالت گلوتر

راٹھ اوہ ہے، جیہڑا اپنی عزت قائم رکھے۔ دُونے دی عزت دا احساس کرے۔
 مجرم جیڈا بوہے تے آ کے مانی منگے اوہنوں ماف کر دیوے۔ ایہہ ترائے خاصیتاں،
 صفاتاں، ادائیں مالک القدوس نے راٹھ اچ پائیاں ہن۔ نارنگ سہی تے واہند آسی
 راوی دے۔ اوس زمانے اچ راوی تے ایہناں دو جیڈا ہور راٹھ کوئی نہیں۔ چھھاں اُتے
 سردار شہا بل تے مراد ولاراء جیڈا راٹھ کوئی نہیں۔ ایہہ چار بندے ہکے وقت اچ ہوئیں۔
 چواہاں دیاں آپو آپ صفتاں ہین۔ خدا دا دتا ہویا انعام ہے۔ نارنگ سہی تے سردار شاہ
 شہا بل دا آہدی اسعد لے خان توں ای ویر لگا ہے۔

آیا ہے راء نارنگ ہتھ سانگ فرگی
 مار کے سانگاں شیر پے بکھیں
 توگ بخش، جمال دا، بھن لتھا ہے وگھی
 سانگ سیدو ہرل دی، مارے وچ لکلیں
 شاہ نوں ترائے تلواریں ماریاں نادر کلاس، رت کسے نہ چکھی
 آمدن تلواریں دی جلے بلوچاں دے، میہیں خاکی ہے ڈکی
 لاج سردار شاہ شہا بل دی، آپ قادر ہے رکھی
 نارنگ سہی دی بیوی سکی اوہدی پتریر ہے۔ خالق بڑے رنگ لائے۔ اتنی محبت ہو

گئی، کئی کئی کماں کاراں توں رہ گیا۔ ڈیرے تے نہ جاوے۔ کسے دی شادی یاں دُکھ ہووے، منشی، اپنا نوکر نیجے بھیج دیوے تے آکھے، ”میں بڑا مجبور ہاں۔“ واہند آسی دی شادی ہوون لگی۔ شادی دی دیہاڑ نیڑے آئی تاں لکھیا کہ شادی تے آویں تاں آپ آویں ورنہ میرے آل نیجے نہ بھیجیں۔ نارنگ ساہی دی مجبوری بن گئی۔ صبح برات جاوئی ہا۔ نارنگ ساہی بیوی نوں آکھیا، ”واہند آسی ہويا، نراض ہوئی، رشتہ تڑٹ ویسی۔ میں آپ جاونا ہے برات نال۔“ جنگلی گھوڑا اوس تے سوار ہويا تے چلا گیا۔ برات جاندی پئی ہا۔ نال رل گیا۔ جج جا ڈھکی۔ نکاح ہويا۔ کھانا جا کھا دھا۔ آکھیا، ”بھائی! ایہہ بھاجی۔“ واہند آسی آکھیا، ”میں راجی ہاں۔“ گھوڑا جنگلی واپس دوڑا لیا۔ شام قضا گھر آ اڑیا۔ شام قضا جیس ایلے گھر آ اڑیا تاں شہر وچ انج ہاجیویں ماتم ہو رہیا ہے۔ ہر آدمی رو رہیا ہے۔ نارنگ ساہی چکھیا، ”کیوں رو رہے ہو۔ کیہ ہويا ہے۔ کون مر گیا ہے۔ کون بیمار ہے؟“ کوئی دس کان تیار نہ۔ نارنگ ساہی دا ہک غریب دوست رہندا ہا پنڈ اچ۔ اوس توں چکھیا، ”مغل پورے دے پٹھان، تیری بیوی سیر پئی کردی ہا، اوہ چک کے چلے گئے۔“

نارنگ ساہی رات بڑی بے قرار گزاری۔ سویرے ہوو گھوڑا لیا۔ پنڈ پیا کھلا ہا۔ لگ اوس پنڈ تے گیا۔ شامیں جا اڑیا۔ رات نوں پٹھان ڈیرا لیندے ہاں صبح سفر کردے ہاں۔ تکیا ہے تاں تمبو لگے کھلن۔ پنج سو گارد ہے۔ درمیان اچ وڈا جھنڈا لہرا رہیا ہے۔ نارنگ ساہی آکھیا ہے جھنڈے آلا مجرم ہوئی۔ میں اپنی قوم دا سردار ہاں۔ گھوڑا بدھا چاں۔ چپ کر کے بہہ گیا۔ اوہناں پکایا۔ کھا دھا۔ پھرے آ لے دی ڈیوٹی ہا۔ ہزار بنے ہوئے ہاں۔ اوہ ڈیوٹی دیون لگ پئے۔ تنکیاں تلواریں نال پہرا دیون لگ پئے۔ دُوئے سین گئے۔ نارنگ ساہی تلوار چالئی تے تڑ پیا۔ آس اللہ پاک دی ہے۔ ہکلا بندہ ہے۔ حافظ ناصر اللہ ہے۔ جا اوس تمبوچ اڑیا۔ جھنڈا لہرا رہیا ہے۔ جوں پردہ چایا ہے نا، دو راتیں دا وقفہ ہو گیا ہا، پٹھان ستا ہويا ہے۔ اوس دی عورت پٹ تے سر رکھیا ہويا ہے۔ اوہ بیٹھی ہے۔ جوں پلا چا کے ویکھیا ہے نا تاں نارنگ ساہی ویکھیا ہے اپنی بیوی نوں، اوس ویکھیا ہے نارنگ ساہی نوں۔ عورت آکھیا، ”اُوں ہوں۔“ ایہہ بدلن لکیاں ڈھل نہیں لیندیاں۔

ہتھیں لعل کو پندیاں، دے گردن تے لت

دوبارہ نارنگ ساہی پلا چا کے تکیا ہے تاں کھرل آکھیا ہے۔ ”اوس ہوں۔“
نارنگ آکھیا، ”میں نارنگ ساہی ہو یا تخت ہووے تختہ ہووے۔ میں اکھیں نال تینوں ویدھا
پیا ہاں۔“ تاں کھرل پٹھان نوں جگا دتا ہے۔ پٹھان وی بڑا بہادر ہو یا ہے۔ پٹھان باہر تمبو
چوں آگیا۔ پہرے داراں نوں پٹھان وی نہیں جگایا۔ تلواریں مریندیاں جھلیندیاں دوہاں
دے ہتھوں تلواریں ڈھے گئیاں۔ تھپیاں تے آگئے۔ مصیبت دا ماریا ہو یا۔ دُکھ کھا گیا۔
غیرت کھا گئی۔ پٹھان مارے دھکا ساہی نوں، ساہی اوتھائیں دھکا جھل لوے۔ جے ساہی
مارے دھکا پٹھان ہک قدم دو قدم پچھانہ ہٹ جاوے۔ کھرل دی جھال نہ جھلیوے۔
کھرل کھلو کے تماشا ویدھا رہی۔ کھرل جیس ایلے سمجھیا نا پٹھان نوں لیندا ہے۔ اگے
اٹھارہاں ویدھا تے کھلوتے ہاں۔ کھرل مگروں سائیں دیاں لتاں لے گئی۔ اوس دو
ماریاں۔ اوس ہک ماری۔ کھرل ڈھاہ لیا۔ پہرے داراں نوں للکریا۔ کچے جم اچ چاں
بدھا۔ جم نوں دوروں سیک چاں دتا۔ جم اکٹھا ہو گیا گاں دا۔ خالی ڈل پئی ہا چا کے اوہدے
وچ چاں وگایا نارنگ ساہی نوں۔ نارنگ وچ جا پیا۔

سویرے پٹھاناں کوچ کیتا۔ چلے گئے۔ جیویں اوہ دے ہاں سویرے۔ جے نہ
مارے تاں نہیں مریندا۔ رات دیوار پیا رہیا تاں رات جوں مڑ پئی ناتاں اسالت،
صاحب دا گلوتر، جیہڑے گلوتر آلی دے نمبردار ہین۔ چودھری ہستا رجوکا، گنگا، ٹھا کرکا
کراڑ، چڈو لونا کدائیں اگانہہ گئے ہوئے ہاں، اودوں ہٹے۔ ڈل دے وچوں ہونگ
آوے پئی۔

جے رب آوے فضل تے، کلر کنور کرے

راہکاں کیہ کرنا حافظا، پکی تے پون گڑے

خالق جوں اوہنوں بچاؤ ہا۔ سوار کسے آکھیا ہونگ ہے، پر جگہ لیجے نہ ہونگ کتھوں
آ رہی ہے۔ تکیا تاں ڈل چوں۔ اُتے سوار بولیندن پئے۔ ویر شاہ شہا بل تے نارنگ ساہی
دا اُڑ دا پیا ہے۔ اوس آکھیا، ”دُشمن آگئے۔“ اوہ چارے بندے، سردار شاہ شہا بل دا وڈا پتر
سردار شاہ اسعدلن دے سچے بازو ہاں۔ ”میں تاں اگے پتہ نہیں کیویں ہام۔ بچن دی وجہ

کاٹی نہ۔“ چودھری ہستے رجو کے پگڑا بنھ کے بیٹھاں لٹھکایا۔ تکیا ہے تاں اوہ بھیل جیہی، ڈھیم جیہی بن کے وچ پیا ہے۔ چمڑا بدھا ہو یا، چمڑا اکٹھا ہو یا، سکیا ہو یا۔ تلوار بیٹھاں لٹھکائی ہے۔ نوک نال چمڑا وڈھیا ہے۔ تکیا ہے وچ بندہ۔ شناخت کیتی کون ہے؟ آکھیا، ”میں نارنگ ساہی ہاں۔“ نارنگ ساہی نوں بنھ کے اُتانہہ چھکیا نیں۔ چودھری ہستے پانی آن پیوایا۔ گھٹیا ستر کے۔ مالش کیتی، مَلّیا۔ عقل جاہ تے آیا۔ ملک اسالت آکھیا، ”نارنگا! تیری اساڈی گل ہے کمالیے تے جھامرے۔ جیس پوزیشن وچ توں ہیں نا اتھے نہیں۔ حکم کر۔“ آکھیا، ”میں کیہ دساں تہانوں۔“ آکھیا، ”راٹھاں دیاں عزتاں سا جھیاں ہوندین۔“ گل دی: مغل پٹھان ہے۔ میں واہند آسی دی شادی تے گیاں۔ عورت لے گئے۔ پچھوں گیاں عورت بدل گئی ہے۔ بنھ کے وچ چاں سٹیا نیں۔ اللہ کریم نے تہاڈا سبب پیدا فرمایا ہے۔ میں نکل آیاں۔

رات تھوڑی رہندی ہا۔ انتظار کیتی۔ دینہہ ہو یا۔ پینڈ پیا کھلوتا ہا گھرا۔ کنیں گھرے ہان لگ اوہدے اُتے گئے۔ ماڑی دیگر جا اپڑے۔ پٹھان ہُن چلھے بنا کے پور دے پئے ہان۔ کھاندے، پکیندے، چلھے ہانڈیاں رکھے ہوئے۔ ایہہ لگ کے بہہ رہے۔ انتظار کیتی۔ سوتا ڈھل گیا۔ پہرا لگ گیا۔ ملک اسالت آکھیا، ”گلاں ساریاں رب دیاں۔ گل اساڈی کاٹی نہ۔ گل کسے دی وی کاٹی نہ۔ کوئی پہریدار اُف کرے تاں مُڑ میں اسالت، صاحب دا نہ ہو یا۔ پٹھان تے سوانی تے توہیں جاونا۔ جیہڑا توں بھڑدا رہیا ہیں۔ اوہ توہیں کیہ کیتا۔ تلوار نال (سر) پرے کر دے۔ نارنگا! تیری جھال جھلے تاں سردار شاہ شہا بل جھلے۔ اتھے پنجاب اچ اوہ بندہ تیری جھال جھلے۔ ایہہ پٹھان ہوئے بھاویں دلی دے ہن۔ ایہناں دی کیا مجال ہے۔ اسیں ایہناں پٹھاناں نال کنیں ٹکراں آیا سے۔ ایہہ اساڈی ٹکر جھلدن۔ ایہناں دی تاں مجال ای نہ ہوئی۔ لڑدیاں لڑدیاں تلواریں ڈھے گئیاں ہن۔ توہیں کیہ کیتا ہے؟“

نارنگ جا اپڑیا۔ خالق مُڑا پڑاون تے آوے تاں کوئی ایڈی بات نہیں۔ اوہنوں ساریاں طاقتاں ہن۔ اوہ پوزیشن اچ عورت بیٹھی ہے۔ پٹھان دا سراوہدے پٹاں تے ہے تے سُنّا ہو یا ہے۔ ”جگا ایس پٹھان نوں۔“ پٹھان جا گیا۔ باہر آیا ہے۔ تقدیر جیہڑی

ہے اوتھوں شروع ہوندی ہے جتھے سوچ مک ویندی ہے۔ اللہ تعالیٰ فضل و کرم کیتا۔ تلوار
چھلکی تاں دو تک کر کے پٹھان سٹ گھتیا۔ عورت نپ لئی۔ پہریدار سنوا دتے، جیہڑا ہلیا۔
نپ کے کھرل آندی رجوع۔ آکھیا، ”واہند آ سی نوں آکھو لے جاوے۔“
واہند آ سی آ گیا۔ کھرل دے چھوڑی۔ ایہہ خالق دی مہربانی ہے تے پنجاب
دی طاقت کہ پنجاں بندیاں پنج سو پٹھان نوں ساہ نہیں اچالین دتا۔ عزتاں راٹھاں دیاں
ساجھیاں ہوندیاں ہین، تلنکیاں دیاں آپو آپ۔

نور، کندر دا سپرا (1)

راوی دی قوم ہے ویہنی وال۔ راوی تے مینہ نہ ہوئے۔ اوتھوں اوہ ٹرے تے سپراویں آ کے جن لے آئے۔ سپرا جیہڑے ہین ایہہ مہر کیر بھروانے دی رعیت ہین۔ شیر وی کیر دا تے سارنگ وی کیر دا۔ اتھے آ گئے، جتھے بھروانیاں اوہناں نوں تھاہر دتی بہن دی۔ اوتھے سپرا وی نال ہین۔ محمد ناں سپرا ہویا ہے، جیس دا پتر کندری ہے۔ کندری جیس دا پتر نور ہے۔ اکٹھا گزارہ ہو گیا۔ ڈھنگراں دا واڑا ہے۔ ہک پاسے ہتھیاں ہو گیا۔ دوتے پاسے مال ہو گیا۔ اگے وی جاؤ بجن ہان مُگوا ڈھی بن گئے۔ زمانہ اچھا گزردا رہیا۔ ادب نال، شرم نال، حیا نال، پیار نال، محبت نال۔ کندری نوں ماں پیو آکھے، ”پرئی۔“ اوہ آکھے، ”میں کوئی نہیں۔ میں پرئی کے کیہ کر لینا ہے؟“ ہک روز اللہ تعالیٰ دا ہویا ہے۔ دیگر دا ویلا ہے، کندری بھیداں آن ڈھونین۔ اگے جھیں ویہنی والاں دیاں دھکدیاں پئین۔ اگوں ہک رُکھ ہے اوہدے اگے پھل بدھے کھلن۔ گلی بڑی سوڑی ہے۔ پھلاں جوں ڈٹھا ماواں نوں اوہ چورس بھویں۔ ہک پھل دی چیکھڑی وچوں کَلے دیوں نکل گئی۔ لیارے پھل دی جیہڑی سپیڈ ہے، اوہ گھوڑے آ راما ہے۔ ہُن پھل بھنا آ وندا ہا۔ جیس ویلے آ ونا ہاس نا ساہنا، احمد ویہنی وال دی دھی کواری جوان، دو گھڑے سرتے ہک ڈھاک تے۔ اوہ اوسے گلے چوں جاندی پئی ہا پانی بھر کے گھر آل۔ چھیڑو پچھوں سد کے آکھیا، ”جھیں لگھن نہیں دیندیاں۔ ایہہ پھلاں دا دھیان کرو۔“ لیارا پھل سپیڈ اچ امد پیا ہا۔

تیکھڑی وی بھونڈی آوندی ہائی۔ اوس چھوہر دے کولوں لگھی۔ جیس ایلے تیکھڑی اُتے زمین دے آئی نا اوس چھوہر اُتے لت چاں رکھی۔ بھنا آوند ہا پھل لیارا۔ گھڑا دی ڈھے وینا ہاں۔ اوس وی ڈھے وینا ہاں۔ گھڑے دوویں سر آ لے سلامت رہے، آپ وی۔ پھل گوڈیاں پر نے آ پیا۔

کندری اکھیں نال تماشا ویدھا پیا ہا۔ خیر بھیڈاں آن ڈھوئیاں۔ کندری ماں نوں آکھیا، ”جے میرا پیو مینوں پر نیندا ہے نا ایہہ احمد ویتنی وال توں ساک لے دیو اے۔“ محمد گھر روٹی تے آیا۔ اوس اوہنوں بڑی محبت پیار نال جیویں مڑ ایہہ کریندیاں ہین کرماں آلیاں۔ اوس آکھیا، ”چھوہر اساڈا ہک ہے۔ مر جاون دا جہان ہے۔ بڈھڑی تے بڈھڑا۔ احمد ویتنی وال تے ساک ہے منگے چاں۔ اوہ بھرا بندہ ہے۔ اوس دینا ہے چاں۔“ مڑ اوہ زمانہ انج ہا ہر بندے نوں ہول ہوندا ہا کدائیں میری دانت نہ لہہ جاوے۔ محمد آکھیا سوانی نوں، ”جیہڑا بلارا توہیں کیتا ہے نا اگانہہ مڑ نہ کریں۔ اساڈے دُور دے سجن ہین۔ انڈو کھے ہوئے اوہ آئن۔ مینہ او تھے ہو یا نہیں۔ میں اتھے ساک منگاں میرے پلے کیہ تے اوہناں دے پلے کیہ؟ خبردار۔“ پُپ ہو گئی۔ وڈے ایلے اٹھی اوس گواڈھن نوں آکھیا، ”بھیڑی حال دیکھ۔ میرے جھگے آلا کیڈا کڑما ہے۔ بال اساتھے ہک ہے۔ احمد توں ساک چاں منگدا۔ پر نایے چاں ہا۔ کوئی بال بچہ ہو پمد۔ پر اگانہہ دسیں نہیں بے دانتا میری دانت لہیسی۔“ اوہ پچھا نہہ ہٹ آئی۔ وگ پئی۔ اوس گواڈھن نوں جا آکھیا، ”میرے کول آئی ہی کندری دی ماں تے اگانہہ ناں نہ لئیں بھئی ایہہ ساک چاں جوں احمد توں منگدے۔ اوہ دیندا چاں۔ ایسا بے وقوف ہے پُتر نہیں پیا پر نیندا۔ ناں نہ لئیں اوس شوڈھی دے گل بڑا رولا پوسی۔“ اوہ ہٹ آئی۔ ترتی وگ پئی۔ جاں اوہناں سارے جن انج سنا چھوڑیا۔

ترتی چوتھی دیوار گل احمد دی سوانی کول اپڑ گئی۔ جن سارے انج بھیں گئی۔ اوہ دے گھر بیٹھیاں۔ احمد گھر روٹی تے آیا۔ سوانی اوہ دے نال گل کیتی۔ محمد سپرا کے اساتھوں ساک منگو ہن۔ اوس آکھیا، ”اللہ دیے بندے! اساڈے پیو دادے دے سجن ہوئے۔ ڈنگ سپراواں اساڈے نال چنگے کڈھے۔ اگر ساک محمد دے پُتر نوں چاں دیوے

بھائیوں نوڑا ہے، ڈر کیڑا ہے؟“ ہر کوئی نیت دا کھٹیا کھا وندا ہے۔ محمد دی نیت ویکھو۔ احمد دی ویکھو۔ پچھوں گل دا مول کٹ چکا ہا۔ گل اوہناں دے تائیں اپڑی کائی نہ۔ اوہناں دے تائیں پچھی۔ اوہ وی چپ ہو گئے۔ سال بیٹھے رہے۔ دو سال آ گیا۔ مُلک اوہناں دے تے مینہ ہو گیا۔ ویہنی وال وقت نال ہٹ گئے۔

جیس ایلے ویہنی وال گھر آباد ہو گئے۔ محمد دو چار برادری دے بندے سدے، رعیت دے بھئی بال میرا ہک ہے تے ہے دی انجیں گزارے جیسے دا۔ احمد ویہنی وال کول جاویے ہا۔ اوہنوں اللہ واسطے عرض کریے ہا۔ جے اوہدی ڈھک پدی تاں۔ اوہناں آ کھیا، ”لگے ویسائیں۔“ کارا بن گیا۔ کپڑے دھوئے۔ جامتاں کرائیاں۔ سواری چنگی لئی۔ گھوڑیاں تے چڑھ بیٹھے پنج ست بندے تے راوی تے آ گئے۔ بھناں نال ڈنگ چنگے نیجے ہوئے ہوون۔ ویہنی وال تاں بڑے سک کے ملے سپراواں نوں۔ لہائے۔ بہائے۔ کھایا۔ کھوایا۔ سیس پئے۔ وڈا ویلا ہو یا۔ ”کدے ہائے؟“ ”اگوں ہٹے ہائیں تے آ کھیا ہے بھین تے بھرا نوں مل لویے۔“ ”بڑا چنگا کم کیتا نیں۔“ سمجھ ویہنی وال دی گئے بھئی آئے اساڈے آل ہن تے حیاتوں گل نیہنے پئی ہوندی۔ اوہناں آ کھیا، ”راتیں چر کے جیسے آئے ہو۔ خدمت ہونہیں سکی تے اج بھئی رہو تے مُر بھلکے لگے جویائے۔“ دوئی رات مُر رہ پئے۔ ”کوئی حکم احکام اساڈے واسطے۔“ اوہناں آ کھیا، ”کوئی نہیں، اگانہہ گئے ہاں۔ اودوں ہٹے ہاں تے دل کیتا ہے۔ مل پئے ہاں۔“ رات دوئی مُر گزر گئی۔ اوہناں آ کھیا، ”پرسوں آئیائے چر کے۔ کل مُر جیہڑا ہے نا اج رات مُر رہو۔“ ترائے راتیں اوہناں بہائی رکھیا۔ سپرا اجازت لے کے رُ پئے۔ سوانی مرد نال اگڑچ جاون۔ گل کائی نہ کیتی۔ جنگل اچ جاون پئے۔ گھوڑے انجیں نے ہوئے۔ جیس ایلے اللہ سوچی کرن لگے تاں سپراواں ہک دوئے دے مونہہ آلوں تکیا۔ جن بھروانیوں رُ یا سے۔ راوی تے آ یا سے۔ ترائے راتیں رہیا سے۔ گل کائی نہ کیتی۔ سوانی، مرد ویہنی والاں آ کھیا، ”گل کیوں میہے کریندے؟“ اوس آ کھیا، ”گل تاں اللہ واسطے ہائی تے انجیں مُر حیا جیویں چاں۔“ اوہناں آ کھیا، ”گل کروٹیں۔“ اوہناں آ کھیا، ”اسیں تاں تیرے ال آئے ہا سے۔“ ”حکم کرو۔“ سپراواں آ کھیا، ”توں اساڈا بھرا ہیں اگے وی ہن وی۔ دل ہا

کیوں سُتری جاویے ہا۔“ ”کیوں سُتری جاویے ہا؟“ ”ایہہ محمد تے چھوہر ہاتے چھوہر
 انجیں گزارے جیسے دا ہاتے اساڈا توں بھرا ہائیں۔“ اوس آکھیا، ”ایہہ گلاں جنگلاں اچ
 نہیں ہوندیاں۔ مُدھن تئیں ہوئے ساک منگو۔ پچھا نہ ترو۔“ اگے نالوں ودھ خدمت
 کیتی۔ احمد ویہنی وال آکھیا، ”جدوں میں او تھے جن اچ سنیا ہا میں اودوں ای دھی تینوں
 دے چھڈی ہا۔“ دُعا خیر چاں آکھی۔ لمی گل مُدھ کیہڑی۔ بندے کمزور جیسے ہان دوویں۔
 گدھ چاں بنائی تے آگئے۔ کندری دی جج ڈھکی۔ اوہ ساک پرنا لے آندا۔

پرپی کے ویہنی وال آگئی۔ جیہڑا دھاڑیں دا مال آوند ہا اوہنوں سہی سدے
 ہان۔ نائی وی سہی لین۔ ویہنی وال آکھیا، ”کندری دے وال بنائے کر۔ اساڈے کولوں
 حصہ نبھوں لیندا۔“ مولوی آوے روٹی لین اوہنوں آکھے، ”اساڈے کولوں سہی نبھوں لین
 نماز پڑھا۔“ اگے تاں اوہ نماز توں بھیڑتا پوند ہا، پکاؤن شکاؤن توں۔ نماز پڑھائی۔ وال
 بنوائے۔ اوہدا زُبور بدلا گیا۔ اوہ آکھے: جدوں ایہہ جمعہ نہیں ہوندا توں وی گیا کرتے
 ایہہ مسلمان بہہ کے دین دیاں گلاں کردے ہین۔ کندری دی پوزیشن بدل گئی۔

اللہ وحدہ لا شریک، سچے درود پاک دے صدقے، حضرت امیر حمزہ دے، اللہ کریم
 اوہناں نوں نور اُپڑ دتا۔ ناں رکھیا مہر نور۔ مُدھ اوس ماں دا پُتر ہا۔ پرورش کیتی۔ اوس آکھیا،
 ”پُتر جیس دیہاڑے جمعہ ہووے نا بھیڈاں نال دیگر پیشیں ہوکھلا کر۔ پیو تیرا جمعہ پڑھ
 لے۔“ ”اماں ٹھیک ہے۔“ تلوار دا کھبڑا اوہدے کول ہووے۔ بھیڈاں دے اگے کھلو
 رہے۔ آکھے، ”پیو جا۔“ اوہ آوے۔ زمانہ کھار نال کپڑے دھوون دا ہا۔ وال بنوائے۔ جمعہ
 پڑھے۔ رعیت بھروانی ہا۔ بھروانیاں دا قانون ہا جتنے ہان نا پہاڑواں تے ایڈاں آ لے، ہک
 پہاڑو لیندے ہان ایڈ آ لے توں۔ مُدھ دوئی دیہاڑ دوئے توں۔ ترتی دیوار ترے توں۔
 جیہڑا ذبح ہو کے مہماناں دا دیرے تے کھانا پکدا ہا۔ دیرا چلاؤنا بہوں اوکھا ہے۔ ہوٹل آلا
 آکھ سکدا ہے رات دے بارھاں وجے جیس پیسے لینے ہوندن بھی ہن بھاجی ٹکر کوئی
 نہیں۔ مک گئی ہے ہر شے۔ دیرے آلا نہیں آکھ سکدا۔ بھی ہن بھج جاؤ۔ اوہنوں دال
 پھلکا دینا پیندا ہے۔ کھا دینا پیندا ہے۔ روٹی دینی دُنیا تے اوکھا کم ہے۔ مجھ، گلاں دینی
 سوکھی ہے۔ ٹکر بلا ناغہ دینا بہوں اوکھا ہے۔ لیکن جیس ایلے دپ پوے ناتاں مُکھیا باتاں

نیں۔ ایس جیڈی ہور عزت کافی نہیں۔ جیہڑے بندے دیندن نا ٹکر اوہ جیس مُلک اُتے
جاون اوہناں دی سیاپ ہوندى ہے۔ ایہہ فلانا بندہ ہے۔

بھروانیاں دے دیرے تے مہماناں دا کھانا پکے۔ جتھے دا دیہاڑا ہے۔ نورے نوں
مَس لہندی پئی ہے۔ تلوار کول ہے۔ بھئیڈاں نال کھلا ہے۔ جوں مہر کیر بھروانے دے نوکر
آ گئے۔ ”چھوہرا سلاما لیکم۔“ ”ولیکم سلام۔“ ”پیو کدے ہئی؟“ اوس آ کھیا، ”پیو جتھے
پڑھن گیا ہے۔“ اوہناں آ کھیا، ”واری تاں ہے تہاڈی کل لکھ گئی۔ پر اسنے لگن آ۔ وقت
ہے تھوڑا۔ ایتھوں ہک پہاڑو دیویں نا امدی واری مُڑ تھاتھوں نہ لیسائیں۔ پندرھویں
دیہاڑ بندى ہے۔“ اوس آ کھیا، ”میرا تاں پیو ہے ڈاڈھا۔ مینوں تاں ہے مریندا۔ نہ مینوں
سُر نہ سمجھ۔ یاں میرے پیو نوں تھینھوں لے آویاں مُڑا گیرے ہو کے پہاڑو ہور دے نپ
لیو۔“ اوہناں آ کھیا، ”روٹیاں نوں چڑک ہوندا ہے۔“ اوس آ کھیا، ”میرے نال تاں پیو لڑدا
کھپدا ہے۔“ ”لے بھئی کندری دا پُتر چگل دا چگل۔“ ریساں دے نوکر بڑے ڈاڈھے
ہوندن۔ اوس آ کھیا، ”نپ۔ ہو پروں۔“ اوس آ کھیا، ”نہ اوئے بھئی نہ نیں۔ میرے نال
پیو لڑدا کھپدا ہے۔“ ہک تڑکھا ہا اوس جوں بھئیڈاں لایا ہتھ۔ نورے کول ہا تلوار جوں
اوس چٹکی اوہدا سر موکلا۔ دُوئے مل گئے۔ اوسے ویلے دیرے تے پہنچ گئے۔ اوہناں مہر
کیر نوں آ کھیا، ”گئے تاں ترائے ہاسے، پر ہک اودائیں چھوڑ آئے ہاں۔“ اوس بُلا لیا۔
”چھوہرا! توہیں کیہ کیتا ہے؟“ اوس آ کھیا، ”ایہہ ایہہ گل ہے۔ میں متناں کریندا رہیا ہاں۔
پیو مینوں مریندا ہے۔ ایہہ رہے نہیں۔ ایہناں میری بھئیڈاں پئی ہے۔ میں کھڑا ماریا ہے۔
ایہدا سر پرانہہ جاپیا ہے۔“ مہر کیر آ کھیا، ”کھلا سیانا جیہا چھوہر ہے کدی کم آوسی۔“

سال دو ہور گزر گئے۔ وٹواں نال ویر ہا سپراواں، بھروانیاں دا۔ دھاڑ دتی۔ نورے
آ کھیا، ”میں وی نال آ دنا ہے۔“ جیہناں نوں محبت ہا اوہناں آ کھیا، ”چھوہرا! رہن دے
توں۔“ جیہڑے سڑے پئے ہاں۔ نوکراں دی پارٹی ہوندى ہے نا تھینھاں اچ۔ اوہناں
آ کھیا، ”ایہنوں پرانہہ مگروں لہن دیو۔ اگلی دیہاڑ وی نوکر کم دا مار گھتیا ہے۔“ مہر آ کھیا، ”آ
چھوہرا۔“ دریا راوی دی من توں مال وٹواں دا ماریا۔ وٹو مگروں رلے۔ اُنی سپرا ہان۔ اُنی
ای ڈھور ہان۔ مہر نورے آ کھیا، ”دھاڑ ڈکویاں مال لے جاؤ۔“ اوہناں آ کھیا، ”پرانہہ

توں ای ڈکی آ۔“ سپرا پرتیا۔ کنیں پھٹے، کنیں مارے۔ دُوئے چک کے مُڑ دریا نوں جا گھتے۔ دُوئے ترے کوہ تے مگروں جا کے رل پیا۔ تھینہ آ گئے۔ اُنی ڈھور ہان اُنی بندے۔ ہک ہک مل لئیو۔ اوس آ کھیا، ”نہ بھائی۔ ادھ کم میں کیتا ہے۔ ادھ تُساں کیتا ہے۔ ساڈھے نو میرے۔ نو میں لے لینے تے ہک ذبح کر کے اوس دا گوشت چاں کرنا تے اوہدا حصہ چاں لینا۔“ جھگڑا ہو گیا۔ مہر آ کھیا، ”جیہڑا وڈیرڈا ہے اگیرے ہو کے ونڈو کھاں بھلا۔“ اوہناں آ کھیا، ”اگلے دیہاڑے ایہہ نوکر ماریا ہے۔ ایہہ دھاڑ چلا آیا ہے۔ اساڈے نال گل دیرے تے کرینا ہیں؟“ اوس آ کھیا، ”ڈاڈھی کریناں۔“ مہر کیر کول آ گئے۔ گلاں ہوئیاں۔ مہر کیر آ کھیا بھئی ترینا حصہ تہاڈا ہے تے دو حصے الیں دے۔ تُسیں تاں مال ڈکیائے۔ میلکھ تاں الیں ڈکیا۔ اوس توں پچھے مُڑ اپنا حصہ لیندا رہیا۔ انج کیوں کیتا بھئی پیو میرے داناں کوئی نہیں۔ اوہداناں زندہ ہو جاوے۔ مُڑ اوہ نورا ہو یا۔ اکی بھیڑ لڑیا تے اکہویں دے وچ رجوے ماریا۔

نور کندر دا سپرا (2)

سچی تے سرور سمور ہوئے۔ وٹواں اوہ مارن۔ اوہناں دا ویر نورے کندر دے
 ساجیا۔ وٹو تھے ہوئے ستیانے دے کول، جیہڑا راوی تے ستیانہ ہے۔ سپرا دھا کے گیا۔
 لہناں سرور دا وٹو ہے۔ اوہ وائل دے وچ بھوندا آوندا ہے۔ بار دے وچ بندے وائل
 گڈ بندے ہوندے ہاں۔ مینہ وسنے تے مڑ مارڈ نوں گھتتے چاں۔ اوس چکھیا ”کون جوان
 ہو۔ گھرواں او؟“ اوس ایلے مہر نورے آکھیا ہے، ”میں نور ہاں کندر دا سپرا۔ ایہہ مہما
 بھوجیا ہے۔ ایہہ خوشحال رمانا ہے۔ ایہہ بھلانا ہے۔ ایہہ بھلانا ہے۔“ سپرا نال بندے وی
 تھوڑے ہوئے تے باقی پیادے وی ڈھیر پچھانہ بٹھا آیا ہے۔ وٹو آکھیا، ”مڑ بندے تاں
 تئیں ہائے چون۔ گھوڑیاں تے ہویائے دھروڑ جانا نیں۔“ مہر نورے آکھیا، ”دھروڑ نا
 ہوندا تے مڑ تینوں دسنا کیہا ہا؟ اسیں دھروڑ دے نہیں ہاں۔“ لہنے گوک ماری۔ وٹواں
 دیاں دھاڑیں تاں گھروں نکلتیاں ہاں۔ سپرا نال بندے تھوڑے ہاں۔ اوس ایلے جیہڑے
 نورے دے نال ہاں اوہناں آکھیا، ”آپاں وی اپنے پیادیاں کول چلیے۔“ مطلب ہے
 جتھے واہر بیٹھی ہے۔ ”اوتھے چلیے۔ اوتھے لڑسائیں گئے۔“ اوس ایلے مہر نورے آکھیا،
 ”ایہہ گل تاں لہنے اگے کہتی ہا۔ تساں دھروڑ جانا ہے۔ ہُن آپاں دھروڑ جاویے تاں مڑ لہنے
 نوں سچیاں کرنا ہویا نا۔ اتھے لڑنا ہے۔“ آہن: اوس ایلے ایہناں نورے دے گھوڑے دی
 سیلھی وی اگانہہ نال لاہی ہے۔ بھئی سیلھی وچوں چھک کے اگانہہ نال لے چلنے ہاں۔

سپر اماری تلوار تے سیلھی وی وڈھ چھڈی۔ اوس آکھیا، ”تساں جاونا ہے ناتسیں وی رب
نوں سوئے او۔ میں تاں لہنے نال گل کیتی ہوئی ہے۔ میں تاں اوہندے نال اتھے لڑنا
ہے۔“ مڑ خدا پھتھ کرن آلا ہوندا ہے۔ اتھے مڑ وٹواں دے ڈھیر بندے مری گئے۔ لہنا
وی مریجا۔ مڑ وٹو چل پئے نیں۔

نامدار، بہادر دا وٹو ہویا ہے شریہ نہ دا۔ وٹو وی بادشاہ ہویا ہے۔ اوہنوں نورے،
کندر دے پھدھ کے توڑ چنھاویں بنھ لے آندا ہے۔ مڑ نور وی تاں پھٹیا ہویا بڑا ہانا۔
مڑ نامدار نوں سنگل چاں ماریا ہے نیں۔ کوئی ویلا رات دا ہویا تاں نورے اوہنوں بلایا،
”کیہڑا ہیں بیٹھا ہویا؟“ اوس آکھیا، ”میں تاں نامدار ہاں۔“ اوس آکھیا، ”نامدار وٹو۔“
اکھے، ”جی آ۔“ اوس آکھیا، ”توں ہُن تاں کیوں نہیوں؟“ اوس آکھیا، ”مہر!
جیہڑیاں ڈھکاں بجھ کے آون اوہناں نوں نیندر کیہڑی آوندی ہے؟“ مہر نورے آکھیا،
”بھیری گل بنی۔ بادشاہ وٹو ہا ساری رات اوکھا رہیا۔ تینوں جیہڑا سنگل وگیا ہویا ہے پتہ
ہئی ایہدی گنجی کدے رکھی ہے نیں؟“ اوس آکھیا، ”تیری منجی دے پاوے نال ٹنگی
ہائیں۔“ آہدن: سپر اٹھیا تے سنگل چاں پٹیوس تے آکھیوس جا ملک وہندا رہو۔ اوس
آکھیا، ”ہُن چھڈیندا تاں نہ پیا ہوئیو، مریندا پیا ہوئیو۔ میں تاں چنھاں دے بندیاں
واسطے سب ہویا۔ مینوں جیہڑے بندے ڈٹھا اوس مار گھتتا ہے۔“ مہر نورے آکھیا، ”ہُن
سین پو دھمی گھلسائیں۔“ دھمی آہدن: سپر اگھوڑی وی دتی ہے اپنی۔ تلوار وی دتی سوں۔
لنگی آکھیوس ایہہ میری کرلے۔ چنھاں دے اُتے جیہڑا بندہ تینوں ٹکرے نا اوہنوں
آکھیں، ”نورے، کندر دے چھڈیا ہے۔ تیرے نیڑے ای کوئی نہیں آوندا۔“ مڑ سد آ لے
میراٹی اوہنوں آکھیا ہے۔

ورم سموراں دے کارے مہر نور ہے دھانا
اوہنوں واہر ملیا نامدار، بہادر دا نالے وٹو سرور دا لہنا
لہنے مارین تلواریں مہر نورے نوں
جیویں آہرن دے اُتے سٹن کھڑک پئے آن ودانا
ہک ماری نامدار، بہادر دے،

جا پہنتی ڈھال نوں، جیویں نارنوں سوہندا گہنا
 جھل تلواریں وٹواں دیاں اٹھیا سپرا،
 بگے شیر واگ بھنگرانا
 راٹھاں ساریاں سُنیا، نور، کندر دے مار نیڑیا ہے،
 وٹو سرور دا لہنا

ورم سموراں دے کارے، رل سپرائیں دھائے
 دتے پاسنے نکلے دے اُتے، آن پیاد جھہائے
 مہر نور آہندا ہے: لینیو ناں رب داتے بھر یو کلمہ محمد دا،
 تھوڑیاں تے باہلیاں دا رب آپ دیندا ہے راہے
 خیر کھچی دھروئے مٹھریاں، مونہہ خُری دے لائے
 مار لہنا، شدماں، جیہڑا نامدار، بہادر دا،
 راٹھاں سُنیا اج سپرا بنھ لیاے

ورم سموراں دے کارے، رل سپرائیں دھانے
 دتے آن پاسنے، نکلے آن مکاں
 مہر نور آہندا ہے: اسیں انجیں نہیں جان دے وٹواں او!
 باجھ چکے لاسنے
 جیہڑے سعی تے سرور سمور پین،
 اوہ اساتھے دوویں لعلیاں دے گہنے
 مہمے بھوجیے ماری ہے ٹپک ٹرنگ نوں،
 دھراہ پڑتے آنے
 بہاب وٹو نوں تیگاں ماریاں پیتاں ماہلڑے،
 ساڈگاں مارین خوشحال رمانے

ملک نامدار آہندا ہے: ایہناں جھر مٹ تے ماریاں وٹواں دے مہر نوریا!
توں سُنسیں ہک دینہہ رام کھانے

ہاٹھاں جھک مقابلے، نارد دتی ہے ڈاہی
کھلاس جوئے ماری تلوار مہر نورے نوں، آن حیاتے دے بھائی
خیر تے شیر کھچیاں مارین تلواریں مہر نورے نوں، دل آن پئی کھائی
خان جھمٹ دے ہتھ سوہیلی،
اوس وی تن مہر نورے دی لائی
نورے نوں تیر مارن، سالت خان عطائی
ملک نامدار آہندا ہے: اساں تینوں تلواریں مارن ماریاں نیں،
اساڈے ہتھوں موت نہ امدی ہئی مہر نوریا! تیری کرے کون کجائی

مالی وٹو

میرک دے وچ سلطان خان ہويا ہے ناسیال نواب۔ میرک وی ایہناں دے کول ہويا ہے۔ جھنگ وی ایہناں دے کول ہويا ہے۔ اوتھے وی رہندے ہان، ایتھے وی رہندے ہان۔ ترائے وٹو مالے دے وچ بجھ کے آگن راوی دے۔ خضرتے سلطان بھرا ہین دوویں، مالی پتیر ہويا نیں۔ ایہہ تر ہے بجھ کے آگن۔ اوس زمانے دی قید الامان۔ آہدن: قید وچ، جیمیل اچ گندگی ہوندی ہائی جوں بندے نوں لیہا مار لیندا ہا۔ لیہا لگ ویندا ہا بندیاں نوں۔

دیاں بند لہور دی، کھاء جاسی ہا لیہا
روٹی دا خاص انتظام کوئی نہ۔ کدی ملی کدی نہ ملی۔ ایہہ تنگی اتوں۔ جیس واسطے اللہ پاک قرآن وچ فرمایا ہے۔ بھائی دیہو غریباں نوں، مسکیناں نوں تے اسیراں نوں یعنی قیدیاں نوں۔

قید وچ اوہناں نوں کچھ عرصہ ہو گیا۔ خضر، سلطان دی بھین ہوئی ہے۔ منگ مالی دی ہوئی ہے، اوہ بھراواں دی ملاقات تے آئی ہے۔ کڑی بڑی خوبصورت ہوئی ہے۔ نواب نوں کسے آکھیا ہے: وٹواں دی آئی کھلی ہے پر کیا کہنے۔ نواب وی آن ڈٹھی ہے۔ نواب دا ای ہوٹھ لڑھکیا ہے۔ اوہناں آکھیا ہے: جٹ گھگھے کھلے نی تے منگ چاں توں ساک، قید رہا چاں کرینیں تے جٹ بھکھر ہین چھڈ دینیں۔ نواب، مالی آل بجیدا گھلیا

ہے۔ بجیدا ایہہ سردے نوکرنوں سد بندے ہاں، سیال۔ بجیدے نوں آکھیا ہے: بھئی
 اوہدے نال گل کر۔ قید رہا کریناں۔ نکلے ماف کریناں، کائی شے ہور وی منگوتاں دیناں۔
 بھٹکھے بندے ہو، جیہڑے ایلے نواباں دے گھر تہاڑی بیٹھی ہووئی ہے تاں ہر شے تہاڑی
 اپنی ہووئی ہے۔ مالی نال جا کے اوس گل کیتی ہے۔ مالی آکھیا، ”گل ہوئی ساک دی۔
 منگیندی ہوئی میری۔ سوانی ہی سمجھو۔ میں ہاں چاں کراں۔ نواب اگے پرینا ہويا ہے۔
 ایہوں ساہورے میللا چاں کرین۔ ایس توں بھار نہ چپوے تاں مینوں تاں غمی گاہل نکلی
 ہوئی۔ نواب ایہہ گل میرے روبرو کرے۔ پکائے میرے نال۔ میں وی تاں پچھانہ دنیا
 وچ جا ونا ہے۔“ نواب آکھیا، ”لے آ۔“ تاں خضرتے سلطان بولن۔ ”مالی وچو ہیں؟“
 اکھے، ”گل کر کے میں چنے پیا آوندا ہاں۔ تئساں کیہ کرنا ہے؟“ اوہناں آکھیا، ”اسیں
 تیرے جمدیاں دے واقف ہويا سے۔ بھرا جوں ہويا سے۔ جیہڑی گل توں کرن پیا وینا ہیں
 توہیں ہٹ کے آونا کوئی نہیں۔ بھیریا! توڑا ترا ہے رل کے مرے۔“ مالی آکھیا، ”موت چا
 لئی نیں؟“ اکھے، ”چالئی ہے۔“ اکھے، ”میں گل اوہا کرو ہاں۔ اسانوں لکھیاں ملسن۔
 نواب ساک کسے توں انج بنھ کے نہ منکسی۔“ مالی اکھا گھلیا، ”اے اوہ کواری ہے۔ پکے گھر
 بیٹھی ہے۔ اسان تریاں نوں لے جاؤ جوں کائی گل مینوں ایہنا تھوں کچھنی پوے تاں میں
 پچھ سکاں۔“ نواب آکھیا، ”ترا ہے آؤ ہن۔“ اکھے، ”ہا۔“ اکھے، ”بیل وچ لے آؤ تے
 ہتھکڑیاں وچ لے آؤ۔ بیڑیاں وچ لے آؤ۔“ تریاں نوں بیڑیاں لگ گئیں۔ ہتھکڑیاں
 لگ گئیں۔ اگے مالی ہے۔ پچھے خضر ہے۔ پچھے سلطان ہے۔ پچھے سپاہی ہے، سپاہی دی کمر
 نال زنجیر ہے۔ ایہہ کچھری دے وچ آگئیں۔

نواب کرسی تے بیٹھا ہے۔ ”مالی! منگ چھڈ دے۔ جتنے پیسے منگنا ہیں اوہ وی
 دیناں۔ قید وی رہا کریناں۔ مالا وی ماف کریناں۔“ مالی آکھیا، ”اسیں ہا سے مجھیں دے
 دودھاں دے پلے ہوئے۔ اتنا عرصہ تیری قید وچ ہو گیا ہے۔ فاقے جھل جھل کے تے
 دال سُرک سُرک کے نہ اکھیں وچوں کچھ دسدا ہے نہ کچھ کن سندن۔ کچھ گل دبا کے کر میں
 وی کچھ سناں۔“ اوس سپاہی نوں آکھیا ہے۔ ”اگانہ ہو کھلو بھین چود۔ میتھوں دب کے گل
 نہیں ہوندی۔“ مالی کرسی دے نال آ گیا ہے۔ ”ہن سنسیں؟“ اکھے، ”بڑی سنساں۔“

اکھے، ”ایہہ منگ چھڈ دے۔ مینوں چاں دے۔“ اتنے کجھ لفظ ہاں نواب دی زبان وچ
 کہ اتھے ہتھکڑی جوڑ کے ماری سوں نا، ٹوپی ہتھکڑی دی ایہہ پئی ہے۔ کناں آلوں مکھ
 نواب دی اڈی ہے۔ ڈھٹھا پچھے ہے جند پہلے نکل گئی ہے۔ اُتوں سپاہ چھٹ گئی۔ مردے
 دم تائیں ہتھکڑیاں نال ترینیں بھرا لڑ دے انیر مری گئے۔ اتھے میراٹی پیا آہدا ہے:

گھل بجیدا خان وی گل سمھالی
 خضر سلطان تے ترینا ہے مالی
 تریناں شودھیاں بنھ سرکار دی جالی
 جیویں اڈدے بازاں نوں پے گئی دوالی
 اوہناں وڈھ لُڈھایا جھنگ میرک دا والی
 ذات مزیوے خان جی، وت بہیں سیالیں

مستی کھل

کھل مالوہ دے رہن والے ہن۔ مالوہ ہے راجپوتانے دے کول۔ شہر انجین،
سارنگ گڑھ، مانڈو تے دھارا نگری۔ ایس پنوار نسل دے راجا کرن، راجا بھوج، راجا
بکرماجیت وی، ایسے خاندان دے وچوں ہے۔ راجا کرن دی اولاد دے وچوں راء جیسل
جیہڑا ہے نا ریاست بہاولپور دے کول اُچ شریف، اوتھے آگنن۔ اُچ شریف دے وچ
حضرت شیر شاہ جلال الدین بخاری اُچوئی تے اوس دے پوترے حضرت مخدوم جہانیاں
جہاں گشت، اوہناں دے ہتھ تے ایہناں مسلمان مذہب اختیار کیتا۔ کھل کجھ مدت اوتھے
رہن۔ اتھے جکسی دا پتر جیہڑا ساہی ہا نا ایہہ سبھ توں پہلاں ساندڑ بار وچ آیا ہے۔ ایہہ
پہلاں دریا راوی دے چڑھدے والے پاسے رہن تے پھیر ایہہ کنار چھوڑ کے مغربی
پاسے ایہناں اپنی رہائش اختیار کر لئی۔ اوس دے بعد رنسی آ گیا، ایس جُوہ وچ۔ پھیر
کردیاں کردیاں بعد وچ اُپا جیہڑا ہائی نا گھیسے دا، گھیس، کولرے دا تے کولرا وی جکسی دا،
ایہناں اگانہہ آ کے جنگل وچ ڈیرا چاں لایا۔ پھیر ایہناں دی اولاد ودھن لگ پئی۔ پھیر
ایہہ دو شاخاں ہو گئیاں۔ اک عمر کے ہو گئے تے اک عیسے کے۔ عیسے کی اولاد شیخوپورے
تے ایس پاسے ہے تے مغربی پاسے راء عمر دی اولاد۔

ایس زمانے دے وچ بار دے اُتے تسلط ہا بھٹی قوم دا۔ ایہہ وڈے سردار سمجھے
جاندے ہاں، خاندان مغلیہ دے زمانے وچ۔ خاندان مغلیہ دے زمانے جیہڑی تری ہوندی

ہائی نا مال مویشی دا حساب، دو آنے کہ چار آنے، ایہہ ٹھیکہ لے لیندے ہان تے حکومت نوں ادا کردے ہان۔ ایس بار دے وچ لکھن ٹپن واسطے دی جیہڑے غیر ملکی آدمی یاں سوداگر ہان، اوہ آدمی نال لیندے ہان۔ اوہ راہ دکھیندے ہان۔ راہ دکھاوے والے نوں بدرکا کہیا جاندا سی۔ بدرکا مزدوری لیندا سی۔ کچھ حصہ بنیا ہو یا سی یاں تاں اوہ لینا یاں نقدی دی صورت وچ۔ اوہ ٹپندے سن بار دے وچوں۔ بھٹی ہک سردار ہا، جیہڑا دُ لے دا پیو ہے یاں کوئی ہور، ایہہ معلوم نہیں ہو سکيا۔ بھٹی اپنی اطاعت منوان واسطے دوئیاں قوماں دے لیڈراں نوں بلوایا تے اوہناں تسلیم کیتا کہ بھٹی اساڈا سردار ہے۔ اوس ویلے راء اکوب خان نوں بلایا گیا۔ راء اکوب خان نہ گیا۔ اوہنوں اکھینیں، ”بھٹی صاحب سردار مقرر ہوئے ساندل بار دے۔ ہُن توں وی جا کے سلامی ہو۔“ اوس آکھیا، ”میں نہیں جانا۔“ اخیرى لوکاں اوہنوں اُٹھا لیا۔ جیس ایلے کچھ نیڑے گئیں۔ آہدن: شاہ کوٹ دے کول اوہناں دا کوئی رہنا ہا۔ جتھے اوہ بھٹی آیا ہو یا ہا۔ بھٹیاں دا میراٹی اوہدی کوئی صفت و ثناء کرن واسطے شعر بنا کے بیان پیا کردا ہا بھٹی سارا میلکھ توہیں نوا لیا ہے، پر ہک اکوب خان کھرل تینوں نہیں بویا۔ اوہ آواز اکوب خان دے کناں تے پے گئی۔ اکوب آکھیا، ”رہیں بھرڑا بن گیا ہے۔ میں ہُن مڈھوں اوہدے الے جانا ہی نہیں۔“ ایٹھوں کھرلاں دی، بھٹیاں دی تے ورکاں دی لڑائی وی شروع ہو گئی۔ لڑائیاں ہوندیاں رہیاں۔ اخیر ایہناں دی صلح وی ہو گئی۔ صلح دے وچ بھٹیاں، کھرلاں تے ورکاں ترائے کھوہ چاں دتے تے شاہ کوٹ دے کول حد بن گئی۔ ٹساں ایدے نہیں لگھنا تے اساں وی ایدے نہیں لگھنا۔ حد اں مقرر ہو گئیاں۔ حد اں دے وچ بعض اوقات ایسا وی ہوندا ہا کہ کھرل سینہ زوری کر کے اوہناں دیاں حد اں وچ وڑ جاندا ہان۔ جیس واسطے کر کے لڑائیاں وی بعض اوقات ہو جانداں ہان۔

امیر سنگھ دے وقت نجابت، میر دا ہا۔ اوس ویلے ورکاں دیاں دو کچھریں رُل گئیاں۔ اوہ رُلدیاں رُلدیاں ستار ناں رمانے کا کھرل اوہدے کول آ گئیاں۔ جیس ویلے اوہدے کول آئیاں تاں اوہ کھا پی گیا۔ بعد وچ ورکاں نوں معلوم ہو گیا کہ اساڈیاں جیہڑیاں کچھریں ہان، اوہ ستار ناں رمانے کا کھرل، اوس دے کول ہین۔ اوہناں اپنے

سردار بھکھی آلا جیہڑا ہانا امیر سنگھ، اوہدے اگے جا کے فریادی ہوئے اوہدے قبیلے دے۔
 انج انج کھراں اساڈیاں کھچریں لے لیاں نیں تے آپاں چل کے اوہنا تھوں لویے۔
 امیر سنگھ آکھیا، ”اوہ تاں گل ای آسان ہے۔ میرے باپ ساہی سنگھ دا تے صالح، منج
 دے دا پگڑا۔ باقر ناں مشری دا بیگے کا کھراں، اوہدا تے میرے پیو ساہی سنگھ دا پگڑا۔ مستی
 ناں امین دا سادے کا کھراں، اوہدا تے میرے پیو دا پگڑا۔ گل ای کافی نہیں میں سنیہا
 بھچساں گیا مستی الے۔ اوہ تہانوں کھچریں ہٹوا دیسی گیا۔“ امیر سنگھ بھکھی آ لے بندہ گھلیا
 مستی الے۔ مستی خان، ستار نوں آکھیا، ”میرے الے سنیہا گھلیا ہے بھترے میرے۔ امیر
 سنگھ بھکھی آلا سکھ ہے۔ کیوں کہ میرا تے اوہدے پیو ساہی سنگھ دا پگڑا ہاتے ہُن پہلی وار
 اوس مینوں آکھیا ہے تے ایہہ کھچریں میں پچھانہ گھلنیاں ہن۔“ ستار رمانے کے آکھیا،
 ”راء صاحب! میں اوہناں دی چوری نہیں کیتی اگے ساٹا ای ڈھیندا آیا ہے ہولی ہولی تے
 اوہ میں کھاپی گیاں۔ میں کوئی لکا کوئی نہ۔ میں جیہڑا مال لکیناں ہاں توں آہنا ہیں ایہہ وی
 ہٹا چاں پچھانہ۔ پرانہ چھڈ کھاڑا۔“

ہُن برادری ہائی اپنا خون۔ ظاہر وی نہ کر سکدا۔ اوس سنیہا گھلیا امیر سنگھ الے،
 ”پُتر! میں منگیاں نی ستار توں تہاڈیاں کھچریں۔ اوہ سونہہ چائی جاندا ہے۔ آہندا ہے:
 میرے کول کوئی نہیں، کوئی نہیں۔ مگر میں تھوڑا جیہا نا مزید وی چکھساں تے جے بن گلیاں
 تاں میں تہاڈے تے گھل دیساں۔“ جیس ایلے ایہہ پیغام گیا پچھانہ۔ اوس ایلے جیہڑے
 ایہہ ہان نا سکھ، ایہناں آکھیا، ”سردار جی! ایہہ کھراں جیہڑے نیں نا ایہناں تینوں اپنا
 بھترے بنا سمجھیا ہی نہیں۔ مستی خان منگیاں ہی نہیں۔ جے مستی خان ڈھڈھوں مگدا نا تاں
 ایہہ کھچریں اوہ لے کے گھل چھڈے ہا۔ اوس جان کے نہیں منگیاں۔“ لوا ہا۔ گھراٹا ہا۔
 اوہندا چڑھیا ہويا ہا پارہ۔ اوس آکھیا، ”مستی دیاں مڑتسیں مجھیں دیکھو تے اوہتے آپاں
 اوہدیاں مجھیں مار لینے ہاں۔“ خیر اوس ایلے اوہناں ہیرو گھلے۔ اوہناں جا کے ویکھیا۔ اوس
 ایلے موہن بنگلے دے کول مجھیں چر دیاں ہان رمانے کیاں تے اوس مستی دیاں۔ سکھ اوہناں
 نوں پے گیا۔ مال مار لیا۔ مستی خان دے پُتر بھترے چھڈاؤن پئے تے اوہتے ست یاں
 اٹھ مستی دے پُتر پوترے مارے گئے۔ مستی خان وگیا تے سارے کھراں دے کول گیا۔

میرا مال مری گیا تے نالے میرے پُتر بھترے وی مری گئے تے میرا ساتھ کروتے آپاں سکھ نال لڑے۔ اودوں ہا باقر، مشری دا، اودھا سکھ نال پگڑا۔ اوہ ایس توں نہ گیا۔ صالح خان وی کوئی نہ گیا۔ کوئی وڈا کھرل نہ گیا۔

جیسن ایلے کوئی نہ گیا اوس ایلے ایس چال چلی مستی، سادے کے۔ ایس آکھیا کیہ وجہ ہووے جیہدے نال میں ویر لوں اپنے پُتر تے پوتریاں دا۔ سوچدا رہیا۔ بڑا عرصہ گزر گیا۔ ہک دیہاڑے بھکھی وگ گیا۔ اُتن نوں امیر سنگھ جیہڑا ہا بھکھی آلا ایس شیخوپورے آلے قلعے تے قجا کیتا ہويا ہا۔ اوس توں اگے اندر سنگھ دا قجا ہا، جیہڑا ماناں آلے دا ہا۔ جیہڑی ہائی اوہندی سوانی اوہ مرگیا ہاتے پچھوں رانی سہو جیہڑی ہائی، اوس قجا شیخوپورے آلے قلعے تے کر لیا۔ امیر سنگھ، شمیر سنگھ دوویں بھراتے صاحب سنگھ ایہناں رانی سہو نوں وی مار گھتیا تے قلعے اُتے قجا کر لیا۔ ایہہ لٹ مار کردا ہاتے مسلمیناں نوں تنگ کردا ہا سکھ۔ دھاڑیں پیڑے تے ہر ویلے مارنا تے لُٹنا۔ اخیر نوں مستی خان بھکھی وگ گیا۔ ”آ بابا“، پچھیا امیر سنگھ۔ بابا کر کے بولدا ہا مستی نوں۔ ”خیریں آیا ہیں؟“ اُتن نوں پر ہوو بندہ کوئی نہ۔ ہکے ای ہائن۔ مستی خان آکھیا، ”پُتر! میں تاں تینوں پُتر سمجھدا ہاں، پر توہیں میرے نال لڑائی کیتی تے میرے پُتر بھترے مار گھتے۔ نالے توہیں مال مار لیا۔ ہُن بڈھا ہو گیاں۔ چھوہریں دا ترنڈا میرے کول ہے تے میں ہُن بھکھا پیا مرناں۔ ہُن تیرے کول آیا ہاں بے مین اتھے کوئی کھو ہاڑا چاں دیویں ناکوئی زمین، کھوہ تے میں اوہ تیرا واہ کے اپنا گزارہ کردا رہواں۔“ اوس ایلے امیر سنگھ آکھیا، ”بابا! مال تاں تیرا جیہڑا ماریا ہے اوہ تاں سکھ ہا کوئی کدو دا تے کوئی کدو دا۔ اوہ آپ وڈے لے گئے تے پُتر بھترے جیہڑے مارے پئے نی اوہ تاں ہتھیں نہیں آوندے۔ زندہ ہو نہیں سکدے دوبارہ۔ ہُن میرے آکھے لگ جا۔ گجھ بندے جوڑ کے تے میری جیہڑی ایہہ برادری ہے ورک، میرے شریک ایہناں نوں پے جاتے ایہناں دا مال مار لے تے مینوں ایہہ منکسن گئے بھئی اساڈا ساتھ کر۔ میں تیرے الے مگر جاساں کوئی نہ تے اوہناں نوں اوہراں پرانہہ کیتی رکھساں تے اپنا مال تاں پورا کر لے۔“ اوس ایلے مستی آکھیا، ”چنگا کچی گل ہے۔“ ”کچی گل ہے۔“

مستی خان آ گیا گھر۔ جیس ایلے گھر آیا اوس بندے چاں جوڑے۔ کچھ چپے، کچھ او لے پیلے تے لے کے سکھاں درکاں نوں پے گیا۔ اوس ایلے مارلیوس جھیں، گائیں، بھیداں، بکریاں جیہڑی شے جھلیوس۔ اوہ بھنے سکھ امیر سنگھ کول۔ انج انج کنیں کھرل ہن تے پتہ نہیں کون ہن تے اوہناں مال مار لیا ہے اساڈا۔ اوس آ کھیا، ”اج میں مڈھ الے پیا جانا ہاں۔ اج میں فلانیاں راجھیاں الے پیا جانا ہاں۔ اج میں فلانی جاگھے پیا جانا ہاں تے اوہناں دے نال میں وی بڑ لیناں ہاں تے اودے وی وگ جاساں گیا۔“ آخری کردیاں کردیاں نا اوہ کوئی نہ آیا۔ جیس ایلے کوئی نہ آیا تاں ایہہ مستی، سادے کا مڑ پے گیا۔ دوہری واری مڑ مال مار لیا۔ ایہہ مڑ بھنے امیر سنگھ کول۔ اوس مڑ ٹال مٹول کر دتی۔ تریجی واری ایہہ مڑ پے گیا۔ اوس مڑ ٹال مٹول۔ کچھ مدت دے بعد ایہہ مستی خان بھکھی وگ گیا ایویں آپ ہکلا۔ جیس ایلے امیر سنگھ ہکلا ہو یا ہے۔ ہسیا تے اوس پچھیا، ”بابا! اجے مال پورا ٹونہ ہو یا۔“ اوس آ کھیا، ”مال تاں جی میرے نالوں وی ہتھوں زیادہ ہو گیا ہے۔ گل ایہہ ہے کہ وارو واری اپنے ڈھڈھ تے ہتھ نہ ماراں۔ کچھ تینوں وی کھٹاؤ ہاں۔“ امیر سنگھ آ کھیا، ”مینوں کیہ کھٹاؤ ہیں؟“ اوس آ کھیا، ”گل ایہہ ہے، جیہڑے میرے ایہہ داد کے ہن نامل کے کھرل، ایہناں تے ڈاچیاں بڑیاں ہونیاں بے بہا۔ تینوں اتناٹ اج فائدہ آوسی کہ جیہدا اندازہ کوئی نہیں۔“ اوس آ کھیا، ”ہلا تے اوہناں دی نشاندہی کون کر لسی؟“ اوس آ کھیا، ”میں اپنے پتر کندر نوں نال گھلساں گیا تیرے۔ اوہناں دا مال مار۔“

امیر سنگھ نوں اوس مستی توں اگدوں کنیں دیہاڑیاں وٹواں دا مال مراون واسطے کسے بندے جا کے دسیا کہ وٹواں دا مال میں مرویناں تینوں۔ اوہدے نال کارا کیتا ہو یا ہا امیر سنگھ فلانی تاریخ نوں آ کے میں وٹواں دا مال مریاں۔ ہُن مستی نال دیہاڑا اوس اوہ بنایا، جیہڑا وٹواں توں ہک دینہہ اگدوں دا۔ اوس آ کھیا، ”پتر نوں توں نال گھلیں توں کندر نوں۔ مگر پیا کون دیسی؟“ اوس ایلے پانی بڑا مشکل ہوندا ہا۔ اوس آ کھیا، ”جی پیا میں دیاں۔ جگاتن تے میں دیاں۔“ اوس آ کھیا، ”میں رات دے وقت آونا ہی تے توہیں اپنے کندر خان نوں تیار کر چھڈنا ہے۔“ جیس ایلے اوہ تاریخ آئی۔ امیر سنگھ چڑھیا

بھکھیوں فوج لے کے سکھاں دی۔ رات دے وقت آیا جگاتن۔ اگے کندر خان تیار کھلا ہا۔ اوہ وی گھوڑے اُتے چڑھدا اتے ڈھال تلوار لے کے نال ٹُریا۔ جا کے اوہ وٹواں دا مال ماریا، جیہڑا اوہ کارا اوس اگے بنایا ہو یا ہا۔ وٹواں دا مال مار کے پچھانہہ واپس امدے پئے نیں۔ جیس ایلے پڑھیارے، مکیانے دے کول آئے نا اوتھے راء مل خان کیاں ڈاچیاں چردیاں وتن تے رڑ آئی۔ اکٹھے جوں ہان سارے۔

چڑھ ملیا نجابت، میر دا، جیس راء میر وانگوں کر دکھائی
 اج پردہ رکھیں اساڈے لنگ دا، عمر کھٹ لویں بھلیائی
 جیہڑا کندر ہائی نا اوس مال دکھا کے آکھیا، ”میں اگانہہ کوئی نہیوں آونتا تے میں جا کے تیرا پیا تیار کریناں، اوتھے جگاتن۔ اوہراں مال لے آ۔“ اوہ کندر تے آ گیا پچھوں نجابت ملیا۔ ”ایہہ ڈاچیاں تاں تیرے بلی دیاں نیں، تیرے بابے دیاں۔ صالح، منج خان دے دیاں۔ جیہڑا پگڑا تے تیرے پیو دا ہے۔“ اوس آکھیا، ”چل اوئے چل۔ اساڈا تے تہاڈا کیہڑا پگڑا ہے؟“

اوس ایلے نجابت خان ہٹ کے پچھانہہ آ گیا۔ اوہناں حسنی شیخ تے چاکری بلوچ پسوئی دوویں تیار چاں کیستے تے اکھیوں نیں، ”بھج کے جاؤ، جیہڑا باقر ہے نا مشری دا مہاراں آ لے تے رہندا بیگے کا، اوہدے کول جاؤ۔ اوہندا وی ایہہ بلی ہا ساہی سنگھ، اوہدا ایہہ شرم باہلا کر لسی۔ ہُن اساڈے کولوں تاں ایہہ گیا ہے جھاگ تے پگڑے دی ایس لُج کاںی نہیں کیستی۔“ اوہ جی بھج وگے نیں۔ ادھی رات دا وقت ہے باقر، مشری دے نوں گھوڑیاں دے ٹاپ دی آواز آئی۔ اوس آکھیا، ”کیہڑا کیہڑا ہو؟“ اوس ایلے بولے حسنی شیخ تے چاکری بلوچ ”اسیں حسنی شیخ تے چاکری بلوچ ہاں پسوئی۔“ ”اوکیوں آئے ہو؟“ اوہناں آکھیا، ”تیرا دادکا مال جیہڑا ہے نال کا، ڈاچیاں مار کے امیر سنگھ ورک، ایہہ اوہراں و گیا آوندا ہئی تے اسیں لاہم توں پے ہاں ترکھے ترکھے تیرے کول آئے ہاں۔“ اوس آکھیا، ”لے بھئی میں تاں اوس نوں بھترینا سمجھدا ہام تے اساڈے لنگ نوں شروع ہو گیا ہے۔“ اوس ایلے اوس شیخاں نوں چاں سدیا تے واہرو ڈھول چاں وگوائے۔ بھئی جیہڑے جن بیٹھے ہان نا نیڑے نیڑے، ایہہ مڑ ونوٹیاں دے پیٹھ ہوندے ہان، اوہناں بنائے ہوئے

ہوندے ہان ڈیرے اپنے۔ اوہناں دے وچ اکٹھے ہوون لگ پئے۔ مستی خان الے وی بندہ بھیج گیا بھیجی اوہراں آتے ایہہ انج انج ڈاچیاں کھونیاں نیں تے مل کیاں ڈاچیاں ماری لے آؤندا ہے۔ اگوں مستی سنیہا دتا اوس بندے نوں، ”تسیں باقر نوں اکھیائے بھیجی اوہراں سارا میلکھ ای آ جاؤ کہ اوس ایدے ای آؤنا ہے۔“ اوس ہانہ پیا دیونا۔ جیس ایلے سارے جگتن آ گئے، جگتن آیاں اوہدے نال سکھاں دی فوج ہائی۔ بڑا بھھراشک بندہ ہا۔ اوہ پانی دی پاروں، پیے دی پاروں آیا۔ اگوں پے کھرل گئے۔ لڑائی ہو گئی۔ کنیں بندے مارے گئے سکھ دے۔ دو چار ایدوں مر گئے۔ اوہدے چوکھیرے موئے۔ اوہنوں شکست ہو گئی۔ مال کھوہ لیا ایہناں کھراں تے سکھ جیہڑا ہے نا اوہ نکل گیا گھوڑا دوڑا کے۔ اگوں ہو کے اوس گھوڑا مُڑ پر تیا چھانہ۔ اوس آ کھیا، ”کھراں او! مال تاں تساں لیا ہے کھوہ۔ اوجن ہے ہنیر۔ اوجن ہے اکھیں دسدا کجھ نہ۔ پر تسیں انج گل کرو، مینوں ایہہ گل دسو تہاڈی دھاڑ، پیڑے دا ہیرو کیہڑا ہے؟ تہاڈا سردار کیہڑا ہے؟ کیوں، سردار تے میرا مقابلہ ہوسی تے آپاں جیہڑا ہے نا مُڑ کھیڈ گھاندے رہسائیں گئے۔“ اوس ایلے مستی دل انج سوچیا۔ انج مُڑ میں آ کھاں نا بھیجی میں تاں ایہہ سارا ڈُڑاڈیا ہے مینوں ایس مُڑ نہیں چھڈنا وت۔ سر کڈھا جاواں۔ باقر نوں آ کھیا پیس، ”توں اگا نہہ بول۔“ اوس ایلے باقر آ کھیا ہے۔

میں باقر ہاں مشری راء دا، جیہنوں چونہہ یاراں ہے پگ بنھائی اوس آ کھیا، ”توں باقر ہیں۔“ اکھے ”ہا۔“ ”توہیں وچ نہ ہوونا۔“ اوس آ کھیا، ”لنگ میریاں دے توں پٹی آؤنا ہے۔ عزت میری توں لٹی آؤنا ہے۔ مُڑ آہنا ہیں توہیں وچ نہ ہوونا۔“ اوس آ کھیا، ”میں تینوں ملساں۔“ باقر آ کھیا، ”توں ملیوں تاں میں تینوں اٹ دا جواب پتھر نال دیساں۔“ اخیر بولو ٹھولو ہو گئے۔ اوس آ کھیا، ”فلانی تاریخ ہئی جیڈیاں ہوونا ہئی ہولویں باقرا! میں آؤنا ہئی۔“ اوتھوں ہٹ گیا تاں اوس بندے گلے مُہاراں آ لے بھیجی مال ٹکاؤ۔ کتھے باقر، مشری دے دا مال چر دا ہے۔ مُہاراں آ لے وچ ہیرو ویکھ کے گئے۔ اوہناں جا کے دسیا۔ پے گیا سکھ۔ جیس ایلے شاہ کوٹ آیا اگوں منسونا دُھکا۔ بگا شیر بھنگرانا۔ امیر سنگھ آ ہدا ہے۔

میں تاں مونہوں الائی ہے پانی، واہندیاں توڑ گھلاں تے جاونا
منسونا ہوندا ہاجیہوی شے اگوں گدھر اہنگدایاں شیر بگدا ہا۔ اوس ایلے بندے ہٹ
جاندے ہائن۔ اوس آکھیا، ”میں نہیں بٹنا میں تاں مونہوں الائی ہوئی پانی ہے تے میں
ضرور اوس باقر نال عہد کیتا ہویا ہے۔“ ایہہ پے گیا امیر سنگھ۔ امیر سنگھ دے کولوں مال
چھڈاون واسطے مشری دے پتر باقر دے بھرا حاکم، کما، گھما تے ہک کوئی ہو، ایہہ مار گیا
سکھ۔ سکھ دے ست بندے مری گئے تے چار مشری دے پتر۔ اوس ایلے ایہناں کھرلاں
جوڑ چاں کیتا تے کھرلاں آکھیا، ”اساں مڑ پونا ہے۔“ ایہناں شیخوپورے تے ہرن
منارے تک، ایہناں جھوک دے کنیں بندے مارے تے ایہناں بڑا ورکاں دا مال لٹیا۔ اوہ
لڑائی لڑدیاں لڑدیاں چھستیں واری آیا ہے توڑ اگانہہ لکی ونوٹی تک پھیرا اوتوں مارے۔
جیہڑے ایہہ کھل ہان شیخوپورے تے ہرن منارے تیکر اوتوں ایہہ وی ولاکا مارن۔
اتن نوں مہاراجا رنجیت سنگھ لہور آکے فتح کر لیا۔ لہور فتح ہو یا مڑ ملتان وی فتح ہو
گیا۔ ایہہ قلعہ شیخوپورے دا اوہدے خیال ایچ ای ناہی۔ ایدے پتر کھڑک سنگھ نوں گھلیوس
بھئی امیر سنگھ دے کولوں قہجا چھڈا۔ امیر سنگھ نوں کھڑک سنگھ آکھیا، ”ایہہ قلعہ چھڈ دے۔“
اوس آکھیا، ”میں نہیں چھڈنا۔ انج چھڈنا ہاں کہ رنجیت سنگھ ایس قلعے اُتے میری تھانیداری
قائم رہن دیوے تے مڑ تاں میں اوہدی طرفوں نائب بنداں۔ میں اُنج نہیں چھڈدا۔“
کھڑک سنگھ پیوالے لکھیا۔ اگوں رنجیت سنگھ لکھیا میرا دل کرے تاں ایہنوں رہن دیواں۔
دل کرے تاں نہ رہن دیواں۔ پہلے قلعہ خالی کرے۔ اخیر نوں اوہ گرفتار ہو گئے۔ امیر سنگھ
وی، شیر سنگھ وی تے صاحب سنگھ وی۔ اوہناں بھکھی آلی جاگیر ضبط کر لئی تے ایہنوں
چاں گھلیو نیں نکے۔ ایہہ دو سال اودے رہیا۔ امیر سنگھ دی تے کھرلاں دی لڑائی مٹ گئی۔
جیہڑی رنجیت سنگھ دے گھر رانی نکائن ہائی، اوہ ہائی ورکاں دی دوہتری۔ اوس سفارش کیتی
تے جیہڑی دوہری واری بھکھی بنی ہے، ایہہ ایہناں آکے بنائی ہے۔

واگھ، الاول دا

پیر وکیاں مال ماریا ہے سپراواں دا۔ نال بالیاں دا منگو وی مری گیا۔ بالی
موزیرے ہوئے نا حضرت شاہ جیونے دے۔ سپرا متنگی آکھیا، ”مال گھنا ہے لڑائی نال مال
نہیں ڈھینا۔ آپاں پیر وکیاں توں مال منگ کے لے لویے۔“ جیس ایلے گئے نیں تاں
واگھ آکھیا، ”اساں ہا تہانوں پوند میلا کیتا۔ تساں ہا اسانوں مال نہ دتا۔ میں تساں
بھروانیاں، سپراواں نوں کئی وی نہیں دینی۔“ سید بہرام نوں اوس آکھیا، ”میاں! توں بہہ
رہو۔ مال ہے ونڈی شنڈی گیا ہویا۔ میں تینوں اکٹھا کر دیاں گیا۔ مینوں فتیانی کم ہے
اودوں آیاں ہویاں لے دیاں۔“ واگھ اودے وگ گیا۔ کھل صالح وی ہويا ہے نال
الیں پڑھیں دے، جھامرے آلا۔ جیس ایلے اوس جواب دتا تاں ساری پڑھیں نوں اوہ
بھڑی گل لگی۔ روشن اوہدا پتیر ہا۔ اوس مال اُرار چاں لکھایا دریا توں۔ پیروکے دریا راوی
دی پٹی پاسے ہین۔ کھل نکلیا نا باہر تے اوس آکھیا، ”ایدے کیسے سنگل کھڑکدے
ہین؟“ اوہناں آکھیا، ”پیروکے تے کلوکے راتو کے مال لے کے آگن۔“ بھٹی ناں
ہندلانا ہویا ہے۔ ایہناں سپراواں دا ای اوہ وسدا ہا۔ اوہ اوہناں دے کول ہا۔ راء صالح
آکھیا، ”جیہناں آپاں نوں جواب دتا ہا نا مال توں۔ اوہ مال لے کے ایہہ آگن تے تسیں
وی آ کے ایہناں دا مال مارلیو۔“ ہن سپرا کٹک لے کے پئے تے اوہناں مال مارلیا
پیر وکیاں دا۔ کچھوں پیروکے وی آگے لڑائی پئی تاں چالیہ بندہ پیر وکیاں دا مری گیا۔

اللہ مانی دیوے۔ بُو ہے بُو ہے تے پٹے۔

ابھول تے مہروریام آہندن: ویر آجیم دا بھین سپراواں دے دھاواں
دتن پانے پکی سُدانی دے کولوں،
بڈھے نارنگ کیاں ہوک چائیاں ساواں
لنگر تے گلاب آہندی: تہاڈے ہوندیاں امین، متلی تے کنڈیا!
اج مونہہ آ گیا نیں تاواں
گلاب آہندی ہے: میں تاں آپ ملھاریٹی آں،
ہک واری جیوندی پھیر بڈھے کی جاواں

دھانے اٹھوال پیروکے گھت ویراں دیاں گڈھیں
دتن پانے پکی سُدانی دے کولوں،
بڈھے نارنگ کیاں ہوک چائیں مجھیں
ملے سپرا نہیں لڑے، آن پئے نیں تجھیں
مہر متلی آہندا ہے: ایہناں مجھیں توں ہک دیہاڑے سارٹلسن دھڑیاں،
واگھ، الاول دیا! تینوں ہاتھ کائی نہیں آونا وھیں
جیہڑیاں مجھیں چندل مانی ہے، واگھ، الاول دے پیروکے،
جاگھتین شاہ شہور دی بڈھیں

سُتے پئے او امین، متلی تے کنڈیا!
ماجھ لگھ پاروں آئی ہے، جیہڑیاں مجھیں دیاں نیں چندل تے جاہیں
مہر متلی آہندا ہے: اج مرہین تلواریں ایہہ رجمو آنے، کلیانے،
بڈھے کے تارڑتے جوتے، میتھے ڈاڈھے راٹھ نیا نیں
لنگر تے گلاب آہندی: اسیں تانگھ رکھسائیں تہاڈی، چیتڑ پھگن تائیں
مجھیں تے میلاخی سید بہرام، مہر متلی نالے احمد، سردار بھروانا

مہر متلی ملیا مہر سنگھ نوں لے کے گھوڑا، گھٹ کے زین پلانا
 مہر سنگھ تاں آ وٹھیا ہے چہارنگ مجھیں دا، گھل کے اپنا تھانا
 مہر متلی آ ہندا ہے: مجھیں نہیں دیندے اُٹھوال پیرو کے،
 راء صالح! میتھوں منگدے حق پُرانا
 خنی سید بہرام آ ہندا ہے: مجھیں لے لیسائیں مہر متلی!
 جے پاک مولے نوں بھانا
 چا کے ساگھ ویراں دے، واگھ، الاول دا پیروکا،
 گھر جا پچھوتانا

جَن پیرو کے، راء روشن چاں پار لگھائے
 بھٹی ہندلانا آ ہندا ہے: جیہناں ماریا حاجی، مہر متلی!
 اوہ پیرو کے لگھ ایسو کی نہیں آئے
 سپراواں دے پائے گئی دے اُتوں، ہانج آ گائیں دے چائے
 چگتا، سعی دا آ ہندا ہے: اج نہ لڑن صلاح ہے راء روشن!
 جیہڑے سپرا بھروانے، اوہ جُج باہیں آئے
 راء روشن آ ہندا ہے: لڑ پوسائیں مہر چگلتیا!
 کوئی رگی مولے دے کماں توں چُچھ نہ ڈٹھا ہے،
 کاہیں تروٹے کہ لاہے
 اج سپراواں ماریا گُمتا پیرو کیاں دا،
 مہر متلی نوں نالے خان چگتے نوں راہے

لڑ دیاں پیرو کیاں سپراواں نوں، دہنہ آن ہو یا ہے پیشیں
 متلی تے تھو آ ہندن: مارو تلواریں، جیہڑی رب کر لسی
 اکبر بھٹی، پلھو دے ماری ہے تپک سپرا شہا مند نوں، گولی ہو لگی ہے پھیٹی

اکبروت ماری ٹپک اتھڑتھی کلیارزیے نوں،
مار کے تپک بھٹی مل گیا ہاٹھ سپراواں دی، توں گل مالم ہیں راٹھیں

واگھ تے روشن، بہہ کرن صلاحاں
راء روشن آہندا ہے: پڑیارے، مکیانے دا، چل گھاہ چراہاں
اوتھے سپرا جوں مگلسن جھیں، اسیں اوہناں نوں موڑ دیاہاں
راء روشن آہندا ہے: بار راٹھاں دی سا جھی ہے،
تلواریں مارن دے اسیں کُنے ڈھیر گھتساہاں

جیہڑا بندہ اج وی وچ نہ ہووے اوہ آیاں پچھدا ہے۔ واگھ آیا۔ اوس پچھیا: کیویں
لڑائی پئی؟ کیویں سپراواں مال ماریا؟ کیویں تئیں لڑیائے؟ بندے گلاں کرن لگ پئے۔
پیروکا جوان بڑا ہویائے۔ اُٹھے ہوئے دے اتنے اتنے تھتھ پٹھاں لگھ کھلوندے ہائے۔
”ایدوں کر کے جوں سپراواں ہاٹھ ڈھوئی ہائی تے تئیں ایدوں کر کے ڈھو ہا۔“ آہدن:
جیہڑی منجی تے بیٹھا ہا اوہدیاں چارے چولاں پھٹ گئیں۔ پر ہائیں نوں اوس آکھیا، ”مار
کھاں ڈھول دے اُتے گھائیں۔ جے میں واگھ، الاول دا ہاں تاں متلی سپرا نوں میڈھی
توں پھدھ کے، ہئے اگے رکھ کے کوہنا ہیں تے سر میں توڑ روشن دے ستھرتے لیاونا ہے۔
مڑ میں روشن دی آ کلام بخشی ہے۔“

سید بہرام دا مرید ہا متلی سپرا۔ نالے آہدن: اوہناں دا جوڑ ہویائے بڑا۔ ہُن اوہ
گلاں اوہنوں چنگیاں نہ لگن۔ سید بہرام آکھیا، ”میرا مال توہیں دے کے چڑھنا ہیں۔“
اوس آکھیا، ”میاں! دُعا دے، اسیں ہک پاسنا دے آویے تے اسیں تیرا مال آ کے
دیسائیں گئے۔“ اوس آکھیا، ”نہیں، توہیں میرا مال دے کے چڑھنا ہیں۔“ سید ترکڑا ہویا
ہے۔ اُٹھوال ہویا ہے دریام ناں پیسوں۔ اوس آکھیا، ”ایہہ گھوڑی وی دے تے اسیں
آئے ہوئے تینوں مال دیسائیں گئے۔“ سید بہرام آکھیا، ”وریامیا! نالے مینوں مال نہ دیو
ہویائے۔ نالے میرے مریداں تے دھا کے جاؤ ہویائے۔ نالے میری گھوڑی منگنا ہیں۔“
سیراں تے ہوندن کرم الہ دے

راٹھاں دے دسنبہ جنابوں جاون تاں اوہ پھکیراں نال جھگڑیندن،

سپ نوں موت آوے تاں اوہ نکل آوندا ہے راہ تے

اُٹھوال آکھیا، ”میاں! ایڈا اولیاء نہ بن۔ لوٹا ڈاہ۔ اولیائی واہندی ہئی۔“ سید کوڑیا تے آکھیا، ”جا وریامیا! بے چھیرو وچ کھاڑیاں دے گھت کے سڑینی تاں آکھیں توگ شیر کے سیداں دا چھٹا ہویا ہے۔ نہ تینوں کسے دبنا ہے۔ نہ تینوں کسے ساڑنا ہے۔ واگھ نوں پاکھنے دے پاکھنیاں کھاونا ہے۔ مینوں مال اتھے کاہیں دیونا ہے؟“ سید پلو تے دیون لگ پیا۔

بک سکھ ہویا ہے۔ مہر سنگھ اوہدے ناں ہویا ہے۔ اوس آکھیا، ”توں جوں ایڈا اولیاء پیا بننا ہیں۔ پلو تے ای دیون جوگا ہیں۔ دُعا دے کھاں میری گھوڑی دی پھر سک گئی ہوئی ہے۔ پھیر ہری ہو جاوے۔ گھوڑی پیاری ہے مینوں ڈاڈھی۔“ آہدن: سید دلپیت ایچ بیٹھا ہویا ہے۔ اوس آکھیا، ”لے آ۔“ جاں اوس اُتے ہتھ ماریا تاں گھوڑی بک وانگوں دھرکاں لیندی جاوے۔ اوس ایلے اوس واگھ نوں آکھیا، ”ایہہ سید پھکیر ہئی۔ دُعا لے کے چڑھ۔ پلو تالے کے نہ چڑھ۔“ واگھ آکھیا، ”تسیں سکھ نہ کوئی راٹھ ہوندے او۔ موت تاں ہوندی ہوئی رب کول۔ کوئی ایہدے ہتھ ایچ نہ موت ہے۔“ بھاگ سنگھ نوں بھرا مہر سنگھ آکھیا، ”ایہہ پیروکا ہے ہمتال تے توں جانئیں۔ جیہڑے تسیں بندے جاندے پئے او تساں آونا کوئی نہیں۔“ بھاگ سنگھ آکھیا، ”اتھے آیاں ہو یاں پیروکا بکھیڑا کریندا ہے۔ میں تاں ہے جاونا۔“ آہدن: سکھ آکھیا، ”مڑ مینوں مل لے۔ آونا تساں کوئی نہیں۔“ اوس بھرا نوں مل کے گھوڑی پھدھ لئی ہے تے پچھانہ ہٹ گیا ہے۔

لوہے بوڑی دا بھڑ سدیندن، جیہڑے سنھ تے ایہہ نانگیاں دے چک ہن۔ اتھے پیروکا اٹھ دسنبہ آ کے بیٹھا رہیائے۔ جیہڑے سپرا، بھروانے ہاُن مال نہ چھڑن دیون، پٹھاں دریا الے لاہ چھڈن، پانی الے بھئی پیروکے دی لڑائی نہیں چوندی۔ اٹھواں دسنبہ ہویا ہے تے لڑائی پئی ہے۔ متلی سپرا تے واگھ پیروکے دیاں گھوڑیاں آن رلیاں ہن نا، جیہڑی پیروکا اوتھوں الاء کے اٹھیا ہے، میں ایہنوں میڈھی چوں پھدھ کے ہنّے اگے رکھ کے کوہنا ہیں۔ آہدن: پیروکا وی جوان تے ہا شاباں جیڈا تے سپرا ہولا بندہ ہویائے۔

پیرو کے ہتھیار نہیں ماریا سپرا نوں۔ اوس وگایا ہے ہتھ تے ایتھوں دتا پس گھبا۔ اوہ وی متلی سپرا ہاتے نیہوں پٹجا۔ اودوں متلی وگایا ہے ہتھ تے اوس واگھ دیاں میڈھیاں نوں چاں گھتیا ہے۔ اودوں دوواں جھوساں دتیاں بین ناتے پڑیاں دے وچوں پیر نکلدے آئن۔ پٹھ متلی لگا آیا ہے تے اُتے پیروکا واگھ لگا آیا ہے۔ ایس گوڈے تے ارک نال چاں نیہنیا پسوں۔ آہن: میاناں نوں دھاگے مریندے ہائن۔ اُڑیا کھلا ہے تے کجے ہتھ نال دھاگا نہیں چھدا پیا۔ تارڑ تے بڈھے کا سپرا پچھوں بھجے امدن۔ اوس تارڑ آکھیا، ”ایہہ کیہ ہے؟“ اوس آکھیا، ”ایہہ واگھ ہے پیروکا تے متلی سپرا نوں کوہندا پیا ہے۔“ تارڑ آکھیا، ”متلی نوں مار گھتیوس تاں اساڈا تاں جن رنڈن ہو جاسی۔“ ہُن تلوار پیا مریندا ہے تارڑ۔ تارڑ تاں مطلب ہے ہو یا ان گانجا بندہ۔ جیویں پیروکا اُڑیا کھلوتا ہا۔ اوس ماری تلوار تے سر وڈھ کے اگانہہ سٹ گھتیوس۔

واگھ، سجاول چاں دھاڑ دھنوائی
 پیادے بہا کے لوہی دے اُتے، گنجو مانڈو دے وچوں،
 سُوہ آن گائیں دی چائی
 مہر متلی نوں توگ ماریا ہے، واگھ، الاول دے پیروکے وریام عطائی
 واگھ پیروکا تاں پھل مسند دا ہے، یاد کروں خدائی

کال بولیندی ہے نارد کرے ککارے
 چرہیڑے، پیروکے پر تے لڑائی دے اُتے، وریام نیں بہوں کرارے
 واگھ وہندا متلی تے آیا ہے، پیروکا کریندا ہے شاہ علی دے نعرے
 اگے سپرا وی راٹھ قدیمی ہے، جیس راء واگھ دے چائن بھارے
 شادو تارڑ ماری تلوار واگھ، الاول دے نوں،
 وڈھ کے کوپرتیگ مونہہ متھاپئی ڈھالے
 دُوئی تلوار ماری نامے بڈھے کے، کھا کے مچھ تیگ رج ڈکارے
 واگھ دے راہے شادو تے نامدار نوں،

کال بولیندی ہے، نارد کیتی ہے پکی
واگھ پت جوائناں دی، ایہہ سردار گھوڑیاں دا لکھی
ویکھ سردول نوں، اوہ شیرامدا ہے تکی
اوہ ٹھاہ کے لالین، جھڑ پئے دھرتی
شادو تارڑ ماری تلوار واگھ، الاول دے نوں،
دوڈھ کے کوپر تے کر پتن ہے لتھی
دوئی تلوار ماری ہے نالے بڈھے کے، چہ سار دی متی
کچھ نہ گھٹتا ہے اج کٹک چہ ہیڑیاں، پیروکیاں دے،
واگھ، وریام تے جیوا، اوہ تراہے مریندے ڈٹھن اکھیں
مرا کے واگھ، الاول دا، جیہڑا تاں بھار کستوری دا،
اج چہ ہیڑے، پیرو کے لٹاڑے نیں ہتھیں

جھل مُتلمّا، واگھ آپیوئی
ہانساں دے ڈارنوں ہے، اڈ کے باز پیوئی
تیتھوں منگدا روشن ہے، جیہڑا لگی تے کل گھوئی
پیرو کے دا توگاں تلواریں تے چھوہ نہ بھریا،
مہر متلی نوں آن جھو توں تھ گھتیوئی
جیہڑی راء واگھ توں پئی ہے، انج پچھے وی راٹھ کرے نہ کوئی
واگھ، وریام تے جیوا، امان کھرلاں دی ہائی،
جاسپراواں تے ہوئی

ڈیگ راوی توں دھون چاں کیتا، چہ ہیڑیاں، پیروکیاں،

پیادیاں آن اسواراں
 مہرمتلی آہندا ہے: سگھر کرے، آؤ کھاں واہراں
 تہہ اساڈے پیروکے جانن، مارے خیر، فرید پیروکے،
 جانن سپراواں دیاں کاراں
 وت مہرمتلی آہندا ہے: ماریاروشن، علی دا پیروکا،
 اوس دینہہ کڑکٹ تلواریں دی، چٹکاں دیاں سار دھمن دھاراں
 اج مار کے واگھ، الاول دا،
 ایہہ سر کے دے اتوں چک لگھائے نیں، نال سنے اٹھوالاں

دھاڑ پڑھیڑی ہے، ہر لاں چاں گھتی ہے چا کے
 کیڈا چنگا پویں ہا واگھ، الاول دیا!
 گھروں ٹریں ہانخی سید منا کے
 اگانہہ جا سگھرے سپرا، بھروانے، اپنی جاہ تے
 واگھ نوں ماریں تلواریں، شادو تے نامدار،
 سار قدم ٹھہرا کے
 وچ رن دے پیا ہیں واگھ، الاول دیا!
 اج سپراواں بھروانیاں دیاں تلواریں نوں سار مہندیاں لا کے
 واگھ اپڑایا ہے سادے، قائم دے ہرل، مسور کموکے،
 گھت کچاویں سار آندائیں ڈولی پا کے

مُتّی سپرا

جن بھروانے دے وچوں وٹواں ڈاچیاں ماریاں ہین کلیاراں دیاں، جیہڑے ایہہ کلیار ہین سرگودھے آلے۔ اوہناں ڈاچیاں توں ای بھگکھے ہو کے ایہہ ارار لگھے ہان۔ رعیت ایہہ بھروانیاں دی ہین۔ وٹوست سو ڈاچی مار لے گئے۔ عملداری اوس ایلے سارنگ، کمیر دے بھروانے دی ہوئی ہے، جیہڑے مکھیانے آ لے بھروانے ہین۔ مہر سارنگ نوں مہر متی سپرا آ کھیا، ”ڈاچیاں گھنیاں ہین، لڑائی نال ڈاچیاں نہیں ڈھیندیاں۔ آپاں وٹواں توں ڈاچیاں منگ کے لے لوئے۔“ داناواں دیاں گلاں ہین۔ خاناں دے خان پراسنے ہوندے ہوئے۔ مہر سارنگ آ کھیا، ”مڑ آپاں جھامرے چلیے کھراں دے کول۔ بھئی کھراں نوں نال لے کے ڈاچیاں وٹواں توں منگسائیں۔“ پگ اوس ایلے راء صالح دے اُتے ہوئی ہے۔ اوہنوں اکھیونیں۔ راء صالح آ کھیا، ”آپاں کدے جٹاں دے بوہے اُتے اُتے وٹسائیں گئے۔“ وٹو بھاویں راٹھ وی ہین تاں وی کھراں دی رعیت دے بندے ہین۔ وسدے بندے۔ ”استھہ سد کے اوہنا تھوں ڈاچیاں لے لیندے ہاں۔“ جیہیں ایلے وٹواں آل بندہ گھلیا۔ وٹواں ایس گل دا وٹ کیتا بھئی جے اساڈے توں بھروانے ڈاچیاں لینیاں ہان تاں وت اساڈے کول آونا ہاسو۔

وٹو آئے تاں گلاں ہون لگ پئیاں۔ باقر ناں پہلوان دا وٹو ہویا ہے۔ باقر آ کھیا، ”اساڈا پرھیں دا بندہ نہیں آیا۔ اوہ آ لوے تاں مڑ گل کرسائیں۔“ ہر کوئی دیکھن

لگ پیا، بکس بندے آونا ہے تے اوس گل کرنی ہے۔ مَر جاناں آ کی دا وٹو ہے۔ جیس ایلے مَر جا آیا ہے ناتاں دُجھ دے پڑے بنائے ہوئے ہاسو۔ جیس ایلے لہون لگا ہے تاں اتوں گھاسا حڑٹا ہے۔ رُدا وی کجھ لنگا کے ہا۔ اُٹھیا تے مَر لنگا کے ٹریا۔ سپرا، بھروانے وی ہسے تے کھرل وی ہسے۔ ایہہ وٹواں دی پڑھیں ہے جیس گل کرنی ہے۔ وٹو اوس ہاسے دا وٹ کر گیا۔ اوہ لگا آیا تے آن کے بھونیں تے بہہ رہیا۔ اوس ایلے راء صالح کھرل آ کھیا، ”ملک! ایہہ منجیاں تہاڈی آسٹے گھتیاں ہونیاں ہین۔ ایدے منجی تے ہو بہو۔“ اوس آ کھیا، ”ایہہ بھروانے سردار ہین چھھاں دے۔ تئیں کھرل سردار ہو راوی دے اسیں وچ وسدے بندے ہائیں۔ ایہہ خدائی پھرش ہے جتھے میں بیٹھاں۔ چنگا بہہ گیا ہاں۔ تئیں راء جی گل کرو، جیہڑی آسٹے مینوں سدیا نیں۔“ اوس ایلے راء صالح آ کھیا، ”ایہہ مہر سارنگ آیا ہو یا ہے ڈاچیاں دے آسٹے۔ ڈاچیاں دیہو۔“ مَر جے آ کھیا، ”راء جی! اج کائی ڈاچی لہدی ہے۔ کئیں کنھیاں کوہ کھا دھیاں۔ کئیں کدے وچ وٹا لئیاں۔“ کھرل آ کھیا، ”ملک جی! ڈاچیاں تہانوں دینیاں پون گئیاں۔“ مَر جے آ کھیا، ”ایس کڑے ڈیرے خیرا گے وی کدی ٹونہہ کیتی۔“ اوس ایلے کھرلاں آ کھیا، ”اساڈیاں منجیاں چھوڑ دیہو۔ اساڈا ڈیرا تساں کڑا سدیا ہے۔“ وٹو اُٹھی کھلوتے۔

ایہناں کھرلاں نیت خیر آ کھی ہے نال مہر سارنگ دے۔ اٹھویں دینہہ توہیں چھھاں دھنوا لیاوئی۔ اساں ایہناں نوں راوی دھنوا کے گھتئی۔ ایہہ وٹو نیلی دے ہین تے ایہناں نوں نیلی الے ای مار کے کڈھ چھڈنا ہے۔ بھانڈے دے اُتے بھانڈا رکھ کے ایہناں دا بھننا ہے۔ گرتے جھامرے دا پدھ کوئی نہیں۔ سیناں رلدیاں ہین۔ وچوں کوئی بندہ پیا بھئی اٹھویں دینہہ تہانوں دونہہ کٹکاں پونا ہے۔ باقر، وٹو چاں سدے۔ بھئی دونہہ گلاں دا کارا نہیں ہوندا۔ ہک تاں کائی شے دُھکے خدا آسٹے دیوں نوں، اوہ وی چاں دیوے۔ ہجار دلیلاں ہین وت کائی اوہ آ جاندى ہے بھئی رہن دیوے۔ دوآ جیس ایلے پھرشتہ جان لوں آلا ملیا۔ اوس پل دا کارا نہیں کرنا۔ اوس وی لے لینی ہے۔ اج آپاں دھا کے چلائیں سپراواں، بھروانیاں نوں بھئی اوہناں نوں گھر ڈکیے۔ اٹھویں دینہہ اتھے ہوویے تاں ایہناں کھرلاں وی آپاں نوں کٹک گھتتا ہے۔ ایہناں کھرلاں دے نال اتھے ای لڑیے۔

سپرا، بھروانے گھر آ پڑن تاں وٹو وت دھا کے لگے آئَن تے دوئی واری مال ایہناں دامڑ مار لیا نئیں۔

مہر سارنگ تے پُتر بھو ہویا ہے۔ وریام اوہدا ناں ہویا ہے۔ بک ہور ہویا ہے منج سدیندے ہان۔ اوہ جم انھا ہا۔ پُتر نوں ہُن اوہ لڑائی دے وچوں کڈھو ہا۔ اوس پُتر نوں آ کھیا، ”ہٹھاڑ راہکاں نوں آ کھ۔ اساڈے آل لدے ہوئے دو اُٹھ بھاڑے دے گھلیندے رہوَن۔ تروکڑاں ملدیاں نہیں۔“ جاں وریام چڑھ کے نکلیا ہے تاں اگوں ساہواں متلی سپرا دھروڑی آوندا ہا۔ متلی سپرا آ کھیا، ”وریام! کدے جاؤ ہیں؟“ اوس آ کھیا، ”مینوں باوے آ کھیا ہے ہٹھاڑ راہکاں نوں آ کھ اساڈے الے دو اُٹھ بھاڑے دے گھلن۔“ اوس آ کھیا، ”تروکڑاں تہاڈیاں گل جھامرے جا چوینا ہے۔ مجھ گاں تاں کائی ہے تاں وٹو ساری ماری لے ویندن۔“ آہدن: وریام وی گھوڑا پچھانہ چاں پریتا ہے۔ اوس ایلے سارنگ ہاٹھ کڈھیندا پیا ہائی۔ مہر سارنگ آ کھیا، ”وریام! مڑ توں کدے؟“ اوس آ کھیا، ”باوا! جیہناں دا ناں وریام ہووے۔ اوہ شے لکاون دی نہیں ہوندے۔“ مڑ واہر چاں کیتی نئیں۔ سمو ناں دودے دا وٹو ہے۔ اوہ کھلو رہیا۔ اوس آ کھیا، ”مہر سارنگ! لڑ نہیں۔ اج دوویں ماواں دے دھا کے آئے ہوئے۔ گڈھڑی نہ چیون آلی ہئی۔“ بکھو دے گھر ہوئے دوسوانیاں، جیہڑے پہلی چوں ہن اوہ اج وی وڈا گھر سدیندن، جیہڑے کچھلی چوں ہن اوہ لوہڑا گھر سدیندن۔ مہر سارنگ آ کھیا، ”سمو! میں ڈاچیاں آ لے دینہہ وی نہ لڑیا۔ جے اج نہ لڑاں تاں مینوں چنھاں تے سارنگ، کیر دا بھروانا کوئی نہیں سدیندا۔“ سمو آ کھیا، ”جے لڑنا نئیں تاں مڑ پنج گرائیں وچ اساڈے پیادے نئیں۔ اودے نوں ہو کے دھروڑی آؤ۔“ ایہہ جیہڑے سنھ تے گوجرہ ہے نا اتھے دھلان کلاڑے دی روہی ہے، گوجرے توں اوروں کر کے۔ اتھے لڑائی پئی ہے۔ اتھے بھروانے دوویں پیو پُتر سارنگ تے وریام مری گفن۔ دادے سد وچ آ کھیا ہے:

وٹو آہدن: توں نت گائیں مرینا ہائیں مہر متلی!

جے آن کرینا ہائیں ہاسے

سانوں ڈھیون ڈاچیاں مہر سارنگ دیاں، کوٹ لکھنا نے دے کولوں،

مہر سارنگ دے اُتے وگ دار کو کیندے، ہتھ رہے نیں کا سے
وٹو آہدن: اسانوں پھیر وی واری دیویں مہر متلی!
گکھڑتے گتھلی ہے، توں اج لاہیں کھاں کھاٹے

دھانے وٹو ہونجوڑے
چڑھتل مکاں دی وانگ نباہاں، پھر کڈھے نیں گھوڑے
دھولر دے اُتے پیاد بہائی نیں، ہونکے توں آن پانے نیں چھوڑے
ماریاں ڈاچیاں مہر سارنگ دیاں،
اوہ لعلوں دے گہنے، کنیاں روپیاں دے بورے
میل کے واہراں کھلورہن، امین، متلی تے کندا،
مہر متلی آہندا ہے: اج کھلورہوائیں مہر سارنگ، وٹو باہلن،
لڑدے راٹھاں نوں کوئی دینہہ نہیں ناتھوڑے

جیہڑی جگ دے اُتے ورتی ہے،
ہُن پرھیں سیالاں دی چڑھ باجے کی آئی
سد اُپیرے مہر سارنگ نال نیت خیر اکھائی
مہر سارنگ آہندا: صالح، مامور، نجابت، برخوردار!
ویر اساڈے تے وٹواں دی، تسیں بھوکھاں کائی
مہر سارنگ آہندا ہے: میں ہڈوں نہ بھوساں،
جیہڑی اپنے چاں مونہہ لائی
مہر سارنگ آہندا ہے: ایہناں وٹواں تے میریاں ڈاچیاں کدوں رہندین،
ایہناں دے رہنے تال ہوئے، میاں الیاس، پنڈی تے کھائی
مہر سارنگ آہندا ہے: ورم ڈاچیاں دے، ہاٹھاں میں آ لڑیاں،

ملاں او! رب کرے جے ہوسی گئی سائی

آن پڑھیں سیالاں دیاں، خیر تے چڑھیاں
مہر سارنگ آ ہندا ہے: دیہو ڈاچیاں ملاں او،
جیہڑیاں تہا تھے ہن گھلیاں
وٹو آ ہدن: راٹھاں دیاں ماریاں کدی نہ کسے دتیاں،
مونیّاں تے کھڑیاں جتھ نہیں آوندیاں، بھاویں دیویں پیاتریاں
مہر سارنگ آ ہندا ہے: میں ورم ڈاچیاں دے ہاٹھاں آن لڑسیاں،
سارٹل جاسی کھاں دھڑیاں

سد اُپیرے مہر سارنگ، گل نیت خیر دی جوڑی
مہر سارنگ آ ہندا ہے: دیہو ڈاچیاں ملاں او،
میں تہاڈیاں جا کے گائیں چاں موڑیں
وٹو آ ہدن: راٹھاں دیاں ماریاں ہونیّاں، کدی کسے نہ دتین،
ایہہ او ہے ڈاچین، جیہڑیاں اگے ملک مالی ہوراں توں منگ گئے ہان
مہر صالح ہو ریں
جیہڑا ویر سپراواں، بھروانیاں دا، باقر، پہلوان دے وٹو،
گھت آندا ہے جھولیں

وٹو راٹھ سچاؤن، نال نباباں دے کھہندے
وٹو آ ہدن: پوند اسان جھیں لنیاں ترا بیگ سمدھی توں،
گھمکار دتن سانگاں دے
وت وٹو آ ہدن: ایہناں جھیں دے دُکھ تے اسان مارے رتھ بکیانے،
جیہڑے ڈیریاں تے شینہہ گھر نانندے

وت وٹو آہدن: ایہناں مجھیں دے دُکھ نوں سکھ وی مارن،
 جیہڑے ٹُر کے مال راٹھاں دا کھاندے
 وت وٹو آہدن: ایہناں مجھیں دے دُکھ توں مارے لال، کیر فنیانے،
 جیہڑے دلچپیاں تے پئے حکم کماندے
 وت وٹو آہدن: تہاڈے ہوندیاں امین، متلی تے کنڈیا!
 اساں جا کے لٹی ہے ستھ رمانیاں دی، ساڑ کے دھوہیں،
 ملک باقر آہندا ہے: میں لد ترنگڑ نیں آندے
 وٹو راٹھ راٹھاں توں بھارے،
 ملک بکھو دے پوترے، ڈیریاں دے اُتے سچ پھاندے

دھاڑیں آن دھنوائیاں ہن، آجم، شمیر وٹو، خضر ملک دے جگے
 ملک باقر آہندا ہے: میں تینوں کٹک اتنے ڈھوساں،
 جتنے میرے آکھے نی لگے
 وٹواں دتے پاسنے جتھے سپراواں، بھروانیاں دے،
 ڈھول سگھر دے وگے
 جلال، سکے دا، شمیر، خیرے دا، صلابت، آجم دا، آہدن:
 اج اسیں سپرا، بھروانے وڈھ چلیسائیں،
 بھاویں لوہے دا کوٹ آن دھرین کھاں اگے
 جلال، شمیر اُٹھیں، وانگ کھبیر جگے
 ماریاں تلواریں پھتے بکھوکیاں وٹواں اُتے دھلانے دے،
 مکاں دے ڈھول شدیانے دے وگے
 سدرتے مامور ماریا ممو ورک ہے، لکھ لڑائیوں اگے

پلی آ لے توں وٹو ہن دھانے

دے پائے نئے آن مکا نے
 باہمن آ لے تے ملیاں واہراں، بھیر آن پئے دھلانے
 مہر متلی ماریا ہے توگ مسو، پیڑے دے وٹو نوں،
 مار دھرتی تے آنے
 ہوت، منج دے ماریا ہے شہادت، نیک نامدار دا،
 جیہڑے سپراواں نوں گل عالم پیا جانے
 دلیل، لکھن دا مار نیڑیا، دینے، چگھے دے، ستار، حسن دے،
 عاقل دے وٹو ملک ریحانے
 ہماؤں کٹو نوں پھدھ کے کٹھا، گاجی، مسور دے،
 نالے شہامند خان سنکیانے
 شالانت پھتوہن، گھر بکھو آنے

سمو، دودے دا وٹو آ ہندا ہے: کھلو رہو مہر سارنگ!
 مال راٹھاں دے ساجھن، ڈاچیاں مجھیں تے گائیں
 مہر سارنگ آ ہندا ہے: میں ڈاچیاں آ لے دینہہ نوں پچھوتا وندا،
 ملک سمو! ارج نہ لڑاں تاں میں سارنگ کون سدائیں
 سمو آ ہندا ہے: مڑا بیہناں سواراں چوں دھروڑ کے لکھ اگیرے،
 تیریاں تے ساڈیاں گلاں رسیاں نیں پنج گرائیں
 سارنگ راٹھ سچاواں ہے، ہاٹھاں جوں آن لڑائیں،
 اگانہہ ویہہ جان رجائیں

سارنگ تے سمورل کیتیاں پین گلاں
 دولت تے سمو ماریا ککو کٹو، سیلھیاں دیاں سار دے پتھلاں
 چھٹن پیاں تپکاں، دھوں انھیری ہے اگ لائی ہے جھلاں

کلیا رصلا بت ماری تلوار شمیر، خیرے دے وٹونوں،
 وچ پہاڑ دے سار آوندین جلاں
 اچ وٹواں لے سارنگ، وریام، دلیل لٹ کستوری،
 ملک بکھو دے پوترے کرپٹھن ملاں
 وٹواں دیاں تلواریں توں دیس پر بت دا کمبیا،
 پرانہ بھوں جا کھا دھن کڑانے دیاں ٹھلاں

سپراواں، بھروانیاں دیاں واہراں ملیاں،
 وٹواں دیاں اکٹھیاں ہوئیں دھاڑیں
 صلابت تے آجم سر جیس دُمالے، ناں ڈٹھے ہین ساریں
 وٹواں ہاٹھ جوڑ اٹھائی ہے، چھٹن چپکاں گڑا سار جھمب قہاری
 لگی متھیں آجم، باقر دے نوں، پگ سپرا کندے ماری
 کندے کھیواوی تاریا، جات رجوں دی ساری
 چلے سپرا، بھروانے، جھل مار تلواریں
 مہر سارنگ آہندا ہے: چڑھنوں رہ گیا ہیں وریام!
 پنڈ آ بنیا ہیں بھاری

کل تے نارد گھپی دھلانی، آن اڑانے ہن کیجے
 جیس ایلے اودوں دوہاں گھراں دے سیلھے ٹکرے،
 جیہڑے سپرا، بھروانے توگاں دے مارو، او سے جاہ توں پئے ہو کندے
 میر ملکھائیں ماری ہے تلوار بہادر سنگھ نوں،
 آن بھروانیاں دی ریسے
 جت ویلے چل پنہن واہراں سپراواں بھروانیاں دیاں،
 عجمت، ہماؤں، ککو تے میر ملکھائیں،

ایہناں جواناں واہ ہتھیار کاری نے کیتے
صلابت ساہمل پھدھ کے گٹھا ہے شمیر، خیرے دے وٹو نوں،
سانڈر رت نہ ریتی، جواناں دے سار لہو نے ویٹے

کل بولیندی ہے، نارد پائی ہے جھاتی
لتھا عجمت کلو، بنجھ کے بھور عراقی
عجمت ماری تلوار شمیر، خیرے دے وٹو نوں،
مشری وچ لہو دے نہاتی
عجمت آہندا ہے: اج دھروڑ گئیائے امین، متلی تے کنڈیا!
تسیں نہ رلے ہو سارنگ، وریام دے ساتھیں

مہر سارنگ آہندا ہے: میرا وریام رکھیائے وٹواں او!
نامدار، بہادر داجانی کا وٹو ہے کل چھڈایا
جیہڑیاں تلواریں وٹواں دیاں،
سارنگ، وریام، دلیل دے اُتے کیڈا نے ساروسایا
لال، خوشحال تے مسو مارن تلواریں،
آسن آکے جھلے سارنگ پتر مہر کمیر دا جایا
جیہڑے دیہاڑے وٹواں ماریا ہے سارنگ بھروانا،
اوس دیہاڑے نیندر کائی ناہی کچھی نوں، پروں جاتھڑ تھل جھنگ نوں آیا
چلیاں واہراں دے وچوں پیادے رکھ لے گیا نورنگ بھروانا شکرو دا،
مہر چنگا ہے وس بھڑایا

مہر سارنگ آہندا ہے: وریام چڑھیئے، مُڑ آ نورنگ
توگ ماد، نور دے وٹو دا، چھڑ بانس بریلی دا،

خاص جیندا ہے جما
 ماریوس وریام، سارنگ دے بھروانے نوں،
 عطر دیشیشہ ہے کھیہہ کے نال جہا جاں دے بھٹا
 احمد، شیردا، تے نجابت، کمیر دا آہدن:
 تینوں کچھے وی یاد کریا نئیں، مہر سارنگ جد پیاں پون کماں
 چلیاں واہراں دے وچوں پیدا دے رکھ لے گیا،
 نورنگ بھروانا ہے شکر ودا، بارسانڈ دا وٹا

دھانے وٹو ہن کر صلاحاں
 جت ایلے ڈگا وریام، سارنگ دا بھروانا،
 وٹو چڑھ ملے اُتاہاں
 مہر سارنگ آہندا ہے: پھریائے امین، متلی تے کنڈیا!
 کھے وریام چڑھیئے، کھے پرت لڑاہاں
 اکھیں ویہدیاں گئے چھوڑ وریام نوں،
 بہہ کے ڈیریاں دے اُتے کیہ آکھساہاں
 ڈگے وریام دے اُتے، سارنگ آکے لید اہے لاہاں
 بہادر سنگھ ماری ہے ٹپک مہر سارنگ دے گھوڑے نوں،
 گئیاں چک صلاحاں
 سارنگ، وریام دے اُتے ہائی کڑکٹ تلواریں دی،
 نالے سار تپکاں دیاں ٹھاہاں
 مہر متلی آہندا ہے: جتھے سار چاں گھتن بھیرے،
 مہر سارنگ! دھروڑ جاوَن کم راٹھاں دیاں واہاں

سپرا مہر متلی آکھے، ”جتن تائیں ویر سارنگ، وریام دا نہ ڈھیوے اتن تائیں

اسیں اوتھے بہن دے نہیں ہاں۔“ سپرا پاسنے بڑے دتے ہین۔ ہک واری وٹواں دیاں
 مجھیں گامبر شھو رتوں وی جا ماریاں سوں۔ گامبر شھو ر بہوں گھنا پدھ ہے۔ اوکاڑے تے
 ساہیوال دے وچلے سنھ گامبر ٹیشن وی ہے، پر وٹو نہ لڑے۔ دادے سد وی آکھیا ہے۔

جن ویاہ دے اُتے، ماجھ کدھی تے بہندی
 ماکاں کھلیاں ڈٹھا ہے، اوہ ویکھاں ماجھ ٹھلی ہے جاندی
 نہ ملیاں واہراں، نہ آن ملین راندی
 نال مہرتلی دے گئیاں جگھڑیندیاں وٹواں دیاں مجھیں،
 بھاگ، کوچ، کنناہی تے رانجھی

اتن نوں دینہہ ڈھیر گھر گئے۔ وٹو مال دو واری مار لے گئے۔ جن دے بندے وی
 چنگے چنگے مار گئے۔ ہک آریں ایہہ جن کمزور ہو گیا۔ ہُن متلی سپرا دوئی واری کٹک لے کے
 مڑ پیا۔ مال وٹواں دامڑ مار لیوس۔ اوہندے اُتے وٹو مڑ میلا آ گئے۔ اوہناں آکھیا، ”لڑ لڑ
 کے ہک دُوئے دا چھڈیا کجھ نہیں۔ ہُن اتنے دینہہ گھر گئیں مڑ اساڈا کیوں مال مار لیا
 ہئی؟“ دانا ڈٹمن ہائن۔ نکلیاں وی دتیاں نیں۔ گلاں وی کریندے رہے۔ جیس ایلے آہدن:
 دینہہ سپرا نکلیاں لے کے آیا ہے ناتاں وٹو سارنگ آکھیا، ”مال ہیں توں اسانوں دیو کوئی
 نہ۔ جانداتوں ہیں اسیں وٹو بکھو کے ہاں۔“ اوس ایلے مہرتلی آکھیا، ”ملک! اوّل تے
 تاں توہیں ڈھکیاں دے ترنڈے تے میلا کوئی نہ آونا۔ اساڈے تئساں اتنے مال مارے
 ہوئے۔ بندے مارے ہوئے۔ تیری تک نہیں پئی۔“ سارنگ وٹو آکھیا، ”ہٹا لے نکلیاں۔
 اٹھویں دینہہ جگڑ آلی ٹپی تے پاسنا دیواؤ تاں آکھیں ایہہ سارنگ، شمیر دا وٹو ہا۔“ وٹو
 بلاریں ہو کے اٹھی کھلو تن۔

جیس دیہاڑے اٹھواں دینہہ ہو یا ہے نا وٹواں آ کے ڈاچیاں مڑ مار لئیاں ہین۔
 اوس ایلے ہک ڈاچی ہوئی، دُری ناں بلوچ ہو یا ہے، سالت کے بلوچ سدیندن، ہُن
 اوہدے اُتے وناڑ ہوئی ہے۔ جیہڑیاں ڈاچیاں وناں ہوئیاں ہون، اوہ مڑ چھیڑواں نوں
 توڈے بنائی رکھدیاں ہین۔ اللہ پناہ دیوے لڑائی وڈی بھیرٹی کھید ہوندی ہے۔ یاں وٹواں

ہانگرے کیلے ہن تاں جہڑے چھیڑو کھلے ہان ڈاچیاں دے وچ، اوہ بھج نکلتے ہن۔ ہن اوہ ڈاچی وی بھج وگی ہے مگر دُری دے۔ بھنویاں ہویاں وٹواں مگر گھوڑے چاں لائن۔ آہدن: ڈاچی گھوڑیاں توں بھیردی کے بہہ رہی ہے۔ مکاں سانگاں دیاں چوکاں دتیاں تاں ڈاچی اُٹھی تے رنی ہے۔ اوس بلوچ حال حال کیتی۔ ”کیہ دھی آویوں کدے گیاے؟ وٹو سانگاں دیاں چوکاں دیندن تے میرے آل مونہہ کر کے رندی ہے۔ جتھے بیرم دا کلینا ہے، اوتھے آکھوس اج کر دیونا ہے۔“ مڑ بلوچ پُکاکاں لے کے بھج نکلن۔ مہر متلی آکھیا، ”حوصلہ کرو۔ ڈاچیاں تہانوں میں لے دیناں۔“ آہدن: سپرا پھیل جوگنی وی پڑھدا ہا۔ نالے ادا ہاسوں ہک واری دھاڑ نوں ہکلیاں ملنا۔ دھاڑ گانجی۔ جیس ایلے مگروں آملیا ہے نا وٹواں دے کٹک نوں۔ مہر متلی آکھیا، ”مکاں او! میں تہاڈی لڑائی نہیں چنیدا ڈاچیاں چھوڑ دیو۔“ اوس ایلے وٹواں آکھیا، ”کل تاں سارنگ نوں جباب دتا ہئی۔“ مہر متلی آکھیا، ”جے ساریاں نیسے نا چھوڑیندے تاں لدے تے تروکڑاں اسانوں دیہو چاں۔“ اسیں چھپرے دے اُتے بھانڈے سٹ ہسائیں۔“ وٹواں آکھیا، ”آپاں مال لینا دینا کر لویے۔“ مہر متلی آکھیا، ”تسیں تاں وٹو ہوئے۔ میں متلی سپرا ہويا بھلا تہا تھے وساں کیوں؟“ اوہناں آکھیا، ”تیرا اساڈا جناب حضرت پیر غوث پاک ضامن ہويا۔ لگھ آتے آپاں اتھے گلاں کر لیئے تے مال لینا دینا کر لینے آں۔“ آہدن: چار پنج پڑھیں دے بندے ہان وٹواں دے، اوہ گنے بیس۔ پنچے واری واری کلمہ شریف پڑھدے آوتے مینوں آکھو بھئی تیرا اساڈا حضرت پیر غوث پاک ضامن ہويا۔“ اوہناں ایویں کیتی ہے۔

ہُن اللہ جانے اوہناں دی رائے دی ہایاں پچھلیاں دی پھر گئی ہے، کٹک جوں ڈھیر ہا۔ آہدن: ہک اوہناں دے نال ماچھی ہويا ہے تو پکی۔ تو پکی اوہ ایڈا ہويا ہے بھئی پُتر دے سر اُتے لوٹا چاں رکھنا تے لوٹے دے اُتے کوڈی تے گولی نال کوڈی چالینی۔ ایڈا نشا پچی ہويا ہے۔ اوہنوں آکھیا نیں، ”دھی آویا! مار ایس سپرا نوں۔ ایہہ ڈنڈا گھتی وداسے۔ ایہہ مر پوے تاں مڑ اسانوں ایدے پچھدا کوئی نہیں۔“ یاں اوہ تپک لے کے جھاڑ نوں وڑیا ہے تے گھوڑی ہری ہے۔ سپرا گھوڑی دے مدد دے اُتے تھ ماریا ہے۔ ”ہُن غوث پاک ضامن دتا نیں تے توں ہرنی ہیں۔“ یاں گھوڑی ثبوت ہوئی ہے تاں

ماچھی ماری ہے ٹپک۔ ماری تاں ہے نا اوس ڈھڈھ تک کے۔ ایہہ پیریاں دے وچ پیر
ہوون نا تاں گوڈے تے کھر گیل دے موڈھے رلے ہوئے ہوندن۔ سپرا نوں آہدن:
گولی آن جوں لگی ہے گوڈے دے چم دے وچ۔ اگوں ساہویں کھر گیل دے موڈھیاں
وچ۔ نہ کوئی گھوڑی دا نقصان ہو یا نہ سپرا دا۔ مہر متلی گھوڑی پچھانہ چاں ہٹائی ہے تے
آکھیا پس، ”ملک اج جانڈے میہ۔ اللہ تے حضرت پیراج تہانوں اتھے ای مارنا ہے۔“
جدوں پچھانہ اپنے کلک تے آیا ہے نا تاں آکھیا پس، ”دودو پیادے تے ترائے ترائے
سوار آپاں ایہناں نوں اگوں ہو کے آویے۔“ واہراں ہمیشاں پکھوں ملدیاں ہوئیاں نا۔
اودا گوڑ ہے نا بغداد نوں اساڈا متھا ساہواں ہووے، جیہڑا اسانوں جامن دتا ہو یا نیں۔
جیس ایلے کجھیا نیں نا اسیں اگوں آگئے ہاں تاں سپرا متلی آکھیا ہے، ”اتھے تھیں ہاٹھ کرو
تے ڈھول مارو۔ میں حرف پڑھنا ہاں۔ جتن تائیں میں حرف پڑھدا رہاں اُتن تائیں
تھیار بندہ کوئی نہ کریائے۔“ یاں ایہناں ڈھول ماریا ہے تاں وٹو تاں لڑائی تے پرتے
جیویں تسیاں گائیں پانی تے آوندین تے لیناں لیناں کریندے آئن۔ اوہ بلوچ دُری بچ
کے آیا۔ ”او حرف مکا وٹو آئے۔“ مہر متلی آکھیا، ”حوصلہ کر۔ مینوں حرف پڑھن دے۔“
دُری آکھیا، ”ہا پڑھ۔“ جیس ایلے مڑا وہ پڑھن لگا ہے تاں دُری آکھیا، ”توں حرفاں چ ہو
گیا ہیں تے وٹو چڑھے ویندن۔“ آہدن: سپرا کوڑیا وی اوہندے نال تے آکھیں،
”بلوچا! تینوں پتہ نہیں۔ توں ڈاچیاں دا دودھ پینا ہیں تے تینوں کاوڑ دے جھگ آنگوں
اُبھار آمدن۔ جیس ایلے وٹو لڑائی تے آوندن گڑے دا بدل لہہ پوندا ہے۔“ دُری آکھیا، ”لہہ
گڑے دا بدل ای پوندا ہوسی، پر میں ڈھیر ایلے دا دیکھن لگا ہا، جیہڑی وٹواں دی ہاٹھ
ہے، جیہڑا نچے جھپیندا ہے، ایہدے وچ روح کوئی نہیں۔“

آہدن: سپرا آکھیا، ”ایہدا روح کدے ہے؟“ آکھیں، ”ایہندا روح پھرشتہ تخت
رب العالمین دے کول، وچ قنیل دے گھتی کھلا ہے۔ جے توں مینوں آکھیں تاں میں
ایہوں مریناں ہاں گولی۔ جے لگوس وچ مونہہ دے تاں آکھیں ایہہ بلوچ دی چٹھی ہوئی
ہائی۔ جے چک جاوے تاں آکھیں بلوچنی بیج تے نہ جائیا جھاڑی چوں منگ کے آندا
ہس۔“ آہدن: سپرا دی وری وی نکلی ہے تے متلی آکھیا ہے، ”مار۔“ یاں اوس آکھیا مار

اودوں اوس کیتا ہے نعرہ۔ بلوچ وگائی ہے تپک، گولی وچ مونہہ دے آن چھٹی بیسوں۔
 آسن دے وچوں لکدا آیا جیویں اُٹھ دے اُتوں بوری لکدی ہے۔ اوہدا ڈگناتے ہاٹھ دا
 چل پونا۔ آہدن: جتھے لڑائی پئی ہے دہاں تے چالیہہ وٹو وچ پڑ دے حلال کیتا نیں۔ چک
 کے مُلاں آ لے تائیں پے مارے ہے نیں۔ دادے سد وچ آ کھیا ہے۔

گائیں وٹواں دیاں، لے آیا ہے سپراواں دا پیڑا
 پیڑے دی موہر ہے کھیوا کلو، مراد رجوگا، جہانگیر سپرا،
 مودی ویریاں دا جیہڑا
 مہر متلی آہندا ہے: توں تاں گائیں منگنا ہے ملک سارنگ!
 تیرا تے اساڈا ہے تلواریں مارن دا جھیرا
 ساٹھوں وِسر نہیں جاندے سارنگ، وریام، حشمت، دلو تے باقر،
 کل ماریا ہئی جیہڑا
 ملک سارنگ آہندا ہے: اگے توہیں ماجھ باہوکی ونڈی ہے،
 مہر متلی! اورے مونہہ آن کے دیہناں ہاں تیرا

دھانے وٹو ہین اگے سپراواں، بھروانیاں دے پئے ڈھول گھرناندے
 وٹو وہندے ڈھکن جگڑ آلی دے اُتے،
 جیویں کٹک ڈھک پون مُگلاں دے
 بڈھے کے تارڑ تے جوتے وکھ مکاں دیاں دھاڑیں دے ساٹے،
 پوند سپرا ہن چلے جاندے
 چلے گئے دے وچوں نامدار کھوتے صالح، بھتو دا سپرا مارے سیلھے،
 ناؤ، بلھے دے وٹو نوں، ناگ ایا تا تر وڑ کے ماس آدم دا کھاندے
 نامدار کھو آہندا ہے: اگے سپراواں مارے ہان واگھ تے روشن،
 اساں کھواں ماریا ہے وریام اُٹھوال، جیہڑے جس نانے کلونت کھٹاندے

نامدار کھوتے صالح، پھتو دے مار کے سیلھے،
 کڈھ آندا ہے یارے ممبرنوں،
 اج چلے گئے دے دچوں، مہرمتلی رکھ پیادے ہن آندے
 مہرمتلی آہندا ہے: اج ہاٹھیں آ لڑیندے ہائیں ملک سارنگ!
 سینئی مرزن واہ پٹن ساہ جنھاں دے

وٹواں مارینن ڈاچیاں، سرگے دے وج کے
 مہرمتلی تے مکھتا آہدن: تہاڈے تے اساڈے ویرتوکن مکاں او!
 جدوں جے ہائیں جد کے
 دُری، سالت دے بلوچ ماری ہے ٹپک مستی بھٹی نوں،
 جت ایلے ہاٹھاں آن لڑینن بھج کے
 گوہر، ابھول، مراد، چکا، جہانگیر تے صالح پے مریندے تلواریں،
 آڑہنگ دے اُتے سپرا شیر اٹھن گج کے
 سدھر، سعی دے چک کے ماریا ہے، نوتا، مسودا وٹو،
 تیگاں ماس کھا دھن رنج کے
 مارے وٹواں دے مُردے ساندڑ باریں،
 باجے کے کھرلاں چاں گھلن پھیر اٹھاں تے لد کے

مہرمتلی آہندا ہے: شالبش سپراواں، بھروانیاں او!
 تہاڈی چائی تلوار نوں
 گوہر، ابھول، مراد، چکا، جہانگیر تے صالح پے مریندن تلواریں،
 اج مکاں دے چلی ہوئی دھاڑ نوں
 آڑہنگ پیاں وٹواں دی ایہہ نشانی،
 سٹے چاں بھار سودا گراں، لٹ جا پئی قندھار نوں

متلی، ماہنی، نارنگ، وساواوی تاریا،
مردی واری سپرا گھنے گیا ہے، بچھلی ساری گھت سروارنوں

کل بولیندی ہے، نارو پائی ہے چھاتی
جباب للیریاں، کل مالم ہے راٹھیں
دوئے للیرے بھیڑے پئے نیس، جیہڑا کمال، بہلول دالیرا،
آن رلیا ہے ساتھیں
کمال ماریا ہے سیلھا ہال دُھڈھی نوں، بھن کے آن اتھا ہے چھاتی
جکو آہندا ہے: توگاں دا مارو سُنیاں ہیں،
متھے لکیاں کیوں ہتھیار پھل گیانی؟
گوہر، پٹھانا دیساں تے مالم ہن،
سپرا مہرتلی دے شانی

کل نوں غمی، نارونوں شادی
لڑے سپرا، بھروانے تے وٹو اُتے ستیانے دے،
شطرنج دی کھیڈن بازی
امیر بھروانے ماری ہے ٹپک ولی داد وٹونوں،
ٹپکاں دی سار عادت ہے بھاجی
لگی ٹپک دیاں دے نشانیاں،
جیویں کوئل باگاں تے لتھی ہے جاہ وکھ گشادی
اج مارن نوتا، وراہی، ولی داد، محبت، قاسم، سداد، ہدایت،
کنیں وٹو مارن پھل گھایں
ماریاں وٹواں دی، گھر مہر کیر کے شادی
مہرتلی آہندا ہے: میتھے راجی رہنا ہئی، مہر نزاہت!
میں وٹواں توں لاہ چھوڑی ہے، ڈجکوٹ، دھلانے دی بھاجی

مکھے خان گوندل

گوندل ہويا ہے مکھے خان گوندلاں دی بار دے وچ۔ بڑا راٹھ، بڑا کجاک، بڑا
مرد۔ اوس دا ویر ہويا ہے، محمد خان بلوچ ہويا ہے، اوس دے نال، مالاں دا ویر۔ مال
گوندل، بلوچ دا ڈھیر ماریا۔ بلوچ توں مال نہ ماریا گیا۔ اوس جا کے لہور کیس کر دتا۔ مکھے
خان کول سمن آ گئے۔ اوہ گیا تارنخ دے اُتے۔ اوہنوں تارنخاں پون لگ پئیاں۔ رستے
دے وچ ہک فتح دین گجر ہے چنگا نام آلا بندہ۔ چنگا زمیندار۔ ایدوں جاوے تاں وی
رات اوس دے کول رہے۔ جے اودوں ہٹ کے آوے تاں وی رات اوس دے کول
رہے۔ اوہ اوس دا مرکز۔ صبح اُٹھوے تاں گھر آ جاوے۔ جے اوتھوں اُٹھوے تاں پرانہ
لہور لگا جاوے۔ کافی عرصہ ہو گیا اوس نوں اوہ تارنخاں بھگتیندیاں۔ ہک دیہاڑے تارنخ
بھگتا کے آیا۔ اوتھے رات رہیا۔ صبح اُٹھیا۔ اُٹھی کے باہر سیر کرن واسطے، جنگل پھرن
واسطے نکل گیا۔ ڈیرے توں اگا نہ گھوہ ہا۔ اوس دے اُتوں ہک لڑکی نوجوان خوبصورت،
اوہ گاگر پانی دی بھر کے واپس پئی جاوے۔ مکھے خان تکی۔ اوس نوکر کولوں پچھیا، ”ابے
نوکر! ایہہ لڑکی کیہندی ہے؟“ آکھیوس، ”جیسن فتح دین دے ڈیرے امنائیں۔ ایہہ اوس
دی لڑکی ہے۔ بچھا۔ ٹھیک ہے۔“ ڈیرے توں چڑھیا چڑھ کے رات نوں گھر آ گیا۔
چار شادیاں مکھے خان دیاں اگے ہوئیاں ہوئیاں ہان، گوندلاں آل۔ پہل پہل
روٹی کھاپی کے شام دی نائیاں دے گھر گیا۔ ”السلام علیکم۔“ ”وعلیکم سلام۔“ ہے بسم اللہ۔

ہے ردِ بلائیں، جہنماں راہاں تے آیا ہیں اوہنا تھوں وی صدقے تے قربان جاویے۔ اج اللہ دی ذات کولوں کائی چیز ہو رینگے ہا اوہ ای رب دی ذات دیوے ہا۔ اساڈے گھر سردار، بادشاہ مکھے خان آیا ہے۔“ منجی گھت دتی۔ دوہر دتی۔ سرہانا گھت دتا۔ اوہ بہہ رہیا۔ بہہ کے اوہناں آکھیا، ”اج کیویں آمدن ہوئی ہے۔ حکم کرو؟“ آکھیا، ”گل ایہہ ہے۔“ ٹسیں اساڈے ست پیڑھیے، جدی پشتی نوکر کی ہو۔ میرا ہک کم ہے اوہ کرو۔“ آکھیا، ”جناب! حکم کرو۔“ آکھیا، ”فتح دین گجر ہے گجراں دے وچوں۔ اوس کول جا کے میرے کان لڑکی داساک منگو۔“ اوہناں آکھیا، ”جناب! تہاڈے نالوں اوہ کئی گنا ڈاڈھا، ہمت آلا، بڑا زورے ورا، اساڈی کیا مجال طاقت اوس کولوں ساک منگن دی۔ جیہڑا بندہ جادنا ہے، اوس ساک دی گل کرنی ہے، اوس اوتھے مار گھتتا ہے۔ جی چودھری صاحب ماف ہووے ایہہ اساتھوں پنڈ بہوں بھاری۔ ایہہ اساتھوں نہیں چیندی۔“ ”چھا۔“ اوتھوں اٹھیا مڑ موچیاں دے گھر۔ مڑ مسلیاں دے گھر۔ مڑ ماچھیاں دے گھر۔ مڑ کھاراں دے گھر۔ دھر کھاناں دے گھر۔ لوہاراں دے گھر۔ اوہ تاں ادھی ڈھلی رات تائیں تاں سارا شہر بھنویا۔ جیس کمی دے بوہے اُتے جاوے جا کے گل دا اظہار کرے۔ اگول اوہ ایہو جواب دیوے۔

اساڈی پاورتوں باہر ہے۔
 ادھی رات ہو گئی۔ آکھیوں: سارے لوک ال گیاں کسے بندے کی میرے ذمہ نہیں چایا۔ رُدا ادا ہے دلیل کریندا ادا ہے۔ آکھیوں: بھرے تھینہ چوں ہک گھر رہ گیا ہے اودے وی جاواں۔ میراثیاں دا گھر۔ میراثی، میراشن کھا بھکھایا ہويا۔ پئے بڑھکائن۔ کول پُتر اوہناں داسُتا ہويا۔ مکھے خان ادھی رات اگے، ادھی کچھے ڈر پیا۔ اوس بلایا۔ میراثی تے میراشن اگول کھمب طرح اٹھی آئے۔ ”ہے بسم اللہ۔ ہے ردِ بلائیں۔ صدقے تے قربان۔“ دُعائیں دیون لگ پئے۔ منجی پائی اوہدے اُتے چودھری بہہ رہیا۔ مکھے خان بولیا۔ آکھیا، ”ٹسیں اساڈے جدی پشتی میرزا دے ست پیڑھیے ہو۔ مینوں ہک کم پے گیا ہے۔ میرا اوہ کم نہ کرو میری کائی بحالی نہیں۔ کیوں؟ کتنا تھینہ داکمیں کارا رعیت دا، میں ساری بھگتائی ہے۔ کسے پڑا نہیں چایا۔ اخیر تے ہک گھر تسیں رہ گئے ہو۔“ آکھیا، ”جناب! حکم کرو۔“ آکھیوں، ”فتح دین گجر جیہڑا ہے گجراں آلا۔ اوس کولوں میرے کان

لڑکی داساک منگو۔“ اوس وقت جیہڑا اوہناں دا پُتر ہانا آکھیوس، ”جناب عالی! میں جامنگنا ہاں، پر منگدا انج ہاں۔ سچی پوشاک ہووے ریشی۔ کھسّا زری آلا ہووے۔ جیہڑا تیرے اصطل دے وچ ساہن گھوڑا چوٹی دا، اوہ میرے پٹھ ہووے۔ زین سنہری ہووے۔ گھوڑے دے سارے زیورات ہوں۔ پنج سو روپیہ میری جیب انج ہووے تد جا میں ساک منگناں۔ انج میں ساک نہیں منگدا۔“ اوس ایلے مکھے خان آکھیا، ”جیہڑیاں ایہہ گلاں توہیں کیتیاں ہن۔ ایہہ تاں کہانی ای کاٹی نہیں۔ ایہہ سبھ کجھ معمولی کیس ہے۔ توں جا کے منگ سہی، ایہہ ہر شے لے لے۔“

صبح ڈیرے تے گیا۔ مکھے خان ڈیرے تے بلوایا۔ اوہدی حجامت کردائی۔ اوہنوں نھوایا، دھوایا۔ نھوا دھوا کے ریشی پوشاک اوہدے مجھ اُتے کردائی۔ کھسّا زری آلا اوس دے پیریں پوایا۔ جیہڑا اصطل دے وچ چنگا گھوڑا ہانا اوہدے اُتے زین سنہری گھتا کے، زیورات سارے ہان چاندی، سونے دے اوہ وی اوس نوں پوائے۔ روپیہ پنج سو اوہنوں جیب خرچہ دتا۔ میراٹی چڑھی کر کے ٹُریا۔ پر میراٹی دی چڑھی انج ہوئی ہے جیویں شہزادیاں دی چڑھی ہوندی ہے۔ بادشاہ دے لڑکیاں دی، نواباں دی۔ میراٹی ٹُریا۔ ٹُردا ٹُردا سفر دا پینڈا کوہ بہ منزل بہ منزل کریندا لگا آیا۔ شام دا ٹائم ہو یا تاں گھوڑے دے اُتے چڑھیا ہو یا تے شاں شاں کریندا گھوڑا آوڑیا۔ جیہڑی دنیا بیٹھی ہانا ساری اٹھی کھلوتی۔ اٹھی کے اوہناں سلام کیتا۔ نوکر بھٹا اوس گھوڑا پیا۔ پھیریا، ٹُریا۔ پھیر، ٹور کے اوہنوں اصطل دے وچ بدھا۔ تھانے لایا۔ اوہدی زین، کاٹھی کرٹیا لاه کے بنھ کے ہک جگہ دے اُتے محفوظ رکھیا۔ منجی آگئی۔ دوہر سرہانا آ گیا۔ اوہ اوہنوں پا دتا۔ اوہ اُتے بہہ گیا۔

دو چار کھانے راتیں پکن۔ دو چار دینہہ پکن۔ چار راتیں گزر گئیاں چار دینہہ گزر گئے۔ میراٹی دا رُعب اتنا اوہناں دے کولوں پچھنا نہ ملیا بھئی توں کون ہیں کون ٹونہہ۔ کدوں آیا ہیں کدے جاونا ہئی۔ یاں کیہ تینوں کم ہے۔ بنجیوں رات آئی ناتاں فتح دین نوکرنوں آکھیا، ”بھڑویا! اساں ہُن تاں ایہدے کولوں پچھیا نہیں کوئی کم کار۔ کیویں توں آیا ہیں یاں کون ہیں کون ٹونہہ۔“ اوس آکھیا، ”جناب پچھساں۔“ راتیں اوس کھانا

لایا۔ میراثی اٹھیا اوس کھانا کھا دھا۔ کھاپی کے اوہ بھانڈے چاون لگا نا اوہ اگے ہتھ بندھ کے کھلوتا۔ آکھیا، ”جناب! جی ماف ہووے۔ میں غریب مسکین دی ہک عرضی ہے۔“ آکھیا، ”ہاں، حکم کر۔ کیہ گل ہے؟“ آکھیوس، ”جناب! چودھری نال کوئی کم کار ہے تاں تسیں حکم کرو۔ کل تسیں اباگھت آکھسو کم شاید اگوں ہوسی یاں نہ ہوسی۔ تسیں نراض ہو سو۔ جیہڑا کم ہیں اوہ دسو۔“ اوس وقت میراثی سو روپیہ جیب چوں کڈھیا اوس ال وگایا۔ ”ایہہ سو روپیہ نپ لے۔ اگر تینوں میری روٹی لے آون دی تکلیف ہے۔ میرے کولوں کم پچھیا تاں فتح دین آپ پچھ لیسے تیری کائی ضرورت نہیں کبواس کرن دی۔ جا چلا جا۔ اُلودا پٹھا۔“ اوہ چلا گیا۔ گھر گیا چودھری پچھنا کیتا۔ اوس آکھیا، ”ایہہ ایہہ گل تے ایہہ ایہہ کتھ ہے۔“ اوس آکھیا، ”انج گل کریائے۔ جیس وقت صبح کُرسی میز باہر کڈھونا، ایہہ اوتھے آ کے بہندا ہے۔ باہر ہتھ مونہہ دھوندا ہے، دھو کے تھا بھکھا کے ایہدے اگے رکھدے ہو۔ اوس وقت ہک کُرسی خالی وی نال رکھ چھوڑیائے۔ میں آکے، جھٹ آکے اوس کول بہہ کے ٹوہ ٹاہ کے کپوں گل پچھ لیساں؟“ صبح میراثی اٹھیا۔ جنگل پھریا۔ پھر کے آیا۔ اگوں نوکر پانی لے کے کھابا۔ استنجا کیتا۔ کرولی کیتی۔ ہتھ مونہہ کر کے، بڑی امیرانہ چال نال اوس کُرسی دے اُتے بہہ گیا۔ اگے میز پیا ہویا۔ فتح دین گجروی رُدا پھر دا سیر گا ہی کریندا، ایدے پھر، ایدے پھر، ایویں رلکدا رلکدا اوس دے کول سلام لیکر کر کے بہہ گیا۔ فتح دین بولیا آکھیا، ”جناب! اساڈے کولوں غلطی ہو گئی ہے۔ تسناں اج پنج چھ روز گزر گئیں اسان تہاڈے کولوں پچھیا وی نہیں۔ اساڈی واسطے کوئی حکم ہے تاں اوہ اسانوں حکم کرو۔ اسیں اوہ تہاڈا کم کریے۔“ میراثی بولیا۔ آکھیا، ”کوئی حکم نہیں۔ عرض ہے۔“ آکھیوس، ”حکم کر۔“ آکھیا، ”نہیں عرض ہے۔“ ”پچھا دسو۔“ آکھیوس، ”تیرے سردی نوکری کرنی ہے۔ اگر میری نوکری منظور کریں تاں میں تیرے سردا نوکر ہو کے رہنا ہے۔ نہ کریں تاں واپس چلیاں جاونا ہے۔“ فتح دین حیران، پریشان چکر اچ آ گیا۔ ’ہائیں‘ ایہہ کیہ آہدا ہے؟ کمال آلی گل ہو گئی، سوچے۔ گھٹے ڈیڈھ توں بعد آکھیوس، ”توں مینوں نوکر منظور ہیں۔ آ رہو۔“ اوس کیہ کم کیتا۔ اوہ اوہدے سردا نوکر ہو گیا۔

فتح دین جدے آوے جاوے بہہ اٹھیوے اوہدے نال۔ اگے پچھے اوہدی

خدمت اچ۔ ایسے طرح کریندیاں کریندیاں سال گزر گیا۔ سال توں بعد ہک دیہاڑے ہک منجی دے اُتے پٹھن۔ بڑے ہسدے کھیڈ دے ٹہکے نال پٹھن۔ میراٹی نوں گوڑ آ گیا۔ آکھیوس: اج ایس کولوں جے کدی رشتہ منگاں نا رشتہ نہ دیوے، مینوں آکھسی کجھ نہ۔ اوس وقت میراٹی اُٹھیا۔ ہتھ بندھ کے اگے آ گیا ساہمنے۔ آکھیوس، ”جناب عالی! جی ماف ہووے۔ ہک میں غریب دی عرض سنو۔“ فتح دین بولیا۔ آکھیا، ”بھڑو یا! کیوں آزرده ہو کے میرے اگے ہتھ جوڑے نی۔ جیس چیز دی تکلیف ہئی حکم کر۔“ آکھیا، ”جناب! اللہ پنجنن دا دتا ہو یا بہوں کجھ ہے۔ کسے چیز دی کمی کائی نہیں۔“ اوس توں اگے ذات ای وٹائی ہوئی ہاس۔ اوس دیہاڑے آکھیوس، ”میں میراٹی ہاں مکھے خان گوندل دا۔ میں اوس دا بھچیا ہو یا تیرے کول آیاں۔ میں اوس کان تیرے کولوں لڑکی دا ساک لینا ہے جے ڈھک پوی تاں۔“ اوس وقت گجر بولیا۔ آکھیا، ”لڑکی دا رشتہ میں اوس نوں دتا ہے، پر گل ایہہ وے میں چار بھرا سد کے اوہناں دے کولوں پچھ لیں۔“ ایس آکھیا، ”جی! کروڑ واری پچھ لیں۔“ گھر گیا۔ دو چار بھرا جیہڑے ول وسندڑ وچ ہائے اوہناں نوں سدیا۔ اوہناں دے کولوں پچھنا کیتا۔ آکھیا، ”جیہڑا مکھا خان گوندل ہے گوندلاں دی بار دی وچوں۔ اوس میرے کولوں لڑکی دا رشتہ منگیا ہے۔ میں اوس نوں رشتہ آکھیا ہے۔ تسیں دسو میں کیہ کراں؟“ اوہناں آکھیا، ”نم۔ رشتہ اگے آکھی بیٹھا ہے ہن اساتھوں کیہ پیا پچھدا وے۔“ اوہناں آکھیا، ”اوہ اساڈے نالوں بادشاہ، اوہ اساڈے کولوں لڑکی دا ساک لے اسیں ہور اللہ دی ذات توں کیا چاہنے ہاں۔“ اوس وقت گجروی آ گئے۔ فتح دین آ گیا۔ اوہناں میراٹی دے سراج گنگو دی کٹوری چاں پٹی۔ میراٹی اُٹھیا۔ کجھ تنخواہ ہاس۔ سال جوں اوتھے رہیا۔ چار پنج سو روپیہ اوہ ہاس مکھے خان آلا۔ پنج سو روپیہ چھوہر دی تلی تے چاں رکھیا تے دینہہ دیہاڑ بنا کے اوتھوں اوسے گھوڑے اُتے اوہا پوشاک پا کے، چڑھی کر کے اوتھوں نکلیا۔

مکھے خان ڈیرے تے بیٹھا ہا۔ اوس دیہاڑے اوس ساری رعیت رعایا سدی۔ آکھیوس، ”سال ہو گیا ہے میرزا دہ گھلیا ہا فتح دین گجر کول بھائی جا کے میرے کان اوس توں رشتہ منگ۔ سال دے وچ نہ میراٹی آیا ہے۔ نہ اوس دا کوئی خط آیا ہے نہ پتر آیا ہے۔ کائی گل دی نہیں۔ جے گجر مار دی گھتیا ہووے۔ جے اسیں اوہدی مکان کھاہر نہ کریے۔

ایہہ داغ میرے دھوتیاں وی نہیں لہنا۔ کوئی بندہ جاؤ جا کے اوہدی خبر کرو۔ جیندا ہے۔ مر گیا ہے۔ کدے ہے۔ کدے نہیں۔“ اوس وقت بیٹھن تے میر زادہ گھوڑے دے اُتے چڑھ کے شاں شاں کریندا آ گیا۔ آکھیا، ”مکھے خان! نوکھ مہارکاں نی۔ چڑھے دے چودھاں دی رات نوں جافٹ دین گجر آل دُھکنا ہئی۔“ گوندل اٹھیا چنگ ماری۔ میراٹی نوں اوہ گھوڑا وی انعام کر چھڈیوس۔ اوہ زین وی، اوہ زیورات وی۔ ہک مجھ لیاری وی نال انعام کیتیوس۔ صرف اوس مہارک اچ۔

شادی دے سامان اچ ہو گیا۔ بڑی برادری، بڑے سجن سدرے۔ گڈھ اوس ایس طرح ٹوری۔ بے ہک تاں میرے آل زنائی کائی نہ آوے۔ بڈھڑا کوئی نہ آوے۔ بال کوئی نہ آوے۔ جیہڑا آوے نو جوان آوے۔ گھوڑے دا سوار آوے۔ ون ہتھیاروں نہ آوے ہتھیار لے کے آوے۔ خاناں دے خان پراہنے ہوندن۔ جیویں اوس گڈھ گھلی ہانا اوسے طرح اوہدے آل برادری آئی۔ بڑیاں دھوماں، دھاماں، خوشیاں، خرمیاں نال جج چڑھ گئی۔ جج چاڑھ کے جا دُھکا۔ گجراں بڑی جج جھلی۔ اوہناں بڑی خاطر تواضع کیتی۔ اوس لڑکی دا نکاح کر دتا۔ اودوں جنباں راتیں دُھکدیاں ہان۔ اوہناں لڑکی پرنا دتی۔ گھر آ گئے راتیں۔

راتیں روٹی کھا دھی پیتی۔ ہر کوئی سکھ ٹکانے لگ گیا۔ صبح برادری آ گئی۔ اوہناں دے دُھڈھ اچ انتظار بھائی بھاجی اساتھوں لے تے اسیں جاویے۔ جوں مکھے خان بولیا۔ آکھیا، ”گل ایہہ ہے۔ میں تہاڈے ال گڈھ گھلی ہا۔ کیویں کر کے گھلی ہا؟“ اوس وقت وچوں سیانا بندہ بولیا۔ اوس آکھیا، ”گل تاں ہُن میں تہاڈے کولوں پچھو ہاموں، پر ہُن تاں اپنے آپ توں ہلائی ہے چار شادیاں اگے وی کیتیاں نیں۔ اگے اساڈے ال انج گڈھ میہے گھلی۔ جیویں ایسریں گھلی نیں کیوں؟ ہک تاں آکھیا نیں، ہک تاں زنائی کائی نہ آوے۔ چھوہر کوئی نہ آوے۔ بڈھڑا کوئی نہ آوے۔ جیہڑا آوے گھوڑے دا اسوار آوے۔ ون ہتھیاروں نہ آوے ہتھیار لے کے آوے۔ ایہدی کیا وجہ ہے؟“ آکھیوس، ”میں تاں برادری الوں خوشی دی خوشی وی ہو گئی۔ ایہہ گڈھ گھلی ہے۔ محمد خان بلوچ مینوں بڑا تنگ کر لیا ہے۔ میں اوس دا مال مارنا ہے۔ چڑھی ہُن کرنی ہے۔ ہر کوئی اپنا ہتھیار کپڑا سمھال

لے۔“ پرہائیں سدیا۔ سد کے واہرو ڈھول چاں وگایا۔ گوندلاں دے وچوں چڑھی ہو
جاوے بلوچاں دے آل۔ محمد خان بلوچ دا جال ماریا۔

پچھوں کابل دا پٹھان سوا لکھ ایس دے نال فوج ہے۔ اوس مکھے خان دے شہر
دے اُتوں گزر کیتا۔ جیہڑا پٹھان ہا نا اوس شہر دے وچوں گھوڑا گھتیا۔ آرام نال، ناز
نبہورے نال نچیندا، کھڈیندا، ٹپندا لگا آوے۔ گجری اپنے گھر خادھو کے، ہار سنگار لا کے،
کپڑے پہن کے اوہ بیٹھی ہووے۔ جیس وقت اوتھے آئے نا جوں پٹھان دی نگہ پئی۔
پٹھان گھوڑے نوں پھیریا۔ پھیر کے گھوڑے نوں للکریا۔ گھوڑے چائی چنگ وچ حویل
دے آ گیا۔ اوس گجری دی بانہہ نپی۔ نپ کے پچھے سٹی۔ صافہ سٹ کے اوہدی کمر اپنی کمر
نال رلا کے چلا گیا۔ تھینہ دے وچ کوئی ایسا بندہ نہ، جیہڑے آکھے ہا کون ہیں یاں کون
نہیں۔ شام، سوتے نوں مال مار کے اودوں واپس ہٹیا۔ جوں گھر آیا تاں گھر دے وچ
چان بھان۔ نہ کوئی روٹی دا انتظام نہ ٹکر دا، نہ پانی دا۔ کسے چیز دا وی نہیں۔ حیران پریشان
ہو کے گھر آیا۔ منجی دے اُتے آ کے بہہ گیا۔ جیہڑیاں اوہ چار بیویاں اگے ہان نا اوہ
چارے اٹھیاں آ کے مکھے خان دے کول بہہ رہیاں۔ اوہ ہُن اوس نال پرچاونی بنا
پیٹھیاں۔ اکیونیں: مکھے خان! تیری عزت دا بڑا افسوس تے منکھ ہے۔ کوئی پٹھان ہے سوا
لکھ اوس دے نال فوج ہے۔ اوہ ایس ایس طرح گجری لے کے وگ گیا ہے۔ آکھیوس: جا
جانیاں ساری دیوار برادری نوں ماریا، دھکے دتے مصیبتاں دتیاں۔ جے ہُن میں ایہناں
نوں آکھاں، نہ وی چاں کرن تے ایہنا تھے منکھ کوئی نہیں۔ ایہہ دُکھ میں آپ سہیڑیا
ہے۔ میں آپ جاناں۔

ڈیرے تے آیا۔ کمی کارے نوں حکم دتا ایہناں دے نال روٹی ٹکر دا کرو۔ میں
ایدے کم جاونا ہے۔ میں امداد پیاں۔ گھوڑے اُتے سوار ہو یا اللہ بلی۔ اوہ تاں جتھوں لگھیا ہا
سوا لکھ بندہ کنیں پینڈ پئے کھلے ہان۔ رُدا رُدا سوتے دا ٹائم ہو یا تے اوتھے جا پڑیا۔ گھوڑا
باہر چاں بدھا۔ تمبوقنا تاں بھون لگ پیا۔ اودوں جوں دیکھے گل فوج ہی فوج۔ جے دھیان
کیتوس تاں ہک ایدے دور یڑا تھوڑا جیہا تمبو اوہدے وچ اوہ گجری وی ہا۔ اوہ پٹھان وی
ہا۔ اوس دے بو ہے اگے پندرہاں ویہہ فوجی کھلے۔ آیا۔ اوتھے چار پنچ واری کوشش کیتوس

اندر وڑن دی اوہ فوجی جیہڑے ہان دھک کے باہر کڈھ سٹن۔ ”چلا جا کون؟“ گوندل سمجھیا ایتھے میری کائی واہ دوا، دال نہیں گلدی۔ واپس بیٹا تاں ایدے تکیوس نا تاں اگ دا ڈھاڈھ پیا بلے۔ گھوڑا چھڈ لیوس اودے رُ پیا۔ جوں آیا نا ترائے سو اُٹھ دی قطار چوگردوں بیٹھی ہوئی، بھاڑیاں، وچ اوہناں ڈھاڈھ مچایا ہویا تے بیٹھے ہوئے۔ تاں مکھے خان بولیا ”السلام علیکم۔“ اوہناں اگوں سلام جھلیا ”علیکم سلام۔“ ہے بسم اللہ ہے رد بلائیں۔ چودھری صاحب! تسیں ایس وقت کدے؟“ کوئی بھجدا اُٹھیا اوس گھوڑا پیا اوس بدھا۔ اُٹھاں توں اگانہ لکھایا۔ اوتھے کوئی کپڑا لیڑا دتا۔ چودھری صاحب اُتے بہہ رہے۔ آکھیا، ”جناب! کیوں؟ خیر تاں ہے گل کیہ ہے۔ وجہ کیہ ہے؟“ ڈھڈھ دے وچ سوچیوس میں ہُن ایہناں دے کول چودھرا، پردا کینہڑا بنائیں۔ آکھیوس: ایہہ کیہہ گل ہے۔ ایہہ ایہہ کتھ ہے۔ ایہہ قصہ ہے ایہہ کہانی ہے۔ ”چھہا، ترائے سو اُٹھ دا موہری اُٹھ ایہہ اساڈا نیلا۔ ایہہ موہر ہے۔ دوا ترائے سو پچھے ہے۔ جیس وقت کچھلی رات ہوونا ہے۔ پٹھان دے دھونسے تے سٹاں وگنیں۔ ایہہ سامان لدیونا ہے۔ تیاری کرنی ہے۔ گجری آونا ہے۔ اوس ایس اُٹھ دے اُتے چڑھ کے پٹھان دا ریشمی دوپٹا تان کے لال رتا، سیس پونا سوں۔ اگے اسیں موہر قطریندے ہاسے اج ایہوں چھیکو چاں قطر یاسیں۔ ایہدی مہار تینوں نپا چھوڑ یاسیں۔ اگانہ توں جانیں تے تیرے کرم جان۔“ اوس آکھیا، ”واہ کہ واہ۔ انج میرے نال کروتاں میں ہور اللہ کولوں کیہ منگناں۔“

گیا باہر گھنٹا کہ دو گزرے دھونسے دے اُتے سٹ لگی۔ بلوچ اُٹھے اُٹھاں دے اُتے پلانے، رسے سٹن لگ پئے۔ اُٹھ ٹورن لگ پئے۔ سامان چیون، بجھن لگ پئے۔ لدیون لگ پئے۔ اوہ گجری جیہڑی ہا، اوسے نیلے اُٹھ دے اُتے مہاری بنی ہوئی ہائی بندے دے سون واسطے۔ اوتھے آ کے صافہ تان کے آ کے سیس پئی۔ بلوچ اُٹھ لدیندے رہے، قطریندے رہے۔ جیس ایلے ترائے سو اُٹھ قطار رہے نا اوس ایلے چھیکو اوہ اُٹھ چاں قطاریا جیس وقت رُے تاں پٹھان بلایا ”ابے بھاڑی، ہر چیز سمھال۔“ اوہناں آکھیا، ”ہر چیز سمھال لئی ہے۔“ پھیر بلایا، ”ابے بھاڑی! ہر چیز سمھال۔“ اوہناں آکھیا، ”ہر چیز سمھال لئی ہے۔“ مڑ ترستی واری بلایا۔ اوہناں آکھیا، ”ہر چیز سمھال لئی ہے۔“ پٹھان گھوڑا

پاسے نال لایا۔ کنیں اگا نہہ، کنیں پچھا نہہ، کنیں آدھی دے وچ۔ بلوچ کن رکھ دے آون
گجری سستی ہے کہ نہیں سستی۔ جیس وقت اوہناں نوں شک پیا، ہُن تسلی ہو گئی ہے بھئی ہُن
سین گئی ہے۔ اوہناں ہولی جیہی مہار چاں ریشکائی۔ ریشکا کے کسے رُکھ نال اڑا چھوڑی۔
مکھے خان وی نال امد پیا ہا۔ جیس وقت مرلے دو مرلے اُٹھ اگا نہہ کر گئے۔ اوس وقت اوس
اُٹھ نوں چاں چھڈیا۔ گھوڑے دے اُتے سوار ہو کے پچھا نہہ وگ گیا۔ پنج ست میل نکل
گئے تاں پھیر پٹھان بلایا۔ ”ابے بھاڑی! ہر چیز سمھال۔“ اوہناں آکھیا، ”ہر چیز سمھال لئی
ہے۔“ مُڑ بلایا۔ مُڑ بلا یوس۔ دہ بارہاں کوہاں اُتے جیس وقت گئے تاں اوس وقت اوس مُڑ
بلایا۔ اوس ویلے بھاڑی بولے۔ ”ہر چیز سمھال ہے۔ اساڈا وچ نیلا اُٹھ کوئی نہیں۔“ اوس
وقت پٹھان بولیا۔ ”ابے بھین چود کے بچے۔ ہماری گجری کہاں سے ہے۔“ بلوچ بولے
”خبردار خان صاحب! مت تینوں کوئی فوج لشکر کٹک دا پھوک ہووے۔ اساڈے ترائے
سو اُٹھ دا موہری اُٹھ وچ نہیں تے تینوں سوانی دے پے گئی ہے۔ ساڈے گھر وچ اوہو
رزق روٹی ہا، جیہڑا اساڈا وچ نہیں۔“ اوس وقت اوس آکھیا، ”اگا نہہ چلو۔ میں آیا۔“
اگوں دینہہ ہو گیا۔

جوں گجری سر پٹیا نالتکیوس تاں مکھے خان۔ اوتھوں راہ چھڈیا مکھے خان۔ انج جنگل
نوں پھریا۔ اوس اُتلے دی لیر پاڑ چھڈی تے اوہ جھاڑی دے اُتے چاں سٹیوس۔ جیس
وقت اوس جگہ دے اُتے آیا نالتکیوس لیر جیہڑی پئی ہے۔ اوس وقت پٹھان آکھیا، ”ایس
وقت تائیں تاں گجری ہے میری جھٹ دی خبر نہیں کیہڑے رنگ کر لسی؟“ ساری دیوار دا
ہائی گوندل ماریا تھکیا ہويا۔ ساری رات دا وی۔ اگوں جھاڑیاں آئیاں اوتھے جھٹ آرام
کیتا۔ پٹھان گھوڑے دے اُتے چڑھیا ہويا ہا پچھوں دئیں دئیں کریندا آوے۔ اُٹھ وی
وتے گھوڑا وی وتے۔ جوں گجری تلیا نا ”مکھے خان! جیڈا ہوونا ہئی ہو لا اوہ پٹھان آیا۔“
لہہ آیا۔ لہہ کے تلوار گوندل وی نپی پٹھان وی نپی۔ دوواں تلواراں دے ہک ہک دو دو وار
کیتے کسے نوں کوئی زخم نہ ہويا۔ تلواریں دے اُتے تلواریں پٹیاں تلواریں ڈھے گئیاں۔
چٹ بٹ ہتھیں۔ سڈھیاں آلا گھول پیا ہويا۔ کافی ٹائم ہو گیا۔ گوندل ڈھیر زور ماریا پٹھان
نہ ڈھٹھا۔ گوندل دل اچ آکھیا وجہ کیہ ہے۔ پٹھان ڈھاہنو نہیں رہیا۔ اتن تائیں پٹھان

بول گیا آکھیوس، ”بے گجری! مکھے خان ہُن مینوں لیندا ہے۔ میرے اچ طاقت ہُن ختم ہو گئی ہے۔“ اوس وقت اوہ اُٹھی۔ اُٹھی تاں گوندل للکریا۔ ”خبردار! حرامزادی اُلو دی پٹھی۔ میں سرتوں دھڑ جدا کر چھوڑیاں۔ جتھے بیٹھی ہیں اوتھے بیٹھی رہیں۔“ اوہ بہہ رہی۔ پٹھان جیس ایلے اظہار کیتا نا میں ہُن ختم ہو گیاں اوس وقت گوندل دی طاقت اوہ دوڑی تریوڑی ہو گئی۔ جوں اوس بھیا نا پٹھان جیڈا ہا تاں ہو کے ڈھٹھا۔ گوندل اُتے بیٹھا ہو یا۔ بلایا۔ ”بے گجری۔“ ”جناب۔“ ”تلوار نپا۔“ اوس کائی نہ نپائی۔ ”مُڑ اوس دوئی واری آکھیا۔ اوہ مُڑ کائی نہ اُٹھی۔ جیس وقت تریوڑی واری اوس دے سینے اُتے ہتھ رکھیا پچھانہہ پیچھا پٹیا۔ پٹ کے ہمت نال آکھیا، ”آ حرامزادی اُلو دی پٹھی تلوار دے۔“ پٹھان بیٹھوں اُپھلیا نا گوندل پٹھ پٹھان اُتے۔ اوس وقت اوس آکھیا ”تلوار نپا۔“ اوس آکھیا، ”تلوار نال ایہدا سرنہ وڈھ میں تینوں رسی لیا دیندی ہاں۔ ایہدیاں باہاں مُشکاں بنھ کے ایس پانی دے وچ سٹ گھت۔“ اوس رسا آندا۔ اوس اوہدیاں باہاں مُشکاں بنھ کے پانی دے وچ سٹ گھتیا۔ پانی چھوٹا جیہا ہو یا۔

محمد خان بلوچ دوئے دیہاڑے ترائے سو بندے دی واہر بنا کے اوس جگہ دے اُتے آیا۔ اج گوندل دا جا مال مارنا ہے۔ اوس چھب دی من اُتے اگ شگ بالی حقے بھکھا ون لگ پئے۔ دو تریوڑیاں نوں گھلیوس جاؤ پانی حقے وچ گھت لے آؤ۔ جوں پانی گھتن آئے ناتاں وچ ہونگ آئی۔ اوہ پانی آ لے حقے مپندے تے پچھانہہ بھج وگے۔ محمد خان پچھیا، ”کیہ گل ہے خیر تاں ہے نیں نا؟“ اوہناں آکھیا، ”پانی چوں ہونگ امدی ہے۔“ ”ہائیں۔“ ”ہونگ امدی ہے۔“ چار پنج ہور وی لے گیا۔ ہتھیار متھیار لے کے اوتھے آ گئے۔ جتھے ہونگ پئی امدی ہانا، سری جوں اوہدی باہر ہا۔ اوہناں آکھیا، ”ایہہ تاں بندہ ہے۔“ اوتھوں چا لیا۔ چا کے کول آندا تے کسے بندے سنجاتا۔ اوس آکھیا، ”خان صاحب! ایہہ تاں مکھے خان گوندل ہے ایہدا سر وڈھو۔“ تاں بلوچ بولیا۔ ”خبردار! حرامزادے اُلو دے پٹھے۔ پتہ نہیں اج گوندل نال کیہ مصیبت ہے۔“ اوہناں رستے شستے کھولے۔ اوہ تاں گھوڑا مکھے خان دا وی لے گئے۔ اپنا اُٹھ وی لے گئے۔ اپنا گھوڑا وی لے گئے۔

محمد خان بلوچ پچھیا، ”چودھری مکھے خان! ایہہ گل دس تیرے نال کیہ مصیبت
 بنی ہے کہ توں ایہہ گنڈی کے دھی یاویا پانی اچ پیا ہیں تے ایہہ ہونگ پئی امدی ہے۔“
 اوس وقت اوس گل کیتی: خان صاحب! ایہہ ایہہ گل ہے۔ ایہہ ایہہ قصہ ہے۔ ایہہ ایہہ
 کہانی ہے۔ اُلیں اُلیں طرح پٹھان میرے نال کر گیا ہے۔ آکھیوس: ایہہ گل دس کدائیں
 نیڑے تریڑے ہوسی؟ آکھیوس: ایہو کجھ میل یا ڈیڈھ پدھ دا۔ محمد خان آکھیا، دوآ ویر مڑ
 پچھے کر بندے رہسائیں۔ آموہرے ایہہ ویر لینے۔ گھوڑے تاں بھجائے ڈیڈھ میل گئے نا
 بڑا نشاء دا جھنگ، اوس دے پٹھ گجری وی، پٹھان وی۔ پٹھان نوں مٹھیں پئی بھرے۔
 گھوڑا وی بدھا کھلا۔ اُٹھ وی بدھا کھلا۔ جوں اوس تکیا نا اوس مٹھ بھر کے پٹھان نوں
 جگایا۔ آکھیوس، ”خان صاحب! جیڈیاں ہوونا ہئی ہولا تیرے اُتے گوندل آ گیا ہے۔“
 جوں پٹھان تکیا تاں اوہدا عرش آلا کھلا وی ڈھے گیا۔ آکھیوس: ہُن نہیوں بچدا۔ ایہہ تاں
 اتنی دنیا ہے۔ مکھے خان آکھیا، ”ایہدے ہتھ اچ وی تلوار نپائیو۔ میرے ہتھ اچ ای تلوار
 نپائیو۔ اسیں لڑنے ہاں۔ جے میں مار جاواں تاں مڑ میں گجری وی لے لیساں۔ جے ایہہ
 مینوں مار جاوے نا ایہوں آکھنا کجھ نہیں مڑ گجری ایہوں دے چھوڑیائے۔ مڑ ایہو لئی
 وتی۔“

اوہنوں آکھن: باہر نکل۔ اوہ نکلے نہ۔ اوس وقت محمد خان بلوچ وٹیا وچ جھنگی
 دے۔ اوس ایٹھوں نپیا جیڈیاں چوں ”دھی یاویا! کرنیاں سانبیاں مڑ لگ کے بہنا۔“ اوس
 دھریک کے باہر کڈھیا۔ مکھے خان دے ہتھ وچ وی تلوار نپائی۔ پٹھان دے ہتھ وچ وی
 نپائی۔ گوندل للکریا، پٹھان نوں وار کان۔ جیس وقت گوندل وار کان ارادہ کیتا نا پٹھان دا
 ہتھ کمبیا تلوار ڈھے پئی۔ اڑ کے تلوار چاپوس۔ مڑ گوندل آکھیا، ”وار کر۔“ مڑ جوں وار دا
 ارادہ کیتا مڑ ہتھ کمبیا مڑ تلوار ڈھے پئی۔ جیس وقت تریڑی واری ڈھٹھوس نا تلوار اڑ کے
 چاون لگا۔ اوس وقت گوندل پیا گھت کے ماری تلوار سر تے دھڑ جدا کر کے اوہ رکھ
 چھڈ پوس۔ ودھیا گجری ال سر وڈھن کان۔ تاں اوہ بھج کے نکلی ”ہائے وے چاچا! مینوں
 بچائیں۔“ اوس وقت محمد خان بلوچ آکھیا، ”بس مکھے خان۔ ایس ہُن مینوں لچ چاں گھتی
 ہے چاچے آلی۔ ہُن ایس نوں کجھ نہیں آکھنا۔“

خیر واپس آئے۔ مکھی خان آکھیا، ”ایس نوں وی لے جا۔ ایہہ اٹھ وی لے جا۔
 ایہہ گھوڑا پٹھان دا وی لے جا۔“ تے اپنے گھوڑے تے چڑھ کے گھر گیا۔ خیر آرام کیتا۔
 محمد خان پنج ست دیہاڑے رکھ کے، جیویں دھیاں نوں ٹوریندا ہے نا انج ٹور کے اوہنوں
 گوندلیں اپڑا آیا۔ رات دوپرا اوٹھے گھتیا۔ اوس وقت گوندل سوچیا: ہُن راٹھ نیموں
 رہندا۔ بلوچ نال ایڈا ویر رہیا ہے تے میرے ای وادھے ہن۔ اوس ہک کیتا ہے میں پنج
 کیتن۔ بلوچ دا دیہاڑا قیامت تک نیموں لہندا۔ جیہڑا مال مار کے آندا ہاس نالہی دے
 کن تائیں اوہ وی بلوچ نوں سمھال کے دتا۔ پیراں تے ہتھ لا کے آکھیوں: تیرے میرے
 ویر دی خیر۔ توں تے میں بھرا۔ میں نوکرتوں میرا سردار۔ مڑ اوہ ساری عمر جیہڑی ہا اوہدی
 محمد خان سوئینی کیتی۔ ہُن ایس نال اگانہہ وادھا کوئی نہ کریں۔ اوس آکھیا، ”سوانی مردتاں
 ایہہ میں ہاں کوئی نہیں۔ انج لگی دتے۔“

ماچھی نائی

اللہ یار گوندل ہو یا ہے گوندلاں دی بار اچ۔ اوس تے چھ پُتر ہوئیں۔ مسو گوندل
تے اولاد کا ئی نہ۔ ادھ عمر دا بندہ ہا۔ کھو ڈیرا کچھری۔ کھو بہن اُٹھیون۔ سبھ کچھ کھٹھیاں۔
پاک پروردگار کنھیاں دیہاڑیاں دے بعد مسو نوں لڑکا دتا۔ اوس داناں رکھیا گیا خان محمود۔
جیس وقت خان محمود اپنی جوانی اچ آیا نا اوس پہلے پہل کیہ کم کیتا۔ وکھرا ڈیرا پوایا۔
وکھرے نوکر، نفر، منجیاں، بسترے، حقّا، پٹھا۔ بندیاں دے کماں کاراں نوں اُٹھی کھلوتا۔
بندیاں دے کم کار کرے۔ لے، دیوے۔ خان محمود، خان محمود، خان محمود ہوون لگ پئی۔
اوہ جیہڑے چھ بھرا ہان، اوہناں دے کول نہ کوئی آوے، نہ کوئی جاوے۔ نہ لہنی نہ دینی۔
ہک نوکر ہوون، ہک آپ ہوون۔ شامیں اوہ بیٹھے۔ کافی دن گزر دے رہے۔ ہک
دیہاڑے اوہناں دے وڈے بھرا سوچیا۔ جیس دن دا مسو دا پُتر ہو یا ہے، اساڈا ناں ناموس
ختم ہو گیا ہے۔ اگر ایہہ ایسے تاری اچ رہیا تاں اسانوں دھمی حقّا ای کوئی بندہ نہیں بھکھا
دیندا۔ اوہناں اوہدے پچھے ہیرو لا دتا۔ جے ایس نوں نہ ماریے اساڈی بحالی کا ئی نہیں۔
ہیرو اوہدے مگر لگا رہیا۔ چونہ دینہاں، بارہاں توں کچھے اوہ ہیرو آیا دیگر دے ٹائم۔ اوس
آکھیا، ”خان محمود پیا ویندا نیں مولیں۔ سوتے اودوں آونا پیسوں۔“
چھیویں بھرا اُٹھے اوہنوں تھڑا دے کے بہہ رہے۔ اودوں سوتے ہٹا اپنا کم کار کر

کے۔ اوہ تاں بے کرکا و گیا ادا ہا۔ اوہنوں کبھڑی خبر ہا۔ خان محمود نوں اوس ایلے پتہ لگا، جیس ایلے اوہناں گھوڑے دا جھبو نپ لیا۔ نپ کے گھوڑے توں لاہ لیا۔ لاہ کے لت دھر کے چاں کٹھا۔ کوہ کے گھوڑے دا جیہڑا کڑیالا ہا، اوہنوں بنھ کے چک چھڈیا۔ گھوڑا بھٹا۔ جیہڑا نوکر ہا اٹھیا۔ گھوڑا اپنیا، پھیریا، ٹوریا، بدھا۔ کاٹھی زین لاہی۔ لاہ کے بہہ رہیا۔ جھٹ توں کچھے اوہ گھر گیا۔ گھریں جا کے اوس کچھنا کیتا ”خان محمود نہیں آیا؟“ اوہناں آکھیا، ”نہیں کوئی نہیں آیا۔ کیویں پتہ لگا ہئی؟“ اوس آکھیا، ”جی گھوڑا آ گیا ہے۔ گھوڑے اُتے کڑیالا بدھا ہو یا ہتے خان محمود کوئی نہیں۔“ اوس ایلے مسو دوواں پٹاں اُتے ہتھ مار کے اٹھیا تے اوس آکھیا، ”خان محمود کوئی نہیں۔“ اوہناں گھوڑے دا کھرا تاں کڈھیا۔ سوتے دے ٹائم نوں مواتے، دیوے بال کے اللہ بلی۔ دوکواں تے گئے اوتھے خان محمود دی لاش پئی۔ جیس وقت چائی کنیں روونے پٹنے پے گئے۔ سجاں آل بندے چھیڑوگ گئے۔ صبح دا وقت ہو گیا۔ اوہنوں نھوایا، دھوایا، نھوا، دھوا کے کھفن اُچھاڑ دے کے، اوس وقت ایہہ تھانے تے ایہہ گلاں ناہن ہوندیاں، دفن کر کے لکھ چاں گھتے تے بہہ رہے۔ جمعراتیں بھگتیاں۔ چالیہا اوس دا بھگتیا۔ جیس دیہاڑے چالیہا ہو یا نا اوس دیہاڑ مسو بھلایا ہے نائی نوں۔ اوس نوں آکھیا ہیس، ”میری جامت بنا۔“ کپڑے دتے ہیس گھر دھون واسطے۔ کپڑے دھوا کے، صاف ستھرے کر کے نوکر نوں بلا لیس، ”فلانی گھوڑی تے زین گھت کے لے آ۔“ اوس زین گھت کے آندی۔ اوس تے اسوار ہو گیا۔ رُ روانہ ہو یا۔

جیہڑے خان محمود دے سجن، یار، دوست ہاں نا اوہناں کول جاوے۔ ”السلام علیکم، وعلیکم السلام“ ”بسم اللہ۔ رد بلائیں اج تاں بھئی چاچا مسو آ گیا ہے۔ اج اللہ کولوں کائی چیز ہو رینگے ہا اوہ وی رب دی ذات دیوے ہا۔ چاچا پٹھاں لہو۔“ آکھیا، ”پچڑا! لہندا تاں میں ہاں پر مینوں ہک تھوڑی جیہی گل دس۔“ ”حکم کر چاچا۔“ آکھیا، ”مینوں تیرے کول خان محمود دی دس پئی ہے۔ تیرے کول آیا ہے۔“ اوہ کچھن پتر کو ہاس لائق، چنگا۔ بابلا ایہہ عقل ایچ نہیں رہیا۔ اوہ آکھن، ”چاچا مسو! جیہناں پتراں نوں اپنے ہتھاں نال نھوایے، دھوایے، کھفن اُچھاڑ دیوے، دفن کرے، مُڑ اوہناں دے قُل پڑھایے۔ جمعراتیں چالیہے کرے۔ کدی اوہ وی واپس آئے۔ اللہ تینوں ہو ر دیسی۔“ خیر اوہ

گھوڑا اگانہ ٹور لے۔ ایسے طرح ٹوریندا، ٹوریندا، کنیں چکر مارے۔ تے سوال دے وچ آ گیا۔ احمد، سدو دا، جکو بھٹی، پہاڑا، سالت دا، ماچھی نائی چواہاں چوڑ گھتی ہوئی ہے۔ بہہ کے پئے کھیڈ دن۔ ”السلام علیکم۔“ ”علیکم السلام۔“ احمد اٹھیا ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ کہیں راہاں توں آیاں ہیں اوہنا تھوں میں صدقے تے قربان جاواں۔ اج اللہ دی ذات کولوں کائی ہور چیز وی منگیے ہا۔ اوہ وی رب دی ذات دیندی تے چاچا پٹھاں لہو۔“ آکھیا، ”پچڑا احمد! میں لہندا تاں ہاں۔ پہلے مینوں ہک نکڑی جیہی گل دس۔“ اوس آکھیا، ”حکم کر۔“ آکھیوس، ”مینوں تیرے کول خان محمود دی دس ہے۔ آیا ہویا ہے۔“ اوس وقت احمد، سدماں دا سیانا ہا، دانا ہا، پا گیا۔ اوس جتنے دن ہو گئے ہاں فوت ہوویاں، اوتنے دن رگن کے اوس آکھیا، ”چاچا! میں جانناں توں تاں بھلی ٹونہہ پیا ودا۔“ ”کیوں؟“ ”آکھیوس، ”خان محمود نوں تاں میرے کول آئیاں چالیہہ دیہاڑا ہو گیا ہے۔“ اوس وقت گھوڑے توں دھڑک ماریا۔ تھسی پاکے ملیا۔ آکھیوس، ”ملسی یاں نہ ملسی۔ ایہہ تاں آکھیا ہئی نا آیا ہویا ہے۔“

منجی پے گئی۔ حقا بھکھ گیا۔ نوکرنوں آکھیا، ”جاگھر روٹی آکھ آ۔“ اوس روٹی آکھی۔ بیٹھے رہے۔ گلاں گپاں مریندے رہے۔ جیس وقت روٹی دا ٹائم ہویا نوکر گیا۔ اوس کجے دے وچ روٹی آندی۔ روٹی اگے رکھی۔ ہتھ دھوئے۔ ہتھ دھو کے مسو پچھانہ ہٹ کے بہہ گیا۔ روٹی آل ہتھ کوئی نہ کیتا۔ تاں احمد بولیا، ”چاچا! روٹی کھا۔“ آکھیوس، ”پچڑا! روٹی کھاندے ہاسے خان محمود تے میں رل کے۔ جیس دینہہ دا خان محمود تیرے کول آیا ہے نا میری روٹی رہ گئی ہے۔ ہُن خان محمود آوے تد میں روٹی کھاؤنی ہے۔“ نوکرنوں اوس آکھیا، ”پانی کڈھ۔“ اوس پانی بچ ہتھ وگایا۔ ہتھ دھوتے۔ دھو کے آکھیا، ”جھٹ دا جھٹ مینوں خان محمود سمجھ لے۔ روٹی کھا۔ خان محمود کل گیا ہے کم۔ میں ہُن چڑھناں تے جا کے اوہنوں لے امنا۔“ جیہڑی طلب ہانیں روٹی کھاہی پیتی۔ کھاپی کے نوکرنوں آکھیوس، ”جا گھوڑی تے کاٹھی گھت لے آ۔ میری ڈھال تلوار وی لے آ۔“ اوس ڈھال آندی، تلوار آندی۔ گھوڑے تے کاٹھی گھتا کے اوہنوں سوار ہو گیا۔ نوکرنوں آکھیوس، ”گل ایہہ ہے۔ ایہدی چوی گھنے دی نوکری اج رہنا ہے۔ جیہڑا کجھ ایس دے مونہوں نکلے اوہو ایس نوں

دینا۔“ آکھیوس، ”چاچا! کاہلا نہ پویں۔ کیوں؟ خان محمود اگیرے کم نوں نکل ویندا ہے۔
 میں ڈھوڈھ کے لے آؤنا ہے۔ تہ میں اوہراں آؤنا ہے۔“

جیس سجن کول جاوے آکھے، ”دیہاڑے اٹھویں دہ بندے ہوون۔ دو بندے
 ہوون، جیہناں دے وچوں پچھانہ لت چاون آلا کوئی نہ ہووے۔“ دوئے کول جاوے اوس
 نوں اٹھ آکھے۔ جیہناں دی پنجاں دی گنجائش ہووے۔ جیہناں دی ستاں دی گنجائش
 ہووے۔ تاریخ ہکا دتی آوے۔ پنج دیہاڑے گھت کے، ساری برادری سجاناں نوں بندے
 آکھ کے گھر آ گیا۔ ملیا، چھڑیا۔ خیرمہر۔ ”گل کر خان محمود آیا۔“ اوس آکھیا، ”چاچا! کل آ
 ویسی۔“ جیویں وعدہ کر آیا ہا۔ صبح نال بھنڈر کس گئی۔ دیگاں چڑھیاں شروع ہو گئیاں۔
 منجیاں اکٹھیاں ہوون لگ پئیاں۔ پٹھے وڈھی کے آگئے۔ آٹے کھن لگ پئے۔ تندور تپ
 گئے۔ روٹیاں پکن لگ پئیاں۔ کھاون لگ پئے۔ کدو دہ، کدو پنڈرہاں، کدو
 ویہہ، کدو پنج، کدو ست، کدو اٹھ۔ مسو بولیا۔ آکھیا، ”پچھا احمد! کیہ کم ساجیا ہویا
 ہئی۔ ایہہ گھوڑے، بندے، منجیاں، بسترے تے پھنڈریں، دیگاں تے ایہہ روٹیاں۔ ایہہ
 گل کیہ ہے؟“ آکھیوس، ”چاچا! تینوں کوئی نہیں پتہ۔“ آکھیوس، ”نہیں۔“ آکھیوس، ”خان
 محمود دی شادی دی میں گھتی ہوئی ہے کڈھ۔ دنیا ساری پئی امی ہے میل۔ اٹھی تے کھوہی
 تے خا، دھو۔ اج پڑ دی جنجیں توہیں وی چڑھنا ہے۔“ اوہناں روٹیاں کھادھیاں، پیتیاں۔
 کھاپی کے دوپہریں ڈھول تاں وگواہا۔ ساڈھیاں ست ویہاں بندے دی چڑھی ہو گئی۔
 گوندلاں دی بار دی۔ رُردیاں رُردیاں سفر دا پینڈا کوہ بہ منزل بہ منزل کریندے لگے آئے۔
 سوتے دا ٹائم ہو گیا تاں گوندلاں دے قریب آ گئے۔ احمد، سدماں دا بولیا، آکھیا، ”انھیاں
 ریت رُ پئے ہاں۔ کوئی بندہ اجیہا وی ہے، جیہڑا اوہناں نوں تاڑ، ہیر آوے۔ کتھے
 سوئدے؟ کتھے بہندے؟ کتھے اٹھیندے؟“ اوس وقت ماچھی نائی بولیا۔ آکھیا، ”تسین سارے
 اتھے بہہ جاؤ۔ حقے پٹھے بھکھائیو۔ میں ویناں۔ میں جا کے تاڑا منا۔“ ٹپک کچھ گھتی نائی
 تے اللہ بلی ہويا۔ ڈیرے تے گیا۔ گھوڑا بدھا۔ ”السلام علیکم۔“ ”وعلیکم السلام۔“ بہہ رہیا۔
 اوہناں کچھنا کیتا۔ اوروں پروں دا کر کے دس چھوڑیا۔ تھے دی واری ماریوس نا دھوں
 اتوں کڈھ چھوڑیوس۔ آکھیوس، ”پراہنیا حکم کر۔“ اوس آکھیا، ”جی میں تاں پھلانے منوں

ٹریاں۔ پھلانے منے جاونا ہے۔ روٹی کھاہی ہوئی ہے۔ ایس تھے دی طلب ہا۔ ایہہ وی تہاڈا مویا پیا ہے۔“ اوہناں نوکرنوں آکھیا، ”اٹھی۔ اگ بال کے، پانی پٹھا گھت کے، ایس پراسنے نوں تھکا بھکھا دے۔“ اوس تھکا شقا بھکھایا۔ بھکھا کے، ٹھہا کے اوہدے اگے رکھیا۔ نوکر اٹھے۔ براندے دے وچ چھیاں بھراواں دیاں منجیاں چاں گھتیاں۔ گھت کے، بستر وچھا کے اوہ چھیویں سیں پئے۔

جیس وقت نائی نوں تسلی ہوگئی نا کہ ہُن ایتھوں نہیں ہلدے۔ تھکا چھکیا۔ چھک کے گھوڑے تے سوار ہويا۔ چچا نہہہ اللہ بلی ہويا۔ مار کے کول آیا۔ ”سلا مالکیم۔“ ”علیکم گل کر۔“ اوس آکھیا، ”جیہو جیہا رب اساڈا سبب بنایا ہے نا ایہو جیہا اپنی زندگی وچ بناوانا ای کسے دا نہیں۔ چھیویں بھرا بکے جاہ دے اُتے میں سنوا کے آیاں۔“ دھاڑ اٹھی وگی۔ آ گئے۔ کنیں بندے کھنے تے کھلور ہے۔ کنیں اندر وڑ گئے۔ بک کنی توں اوہناں لت دے کے کوہنے شروع کر دتے۔ جیس وقت چھیویں دی واری آئی۔ اوہنوں کوہون لگے۔ اوس وقت مسو بولیا، ”او پھڑا! جیویں اگلیاں نوں گٹھا ہئی۔ ایہنوں انج نہیں کوہنا۔“ ”کیوں؟“ آکھیوس، ”لہندے مونہہ کر کے، تکبیر پڑھ کے ایہدے گاٹے تے تلوار ماریں۔“ اوہناں لہندے مونہہ چاں کیتا۔ کبھی تکبیر پڑھنی ہا۔ اوہناں تلوار گل تے رکھی نا تے رت پھرناٹا چھوڑ کے اٹھی۔ اوس کول کوئی نکا تے وڈا بھانڈا ہا۔ اوس پٹھ چاں رکھیا۔ مونہہ نال چاں لایا۔ پی چھوڑیا۔ پی کے شکر دا کلمہ پڑھیا۔ آکھیوس، ”اج خان محمود ملا چھڈیا ہئی۔“ لوک دے وچوں نہ ہلیا چڑی دا بچہ وی۔ امنا امان باہر نکل آئے۔ اوس وقت احمد بولیا، ”چاچا آ۔“ اوس آکھیا، ”پُترا مینوں ہُن گھن نہ مکھی۔ جیہو امیرا چور ہانا اوہ مٹ گیا۔ توں ہُن اللہ نوں سوچیا ہیں۔ میں ہُن گھر ویناں۔“ مسو گھر آ کے سیں پیا۔

راتیں کائی نہ سمھال۔ صبح سا جھرے نوکر اٹھے تاں اگانہہ کُنیاں دا گھر ڈاٹ پیا ہويا۔ تھینہہ آ کے خبر کیتوئیں۔ چھینے بھرا مری گئیں۔ سرتے بانہہ تے حال حال پے گئی۔ گوند لکی ساری اکٹھی ہوگئی۔ دیکھن ایدوں آدوں۔ کیویں دی دھاڑ ہووے۔ کیویں دے بندے ہوون، جیہوڑے اساڈا تھینہہ بھراواں دا کوہ کے لگے گئے۔ فتح خان گوندل ہويا ہے اوٹھوں گوندلاں دا۔ احمد، سدو دا تے اوہ تھانجی بھرا ہان۔ فتح کھاتوں گوندل دی احمد، سدو

دے تھنج پتی ہوئی ہا۔ اوس دی ایہہ گل سُنی۔ اوہ وی آ گیا۔ اوس آ کے پچھنا کیتا، ”مارکا! کوئی خبر سُر۔ کدوں دی دھاڑ پئی ہووے۔ کون بندے اساڈے مار گئیں؟“ جوں کوئی وچوں کاہلا پیا نا اوس آ کھیا، ”فتح خانا! بندے دی توہیاں مراے۔ کچھ اوی توں ہیں۔ احمد، سدو دا بندے مار گیا۔ توہیں مرائن۔“ اوس غریب دا وچ گناہ پیر کوئی نہ نا اوہ کاوڑ توں اٹھی کے چلا گیا۔ اوہناں خیر اوہناں نوں نھوایا۔ چایا۔ دھوایا۔ دفن کیتا۔ دفن کر کے لکھ گھت کے بہہ گئے۔ دیگر دا ناٹم ہويا۔ اوہ مڑ آ گیا۔ سلام دے کے بیٹھا۔ فیتا، ورد پڑھیا۔ پڑھ کے اوس آ کھیا، ”مارکا! گل سنو میری۔ میں صبح آیاں تہاڈے کولوں گل کچھی ہے۔ تساں آوندیاں میرا ناں کیتا ہے۔ جے کدی احمد، سدو دا تہاڈے بندے مار گیا ہے۔ میرا اوہ بھرا کدوں ہے۔ میری بھئی تہاڈے نال دُعا خیر ہے۔ جے اوس نال لڑو۔ اوہدا مال مارو، جیہڑا کچھ مارو میں تیار ہاں۔ کوئی میرا بھرا نہیں۔ میرا ایہدے اچ کوئی گناہ ہووے جو دل ہوئے انج کر لیاے۔“ او تھے بہہ کے اوہناں ایس گل دی دُعا خیر چاں آ کھی۔ دُعا خیر آ کھ کے، فیتے، جھراتیں چالیسے بھکتاے۔ بھکتا کے گوندلاں اپنی تیاری کیتی۔

نو ویہاں بندے گوندلاں دی بار چوں چڑھی کیتی، نسوآل نوں۔ اوس وقت نسوآنیاں دا مال چھو یا ہويا ہا۔ ہک چدھرڑ، ہک وائل تے ہک چیہل پاوی۔ ایہہ ترائے بندے چھیڑو ہان۔ جوں چیہل پاوی دھاڑ نکلی۔ ہک ملھا ہا اوس نوں سردے گیا۔ اوہ لگے آئے۔ اوہناں دوویں بندے تاں لت دھر کے چاں گٹھے۔ کوہ کے، لیلی دے کن تائیں مال جتنا ہا مار کے، واپس چلے گئے۔ چیہل جیس وقت سمجھیا نا میں اوہناں دے پلے چوں نکل گیا ہاں۔ اوس وقت سردے اُتے بانہہ حال حال کریندا آیا۔ احمد، سدماں دا، جکو بھٹی، پہاڑا، سالت دا، ماچھی نائی، چواہاں ڈیرے تے چوڑ گھتی ہوئی۔ بہہ کے پئے کھیڈ دے ہین۔ ہکے واری نائی دے کناں تے ٹلیل پیا۔ نائی آ کھیا، ”مارکا! ہک واری بازی ڈکونا۔“ ”کیوں؟“ آ کھیوس، ”مینوں ایویں شک پوندا ہے چیہل کوکیندا ہے۔“ اوس وقت احمد، سدو دا بولیا۔ آ کھیا، ”ماچھی نائی کدی تاں اللہ کولوں خیرای منگی کر۔ ہر وقت تیرا بُو ال خیال ہوندا ہے۔ گوٹیاں سٹو۔“ اوہ گوٹیاں سٹن لگ پئے۔ جیس وقت چیہل قریب آیا نا تاں اوس وقت اوس آ کھیا، ”ہک واری حوصلہ کرو مارکا!“ اوہناں حوصلہ کیتا۔ جے کن رکھیا

نا تاں چیئہل دی حال حال تے کوکیندا بھنا ہویا۔ ”اوہ“ اوس آکھیا، ”وکیہ لوو۔“ اگول چارے اُٹھے۔ اوہناں آکھیا، ”گل کر خیر تاں ہئی نا۔“ اوس آکھیا، ”گوندلاں دی دھاڑ پئی ہے۔ پھلانا پھلانا بندہ لت دھر کے کوہ گٹن۔ مال جتنا ہالیلی دے کن تاں مار کے اوہ وگے ویندن۔“ تاں نائی بھڑکیا۔ ٹپک نوں ہتھ ماریوس۔ احمد، سدو دا بولیا۔ آکھیوس، ”ماچھی نائی کیہ ہئی؟“ آکھیوس، ”ایہہ مال کھوپے۔“ اوس آکھیا، ”گل سُن میری۔ گوندل اج آئے ہوئے بھر کے۔ اپنے سامان نال۔ توں بیٹھا ہیں بے سامانا۔ اج اوہناں دے نیڑے نہ جا۔ مال منگسائیں۔ جے دتوئیں تاں دتوئیں۔ نہیں تاں مُڑ پوسائیں۔“ بہہ رہے۔ خیر، جیہڑے دو بندے مری گئے ہان، اوہناں نوں چوایا، نھوایا، دھوایا۔ نھوا، دھوا کے، کھفن اُچھاڑ دے کے اوہناں نوں دفن کیتا۔

دفن کر کے اوس چیئہل پاولی نوں دھمی احمد، سدماں دے سدوایا۔ اوہ آگیا۔ اوس آکھیا، ”ملک صاحب! حکم کرو۔“ آکھیوس، ”تینوں گوندلیں گھلنا ہے۔“ اوس آکھیا، ”ملک نبھوں نا دل اج ایہہ خوشی پچی کہ کل غریب کیوں بچ گیا ہے۔ کیوں؟ میں اج مُڑ جادنا ہے۔ اج مُڑ اگلیاں لت دھر کے کوہ چھڈنا ہے۔“ اوس وقت نسوآنا بولیا۔ اوس آکھیا، ”کل دا دیہاڑا ہور ہا اج دا ہور ہے۔ انشاء اللہ تعالیٰ تینوں کوئی گجھ نہ آکھسی۔ توں جاسہی۔“ اوس آکھیا، ”حکم کر۔“ اوس آکھیا، ”فتح خان نوں میرے دیویں دُعا سلام۔ خیر مہر دیں۔ اوہنوں آکھنا۔ تیرا بھرا کھاندا ہا ہفیم۔ اُتوں پیندا ہا جھیں دا دودھ۔ راتیں اوس ہفیم کھا دھی ہے۔ دودھ اوس نوں ملیا نہیں۔ ہفیم کر گئی ہے خشکی۔ اوہ پیا مردا ہے۔ یاں اساڈیاں جھیں اچوں یاں اپنیاں جھیں اچوں میرے ال ہک مجھ دیوا گھل۔ نہیں تاں میں مرناں۔“ اوس آکھیا، ”چنگا۔“ پاولی بھج وگیا چیئہل۔ جیس ایلے ڈیرے تے گیا۔ اوتھے کنیں مخلوقاں تے جھنڈ لٹھے ہوئے۔ گلاں۔ جیس وقت اوپرا بندہ آ جاوے اوہ پاہلا ہوندا ہے۔ ایہہ بندہ اوپرا ہے۔ کسے کچھیا، ”پراہنیا! کون ہیں۔ کتھوں آیا ہیں؟“ آکھیوس، ”میں فتح خان نوں ملنا ہے۔“ اوہناں آکھیا، ”اوہ چودھری بیٹھا ہئی۔“ اوتھے لگھ گیا۔ ”سلاما لیکم۔“ ”ولیکم سلام۔“ چودھری کچھیا، ”پراہنیا! گل کر، کون ہیں۔ کتھوں آیا ہیں؟“ اوس آکھیا، ”جی میں پاولی ہاں نسوآل دے تپے دا۔ مینوں تیرے بھرا احمد گھلیا ہے تیرے آل۔ اُٹھ میری گل

سُن۔“ اوس آکھیا، ”حکم کر۔“ اوس آکھیا، ”دُعا سلام دیندا ہانیا۔ خیرمہر۔ راجی باجی۔ اوہ پتہ ہئی کھاندا ہے ہفیم۔ اُتوں پیندا ہا جھیں دا دودھ۔ راتیں اوس کھا دھی ہفیم۔ دودھ لدھا نہیں۔ ہفیم کر گئی ہے خشکی۔ اوہ بیمار ہو یا پیا ہے۔ اوس مینوں تیرے ال گھلیا ہے۔ یاں اساڈیاں جھیاں اچوں یاں اپنیاں جھیں اچوں، میرے ال ہک مجھ دیوا گھل نہیں تاں میں مرناں۔“ اوس وقت فتح خان بولیا۔ آکھیوس، ”چیٹل پاوی! تینوں کجھ آکھاں بندہ نیموں رہندا۔ راٹھاں دے وچوں ناں ویندا ہے۔ اوہنوں آکھیں جیہناں دے تھینہ بھراواں دے مار گھتیوں۔ اوہناں دے کولوں کبھڑی اُمید دیاں جھیں منگنا ہیں۔ کوئی میرے کول مجھ نہیں۔“

مجھ ہک انج رُدی آوے۔ دودھ دیاں سیڑھاں وہندیاں آون۔ رُدی وی آوے کھلوندی وی آوے۔ دودھ دیاں تھناں چوں سیڑھاں وہندیاں آون۔ فتح خان بلایا۔ ”چیٹل“ ”جناب۔“ اوس آکھیا، ”اوسے جوہ دے رہن آلا ہیں۔ ایہہ مجھ کبھڑے بندے دی ہے؟“ اوس آکھیا، ”مجھ ماچھی نائی دی ہے۔“ اوس آکھیا، ”ماچھی نائی نوں میرے دیویں دُعا سلام تے خیرمہر دسیں۔ اوہنوں آکھیں بھانیا فتح خان پیا آہدا ہانیا۔ تیری مجھ بھانڈے اچ دھار نہیں پئی گھندی۔ کبھڑے بھاڑے اُتے میلدا ہیں۔ اوہ بھاڑا میرے ال دس گھل۔“ اوس آکھیا، ”بہت اچھا۔“ اوتھوں بھج و گیا۔ شام دا ٹائم ہووے تے تپے نسوآل دے وچ آ گیا۔ ملیا چھڑیا تے اوس آکھیا، ”گل کر۔“ اوس آکھیا، ”جیویں اوس تینوں بھرا منیا ہے نا انج تینوں کسے منا ای نہیں۔ لیلی دے کن تائیں مال سمھال کے دتا پس۔“ نائی بولیا اوس آکھیا، ”چیٹل بندیاں آلی گل کر۔“ چیٹل آکھیا، ”اوس ٹلی ورگا جواب دتا ہے۔“ اوس آکھیا، ”جیہناں بھراواں دے تھینہ بھراواں دے مار گھتیوں اوہناں دے آل کبھڑی اُمید دیاں جھیں منگ گھلیاں ہے نی۔ کوئی میرے کول مجھ نہیں۔ تینوں دیندا ہانیا دُعا سلام۔ خیرمہر تے پیا آہدا ہانیا تیری جیہڑی مجھ ہے نا کیلی بھانڈے دے وچ ہک دھار نہیں پئی گھندی۔ مین اوس دا بھاڑا دس گھلو۔ کبھڑے بھاڑے تے میلنا ہیں؟“ نائی مڑ بھڑکیا تے اوس ٹپک نوں ہتھ ماریا۔ احمد، سدماں دا بولیا، ”ماچھی نائی کدے؟“ اوس آکھیا، ”گوندلیں جاؤ ہاں کیلی دا بھاڑا فتح خان نوں دس۔“ اوس آکھیا، ”رات دیاں چار

گھڑیاں ہن ایہہ کڈھ۔ دھمی ونجسائیں۔ مال منگسائیں۔ جے دے چھوڑیوئیں تاں واہ بھلی۔ جے نہ دتوئیں تاں مڑکیلی دا بھاڑا اوتھے دس چھوڑیں۔“

رات کڈھی۔ دھمی اُٹھے۔ نہاتے، دھوتے۔ گھوڑیاں تے سوار ہو کے اللہ بلی ہوئے۔ سوا پہر دینہہ دا آیا جا گوندلیں ڈیرے اُتے پہنچے۔ نوکر اُٹھے اوہناں گھوڑے نپے۔ منجیاں پے گئیاں۔ بہہ رہے۔ ملے چھڑے۔ اوس وقت فتح خان بولیا، ”بھانیا احمد! اج کدے؟“ اوس آکھیا، ”بھانیا فتح خان! تیرے ال آیا ہاں۔“ ”حکم کر۔“ ایہہ ڈاگاں واسطے آیا ہاں۔“ گوندل سوچیا۔ سوچ کے آکھیوس، ”بھانیا احمد! گل سُن لے میری۔ ایہہ گل ہے برادری دی۔ میں پچھدا ہاں۔ جے برادری مجھیں دتیاں تاں تینوں دیساں۔ جے نہ دتیاں تاں میتھوں ودھ کے ہک لیلی دا کن وی ٹونہہ دپدا۔“ اوس آکھیا، ”صلاح کر لا۔“ فتح خان اُٹھیا۔ گھر لگا گیا۔ گھر جا کے ساری گوندلیکی چاں سدی۔ آکھیوس، ”گل سنو میری۔ تپے سوآل دے وچ ایہے چار بندے نیں، جیہڑے تہاڈے بوہے تے آئے بیٹھن۔ میرا دل انج ہے مجھیں ایہناں نوں دیو چاں۔“ اوس وقت گوندلاں آکھیا، ”فتح خان! کسے کاگت اُتے اساڈا ناں وی رہن دیو ہیں کہ نہیں۔ کل اساڈا اوہ تھینہہ بندیاں دا مار گئے۔ ایہہ میلکھ آکھسی گوندلاں توں چار ڈاگاں ای نہیں ڈکیاں گئیاں۔“ اوس آکھیا، ”لوں ای نہ دیو۔ پر ہک گل ہے نیں، جیہڑے چار بندے آئے بیٹھے نیں نا، ایہہ پچھانہہ گئے ہوئے بھیڑے نیں۔“ اوس وقت اوہناں آکھیا، ”اتھتھے ہُن اُٹھیندے ہو یا سے۔ ایہناں نوں گنچ لیندے ہو یا سے۔“ اوس آکھیا، ”نہ، نہ۔ اگر جے ایہہ کدی چار مری گئے ادھا تھینہہ تہاڈا نال پیا ہوسی۔ انج کرو مجھیں ایہناں دے اگے امنا کرو۔ ایہناں دے سامنے ہک بکرا وی چاں کوہو۔ بندے ایہناں دے کول مجھیں دے گل چھوڑو۔ جیس وقت ایہناں نوں روٹیاں دیسوں نا، کوٹھے دے وچ ایہناں نوں روٹیاں دیو یائے۔ کوٹھے دے وچ ساڑ کے ایہناں نوں مریائے۔ انج کر کے مارو۔ انج کر کے مریوئے نا تاں ادھا تھینہہ تہاڈا نال پیا ہوسی۔“ اوس ایلے اوہناں آکھیا، ”واہ واہ کہ واہ واہ۔ گل مڈھوں ہُن دل لگی ہے۔“ ایس گل دی دُعا خیر آکھ کے اللہ بلی ہوئے۔

جیہڑی مخلوق باہر بیٹھی ہے نا اوہدے وچوں ہک گوندل بولیا۔ آکھیا، ”بھانیا احمد!

تہاڑے نسوآل دے وچ اوہ کیہڑا ہے تہاڑے بندیاں وچ ماجھی نائی، جیہڑا نسوآل دی دھاڑ دا موہری ہے۔“ اوہ لہا پیا ہویا ہے چادر تان کے۔ مونہہ دا کو جھڑا ہویا ہے۔ ہولا بندہ ہویا وے۔ چھوہ بندے دا نہ بھریندا۔ توپکی کسے کلک دا ہا۔ مردای بڑا ہا۔ اوس انج کر کے اوہدے توں لڑ چھکیا۔ اوس آکھیا، ”ایہہ ماجھی نائی ہے۔“ ”اساں ایہہ ماجھی نائی نہیں پچھیا۔“ ”بھلا۔“ ”اساں اوہ ماجھی نائی پچھیا ہے، جیہڑا نسوآل دے تپے اچ دھاڑ دا موہری ماجھی نائی ہے، اوہ۔“ اوس آکھیا، ”موہری ہے یاں چھکیڑی ہے اساڈے کول ماجھی نائی ایہو ہے۔ اساڈے کول ہور کوئی نہیں۔“ جوں اوس دھیان ماریا ہے۔ اسان دے نال ہل ہے۔ اوس تاری بدھی ہوئی ہے۔ اوہ اڈدی وتے۔ اوہناں آکھیا، ”جے ماجھی نائی ہے اوہ، اوس ہل نوں مارے ٹپک۔ جے ڈھیے ایس پڑی وچ تاں من لیسائیں ماجھی نائی ایہو ہے۔ جے ایس پڑی وچ ایس توں ہل نہ ڈھیے نا تاں مڑ ماجھی نائی اوہ نہیں۔“ نائی اٹھیا۔ اوس آکھیا، ”گل سنو میری۔ مارکا! پڑی تاں ہے سوڑی جیہی۔ جے قدرت الہی الوں دینہہ ودھے ہوئے نوں تاں ایس سارے ڈیرے اچ میتھوں نہیں ڈھندی۔ جے قدرت الہی الوں دینہہ گھٹ گئے پیسوں، ایس ہوتجے دے وچ آپوسی۔“ جیس وقت نائی گیا ہے پلے دے وچ۔ دھڑاک کر کے ماری بندوق لگی ہل نوں۔ ہل پھٹ، پھٹ، پھٹ کر بندی وچ ہوتجے دے آ ڈھٹھی۔ اوس وقت ساری دنیا من گئی ایہو ماجھی نائی ہے۔ جے کدی ہتھ پے گیس تاں شے نبی دی نہ چھوڑیسی۔ اوہ آگئے۔ مجھیں اوہناں امنا کر چھڈیاں۔ بندے ایدوں آدوں گھل چھوڑیاں۔ اوہناں دے ساہویں ہک بکرا نپ کے اوہ وی کوہ چھڈیو نہیں۔ تھوڑی جیہی ڈھل ہوئی ہے نا تاں احمد، سدو دا اٹھیا گھر ماں نوں ملن کان۔ جیس ایلے اٹھیا نا بولیا ماجھی نائی ”احمد تاں کدے؟“ اوس آکھیا، ”میں اماں بیوی نوں ملن جاؤ ہاں۔“ اوس آکھیا، ”تیری اماں بیوی ہے تاں ساڈی اماں بیوی نہیں۔ اٹھییو مارکا سارا۔“ نائی بڑا سیانا ہا۔ اوس سوچیا اسیں دشمنان تے شریکاں وچ آئے ودے ہاں۔ اسیں پھٹ کے مری نہ جاویے۔ چارے ٹرو گئے۔

فتح کھاتوں گوندل نظر چوں کمزور ہوئی ہے۔ بڑا اچا سارا پیڑھا اوہدے اُتے جا کے بیٹھا ہے۔ گوڈے تے ہتھ رکھ کے آکھیا، ”اماں بیوی ول۔“ ”کیہڑا ہیں؟“ ”احمد،

سدمان دا۔“ ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ جیہناں راہاں توں آیا ہیں۔ اوہنا تھوں وی صدقے تے قربان جاواں۔“ مونہہ متھا چُٹیا۔ مُڑ آیا پہاڑا، سالت دا۔ اوس گوڈے دے اُتے ہتھ رکھیا۔ ”اماں بیوی ول۔“ ”ایہہ کیہڑا ہے؟“ ”پہاڑا، سالت دا۔“ ”ایہہ کیہڑا ہے؟“ ”جکوبھٹی۔“ ”ایہہ کیہڑا ہے؟“ ”ماجھی نائی۔“ ساریاں نوں ملی چھڑی۔ خیر مہر۔ منجیاں پے لگیاں۔ اُتے بہہ رہے گلاں باتاں ہوون لگ پئیاں۔ تھوڑی جیہی ڈھل توں بعد فتح کھاتوں گوندل پچھیا، ”پچڑا احمد! اج کدے ودے ہو؟“ آکھیا، ”اماں بیوی! ایہہ بھائی کجھ تھیں مار آندیاں ہاں۔ ایہناں واسطے آئے ہاں۔“ اوس آکھیا، ”بھرا کیہ آکھیا ہئی؟“ اوس آکھیا، ”بھرا بڑا حیا کیتا ہے۔ ایہہ بندے کھل چھوڑے سو۔ پچھلے پہر تھیں لے جوئے۔“ آکھیوس، ”پڑا! گل سُن لے میری۔ اوہنوں جاپا ہے پیٹ دے دچوں۔ تینوں پیوائی ہے تھن۔ میری واسطے جی کھی ہو جیہی ہے۔ ایہہ تھیں تھیں کنیں نہوں۔ ایہہ لوہے دے گھٹ ہے نی۔ کیوں؟ ایس ایس گل دی ہُن میرے کول دُعا خیر آکھ گن۔“ اوس وقت اوہ اُٹھیں لگے۔ اوس آکھیا، ”ہک واری بہہ رہو۔“ بہہ رہے۔ اوس نوکر نوں بُلایا۔ ”جانی! پھلانی کوری دودھ آلی کڈھ لے آ۔“ اوس کوری دودھ آلی کڈھ آندی۔ منگر دودھ دا بھریا۔ احمد، سدودے نوں دتوس۔ اوس پی لیا۔ دُوا بھریا۔ پہاڑے، سالت دے نوں۔ اوس پی لیا۔ تربیہ بھریا جکوبھٹی نوں۔ اوس پی لیا۔ چوتھا بھرن لگی تاں اوس ایلے نائی بولیا۔ اوس آکھیا، ”اماں بیوی! میرے کان دودھ نہ پائیں۔“ اوس آکھیا، ”کیوں بچیا؟“ اوس آکھیا، ”میں شریکاں تے دُشمن دے وچ آیا وتتاں۔ ایہتھوں کوئی فائر کر لسی۔ میرا ڈھڈھ پانا پیا ہوسی۔ دودھ میرے نک تے مونہہ آلوں وہندا پیا ہوسی۔ ہر کوئی آکھی اوہ گندا نائی مویا پیا ہے۔ جے اگے پیتے ہوئے کجھ نہیں نا کرنا، ایہہ وی مینوں کجھ نہیں کریندا۔“ اُٹھیں دے تے اللہ بلی ہوئے۔ جیویں گھوڑے پڑے پڑائے کھلے ہاں نا چھڈ بندے آئے تے رسے گل ولیندے آئے تے اُتے اسوار ہو گئے۔ جیہڑا میلکھ بیٹھا ہا تاں اوہناں ہکے واری ہائے کیتی۔ تے ایہہ کیہ تے ایہہ کیہ؟ اوس وقت نائی بولیا۔ آکھیا، ”خبردار جیہڑا ایس پرھیں چوں سر اُتاناہہ کر لسی۔ اوہ انجیں جانے ماں دے غدر چوں میں باہر نہیں آیا۔“ آکھیوس، ”فتح خان! لپ بارود دی، سرساہی دی گولی، ایہہ کیلی دا

بھاڑا ہئی۔ جے اٹھویں دیہاڑے تینوں آ کے دیواں تاں ایویں جانیں نیانی دا دودھ پیتا ہویا سوں۔ نہ آواں تے ایویں جانیں ماں بوٹیاں توں منگ کے آندا ہویا پیسوں۔“ ایہہ سنبھا دے کے گھوڑے تاں بھجائے تاں گھر آ گئے۔

مُرجن اکٹھے کرن لگ پئے، واہر۔ ناویں دیہاڑے نو دیہاں بندے مُرجڑھی چاں کیتی تے آ کے گوندلاں دی بارنوں پے گئے، دن سوے پہر دے۔ فتح خان دے اگے اگے پرہائیں ہے۔ کچھ گھوڑے تے سوار ہے۔ گھوڑا ٹکرا جیہا ساہن ہے۔ اوہدے اُتے چڑھیا ہویا تے کچھ کھڈیندا ادا۔ اگے ڈھول وگدا ادا۔ دوروں نائی تکیا۔ نائی بولیا، ”بھانیا احمد! اوہ جیہڑا گھوڑا نچیندا، ٹپیندا، کھڈیندا ادا ہے۔ ایہہ کیہڑا بندہ ہے؟“ اوس آکھیا، ”تُونہ سنجاتا۔“ اوس آکھیا، ”میں نہیں سنجاتا۔“ اوس آکھیا، ”ایہو فتح خان ہئی کیلی دے بھاڑے آلا۔“ اوس ایلے نائی ہاٹھ چوں گھوڑا چاں کڈھیا تے گھوڑا کڈھ کے تاں بھجایا۔ جیس وقت ادھواڑے کھلے دے اُتے آیا۔ اوس ایلے بُلایا۔ ”آکھیوں، فتح خانا! جیڑا ہوونا ہئی ہو لا۔ میں تیتھے آ یوم۔ گوندل نوں شست تھہرا کے، دھڑاک کر کے ماری بندوق، آئی سینے دے وچ۔ آسن چوں چا کے پچھانہ رکھ چھڈیا۔ گھوڑا ترٹھا پچھانہ تھان تے ہو گیا۔ تھینہ دے وچ حال حال، کوکو ڈوک پے گیا۔ فتح خان مری گیا۔ فتح خان مری گیا۔ جدوں دھاڑ پئی امدی ہانا اوس مینوں سارا میلکھ نکل کے آ گیا۔ فتح کھاتوں گوندل وی سوئی دے اُتے نکل کے آئی۔ سوانیاں دی ہاٹھ دے اگے آ کے کھلو رہی۔ جیس وقت احمد، سدماں دے ماں نوں تکیا نا تاں اوس ہاٹھ دے وچوں گھوڑا کڈھیا۔ کڈھ کے گھوڑے توں دھڑک ماری۔ آ کے تھہ پھر آیا۔ ”اماں بیوی ول۔“ ”احمد ہیں؟“ اوس آکھیا، ”ہا۔“ اوس آکھیا، ”پُتر! جیہڑا گچھ مینوں ول کرنا ہانیا کر چھڈیا ہئی۔ پر میں ایہہ تھینہ دی ضامنی چائی کھلی ہوں۔ خبردار! مت کسے بندے آل انگل کریں۔“ اوس آکھیا، ”اماں بیوی! ایہہ ہٹیا ویناں۔“ اوس آکھیا، ”نہ انج نہ ہٹ۔“ ”کیوں؟“ آکھیوں، ”پچھانہ جا کے کیہہ دسیسیں۔ جیہڑا مال ہئی نا اوہ جتھے جتھے ہئی نا آہلیاں اُتے، توں اپنا لیلی دے کن تائیں سمھال لے جا۔ تہ تیتھے راجی ہاں۔“ آہلیاں تے پھرے۔ جتھے جتھے لدھونیں، جیہڑا اوہ سارا گچھ کے شام نوں گھر وگ گئے۔

گوندلاں توں ویر نہ لیا گیا۔ اوہناں جھنڈے سنگھ تے درخواستاں دینیاں شروع کر دیتاں۔ جھنڈے سنگھ پُچھ گھلیا، ”کتنی ہک فوج، کٹک، لشکر میں لے آواں تے میں کامیاب ہو سکناں۔“ ”ست و یہاں بندہ اوہناں دا ہے۔ چار سو سپاہی لے آویں نا کامیاب ہونا ہیں۔ ورنہ کامیاب ٹونہ ہوندا۔“ لہور دے وچوں جھنڈے سنگھ چڑھی چاں کیتی۔ چار سو سپاہی نال لیا۔ جیہڑے بھٹی ہان محمد یار کے، ایہہ سڑک دے اُتے بہہ گئے۔ چار سو کھلا چاں ٹھوکایا۔ گُرسیاں، مِجیاں میز چاں لائے۔ تلے مُسلیاں توں مرا مرا کے پڑ بنا چھڑیا۔ اوہ اوتھے بہہ رہے۔ جیس وقت جھنڈا سنگھ پنڈی بھٹیاں دے آیا۔ اوہناں دے کولوں لکھنا کیتا۔ اوس ایلے بھٹی اُٹھے۔ اوہناں آکھیا، ”واہ سردار جی، واہ سردار جی۔ ہفتہ ہو گیا ہے سالم۔ اسیں سڑک مل کے بیٹھے ہاں کہ اساڈے بادشاہ دی چڑھی ہے۔ اسان اودی آمدن کرنی ہے۔ ایتھے بہو۔“ اوہناں اوتھے بہا لیا۔ اودی روٹی دا انتظام چاں کیتا۔ گھوڑے بچھ گئے۔ اودوں نسوآئیاں آل بندہ چاں چاڑھیا۔ ”جھنڈے سنگھ دا اج دوپرا اساڈے کول ہے۔ صبح تہانوں آ پونا۔ آپو اپنا سمھال لیو۔“ نسوآل بچ جتنے ہان، گنڈے بوہے دیندے، مال منی، سوانیاں مرد، آپو آپ ٹانگھاں تے چلے گئے۔ صبح جھنڈا سنگھ چڑھیا۔ چڑھ کے چھاپا ماریا۔ اوہنوں اوتھے شے خدا دی کافی نہ بھئی۔ واپس ہٹ گیا۔ جیس وقت ادا ہے نا پیلووال سدیکیاں دی، جکو بھٹی تے پہاڑا، سالت دا، ایہہ دوویں ایتھے آ کے اوس قلعے دے وچ لگے ہوئے۔ جیس وقت جھنڈا سنگھ واپس آیا نا تاں اوس ایلے کسے بندے مخبری کیتی نسوآل دے، دو بندے ایس قلعے دے وچ لگے ہوئے۔ اوہناں قلعے نوں گنڈل ویڑھ کیتا۔ گنڈل ویڑھ کر کے پہاڑا، سالت دا تے جکو بھٹی دوویں نپ لئے۔ لے کے چلے گئے۔ جیس وقت نسوآل ہکٹھی ہوئی اوہناں بندیاں دی سمھال کیتی۔ وچ ایہہ دو بندے کنیں نہ۔ اوہناں نوں پتہ لگ گیا کہ بندے پیلووال آ لے قلعے چوں اساڈے دوویں نپی لگن۔ جھنڈے سنگھ قلعے کلال آباد دے ڈھک چھڑے۔

جیس وقت اوہ ہکٹھے آئے۔ اوہناں آکھیا، ”ایہہ گل کریے۔ بندے جاون جیہڑے اوہناں دی تلاش کریں۔“ پیر بخش ہک وائیل ہو یا ہے۔ ہک توکل ناں چدھڑر ہو یا، اوہ دو۔ ایہناں کیہ کم کیتا؟ مون منائے۔ الے سوائے۔ ملنگی ولس کیتے۔ تمیلاں تھہ اچ

نپیاں۔ اوہ ٹر روانہ ہوئے۔ اوہناں جاگھاں ویکھدیاں شروع کر دتیاں۔ آٹا پنن، منکن، کھاؤن۔ بھوندیاں بھوندیاں چھ مہینے گزر گئے۔ چھیاں مہینیاں توں بعد ہک دیہاڑے قلعے کلال آباد دے پچھاوڑیوں لکھن۔ پہاڑے، سالت دے جھاکی کھولی ہوئی ہے۔ سینے توں چولا چا کے اپنے وطن دی ہوا پیا لیدنا ہے۔ اوس سنجان لئے۔ اوس بلیا، ”او ملنگاں او۔“ ”جی سائیں۔“ ”اوہراں آؤ۔“ اوہ آئے۔ جوں تکیا تاں اوہناں سنجان لیا۔ ملے چھڑے۔ خیر مہر، راجی باجی۔ ”کیہ بنیا اسانوں تے چھ مہینے ہو گئیں تہاڑے مگر پھر دیاں پھر پھر کے اسیں تھک گئے ہاں تے تئیں لدھے مہیے؟“ اوس آکھیا، ”اسیں تاں پہلے دینہہ توں استھے ہاں۔“ اوس آکھیا، ”ہُن انج گل کرو۔ داروغے دے آون دا ٹائم ہے۔ تئیں جاون آلی کرو۔“ اوس آکھیا، ”جکو بھٹی؟“ اوس آکھیا، ”جکو ایہہ میرے نال آلی بیرک ایچ ہے۔“ اوہناں آکھیا، ”اسیں تاں جسا تئیں جدوں تئیں چھٹیا ئے۔“ اوس آکھیا، ”دھر بے وقوف پاگل۔ اسیں بادشاہ دی قید وچ ہاں۔ پتہ نہیں اسانوں چھڈ لسی۔ کیہ کر لسی کیہ نہ کر لسی۔ واپس تئیں جاؤ۔“ اتنے تائیں داروغہ آ گیا۔ اوہناں نوں گل دا ٹائم نہ لگا۔ پہاڑا بولیا۔ اوس آکھیا، ”او ملنگاں او۔“ ”جی بابو۔“ اوس آکھیا، ”جے اساڈے ملک تے جاؤ۔ میرے پیو سالت نوں آکھنا پڑ پہاڑا پیا آہدا ہانیا: میرے آل چالیہہ روپیہ روک گھل، جیہناں دے وچ کھوٹا کوئی نہ ہووے۔ نالے میری جیہڑی سچے نگ آلی چھاپ ہے نا سونے دی اوہ وی نال گھلتی ہئی۔ ایہہ میرے پیو نوں جاسنہیا دینا۔“ اوہناں آکھیا، ”بہت اچھا۔“

دوویں اوتھوں سدھے ٹر پئے۔ گھر آئے۔ استھے آ کے خیر مہر دسی بھالی۔ دس بھال کے سالت نوں سنہیا دتا۔ جیہڑا اوہناں آکھیا ہانا چالیہہ روپیہ بھٹی چالیہہ بندہ اوہ ہووے، جیہناں دے چوں پچھانہہ پیر چاون آلا کوئی نہ ہووے۔ جیہڑی اوس چھاپ آکھی ہائی سچے نگ دی، عزت بخش ریمان نال ہووے کالو وال آلا۔ نسوآ نے بندے چھائیں لگ پئے۔ گناون لگ پئے۔ پنجاں گھٹ چالیہہ بندہ ہویا۔ ایتھوں چڑھی کیتیا نین تے اللہ بلی۔ رات نوں ٹرن، دینہہ جتھے ہو جائیں ہا، اوس وقت جنگل بیابان ہوندے ہان، اوتھے آرام کر لین اپنا روٹی ٹکر پکائن۔ کھاؤن پیون۔ کھا پی کے آرام کرن۔ ایویں ٹردیاں ٹردیاں

سفر دا پینڈا کوہ منزل بہ منزل کریندے لگے آئے۔ عزت بخش نال۔

غلام محمد چیمہ ہک ہویا ہے۔ اوس دے ڈیرے تے ایہناں نول دینہہ ہو گیا۔ جیس وقت دینہہ ہویا او تھے آن کے ایہناں مقام کیتا۔ جوں ویکھے غلام محمد چیمہ اوہناں بندیاں آلوں، اوہ معلوم ہوون ڈاکو، بدماش، لٹیرے بندے تے چور جوں عزت بخش آلوں ویکھے اوہ نواب، رئیس، بادشاہ، ایس طرح معلوم ہووے۔ آیا عزت بخش دے کول آ کے کُرسی گھتا کے بیٹھا۔ آکھیوس، ”جناب مینوں کوئی اپنا تعارف کراؤ۔“ اوس وقت عزت بخش بولیا۔ آکھیوس، ”میں عزت بخش ریمان ہاں۔ کالو وال ریماناں دے وچوں۔“ اوس وقت اوہ اٹھیا۔ اوس آکھیا، ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ جیہناں راہاں تے آیا ہیں اوہنا تھوں وی صدقے تے قربان جاواں۔ اج اللہ دی ذات کولوں کائی چیز ہور منگاں ہا۔ اوہ وی رب دی ذات دیوے ہا۔ کیڑی دے گھر نرائن۔ اساڈے گھر اج بادشاہ آ گیا۔“ اوس بڑیاں خاطرین خدمتاں کیتیاں۔ ”کچھنا کیتا، ”کدے جا رہے ہو۔ گل کیہ ہے؟“ اوس آکھیا، ”قلعے کلال آباد دے وچ اساڈیاں ڈھکاں ہن۔ اوہ قلعہ وڈھ کے ڈھکاں کڈھنیاں ہن۔“ اوس وقت اوس آکھیا، ”بندے جتنے آکھواتے دیناں۔ اوہ دیاں جیہناں چوں پچھانہہ پیر چاون آلا کوئی نہ ہوسی۔ تینوں میں نہیں جاون دیندا۔“ ”کیوں؟“ آکھیوس، ”ججیں سوہنیاں لگدیاں ہن لاڑھیاں نال۔ لاڑھے نہ ہوون ججیں کدی نہیں ڈھکیاں۔ توں نہیں دا صوبہ ہیں۔ ایہہ کوئی کسے ماں دا۔ کوئی کسے ماں دا۔ ایہناں دے نال کائی نیویں اُچی ہو جاوے ایڈا وڈا فرق کوئی نہیں۔ جے کدی تیرے نال نیویں اُچی ہو جاوے تاں مُڑ ایہہ پچھانہہ کیہ جا کے آکھسن۔ دھروہی رب دی کر۔ میں تینوں ہک قدم نہیں پٹن دینا۔“ اوہناں آکھیا، ”بندے تاں اسیں پورے ہاں۔“ اوس وقت اوس آکھیا، ”میں تہانوں ہک بھومیا دینا ہاں، جیہڑا تہانوں بھلی نہ پون دیوے۔ قلعہ اگوں سوڑا ہے۔“ ساجھرے روٹیاں پکیاں۔ کھادھیاں پیتیاں۔ شام ہوئی تے اللہ بلی۔ جیس وقت قلعے دے نزدیک گئے نا اوس ایلے راہ دی سمجھ کائی نہ لگے۔ بھومیے توں ”کچھیا“ ”گل کر۔“ اوس آکھیا، ”ایس وقت مینوں ذری نہیں پئی سمجھ آوندی۔“ احمد، سدو دا بولیا۔ اوس آکھیا، ”چودھری توکل! توں جوں گیا ہائیں قلعے کلال آباد دے۔ اوہ کہو جیہی مٹی ہے؟“ اوس

مٹی دا حلیہ دتا۔ گھوڑے توں ماری دھرک۔ مُٹھ بھری۔ مُٹھ بھر کے مٹی رولی۔ رول کے آکھیوس، ”جیہو جیہا حلیہ تاں دینا ہیں مُڑ تاں وچ آئے و تنے ہاں۔ پتہ نہیں اگے کچھے، سچے کچھے۔ قلعہ ہُن ہے کبھڑے منے؟“ تھوڑا جیہا اگے ٹرن تاں قلعے نوں جیہڑی جرنیلی سڑک ویندی ہا اوہ آگئی۔ جوں تکلیا نیں تاں قلعے دے بوہے دے اگے بتیاں پٹیاں بلن۔ اوہناں آکھیا، ”اوہ۔“ جیہیں وقت قلعے دے بوہے اگے آگئے۔ بوہے اگے تاں آدم دی گُر بیل گُر بیل۔ اوہناں آکھیا، ”ایہہ چون ہے۔ ایہہ کون ہیں؟“ ماچھی نائی آکھیا، ”ٹُسیں بہہ جاؤ۔ میں پتہ کر امنا۔“ گُٹھ اچ گیا تاں گل صیقی گر لبانا سکھ لتھا ہویا۔ ایہہ جیہڑے دریاواں دیاں مناں تے رُ دے ہاُن۔ اوس وقت اوس بُلایا، ”اوسنگھاں او! کبھڑا ہے ڈیرے دا سردار۔“ اوس آکھیا، ”کیہ آہنا ہیں مُوسلیا۔ میں ہاں سردار۔ کیہ گل ہے؟“ اوس آکھیا، ”گل سُن میری۔ ایس قلعے دے وچ ہین اساڈیاں ڈھکاں۔ اساں ہین اوہ کڈھنیاں۔ جے توہیں اساڈے نال لڑنا ہووے تاں اسیں پہلے دال پھلکا تیرے نال ونڈیے۔ مُڑ دوئیاں ال جاویے۔ جے کدی توہیں نہ لڑنا ہووے تاں اسیں اپنا کم سنواریے۔ توں اپنا کم سنوار۔“ اوس آکھیا، ”اوموسلیا! اسیں تاں ہاں رات دے رہو۔ صبح اساں اگا نہہ چلیاں جاونا۔ اوہ بھئی قلعہ جانے ٹُسیں جانو۔ اپنے بندے اپنا کم کرو۔“

اوہ واپس آ گیا۔ اوس آکھیا، ”ایہہ تاں صیقی گر لتھے پین۔ اوہناں ایہہ ایہہ گل کہیتی ہے۔ اوہراں رُو۔“ آگئے۔ قلعے نوں اوہناں وڈھنا شروع کر دتا۔ وڈھیا، وڈھ کے اپنے دوویں بندے کڈھ لئے۔ کڈھ کے جیہیں ایلے رُے نا اوس وقت اوہ بولیا اوہناں دا سردار۔ اوس آکھیا، ”اوسنتریاں او! گل سُنو میری۔ موسلے آئے۔ اپنے بندے کڈھ کے لگے گئے۔ صبح جھنڈے سنگھ نے تہانوں قید کر لینا ہے۔ اُٹھیو! ایہناں دے نال دال پھلکا ونڈو۔“ جوں اوس بُلایا تاں ماچھی نائی بولیا، آکھیوس، ”کیہ آکھیا ہئی سکھا؟“ اوس آکھیا، ”جا جا ڈٹھا ہئی۔“ ایس بُلارے تے اوس شست تھہرا کے وگائی ٹپک۔ حلق دے پار گئی۔ پچھانہہ جاچی کے ڈھٹھا۔ صیقی گر اُٹھی کھلے۔ مُسلمین وی اُٹھی کھلے۔ ایہناں تاں بندے انج کپے نا جیہیں دا حد کوئی نہیں۔ ستھاریاں لا دتیاں۔ جیہڑے کنیں تھوڑے باہلے بچے، اوہ بھنے تے بچ گئے۔ کلا دو کھلے کر رہے نا تاں اوس ایلے احمد، سدو دا بولیا، ”مارکا! اپنے

بندے رگو۔“ اوہ بندے گئے تاں ہک وچ بندہ نہیں۔ اوہناں آکھیا، ”کیہڑا وچ بندہ نہیں؟“ اوس وقت بولیا، پہاڑا، سالت دا۔ اوس آکھیا، ”اوس بندے نال میں ڈنگ گزارے ہوئے۔ تہانوں کوئی نہیں پتہ۔ جکو بھٹی وچ کوئی نہیں۔“ ”ہائیں۔“ ”جکو بھٹی کوئی نہیں۔“ اوس وقت توکل چدھرڑ بولیا۔ اوس آکھیا، ”اتھے بہہ کے مڑ کلام یاد چاں کرو۔ آکھیوس، میں تلوار وسیندا امدا ہام۔ میری تلوار دی جھلپیٹ اچ ہک بندہ ڈھٹھا ہے۔ جیس دے سرتے جوڑا نہ۔ اوہدے پونے ہان۔“ اوس وقت نائی بولیا۔ آکھیوس، ”گل ایہہ وے پہاڑے، سالت دے ال میراٹی، میراٹنیں سہرے گاسن۔ ڈھول وگیسن۔ دھریاں مرین۔ جکو بھٹی دی ماں منجی کول کھلو کے وین کریسی۔ دُعا کرو شالا جیندا ہووے میں گھوڑے تے پچھانہ ہٹاں۔“

نائی گھوڑے تے چڑھیا پچھانہ آ گیا۔ جتھے لاشاں دے ڈھگ لگے پئے ہان۔ اوٹھے آ کے بُلایا۔ آکھیوس، ”جکو بھٹی! کدائیں جاگنا ہیں؟“ جکو آکھیا، ”ماچھی نائی جاگناں۔ ڈھڈھ پاٹا پیا ہے۔ آندراں باہر ہن۔“ اوس آکھیا، ”ہڈوں خیر مہر ہے۔“ پانی لیا۔ پانی لے کے آندراں دھوتیاں۔ دھو کے وچ گھتیاں۔ راتیں دوائی اُتے لائی۔ سامان اپنا نال رکھدا ہا۔ اوٹھے پیٹ تے دوائی لا کے پیٹ سیٹا۔ پگڑا چاں لاہیا۔ لاه کے اوس دا پٹا چاں بدھا۔ مڑ اُتوں چادر چاں بدھی۔ چا کے اوہنوں کاٹھی اچ چاں بہایا۔ آپ اوہدے پچھے بہہ رہیا تے اوٹھوں اللہ بیلی۔ مار کے کول آیا۔ ”گل کر۔“ اوس آکھیا، ”نوتے ویہہ خیریں ہن۔“ رُپے۔ دینہہ ہوندا پیا ہا اوس ایلے غلام محمد چیمے کول آئے۔ دیہاڑی اوٹھے کڈھی۔ شامیں اوٹھوں عزت بخش وی نال تے مڑ اللہ بیلی۔ رُردیاں رُردیاں سفر دا پنیڈا کوہ بہ منزل بہ منزل کر بندے لگے آئے۔ جیس وقت پیلو وال سدکیاں دی کول آئے نا تاں اوس وقت جکو بھٹی تھوڑا جیہا تکلیف اچ ہو گیا۔ نائی بولیا۔ اوس آکھیا، ”ٹسیں وگ جاؤ۔ میں ہُن اتھے رہنا ہاں۔ ایہنوں ہُن اگانہہ لے جاواں نا تاں ایہنوں تکلیف ہوندی ہے۔“ اوہنوں اوٹھے چاں رکھیوس۔ اوہدے اُتے بہہ رہیا۔ اوس دا علاج کیتا۔ ترائے مہینے پٹی دا علاج کیتا۔ ترے مہینے گھل کے کورا ہو گیا۔ اپنے پرانیں رُ کے گھر گیا۔

امیر بھروانا

ایہہ جیہڑی پُٹھ بھروانیاں دی ہے نا ایہدے بچ بھروانا ہويا ہے، مہرا میر اوہدے
ناں ہويا ہے۔ اپنے زمانے اچ بڑا راٹھ، بڑا کجاک، بڑا مرد، بڑا ہتھیارو ہا۔ راوی دے
اُتے وٹو ہويا ہے، مراد اوہدے نں ہويا ہے، اودوں اوہدی وی پئی پئی۔ ہک دیہاڑے
جوں کوئی کم پیا نا مہرا میر نوں، ایہہ راوی دے اُتے گیا کنیں لگدے ہاس، اوہناں دے
کول۔ جیس وقت اوٹھے گیا نا، ملک مراد وٹو اگے اوہناں دے گھر آیا ہويا۔ اوہ تاں جوں
اوہناں ڈٹھنا سوانیاں مرد اُٹھے۔ ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ ایہہ تاں مہرا میر آ گیا۔ مہر
امیر آ گیا۔ اوہ منجی لے آؤ۔ حقالے آؤ۔ پٹھالے آؤ۔ اوہ کرو۔ اوہ کرو۔ اوہ
جیس وقت خوشامد برآمد وچ ہو گئے تاں ہک بندہ اندر گیا۔ اوس پچھنا کیتا، ملک مراد ”ایہہ
بندہ کون ہے؟ جیس واسطے خوشامداں تے برامداں، بڑیاں گلاں پئے کریندے او؟“ اوہناں
آ کھیا، ”ملک! توں ٹونہہ جاند!“ آ کھیوس، ”نہیں۔“ اوس آ کھیا، ”ایہہ تاں مہرا میر ہويا
پُٹھ بھروانیاں دے وچوں بھروانا۔“ ”ہائیں۔“ اوس آ کھیا، ”جی۔“ جیس ایلے اوہ بندہ باہر
آیا کجھ بلیل مہرا میر دے کناں تے وی پیا۔ اوس پچھنا کیتا، ”ایہہ بندہ کون ہے، جیہڑا
اندر مینوں چچھدا ہے؟“ اوہناں آ کھیا، ”جی، ایہہ ملک مراد ہے وٹو۔“ ”ہلا۔“ اوس آ کھیا،
”ہا۔“

ملک مراد اندروں اُٹھیا مہر کول آیا۔ مہرا اُٹھیا تھیاں گھت کے ملے، چھڑے۔ خیر

مہر، راضی بازی۔ ملک مراد بولیا، ”اج تاں بھائی اللہ دی ذات کولوں کائی شے ہور منگیے ہا اوہ وی رب دی ذات دیوے ہا۔ ساری حیاتی گلاں سُن دے رہے ہاں مہر امیر دیاں۔ دل وچ بڑی تشنہ رہی ہے بھائی اللہ تے بچتیں پاک کدائیں اوس تے میرا میل کریں۔ اج اللہ رڑے دے اُتے کیتا ہے۔“ مہر امیر بولیا، ”ملک مراد! میں وی تیریاں بڑیاں گلاں باتاں سُندا رہیاں تے بڑیاں سکاں ہاں تے اج شکر الحمد للہ ہک دُوئے دے متھے لگ رہے آں۔“ اوتھے دو راتیں رل کے رہے۔ اوس وقت ملک مراد بولیا۔ ”آکھیا، ”مہر امیر! ہُن آیا بیٹھا ہیں میرے کول۔ ہُن ایہہ گل کراٹھی گھوڑی تے زین گھتا۔ آ میرے کول۔ دو چار دیہاڑے میرے کول رہیں تے مڑ ہٹ کے چھاویں وگ جاویں۔“ مہر امیر بولیا، ”ملک! جھاکا ایہو ہا جیہڑا لہہ گیا ہے۔ ہک دُوئے دے متھے لگ گئے ہائیں۔ مینوں کوئی ضروری کم ہے میں جیس واسطے اتھے آیا ہام تے ہُن پچھانہ جاؤ ہاں۔ ہُن ایہہ کم کریں میں وی تیرے کول آوساں تے توں وی میرے کول ادا ویندا رہیں۔“ اوس آکھیا، ”بہت اچھا۔“ مڑ ہک دُوئے کول امدے ویندے رہے۔

کنہیں دیہاڑے گزرے ساون دا مہینہ ہا۔ جوں ملک مراد راوی توں ٹریا ایہہ چُنڈ آلا پتن لگھیا۔ جیس ایلے بیڑی دے وچ بیٹھنا اوس وقت ایویں بدل جیہا بن گیا تے کنہیاں شروع ہو گئیاں۔ ڈھیر چوکھڑیاں کنہیاں شروع ہو گئیاں۔ بیڑی توں لٹھا۔ ملاجی دتی۔ گھوڑی تے اسوار ہو کے اللہ بلی ہو یا۔ چُنڈ آیا۔ پچھنا کیتوس، ”مہر امیر ہے کہ نہیں؟“ کسے اوہنوں آکھیا، ”اوہ جیہڑا چھپر پیا کھلا ہے نا اوس دے پٹھ ستا پیا ہے۔“ اوتھے ملک مراد آیا۔ ہک زنانی اوس دے ہتھ وچ برتن۔ چھپری دے پٹھ جتھوں چوآ ڈھین لگے نا اوہ پٹھ بھانڈا کر کے چوآ لے لے۔ ملک مراد بولیا۔ آکھیوس، ”ایہہ بھینا! مہر امیر نوں جگائیں۔“ اوس آکھیا، ”او بھائی! چپ کریں۔ ہو لیں بول۔ مہر ہوریں ہُن سُنے نی۔ ایہناں دی نیندر ضائع نہ کریں۔“ اوس آکھیا، ”تیرے نال مینوں کم کوئی نہ ہو یا۔ کم ہو یا مینوں اوسے نال۔ ایہنوں اُتاناہہ اُٹھا۔“ اوس زنانی مڑ اگوں ایہا گل کیتی۔ تریسی واری جوں ملک مراد چوکھڑا بولیا نا مہر امیر جاگ گیا۔ جوں اوس اُتوں لڑا ہیانا تھکڑی دا تے اوس ڈٹھا۔ بچ کے اُٹھیا۔ ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔“ ممورا میراٹی ہائی نوکر۔ اوہنوں سدیا۔ اوہ

بھج کے آیا اونہوں گھوڑی دتی۔ اونہوں آکھیوس، ”کپڑے ہور لے آ۔“ اگلے کپڑے اوہدے لہائے۔ لہا کے نیچر کے سکنے گھٹائے۔ ہور سکے مجھ اُتے دتے۔ اوہ ایدے ہٹ کے نازنانی بہہ گئی۔

حقا بھکھ کے آ گیا۔ چھکن لگ پئے۔ جھٹے پچھوں ملک مراد بولیا۔ آکھیوس، ”اسیں وی گھر دے وچ پر نے ہاں۔ اساڈے جوڑ جن وی ہین۔ بڑے پیار وی ہین۔ بڑیاں محبتاں وی ہین۔ بڑیاں تانگھاں وی ہین۔ ایہہ گل اساں نہیں ڈٹھی جیہڑی ایہہ توہیں بنائی ہوئی ہے۔ میں تینوں چار واری سد ماریا ہے تے ایہہ اگول مینوں ایہہ آہدی رہی ہے بھئی پراہنیا نہ بول۔ مہر ہُن سُنا ہے۔ دوآ اوہ بھانڈا لے کے کھلی ہے جتھوں چوآ ڈھہندا ہے اوہ لے لیندی ہے۔ ایڈا جوڑ میں اپنی زندگی دے وچ نہیں ڈٹھا جیویں تیرا ہے۔ ایہہ سوانی کون ہے تے کدوں لئی آ؟“ اوس وقت مہر امیر بولیا۔ آکھیوس، ”ملک مراد! ایہہ گل نہ پچھ تے نہ دس، نہ کر۔ ایہہ گل نہیں ہلاون دی۔“ اوس آکھیا، ”نہیں بھانیا! میں یاں تاں پچھاں نہ ہا۔ بے پچھ بیٹھا ہاں تے ایہہ مینوں دس۔“ اوس آکھیا، ”ایہہ گل پچھیاں تاں توہیں کنڈ پر نے لکيا جاونا ہے۔“ اوس آکھیا، ”جیہڑا کچھ وی ہو یا ناگل میں ہُن کچھی ہے۔ ہُن مینوں گل دس۔“

اوس آکھیا: ایہہ لمیوں کسبانے سیال ہین۔ ایہہ جتھوں جیٹھ دا مہینہ چڑھے نا اوہ مال منی لے کے گل اتھتھے آویندن، اساڈے علاقے اج۔ کیوں؟ ایہہ جوہ بڑی ہوئی۔ گھاہ بڑے لبھدے ہوئے۔ اتھتھے مُڑ اوہ جیٹھ، ہاڑ، ساون، بدرو، جتھوں دہنہہ اسودے چڑھن نا اوس وقت ایہہ مال منی لے کے پچھانہہ وگ ویندن۔ اوس آکھیا، ایہہ اساڈے کول آئے ہوئے۔ میں میراٹی نوں سدیا۔ میں اونہوں آکھیا، ایٹھوں منگر ہک لسی دا وی لئی آ۔ کچھ تیلہ ہک مکھن دا وی لئی آ۔ نھا آویے۔ ایہہ کھوہ تے کپڑے پئی دھوندی ہا۔ اسیں وی لگے گئے ہاں۔ میں کپڑے لاہن لگ پیا نھاون کان۔ کپڑا مجھ بدھا ہے۔ ایس سوانی تاں اساڈے نال اوہ کار چاں کیتی ہے، جیہڑی نہ کرن دی۔ بڑا میں تاں شرمسار تے پچی ہو یوم۔ میں تاں مُڑ تھکڑے مجھ اُتے تاں کیتے تے کر کے، اوس میراٹی منگر لسی آ لا وی چا لیا تے کپڑا وی تے پچھانہہ رُ وگیا سے۔

راہ دے وچ اوہ مینوں آ ہدا ہے: مہرا میرا ایں سوانی تاں کمال نہیں کیتا۔ ایہوں کجھ حیا نہیں آیا بھی ایہہ مہرا میرا ہے یاں ایڈا بندہ ہے۔ میں ایہہ گلاں کیوں پئی کرینی آں۔ ایں تاں بڑا بھیڑا کیتا ہے۔ دل میرا انج پیا کریندا ہے ایہدا ساک نہ منگیے۔ میں آکھیا، ”توں اساڈا وی میراٹی ہیں۔ ایہناں دا وی میراٹی ہیں۔ توہاں منگ۔“ میراٹی دھی لگا گیا گھراں دے وچ۔ اوس جا کے ساک چاں منگیا۔ اوہناں پٹا چو نے ورگا جواب دتا۔ اوہناں آکھیا، ”مہرا میرا توں چنگی شے کائی نہیں۔ اساڈا بھرا وے۔ لائق ہے۔ بڑے نام آلا ہے۔ نہ وی اوس توں کائی نہیں، پر ایہہ ساک منگدا اساڈے کولوں او تھے گھر آ کے۔ مہرا میرا پنج منگدا تاں پنج ساک دیوے ہا۔ اتھے جے دیوے تے اسانوں پچھوں میلکھ آکھنا ہے چرائی دے وچ دھی دا ساک دے آئے۔ اسان بھائی دادا ساک کوئی نہیں دیونا۔“ میراٹی آگیا۔ اوس گل کیتی۔ دھی اٹھیا پندرہاں دیہہ بندے وی لے کے تے آپ وی۔ اوہناں دے کول جا نکلیا۔ مڑا ایہا گل چاں ہلائی۔ اوس وقت اوہ اٹھے کوئی ایدوں کلا پٹن لگ پیا۔ کوئی تھی پٹن لگ پیا۔ کوئی کجھ کرن لگ پیا۔ اوہناں آکھیا، ”اٹھیو مارکا! ایہوں لدا مڑھا پٹو۔ مہرا میرا ہن اسانوں اتھے بہن نہیں دیندا۔ اسیں اتھے ساک لئی بیٹھے ہاں۔ ساک اساڈے کولوں لینے ہوندیوس اساڈے گھر امداد۔ او تھے جا کے، جدوں اسیں پچھانہ ہٹ جاوے ہا۔ او تھے ساک منگدا۔ مہرا میرا بارہاں منگدا اوہ وی چاں دیوے ہا۔“ میں تاں بڑا شرمسار، پچی ہو یوم۔ میں آکھیا، ”ایمان دی سلامتی کرو۔ ککے تھمیاں نہ پٹو۔ جیویں بیٹھے اونا ایویں بیٹھے رہو۔ مہیں بندیاں اللہ دیاں او اسیں ناں وی نہ لیسائیں۔ ہٹ کے گھر آ گیو سے۔“

اوس آکھیا، ”ایں پپل دے پٹھ اسیں دوپہریں چو پڑ کھیڈ دے ہاسے۔ تریا چوتھا دیہاڑا ہو یا چو پڑ بہہ کے پنے کھیڈ نے ہاں ہک میرا پیر ہا میں اوس دا بڑا میلو تے بڑا ماشو تے بڑا پیارا مرید ہام تے بڑا اساڈے وچ یقین ہا۔ اوہ سر دوپہریں گھوڑے دے اُتے چڑھیا ہو یا تے آگیا۔ اوس سلام دتا۔ مار کے سلام وی جھلیا۔ اٹھے وی۔ میں بیٹھا رہوم۔ نہ میں اوس دا سلام جھلیا۔ نہ گوڈی ہتھ لایا، بلایا یاں چلایا ککھ وی نہیں۔“ سید بولیا۔ آکھیوس، ”مہرا میرا! توں تاں میرا بڑا ایماناں آلا مرید ہائیں۔ میرا بڑا پیارا مرید

ہائیں۔ بڑا لائق تے چنگا مرید ہائیں۔ ایہہ گل دس بھائی اج کیہ گل ہے توں اٹھی کے نہ گوڈی ہتھ لایا ہے نہ سلام نہ دُعا۔ نہ لہنی نہ دیونی۔ گل کیہ ہے؟“ اوس آکھیا، ”نہ توں میرا پیر تے نہ میں تیرا مرید۔“ اوس آکھیا، ”گل مینوں دسیں نا پیر تے مرید تاں نہ رہیا سے۔“ اوس آکھیا، ”پیر وی توں تد ہیں، مرید وی میں تیرا تد ہاں۔ ایہہ جیہڑے ہن نا کسبانے تیرے مرید اوہناں دے کولوں پھلانا ساک لے دیوائیں۔ توں تے میں پیر، مرید۔ جے نہ لے دیوائیں تاں نہ توں میرا پیر تے نہ میں تیرا مرید۔“ پیر گھوڑا اُتھوں پرانہ چاں کیتا۔ گُلاں دے وچ شپ لگا۔ اگوں کسبانے اُٹھے۔ ”ہے بسم اللہ۔ ہے رد بلائیں۔ ایہہ تاں پیر آگنن۔ مرشد آگنن۔ او پھلانا منجی لے آ۔ اوہ کرو۔ اوہ کرو۔“ جیس ویلے اوہناں آکھیا نا ”لہو۔“ اوس آکھیا، ”میں کوئی نہیں لہنا۔“ آکھیوس، ”کیوں؟“ ”جے لہیوئے تاں لہساں جے نہ لہیوئے تاں نہ لہساں۔“ اوہناں آکھیا، ”حکم کر۔ اساڈی مجال ہے۔ اساڈے کولوں جان منگیں تاں اوہ وی فرق نہیں ہے۔“ اوس آکھیا، ”ایہہ پھلانا رشتہ ایہہ لینا ہے مہر امیر کان۔ ایہہ دیوتاں میں ہے لہنا۔ جے نہ دیوتاں میں کوئی نہیں لہنا۔“ اوس وقت اوہناں آکھیا، ”جائیتھوں پچھانہ ہٹ ونج۔ مہر امیر نوں آکھ پر سوں جج کر کے آ جاوے۔ کارے تے پرنا لے۔“ اوہ پچھانہ ہٹ گیا۔ اوس آکھیا، ”مہر امیر! نوکھ مہارکاں ہونی۔ ایتھوں جج کر کے جانا ہئی تے پرنا کے لے آونی ہئی۔“ اوس آکھیا، ”بہت اچھا۔“ اُٹھیا، ملیا چھو یا پیر نوں۔ رہایا، بہایا، پوایا، کھوایا۔ مہر اپنے سامان اچ ہو گئے۔ دیہاڑتاں دچوں اوہ ہاتے کب ہو راوہ کٹ کے پرس آیا۔ اوس جج چاں چاڑھی۔ اوہ پرنا کے میں گھر آ گیا۔ رات میں گھر گھتی ہے۔ دھمی منگینی آ لے چدھرڑاں دا میرے کول بندہ آ گیا۔ اوہناں دا کوئی گھر دارولا ہا۔ اوہ ملک مراد! میں دھمی ساجھرے چڑھیاں تے اودے وگ گیا ہاں۔ دو راتیں مینوں اوتھے پے گئیں۔ ترینا دینہہ ہو یا ہے ساجھرے ویلے جوں میں تکیا تاں اساڈا نائی ہے۔ گھوڑے دے اُتے چڑھیا ہو یا تے دئیں دئیں کریندا آوے۔ چدھرڑاں دی اوس آلوں کنڈ، میرا مونہہ۔ میں وکھ لیا میں آکھیا شالا خیر ہووے نالے بندہ جی اوہ پورا جیہا کملا سیانا جیہا ہا۔ میں اگوں پیوم۔ میں اوس توں پچھنا کیتا، ”او خیر تاں ہے۔ کیہ گل ہے۔ کیوں پچھوں آیا ہیں؟“ آکھیوس، ”مہر صاحب!

تیرے اُتے لیٹے پین تینوں سنبھ ماری نہیں، تیرا جھگڑا وی لٹ کے لے لگن تے کسبانی وی لے کے وگ لگن۔“ ”ہلا۔“ اوس آکھیا، ”ہا۔“ میں اوہنوں آکھیا، ”ایہہ گل کریں۔ اوتھے ایس گل داناں ذکر کوئی نہ کریں۔ کیوں؟ ایہہ ہے بے عزتی دی گل۔ اوتھے آکھیں بندہ بیمار ہے۔“ اوتھے ہٹ کے آئے نوکرنوں آکھیا، ”ایہہ گھوڑی تے کاٹھی گھت۔“ اوس آکھیا، ”کیوں؟ خیر تاں ہے۔“ آکھیوم، ”کچھ بھائی بیمار ہے۔ دل جیہا نہیں۔ ایہہ بندہ آیا ہے پچھوں۔ میں ایس واسطے پچھانہ جاونا ہے۔ میں دسنبھ پرسوں مڑا وساں۔“ چدھرڑ وی کنیں تیار ہوون لگے۔ میں آکھیا، ”نہیں تہاڑی کاٹی نہیں لوڑ۔ ہک واری ہاں میں ویندا۔ خیر سلا مڑا یوں کاٹی ہوئی تاں تہاڑے آل بندہ آ ویسی۔ مڑ ہکلا ویناں۔“ اوتھوں چلے آں راتیں گھر آ گیا سے۔

دھمی میں اٹھیا گھوڑی جیہڑی میری ہا اوہ راتیں سو پئی۔ اوس وچھیری جانی۔ دھمی میں اٹھیم اوہ تاں ایہہ گھریاں دے پینڈ پے کھلوتے، راہیں۔ گھرا میں اوتھوں ٹور رکھیا۔ سوڑی میرے ہتھ دے وچ۔ رُدا رُدا رُدا، پہر ڈیڈھ دسنبھ دا آیا ایس کوٹ سلطان دے وچ۔ ایہہ جیہڑا سلطان بھٹی ہے نا جیس دے ناں تے ایہہ کوٹ سلطان داسدیندا ہے۔ ایس وقت اوہ بھٹی ہا۔ ملیا، چھڑیا، خیر مہر، راضی بازی۔ روٹی گھریاں آکھی۔ پیوایا، خیر مہر چکھن لگ پیا۔ گلاں باتاں کرن لگ پیا سے۔ کریندیاں کریندیاں راء سلطان بولیا۔ آکھیوس، ”مہر امیر! ہور تاں خیر مہر ہا۔ ہک بڑی تنگی تے تکلیف بنی۔“ ”کیوں؟“ آکھیوس، ”جیہڑی ایہہ کرانا پہاڑی ہے نا ایس دے کول پشاور دے پٹھان لتھے پین۔ دو اڈھائی ترائے ہزار بندہ ہے۔ سوانی مرد دا کھوتھ بنایا ہو یا نہیں۔ نہ کسے دی کاٹی عزت پئے چھوڑیندن، نہ کسے دی جھنگی پئے چھوڑیندن، نہ کوئی ڈھور پئے چھوڑیندن۔ ایس میکھ نوں بڑا ذلیل تے بڑا تنگ کیتا ہو یا نہیں۔“ اوس وقت میں دل اچ سوچیا میرے جھگے نوں اوہے پٹھان آ لگن۔ ہور کسے دی اتھے کیہ طاقت ہا۔ میں تاں دوپرا اوتھے کیتا۔ روٹی کھاندا تے اللہ بلی۔

ٹھلھی دیگر دائئم ہا میں اوتھے جاوڑیوم۔ آ گیوم۔ گل میکھی۔ پٹھان پے گر بلیں مرین۔ میں ایدے جھاتی گھت، ایدے جھاتی گھت، ایدے جھاتی گھت۔ ایہہ مینوں

ملک مراد کدائیں نہ نگہ آئی۔ جے میں تکیا ناتے ایدے ہک تمبو بڑا خوبصورت، سوہنا، اگے تلوار پئی لٹکے۔ میں آکھیا، اللہ نہ بھلائے تاں اتھے ہوونا ہے۔ میں اودے تڑو گیاں۔ ایہہ جاگدی ہے۔ پٹھان ایہدے پٹ اُتے سر رکھ کے ستا پیا ہے۔ ایس پٹھان نوں مٹھ بھر کے جگایا۔ ایس آکھیا، ”خان صاحب! اٹھی جاگ۔ مہر امیر آ گیا۔“ آکھیس، ”پر ملک صاحب! ایہہ مونہہ تے بیٹھی ہے۔ کُوڑ ہووے کوئی استھائیں میری زبان نپ لے۔ استھوں کوڑ پیا مرینا ہیں۔“ پٹھان اٹھیا اوس آکڑ لئی۔ اٹھی کے اوس گر بل ماری نا پنج ست پٹھان بھج کے آگئے۔ اوس آکھیا، ”ایس بندے نوں نپ لیو۔ پہاڑ دے اوڈھر لے جا کے ایہداریزہ ریزہ کر چھوڑو۔ مار گھتو۔“ اوہناں مینوں نپ لیا۔ پہاڑی دی کچھ دے نال لے کے مینوں تڑپے۔ میں اوہناں نوں آکھیا، ”خاناں او! گل میری سنو۔“ اوہناں آکھیا، ”حکم کر۔“ آکھیوم، ”تسین وی مسلمین ہو۔ کلمہ نبی دا پڑھن آ لے۔ میں وی مسلمین آں۔ کلمہ نبی دا پڑھن آ لا۔ مینوں بے گناہ، بے قصوریاں مر بندے کیوں او۔ ایس سوانی دے آکھ لگ کے۔ پتہ نہیں ایہہ کون ہے۔ کون نہیں۔ میری تاں نہ جانو نہ واقف۔ نہ لاہنی نہ دیونی۔ نہ قصہ نہ کہانی۔ دیہاڑے محشر آ لے کیہ جواب دیسو جناب رسول دی کچہری اچ بھئی اساں ہک بے گناہ ایہو جیہا بندہ مار گھتیا۔“ اوہناں آکھیا، ”ایس ہُن چچا نہہ کیہ جا دیسے؟“ میں آکھیا، ”تلوار لے آؤ۔“ اوہناں تلوار آندی۔ چولا وی چاں لاہیوم۔ چادر وی چاں لاہی۔ پگڑی، موڈھے دی چادر وی۔ اتھے جوں میں تلوار رکھی تے چھکی۔ میں بڑا سمبیا پلپا ہویا ہام تے موٹا وی، پر اوس آکھیا ایہہ نشان ویکھ لے۔ رت کئی فرناٹے چھوڑ دتے۔ اوہدے پٹھ میں چولا وی چاں کیتا، پگڑی وی چاں کیتی۔ چادر وی چاں کیتی۔ اوہ تاں خون اتنا گیا تھگڑیاں لہو نال گرارے ہو گئیاں۔ میں آکھیا، ”ایہہ چاں دیو۔“ اوہناں آکھیا، ”توں ایہہ گل کر۔ توں جاؤن کر۔“ میں اوٹھوں نکلا اللہ بلی۔ رات مینوں راہے پے گئی۔ میں گھر آ گیا بھئی اتھے دال تاں میری گلدی کاٹی نہیں۔ میں ہُن کیہ کراں۔ جے سمجھ لگی تاں اوہناں لدے موڑھے پٹے تے پٹ کے پٹاور آگئے۔ کساناں وی وگ گئی۔

آکھیس: ملک مراد! جیہڑی ایہہ وچھیری جی نا اندر کھلی ہے میں تینوں دکھیاں

ہُن پوری گھوڑی بنی کھڑی ہے۔ ایہہ نواں مہیناں دی ہوئی ہے جوں میں ایہدے اُتے کاٹھی چاں گھتی ہے۔ پچھلے سوتے میں کاٹھی گھتی ایہنوں دو میل، ترائے میل، چار میل ایہہ کراونے۔ ترائے چار میل جائدڑ وی ترائے، چار امڈڑ وی۔ مُڑ پنج ست میل، مُڑ اٹھ دہ میل۔ مُڑ پندرہاں ویہاں آل۔ ایویں ایویں ایہنوں ودھیدا آیاں رات دے ٹورے تے۔ سٹھ میل ایہنوں جائدڑ کرایا ہے۔ سٹھ میل امڈڑ کرایا ہے۔ گھوڑی نہیں معلوم کرایا بھئی مینوں کوئی سفر کرایا ہی کہ نہیں۔ اوس وقت میں دل دے وچ سوچیا بھئی مینوں ایہہ اوتھوں لے کے نکلی۔ میں روپیہ دو سو جیب اچ چاں گھتیا۔ گھوڑی دے اُتے کاٹھی چاں گھتی تے اللہ بلی ہو پوم۔ چار دا ٹائم ہے میں پشاور جا پنچیاں۔ ماچھی ہک دے گھر میں گیاں۔ اوہنوں آکھیا ہے، ”دائی، مائی میں رات رُنی ہے۔“ بوجھے چوں پنجاہ روپیہ کڈھیا اوہ وی اوہدی تلی اُتے رکھیا۔ اوس آکھیا، ”جی بسم اللہ، سر اکھیں دے اُتے۔ اتھے بھاویں مہینہ بیٹھا رہو۔“ راتیں روٹی کھا دھی پیتی۔ کھاپی کے میں اوہنوں آکھیا، ”اماں دائی ہک واری اور یڑے آویں نا۔“ میرے کول آئی۔ بیٹھی۔ اوہنوں آکھیا، ”بیہڑی ایہہ کسبانی ہے پھلانے پٹھان دے گھر۔ ایہنوں ہک واری اتن تائیں نہوں لے امدی۔“ اوس آکھیا، ”وے بچڑا! ایہہ مُرگل وی نہ کریں۔“ ”کیوں؟“ ”اوہ ایس وقت جتھے کھلی ہے تے پگھوڑے دے وچ جھوٹے پے امدن۔ اوتھے زچڑے نوں حکم نہیں پھٹکن دا۔ اگر تیرا اوہناں نوں پتہ لگ گیا تاں تیرا اوہ ریزہ ریزہ کر کے اٹھاں نوں رُہ کے پلٹ چھوڑ یسن۔ خبردار مت ایس گل داناں لئیں۔“ ”ہلا بھلا۔“

پچھلی راتیں میں اُٹھیا۔ اگ بالی ہے حق بھکھایا ہے۔ میں چھکن لگ پیاں۔ ایہہ گھنگاٹ تے بُلا را بڑا۔ میں آکھیا، ”اماں دائی ایہہ کیہا بُلا را تے گھنگاٹ، تے کیہ ہے؟“ اوس آکھیا، ”اوس پٹھان دی دھی ہے۔ سٹھ سہیلی نوں لے کے اوہ باغ دے وچ ویندی ہے، جا کھید دی ہے۔“ حق چھک کے میں اُٹھیا۔ گھوڑی دے اُتے کاٹھی چاں گھتی ہے۔ کاٹھی گھت کے تلوار ہتھ اچ کر لئی ہے تے میں باہر نکل آیاں۔ میں اوس باغ دی کنی دے اُتے لگا آیاں جتھوں مینوں بُلا را سوڑا معلوم ہو یا نا اوتھوں گھوڑی نوں میں پھیریا جوں میں گھوڑی نوں لکریا تے گھوڑی چائی ہے چنگ وچ حویلی دے۔ پار جالتھی ہے۔

دوئیاں اوہدیاں جیہڑیاں نوکریں ہان، انج پھٹن جیویں چڑیاں ڈھنگراں توں اڈدین۔ ایہہ وچ آکڑ کے کھلوتی۔ آکھیوس: ملک صاحب! گھر بیٹھی ہے پٹھانی تینوں میں دھیسوں توں آکھسیں اللہ دی ذات ایہہ کیہ بنایا ہے۔ میں اوہدی بانہہ کولوں پیا ہے۔ نپ کے چکھے سٹیا ہے۔ پچھوں اوہدی کمر تے اپنی کمر نال رلا کے گڈھ چاں گھتی ہے۔ گھوڑی نوں للکریا ہے۔ گھوڑی چائی ہے چنگ باہر آگئی۔ اوٹھوں لے کے اللہ بلی۔ مڑ بڑی دنیا نکلی۔ سٹھ ستر، چھ ویہاں میل تائیں مینوں چکیا نیں، پر گھوڑی دھی یاوی ملائی نہیں دتی۔ میں اوہناں دے وچوں لے کے نکل آیاں۔ اتھے گھر آندی ہے گھر اوس نال نکاح کیتا۔ اوہنوں سوانی بنایا۔ جیس ایلے میں ایہہ گل کراں نابندے کنڈیوں پچھے آکھن، ”لے، ایویں ایہوں کدوں کائی آندی بیسوں۔ ایڈا بندہ۔ ایڈا بندہ ہونداتے ایہہ اوہ کسبانی لئی ادا۔ غلط گل ہے جیہڑا آہدا ہے میں پشاور چوں اوس پٹھان دی دھی آندی ہے۔“ ڈھڈھ دے وچ میں سوچیا بھئی جا جانداں ایڈا پدھ سفر وی کیتا تے دھی وی اوہدی آندی، پر جیہڑا میرے متھے تے لگا ہو یا ہانا ڈانگھ اوہ میرے مگروں نہ لٹھا۔

سال دے پچھوں میں مڑ تیاری کیتی۔ پٹھانی مینوں آکھیا، ”مہر امیر! کدے؟“ آکھیوم، ”میں پشاور جاؤ ہاں۔“ آکھیوس، ”کیوں؟“ آکھیوم، ”کسبانی لین۔“ اوس آکھیا، ”گل سُن میری۔ میرا پیو لے گیا ہا تیری سوانی۔ توہیں آندی ہے اوہدی دھی۔ میں اوس نالوں پنج گنا لوی وی ہاں۔ سوئی وی ہاں۔ شکل آلی وی ہاں۔ بے کدی تیرے نال نیویں اُچی ہو جاوے۔ میں پچھے کہندے دچھیاں نال۔ میں بھئی کوئی نہیں جاوے دیونا۔“ میں آکھیا، ”میں ضرور جاونا ہے۔ پٹھانی بڑے زور مارے۔“ آکھیوس: ملک مراد! میں مڑ تیاری چاں کیتی۔ اوسے گھوڑی تے چڑھ بیٹھوم۔ میں مڑ وگ گیوم۔ اوسے دائی دے گھر گیوم۔ میں مڑ اوہدی تلی تے سو روپیہ رکھیا۔ سو روپیہ بڑی شے ہائی۔ میں مڑ اوس نال گل کیتی۔ اوس آکھیا، ”وے بچڑا! جیس دینہہ دی توں اوہدی دھی لے گیا ہیں نا اوس دینہہ دا اندروں باہر نہیں نکلیا۔ شریکاں اوس دا جیہڑا ہے ناک تے کن وڈھ لیا ہے۔ توہیں اوہدی سوانی آندی ہائی اوہ تیری دھی لے کے گیا ہے۔ دھی یاویا! تیرے پلے کیہ رہیا ہے؟ اودے کوئی نہ جاویں۔ ایہہ گل کریں دھی سا جھرے، کچھلی راتیں اٹھی کے وگ جاویں۔

اگر کسے نوں اتھے پتہ لگ گیوئی ناتاں مار گھٹسن۔“ آکھیا، ”اچھا۔“

پچھلی راتیں میں مُڑ اُٹھیا۔ اُٹھی کے میں اگ بالی۔ بال کے حقے دے وچ پانی پٹھا گھتیا۔ تھا میں چھکدا پیا ہام۔ اوسے باغ دے وچ مُڑ اوہ گھنگاٹ، اوہو کھیڈن تے اوہو کڈن تے نچن تے بچن۔ میں آکھیا، ”اماں دائی! اج مُڑ اوہے کیہا حساب ہے؟“

اوس آکھیا، ”ہُن اوس جاہ دے اُتے نا اوہ کھیڈدی ہے کسبانی۔“ ”ہلا۔“ میں تھا رج کے چھک کے اُٹھیاں۔ گھوڑی دے اُتے کاٹھی گھتی۔ کاٹھی گھت کے تلوار میں ہتھ اچ کیتی ہے۔ میں مُڑ روانہ ہويا۔ میں گھوڑی لئی آیاں۔ جتھوں مینوں معلوم ہويا نا ایتھوں ہُن بالکل سوڑین۔ انج کر کے گھوڑی نوں پھیریا نا تے گھوڑی نوں للکریا گھوڑی چائی ہے چنگ وچ حویل خانے دے۔ دوئیاں ساریاں بھج گئیاں ایہہ کھلی رہی۔ میں ایہدی بانہہ چوں پیا ہے۔ نپ کے ایہنوں میں اپنے پچھے سٹیا ہے۔ گکڑا سٹ کے اپنی کمر ایہدی کمر نال رلا کے گڈھ چاں گھتی ہے۔ گھوڑی نوں للکریا ہے۔ گھوڑی چائی ہے چنگ باہر جالتھی ہے۔ میں مُڑ اوتھوں بھج وگیاں۔ اوتھوں مُڑ پچھوں کوکو ڈوک تے حال حال۔ مُڑ میکھی میرے مگر۔ اوس آکھیا، ”اوہدا ہک گھوڑا مر گیا پٹھان دا۔ مُڑ اوہ دوئے تے چڑھیا تے مُڑ دوآ مر گیا۔ جیس وقت ترئے تے چڑھیا ہے نا اوس وقت اوہ مینوں کجھ اپڑیا ہے۔ پر مینوں کوئی پتہ نہ۔ میرا جُتہ جیہڑا ہے نا پھس گیا۔ تھک گیوم۔ ٹالیاں ہان اوہناں دے پٹھ چاں میں گھوڑی بدھی ہے۔ اوتھے بہہ رہیاں جھٹ ساہ کڈھ لئیں۔ ایہہ ’گڑی‘ وی مگروں لاہ لئی ہے۔ میں لما پیاں تے پٹھان دا گھوڑا اودوں بیٹگریا۔ ایس اتنی مہربانی میرے اُتے کیتی ہے۔“ ایس آکھیا، ”مہرا میر جاگ۔ پٹھان آ گئی۔“ اوہ وی گھوڑے توں لہندا آیا میں ایدوں تیار ہوياں۔ جوں ہک دوئے دے اُتے وجے ہاں نا تے تلواریں دے اُتے تلواریں پیاں۔ تلواریں ڈھے گئیاں اساڈے ہتھوں دوواں دے وچوں تے اساڈے تھبے پے گئے۔ اوہ مینوں منڈے تے دہ دہ، پندرہاں پندرہاں کرہیں پیلی لے جاوے۔ میں اوہنوں منڈاں تے دہ دہ، پندرہاں پندرہاں ویہہ کرہیں۔ گھول سڈھیاں دا پیا ہويا۔ پٹھان میتھوں نہ ڈھٹھا۔ ڈھڈھ دے وچ ایہہ میں سوچاں پیا جے شک ہے کہ پٹھان میتھوں نہ ڈھے۔ اتن تائیں پٹھان بول گیا۔ اوس آکھیا، ”کسبا نیے! مینوں مہرا میر

لیندا ہئی اٹھی کے کچھ کر۔“ ایس کچھ آگھس کیتا ہے۔ اوہدی ایہہ گل کرن اچ نا میری ہمت دوڑی تریوڑی ہوگئی۔

میں ایہنوں آکھیا، ”خبردار! میرے نیڑے آئیوں نا سر دھڑ توں جدا کر چھوڑیاں۔ میں جوں دھسیانا پٹھان پیٹھ میں اُتے۔ میں ایہنوں آکھیا، ”تلوار نپا۔“ ایس تلوار مینوں نہیں نپائی۔ مڑ میں آکھیا۔ مڑ ایس تلوار نہیں نپائی۔ تریکی واری میں سینے توں اٹھیاں تے ایہنوں جذبے نال آکھیا ہے۔ ”تلوار نپا۔“ جوں پیٹھوں پٹھان اُپھلیا ہے نا میں پیٹھ تے پٹھان اُتے۔ اوس آکھیا، ”تلوار نپا۔“ ایس آکھیا، ”تلوار نال ایہنوں مار نہیں۔“ ایہہ گئی ہے ایس گھوڑی دی سیلھی آندی ہے۔ ایس آکھیا، ”ایتھے ایہدیاں باہاں مُشکاں بنھ کے، ایتھے گنڈ کے سٹ گھت۔“ اوس میریاں مُشکاں باہاں چاں بدھین بنھ کے اوس گنڈ کے سٹ گھتیا ہے۔ اوہ میرے کولوں فارغ ہويا۔ فارغ ہو کے ایس دے کول آ کے بیٹھ گیا ہے۔ ایہنوں اوس تھھی چاں گھتی ہے تے ایس نال اوہ پیار محبت سلوک کرن لگ پیا۔ جوں میری غیرت نوں جوش آیا نا تے جوں میں ماریا زور، رسے ٹرٹ کے اوہ جا پئے۔ اوس وقت میں بھتا۔ میں پٹھان نوں پتہ نہیں لگن دتا تے میں تلواریں دوویں چاں لئیں۔ اٹھیندے پٹھان نوں جوں گھت کے ماری ہے سرتے دھڑ جدا کر چھڈیا ہے۔ اوہ سیلھیاں تے رسیاں چاں کھولیاں، جیہڑیاں بجھیاں ہونیاں ہان۔ ایہنوں میں آکھیا ہے ”لے کرماں آلیے! اٹھی ہُن تے اپنے گھوڑے تے چڑھ بہو۔“ ایہہ اپنے تے چڑھ بیٹھی ہے۔ میں اپنے تے چڑھ بیٹھاں۔

ملک مراد! اچ ستواں دیہاڑا ہے ایہنوں لے کے آندیاں۔ ایہنوں چھڈنم مار۔ ایہہ پیے جیہڑے ہُن لیندی ودی ہے، ایس توں لیندی ودی ہے میں کپڑیں فچ جاواں۔ ایہنوں مار گھتنم۔ ایہہ میلکھ نوں وکھیندا وتنا ہاں بھئی میلکھ وکھ لے بھئی مہرا میر کسبانی آندی۔ ہُن اٹھی ٹر گھر جاویے۔ اوتھوں اوس نوں مگرے لالیا۔ گھر آئے۔ اوتھے اوس نوں وکھایوس ایہہ اوہ پٹھانی ہے، جیہڑی اوس دی دھی ہے۔

صاحب میراثی

میںیں گوش میراثی تے ترائے پُتر ہوئَن۔ وڈے دا ناں میاں لہنا، نکلوا صاحب
دین، اوس توں نکلوا مراد بخش۔ تراوے بھرا گئے ملک مہرے، موجی دے نسو آنے کول،
کانڈیوال دا بڑا سردار نسو آنا ہويا ہے۔ اوہ سردار نسو آنا، ایہہ میںیں گوش دے پُتر۔ گلاں
راٹھاں دیاں ہونڈیاں رہیاں۔ راٹھ سدیندن جیہڑا اپنی عزت نوں قائم رکھے۔ دوئے دی
عزت دا احساس کرے۔ مجرم بوہے تے آ کے مانی مگے اوہنوں ماف کر چھڈے۔ مہرے
آکھیا، ”میاں صاحب جی۔“ ”جی۔“ ”میاں اللہ داد، گل دا کلیار جیہڑا ہويا ہے، اوہ گل
نالوں چنگا نہیں۔“ اوس آکھیا، ”جی نہیں۔“ ”میاں صاحب جی۔“ ”جی۔“ آکھیوس،
”جیہڑا گلام، کاویں داہے۔ ایہہ کاویں نالوں چنگا نہیں۔“ اوس آکھیا، ”نہیں نیواں ہے۔
پو جیہہ نہیں۔“ ”میاں صاحب جی۔“ ”جی۔“ ”مہر مہند، جلال دا لالی مگل کا، اوہ مہر
جلال نالوں بہوں چنگا نہیں۔“ اوس آکھیا، ”جی۔ بہوں نیواں۔“ ملک مہرے آکھیا، ”میں
تراہے چنگے آکھن پُتر۔ تساں آکھن تراہے نیویں ہن۔“ اوہناں آکھیا، ”اساں نہیں
آکھیا۔ خدا دا فیصلہ انجیں ہے۔ ہین وی نیویں۔“ ”دلیلاں دیو۔“ اوہناں وی
دلیلاں دتیاں۔ اوس وی دتیاں۔ اوہناں دا فیصلہ نہ ہويا۔ ملک مہرے آکھیا، ”دھی
برخوردار، گلام دے کول فیصلہ ہو جاسی۔“

دھی چڑھے گھوڑیاں تے آگئے کاویں آ لے۔ مہر برخوردار اگے بیٹھا ہا۔ نوکراں

نوں آکھیا پس، ”لے آتے ایہناں نوں پیو۔“ پیو رہے تاں اوہناں آکھیا، ”اساڈا جھیرا ہے تیرے ال۔“ ”کیہ جھیرا ہے؟“ ”میں آہناں اللہ دا، گل توں چنگا ہے۔ ایہناں آکھیا جی نہیں۔ میں آہناں گلام، کاویں توں چنگا ہے۔ میاں صاحب آہدا ہے نہیں۔ میں آکھیا مہر مہند، جلال توں چنگا ہے ایہناں آکھیا جی نہیں۔ ایہناں دا میرا جھگڑا ہے۔“ ”میںیں گوش کیاں او انجیں گل ہے؟“ ”جی انجیں ہے۔“ آکھیا پس، ”فیصلہ مہر مہند، جلال دا کرے۔“ مہر سردار ہا۔ ولیں آگئے۔ مہند، جلال دے آکھیا، ”بھئی کمال ہوگئی۔ میںیں گوش کے وی نال ہن۔ ساریاں تاں چھھاں دیاں پرھیں اکھیاں ہوگئیاں۔“ آکھیں: جی ہک مقدمہ لے کے آئے ہاں تہاڈے کول۔ ”کیہ مقدمہ ہے؟“ ملک مہرے آکھیا، ”جی میں آکھیا ہے توں مہر مہند، جلال توں چنگا ہیں۔ گوشے کے آہدن: نہیں۔ میں آکھیا، مہر اللہ دا، گل توں چنگا ہے۔ ایہہ آہدن: جی نہیں۔ میں آکھیا، گلام، کاویں توں چنگا ہے۔ ایہناں آکھیا، جی نہیں۔“ ”گوشے کیاں او انجیں گل ہے؟“ اکھے ”جی انجیں گل ہے۔“ ”دلیل دیو۔“

میںیں صاحب آکھیا: جرمن تے انگلستان دی جنگ لگ گئی۔ گورمنٹ اٹھاں آ لے نپ لے۔ میںیں گل تے وی اٹھ ہان۔ میںیں گل دے وی اوہناں نپ لے۔ اٹھاں نوں بیماری پڑکن پے گئی۔ میلکھ نس گیا۔ میاں گل بیٹھا رہیا۔ جیہڑا اٹھ مرے، پوچھل اوہدا وڈھ کے، دفتر جیہڑا ہا انگریزاں دا، اوتھے جا کے جمع کرائے۔ جیس ایلے جنگ مک گئی نا انگریزاں بلایا۔ اوہناں آکھیا، ”میاں گل! تیرا تاں بڑا نقصان نہیں ہو گیا۔“ اوس تے اپنے سارے ترائے اٹھ ہان۔ بہوں سارے پوچھل وڈھے تے اوہ لکھے پئے ہان۔ اوہناں آکھیا، ”ایہدا نقصان پورا کیویں ہووے؟“ کجھ اکھیں بیمار رہندیاں ہاس۔ کجھ نمونہ بنایا۔ کجھ رُٹا۔ اوس آکھیا، ”میری تاں رڑی نکل گئی ہے۔ کائی شے نہ میری رہ گئی۔“ انگریزاں آکھیا، ”حساب کر۔“ انگریز بڑا ذہین ہے۔ اوس آکھیا، ”ترائے کچھریں لے آ تے روپیاں دی لد کے لے لے تے لکھ کے دے دے میں معاوضہ لے لیا ہے۔“ میںیں گل اگٹھا لایا تے ترائے کچھریں روپیاں دیاں لد لئیاں۔ زمین خریدی۔ گل دا کوٹ گھتیا۔ مسجد بنائی، ڈیرا بنایا۔ میاں صاحب آکھیا، ”مہر مہند، جلال دیا! میاں گل چنگا ہے یاں اللہ

داد۔“ مہر مہند آکھیا، ”میاں گل جیس جاہ تے رُدا ہا۔ اللہ داد تاں اوس جاہ ورگا وی نہ ہویا۔“

آکھیوس: دو آ ایہہ آ ہدا ہے گلام جیہڑا ہے کاویں دا، ایہہ کاویں توں چنگا ہے۔ کاواں، آہلے دا ہے تے کاویں ہو ریں ترائے بھرا ہاں۔ کھائی اوہناں دا جدی پنڈ ہے، جیہڑی کھائی ولیاں دے نال ہے۔ روکیاں آلی کھائی۔ ترائے کھوہ ڈھیے مہر کاویں نوں۔ نو، دہ مربعے کی بیش زمین دے بنے۔ مہر کاوا اوٹھوں اُٹھیا تے جتھے ہے نا مسلم کمرشل بنک لالیاں آلا، اوٹھے ونج کے کوٹھا گھتیا۔ میاں لالہ، مہر سائل خان دا پتر لہور تارخ تے گیا ہویا ہا۔ لالی قوم دے مینیں لالے کے سردار ہین۔ میاں لالہ لہوروں آیا تے اوس ڈٹھا۔ ایہہ چُکھا وی لگا کھلا ہے تے کوٹھا وی۔ اکھیو نیں: مہر کاویں گھتیا ہے۔ اوس آکھیا، ”کھانیوں بھنا ہے سردار اتھے بن واسطے۔ اوس چُکھا پٹ کے پرانہ دگایا۔ مہر کاوا اللہ بلی ہویا۔ ملک نارنگ نسو آنے نوں آکھیوس، ”مینوں اتھے بہا۔ پیا مال دا۔ اتھے کھوہ جویناں۔“ اوس آکھیا، ”جوویں پکو۔“ جتھے کاویں آلا ہے نا اتھے ملک نارنگ کھوہ دتا۔ جن بہایا۔

للیریاں بہاب کیاں تے پرچہ ہو گیا، لعلائ کنجری دیاں مجھیں دا۔ پرچہ نامزد ہا دِلے تے جلے اُتے۔ کمال خان منگی بھجیا سکھاں۔ جاؤ دِلے تے جلے نوں نپ لیاؤ۔ دِلا تے جلا اوہراں پرانہ ہو گئے۔ بھرا موکھا ہانیں اوہ گورمنٹ نپ لیا۔ اوہناں موکھے دیاں مُشکاں بخہ لئیاں تے لا اوہناں اگے لیا للیرے دِلے تے جلے نوں۔ جیس ایلے پتہ لگانہ بھئی اساڈا غریب جیہا بھرا ہے، اوہ نپی گیا۔ مجرم اسیں ہاں۔ پرچہ اساتھے۔ اساڈی گل ملتان مک ویسی۔ مجھیں نوں اسیں لگے ہوئے ہائیں کوئی نہ۔ للیرے آگئے دلاتے جلا۔ ”صاحب بہادر! لعلائ کنجری دا پرچہ اساتھے ہے۔ لگے ہوئے اسیں کوئی نہیں پر اسانوں لے جا سکھ دے پیش کر۔ لالے مول راج دے۔ اوہدی مرضی اسانوں سزا دیوے، جزا دیوے۔ ایہہ بھرا اساڈا چھڈ دے۔“ اوس آکھیا، ”یہ بھی چلو۔ تم بھی چلو۔ چلو، چلو۔“ اگے ترابے لائے۔ کمال خان منگی دے ذہن اچ گل آگئی۔ بھئی جیہڑا بھرا سرتے آگئیں نا ایہہ ہُن جاندے نہیں۔ پھڑے نال لگے آون۔ بدماش اوہ ہا کوئی نہ۔ نپی اوہ گیا۔ دُولے کولوں پچھانہ باہاں بدھیاں ہوئیاں کس کے۔ سینہ اوہدا پاٹن آ گیا۔ اگیرے گئے

ٹہی للیریاں دی نکل کے، ملتان پئے جاوَن۔ تاں للیریاں آکھیا، ”کمال خان! اسانوں
 بنھ لے تے ایہہ اساڈا بھرا مسکین ہے۔“ اوس آکھیا، ”یہ بھی چلے۔ تم بھی چلو۔“ کوہ
 ڈیڈھ ٹرے تاں موکھے آکھیا، ”دلیا، جلیا! میں اوکھا ہاں۔“ اوہناں آکھیا، ”اللہ دیا بندیا!
 گورمنٹ ہوئی۔ کمال خان منگسی ہويا۔ پنج سو گارد نال ہوئی۔ سکھ دا راج ہويا۔“ موکھے
 آکھیا، ”میری تاں جان پئی نکلدی ہے۔“ للیرے، کمال خان نوں ہتھ بنھ کے مودبانہ
 عرض کیتی ”چھٹ ایس ملتانوں وی وینا ہے۔ پرچہ ایس تے ہے کوئی نہ۔ اسانوں لے جا۔
 اساڈا بھرا بڑا اوکھا ہے۔“ کمال خان آکھیا، ”جھیں تے بندے مارنے تے مڑ آزادی
 منگنی۔“ للیرے چپ کر گئے۔

کوہ دو ٹرے تاں موکھے مڑ آکھیا، ”دلیا تے جلیا! میری تاں جان پئی نکلدی
 ہے۔“ موکھا نہ کدی پیا، نہ اوس اوہ کم کیتا۔ ڈاگاں دے بھاڑے جوگا۔ رسیاں نال بدھا
 ہويا۔ سکھاں دے قانون ای اٹھے ہان۔ اتنا کس کے بدھا ہويا ہائی بھئی سینہ پاٹن آ گیا۔
 اوس آکھیا، ”دلیا، جلیا! میری کائی کرو۔ میں بڑا اوکھا ہاں۔“ للیریاں مڑ آمنت کیتی۔
 ”صاحب! ایس پرچے دے مجرم ایس ہاں۔ لگے ہوئے ایس وی نہیں لیکن لالے مولراج
 دی مرضی سزا ہووے، جزا ہووے۔ بھرا اساڈا چھڈ دے۔ بڑا تنگ ادا پیا ہے۔“ للیرے
 دی منت کرنی۔ اوس آکھیا، ”اوئے مجھیں تے بندے مارنے۔ مڑ آزادی منگنی۔“ للیرے
 چپ کر گئے۔ کوہ دو ٹرے تاں موکھے آکھیا، ”دلیا تے جلیا! میری جان کھول آ گئی ہے۔“
 للیریاں مڑ جا منت کیتی۔ چھوڑو نہیں نا تاں مشکاں تھوڑیاں جیہیاں ڈھلیڑیاں کر۔ بھرا
 اساڈا بڑا تنگ ادا پیا ہے۔ چوتھی، پنجویں وار تاں اوس اوہ منت کردے آئے۔ کمال خان
 منت نہ منی۔ للیرے بڑے تنگ آ گئے۔ تراہے چیزاں اوس دیاں پین، جیہدے کول پین۔
 سواری، ہتھیار تے عورت۔ بندوق ہے بھاویں سائیں نوں وگا دیوے۔ سواری دے اُتے
 بھاویں کوئی چڑھ جاوے۔ عورت دا وی انجیں ہے۔ کمال خان منگسی دے گھوڑے دے
 ہنے نال تلوار لکدی آ وندی ہائی۔ دے توں بھرا دی تکلیف برداشت نہ ہو سکی۔ تلوار چھک
 کے گھٹ کے جوں ماری نا اوہنوں کمر دے وچ آئی۔ دو ٹوٹے کر کے کمال خان منگسی
 سٹ گھتیا تے وجیا اوہناں سکھاں تے۔ فوج ساری مل گئی۔

دلاتے جلا اوتھوں ٹھے۔ اوہ آگئے مہر کاویں کول۔ اوہناں آکھیا، ”مہر کاویا! کمال خان منگسی مار بیٹھے ہاں۔ لعلان کجری دی مجھیں دا پرچہ اگے ساتھے ہے۔ بہینا ہیں۔“ مہر کاویں دی مصیبت کیوں دا ٹائم آیا کھلاہا۔ اوس آکھیا، ”ڈاڈھا بہیناں۔“ بہہ رہے۔ ہک کھوہ دی اجازت اگے ملک نارنگ نسو آنے دتی ہوئی۔ کھوہ دُو آچوری مہر کاوا کھٹید اپیا ہا۔ راتیں جیس ایلے مٹی اوہناں کھوتری ناتے کھوترن دا کھڑک ہويا کرچ کرچ۔ دِلے، جلے پُچھیا: ایہہ کھڑک کیہا ہے؟ اوہناں آکھیا، ”کھوہ ملک نارنگ نسو آنا جوون نہیں دیندا۔ ایہہ کھوہ پئے کریندے ہاں۔“ اوہناں آکھیا، ”سکھ دی بھگت گئی ناتے ملک نارنگ نسو آنے تے کمال خان منگسی دی وی بھگت ویسی۔ وڈے ایلے کھوہ جو یاسیں۔ راتیں سنون دے۔ اشتہاری اگے ہاں۔ جدوں سکھ دے متھے لگنا ہے اساڈا کیہ رہ جاونا ہے؟“ دیہاں ملک نارنگ گھت رولا دتا۔ دِلے تے جلے آکھیا، ”گل اساڈے نال کرنی ہئی۔“ للیریاں دا پتہ ہا ملک نارنگ نسو آنے نوں، اوہ پُچ کر گیا۔ مہیں صاحب پُچھیا: مہر مہند! گلام چنگا ہويا ہے یاں کاوا چنگا ہويا ہے۔ اوس آکھیا ”کاوا! بہوں چنگا ہويا ہے۔“

ترتیی گل ایہہ آہدا ہے: مہر مہند، مہر جلال توں چنگا ہے۔ مہر مہند، جلال دا ہے۔ جلال، مہر مُگل دا ہے۔ مہر مُگل، محمد یار دا ہے۔ محمد یار ولیاں آل پر نیا ہے۔ اوہناں شہر لالیاں دے چوں ٹور لیاندا۔ ولیاں دے ہائی سکول دے پچھاوڑے جٹیاں کھوہ ہے۔ جمعہندی دا ترہیا وی دتا دھی نوں۔ محمد یار نوں شہر لالیاں دے وچوں ٹور کے وی آندا، محمد یار دا بخت ہا۔ اوس آکھیا، ”دُو آکھوہ مینوں گڈن کان چاں دیو۔“ گڈن لگ پیا۔ اگانہہ ودھدا ودھدا دوترائے کھوہ بنائے۔ مُرتھینہہ دا ترہیا محمد یار قابو کر گیا۔ ولیاں صلاح کیستی محمد یار نوں تھان مار یے، نہیں تاں اساڈا سر لیندا ہے۔ گلام ناں حسنے دا میراٹی ہويا ہے۔ اوس نوں پتہ لگ گیا اوس آکھیا، ”محمد یار جتھے راتیں سونا ہئی اوتھے نہ سویں۔ توہیں اج راتیں مری وینا ہے۔“ اوہ جاہ وٹا کے سٹا۔ ولے آئے اوہ اوتھے ہا کوئی نہ۔ محمد یار، گاجی دے نوں پک لگ گیا بھئی ولے مین لیندن۔ مقدر اوہناں دا ہریا کھلوتا ہا۔ فیصلے سارے عرشاں تے ہوندن۔ محمد یار وگ گیا پار۔ سپراواں نال سانگا ہا۔ اوہناں نوں آکھیا، ”علی، ممو، مُہارا نہ مریوں نا ولے، ایہہ مینوں مریندن۔“ ”کیوں مرا ہاں؟“ آکھیا، ”تساں

دھاڑ دینی۔ ولیاں تھینہ دا مال مارنا۔ اساں گروں واہر کرنی۔ میں گھوڑی تے چڑھ کے آوساں۔ آکھساں علی، مو، مُہارا اساڈی قیمت ہن بندے۔ ایہہ پنج جاون اسیں بھاویں سارے مری جاویے۔ میں نشان دہی کر دیاں۔“ سپراواں انجیں کیتا۔ دھاڑ دتی۔ ولیاں دا مال ماریا۔ ولیاں تے لالیاں رل کے گروں واہر کیتی۔ ہک توں پنج تائیں چور۔ چھیاں توں ویہاں تائیں پیڑا۔ ویہاں توں ودھ دھاڑ۔ ولے تے لالی جییں ایلے گروں جالے سپراواں نوں تاں محمد یار آکھیا، ”علی، مو، مُہارا ایہہ چار پنج بندے جیہڑے ہن نا اساڈی قیمت ہن۔ ایہہ نہ مریوں۔“ سپراہے اوہناں نوں مار کے لگے گئے۔ مال وی چھڈ گئے۔ اوہناں دا مقصد وی ہور کوئی نہ۔ چنگے بندے مری جاون نا تاں اوہ قوماں مک جانڈیاں ہن۔

زمانہ انگریزاں دا آ گیا۔ ٹھٹی بالا راجا ساہملاں تے چدھرڑاں دی ہے۔ چدھرڑاں اوتھائیں پٹھن تے ساہمل ایہہ طاہر و آ لے۔ سیداں کھوہ لیا چدھرڑاں تے ساہملاں توں تھینہ تے لالیاں کھوہ لیا ولیاں توں۔ ولیاں ٹھوک مقدمہ کیتا انگریز کول۔ انگریز تاریخ ٹھٹی بالا راجا دی پائی۔ اوس تاریخ اُتے مدعی، مدعا الیہ پیش ہو گئے۔ بُلائی پہلی ہو گئی ولیاں تے لالیاں دی۔ زمانہ مہر جلال دا ہا۔ مہر جلال پیش ہو گیا۔ ولے وی ہو گئے۔ انگریز چھیا: مہر جلال۔ عرض کیتی ”جی۔“ ”ایہہ ولے پنڈکس دا ہے؟“ عرض کیتی ”جناب! لالیاں دا۔“ ”جنگل کاہیں آباد کیتا ہے؟“ ”جناب لالیاں۔“ ”لالیاں آباد کیتا ہے تاں ایہدا ناں لالیاں کیوں نہیں رکھیا گیا؟“ آکھیا، ”جناب! جیس سال آباد کیتا ہے نا ولیں تے کالکاں ٹنڈے بہوں ہوئیاں ہن۔ اوہ ولیں آلا سال ہا۔ اوتھوں ولیں توں ولے وج گئے۔“ انگریز آکھیا، ”یہ تمہارے عقل کی دوڑ ہے۔“ انگریز آکھیا، ”مہر جلال! معقول جواب دے۔ ولیں، ولیں ہوئیاں۔ ولے، ولے ہوئے۔ لالیاں، لالیاں ہويا۔ لفظ وی آپو آپ۔ معنی وی آپو آپ۔“ مہر جلال گھابریا۔ اوس سمجھیا ولا دیندا ہے ولیاں نوں۔ ہُن پنجاب ہا سکھاں دا۔ پروں انگریز آئے۔ پنجاب گھس گیا۔ سکھ پوری ڈھالدا پیا ہا انگریز دی۔ پوری وڈے پکھے نوں آہدن۔ مہر جلال آکھیا، ”مینوں جناب دا فیصلہ منظور ہے۔ ٹھٹی، چدھرڑاں تے ساہملاں نوں چاں دے۔ ولے ولیاں نوں چاں دے۔ لیکن میری ہک عرض ہے

پنجاب ہے سکھاں دا۔ ایہہ سکھاں نوں چاں دے۔ کیہ سکھا! لے حکومت۔ سٹ دے چوری۔“ سکھ وی بھڑکیا۔ انگریز سمجھیا سکھ نوں اُکسیندا پیا ہے۔ مت تلوار نال میری گردن اُڈا دیوے۔ اتن نوں صاحب سویرے دی تاریخ پا دتی۔

سویرے مُڑ بُلائی ہو گئی۔ انگریز اتنا گھابریا ہویا ہا۔ اوس آ کھنا ہا تیرے ناں ہک جٹیا نا کھوہ ہے۔ اوس آ کھیا، ”ولیاں او! ادھ تُسیں لے لئو۔ ادھ مہر جلال لے لوے۔“ ولیاں آ کھیا انگریز نوں، ”عدل کر، اساں ایہدے دا دے نوں دھی دتی تے ہک جٹیا نا کھوہ دتا۔ تھینہہ اساڈا ہویا۔“ مہر جلال وت آ کھیا ”عدل انج ہے۔ ولا، ولیاں نوں چاں دے۔ ٹھٹی چدھرڑاں، ساہملاں نوں چاں دے۔ پنجاب سکھاں نوں چاں دے۔“ انگریز ادھ تے وی ڈنڈا مار چھڈیا۔ تھینہہ مہر جلال دا ہو گیا۔ سویرا لے انگریز دے دو چھوٹے چھوٹے بچے کچہری ایچ کھیڈ دے وتن تاں پیر جیون پیش ہویا ہے۔

پوترے پیر سائل دے، پیر مخدوم جہانیاں دے پین جائے
شینہہ نیلے سیل کریندا، مجھیں نت ترہائے
میاں جیون شاہ دا، اگے ابھول کے ہر لاں ماری شینہہ،
تینوں وی رب ونجائے
موت خیر، بھونانا جن نوں، شینہہ وکھائے

ٹاہلی شیخ سائل آن، جو ملتان مُنارا
عجمت جندے جیونا، فتح شاہ بڑا بُخارا
عرش کی گھوڑی، چڑھن طبل باج مُرگے مرگائیاں،
بولن تاں بہت سواد
پرتو لگے تاں پیر سیا پے، اکبر توں دھی منگی آ،
کیہ ہوندا گودھ نیارا
نیوندے فی سارے چک، اکبر آن ملایا وچارا

دین کی لگی چوکنڈی، نور کا لگا دروازہ

دم پیر مخدوم جہانیاں، پیر بالا راجا

پیر جیون شاہ آکھیا، ”جے دیو ہیں ناٹھٹی ساہملاں، چدھرڑاں نوں تاں تیرے
ایہہ دوپتر میں لئی ویناں۔“ انگریز دا ہتھ کمب گیا۔ انگریز وی دلی توں ڈردن۔ اوس آکھیا،
”کجھ حصہ توں لے لا۔ کجھ حصہ ایہہ لے لین۔“ پیر جیون شاہ آکھیا، ”سارا لینا ہے۔“
ترائے گھوہ بچ گئے۔ باقی اوس ڈنڈا مار چھڈیا۔ میہیں صاحب آکھیا، ”ہُن دس۔ مہند چنگا
ہویا یاں مہر جلال چنگا ہویا۔“ اوس آکھیا، ”میں تاں پیو دے پیراں دی خاک ورگا وی
نہیں۔“ حلالی آہدن: پیو چنگا ہے۔ حرامدے آہدن: میں چنگا ہاں۔ ملک مہرے آکھیا،
”میں من گیاں تہاڈی گل۔“

مالی بھٹی

انگریز دا زمانہ ہا۔ نواں نواں سرگودھا پیا۔ نہراں آ گئیاں۔ اُتاڑ دیاں زمیناں نوکھ
پنیاں، صدیاں سالاں دیاں۔ نہراں دے پانی۔ انگریز دا انتظام۔ چار آنے توں کلا بچے۔
ابدیا واد، سیالکوٹ، گجرات ایہناں بندیاں زمیناں آن لئیاں اُتاڑ چکاں تے، کڑانا بار وچ۔
چھ توں یارھاں چک تیکر ڈھیر بین لودی کے بھٹی، ابدی وادیے۔ اوہناں آن زمیناں
لئیاں۔ وڈے موگھے۔ واہیاں کڈھ بمباں دتیاں۔ ہر شے رچی تے پائی آن کے۔
دو چیزاں دوزخ بین۔ بھکھ بے غیرت کر چھوڑیندی ہے۔ جمع خدا بھلا دیندی ہے۔

مہر مہمند، جلال دا ولیاں توں تریا تے اوس چکاں کول وٹ تے گھوڑا لایا۔ مالی ناں
بھٹی ہويا ہے۔ اوہ اگے و تے مربیعے اپنے دے وچ، واہی نوں پھیرا مریندا۔ اوس مہر مہمند،
جلال دے نوں پچھوں سد کے آکھیا، ”کیہڑا ہیں اصیل دیا اصیلا، پچھا نہہ گھوڑا ہٹا لے۔“
مہر جوں تکیا نا بھٹی انجانو بندہ ہے۔ بے جاؤ ہوندا تاں ایس ایہہ گل مینوں کیوں آکھنی
ہا؟ گھوڑا پچھا نہہ ہٹا لیا۔ جیہڑی دانت لکا وئی ہوندی ہے۔ ایہہ بڑی شے ہوندی ہے۔ سمجھیے
نا ایہہ بندہ عزت نہیں کریندا چپ کر جانا بڑا بہتر ہوندا ہے۔ بے دانستے اگانہہ مڑ گجھ
اکھوایا۔ مڑ آکھیا۔ مہر مہمند گھوڑا ہٹا لیا تے بانس لائن اُتے لایا نا تاں مالی بھٹی لودی کے
پچھوں سد کے آکھیا، ”ایس میلکھ دے تئیں بندے ہو بڑے وگڑے ہوئے تے میں
تہانوں بناون آیا ہوياں۔“ اوس ایلے مہر مہمند گھوڑا ڈکیا چاں۔ ڈک کے پرتیا۔ مہر آکھیا،

”بندیا! توں مینوں نہوں جاندا تے میں تینوں نہیں جاندا۔ اساڈے بندے وڈے ویلے اُٹھیں ناناں اوہناں دے متھے پتھر لگدا ہے۔ جے رب سوہنے چاہیا تاں جیس دیہاڑے اساڈے چھوہراں، چھیڑواں تے وی پے گئیوں نانتینوں ایہہ گل دی سمجھ دے چھوڑ لسن تے میں تینوں کیہ آکھنا ہے۔“ مہر مہند تارنخ تے وگ گیا۔

خدا دا کرنا ایسا ہو یا تھوڑے دیہاڑے گزرے نا اُتاڑ بارشاں بڑیاں ہونیاں، کڑا نے تے۔ گورو راء زیادے، احمد دے بھٹی دی رعیت ہین۔ مُڑ بڑانیوں کُ کے اُتھیرے چک گئے۔ رقبے ڈھیپے۔ گورواں صلاح کیتی کڑا نے تے مینہ بڑا ہو یا ہے۔ ایہہ مال اُتاڑیے تے ڈنگ اوتھے اُہنالے دے کڈھ آویے، ہاڑ، سون تے بدرو۔ اسواچ ہٹ آوسائیں۔ وساوا، اورنگ زیب، سردارا، سگھرا، بگا، ایہہ پنج، ست بندے۔ آٹا پیہیا، چھانیا، ڈھگے تے لد لیا۔ مجھیں، گائیں، پہاڑو، کُہاڑیاں، سوٹے، ڈھانگے، کچھ دوہراں سرہانے، کچھ کھیس۔ لد لئے ڈھگے اُتے تے اللہ بیلی۔ عورتاں نہیہ لے جاندا۔ ایہہ استھائیں رہسن۔ اگلے پہر کُڑے۔ کڑا نا تکی جاون۔ دیگر ایلے چھ چک کول تھینہ توں باہر راکھ۔ راکھ سدیندن ڈکیا ہو یا گھاہ۔ گورواں مال وچ چھڈ دتا۔ ڈھگڑے توں آٹا چاں لاہیا۔ تو اکول ہانگھن پکاوں لگ پئے۔ اپنے کھاوں پکاوں دے دھیانے لگ گئے۔ ماڑی دیگر دا ٹائم ہو گیا۔ کنیں بندے ایہناں نوں ویکھ گئے بھئی ایہہ چار پنج بندے ہین ماڑتے ماڑتے تے مال بڑا ہے نیں۔ اوہناں ونج کے راتیں مالی نوں دسیا بھئی جیہڑا راکھ ہانا لہندے اوہدے وچ کنیں مال چھوڑ کے پٹھن۔ اوس آکھیا، ”پھلانا پھلانا شیں دھمی آ جاون۔ نالے ایہناں نوں ڈانگاں نال جھولن۔ نالے مال کھوہ لینا۔ ایہناں کرنا کیہ ہے؟ ابدی وادیاں، سیالکوٹیاں دے مقابلے تے جاں گلیاں۔“ ایہہ اوہناں نوں ہدایت کیتی مالی بھٹی۔ سورج نکلیا ناگورو کنگ، ٹکر کھاندے پیندے پئے ہان۔ سادے بندے ہان۔ بھٹی آگئے تے مال ولن لگ پئے۔ مال تاں گھاہ کھا کھا کے وچے راکھ دے ستا پیا۔

سیر سواہی رب دے، سچیاں پئے کہندن باتاں
کیلیاں، کالیاں، بگیاں، ترائے مجھیں دیاں ہن ذاتاں
ساعتیاں تے سمیاں نال ایہناں دے، مولے پاک تاں گھلین داتاں

چڑھیا سلطان سکندر جیہڑا ذوالقرنین دا بادشاہ،
 اوس جلوڑیاں توں آن ترانیاں، ترائے سوگاتاں
 مجھ، مٹی تے گناہک کماندا، کتیں پکیاں ہین ساکھاں
 ایہناں چوراں تے مجھیں دی دُشمنی لا قدیم دی کیمیا،
 اوہناں سر پر لگنا، جھاگ تاروتے ہاتھاں
 آہا ہے میر کیا: ڈھبھی ہے دیدار خدا دا،
 مردی واری وی مال مجھیں آکھاں

مجھیں کُے نور دے، وڈا ظل جہان دا
 مجھیں پیدے ہوئیاں ذوالقرنین دے ویلے،
 جیہڑا راہ گاراں دے جاندا
 مجھ آپ نیلی دی، سر سڈھے ساہن دا
 پوچھل پراندا پٹ دا، بادشہزادی دی جان دا
 دھمی ویلے رنگ سفیدی، لیبیدی نام سبحان دا
 دو دے کے لئی دودھیانی، لیا ہا عقل کڈھ ندان دا
 جٹ عقل دا کوتیوں، نہ سار مجھیں دی جاندا

مال اوہناں چک کے اگے لا لیا۔ گورو اٹھے۔ اوہناں نوں آکھیا، ”اسیں پردیسی
 بندے ہاں۔ پتہ سمجھ اسانوں ہا نہیں۔ مہربانی کرو غلطی ہو گئی ہے۔“ مالی بھٹی آکھیا،
 ”سیالکوٹ، ابدی وادتوں میلکھ سیدھن آیا ہاں۔ اتن تائیں میں سیدھ آیاں۔“ گورواں
 آکھیا، ”اسیں غریب آدمی ہاں۔ سیدھن سدھاون جو گے اسیں ہاں کجھ نہیں۔ توں اسانوں
 کجھ نہ آکھ۔“ اوس آکھیا، ”میرے دادیاں اگے لہور وی سیدھیا۔ دلی نوں سیدھیا۔“ ایہہ
 منتاں کرین۔ اوہ تکبر دیاں قہاریاں سناون۔ تھہ پیر گورواں بڑے جوڑے۔ بھٹی نہ سمجھیا۔
 گورواں وچ جیہڑا کلگی آلا ہو یا ہے نا اوہ شیرا، پہاڑ دا گورو ہو یا ہے۔ اوہدے پتر تے
 پوترے وی وچ ہاں اوہناں گورواں دے۔ گورواں آکھیا، ”راء صاحب! توہیں تاں لہور

تے دلی سیدھی ہے۔ سیالکوٹوں اسانوں توں آیا ہیں سیدھن۔ اسیں چودھری شیر، احمد تے
 عجمت دے پوترے ہاں۔ اسیں بڑانے دے گورو ہاں۔ مہربانی کر، گل تیری اساڈی ہور
 دے وگ ویسی۔“ اوس آکھیا، ”تساں کیہ کرنا ہے؟“ اوہ کجھ منتاں وی کر بندے رہے۔
 کنگ، ٹکر وی کھاندے رہے۔ اوہناں سوٹے چائے تے اٹھی کھلوتے، جیہڑے بندے
 پنج ست ہان نا، گورواں ڈھل نہ لائی تے ڈانگاں نال جھمب سٹے۔ مالی نوں سمجھ لگی نا
 اسانوں تاں ایہہ مار گئے۔ اوہ مُر گجیا شینہاں آ۔ اوس بندہ بھجایا تھینہہ (چک) بھئی
 بندے تاں اساڈے جھمب سٹے جٹاں بمعہ مالی۔ اودوں مُر واہر آ گئی۔ گورو آٹا ڈھگے تے
 لدن لگ پئے بھئی لڑائی ہو گئی ہے پچھانہہ ہٹانہہ وطن تے۔ پر وطن بڑانا دور ہا۔
 سرگودھے آلی سڑک توں پرانہہ چھ چک ہے۔ بندے پندرہاں ویہہ مُر ہو گئے۔ گورو مُر
 جوں ہٹے ناتاں پندرہاں ویہہ جھمب چھڈے۔ سردارا وچ ہوڑیندا آوے دوہتھاں نال
 سٹ نہ مریائے کوئی بندہ مرویسی۔ ٹر پئے۔ مال پچھانہہ ہٹایا ناتاں ڈھگے توں آٹا ڈھے پیا
 ون نال ٹکر کے۔ ون، کریاں تے جھاڑ بڑے ہان۔ بگا، محمد دا گورو اڑیا آٹے تے اُتوں
 ڈانگاں مینہ آروس گئیاں۔ گورو وی انج ہو یا ہے۔ نہ ڈھٹھا گیا تے نہ اوس توں سدھیاں
 ہو یا گیا۔

پرتیا بگا، محمد دا، ڈانگ اپنی سوں چائی
 اوس ایلے لودی کے واہکیاں بھٹیاں دی، واہر جُو گئی
 پر بگے، محمد دے کول، واہ اپڑن بھائی
 ڈانگاں دے کڑکار تے گورو مُر پچھانہہ ہٹے۔ اوہناں آٹا وی آ لڈیا۔ انج لڑے نا
 ترائے موقعے تے پے رہے۔ یارہاں شدید زخمی ہو گئے۔ کسے نوں کنڈاچ سوٹ لگا ہویا۔
 کسے نوں سراچ۔ کسے نوں بانہہ تے گورو واپس بڑانے آ گئے۔
 مہر مہمند دا پُتر ہاکوارا عمر حیات۔ اوہ مر گیا۔ بابا گاما گورو گیا گلوں ننگ۔ اُتے
 کپڑے دی چادر۔ ہک اکھوں لاواں۔ ولس گیا فیتا آکھن۔ اوس آکھیا، ”مہمند! ایہہ
 آکھیں نا صاحب نوں چھوہراں نوں چھڈ دیوے۔“ اوس آکھیا، ”بابا! ایہہ پُتر تیرا فوت
 ہو یا ہے عمر حیات۔ توں محمد حیات نوں نال لئی جا۔ صاحب نوں آکھسی۔ سارے بندیاں دا

جانو نہیں محمد حیات، جیہڑے فیتے تے پئے امدن۔“ اوس آکھیا، ”نہیں، نہیں توں آپ آ۔“ دوئی واری مہر مہمند، مہر جلال دے وت آکھیا۔ بندے کنیں رنج ہوون لگے۔ مہر مہمند آکھیا، ”نہ، نہ شیرے کیاں تے اساڈیاں دھیاں ساجھیاں پین۔ گاہیں کڈھدا رہے۔ بھاویں کچھ پیا آکھے۔“ مہر مہمند وگ گیا۔ صاحب نوں مہر مہمند آکھیا۔ اوس آکھیا، ”اگے مینوں میاں اللہ یار کلیار آکھیا ہے۔ میں اوہنوں جواب دتا ہے۔ فرد جرم لگے پین۔ میں گورو بنھ چھڈن۔“ مہر مہمند ہسپتال گیا۔ اگانہہ گیا تاں مالی جوں تکیا نا جیس بندے نوں میں آکھیا ہا گھوڑی پچھانہہ ہٹا۔ ایہہ تاں سگواں اوہو بندہ ہے۔ اوس آکھیا، ”اٹھائیو۔ میرے مگر بسترا رکھو۔“ مہر مہمند آ گیا۔ اوس آکھیا، ”مالی! سلاما علیکم۔“ ”وعلیکم السلام۔“ اوس آکھیا، ”گل کر۔ توں تاں ابدی واد، سیالکوٹوں ٹریا ہائیں اسانوں سیدھن۔ اچن تاں چھوہرتے چھیڑوہان تے ایہہ ملھیاں آلے سوٹے، جیہناں تے پیا ہیں۔ اندر تیرے رت پئی پوندی ہے۔“ اوس ایلے مالی کھگھوریا تے رت باہر پون لگ پئی۔ مالی گھل گیا۔ مہر مہمند ولیں واپس آ گیا۔

اگوں دوئی راتیں میاں اللہ یار مری گیا۔ گورو پیش ہوئے تاں صاحب آکھیا، ”بری۔“ گورو دُعائیں دیون لگ پئے۔ اوس آکھیا، ”مینوں دُعائیں نہ دیو۔ میاں اللہ یار کلیار دے ایمان نوں دُعائیں دیو۔ پرسوں میرے کول آیا ہے۔ میں جواب دتا ہے۔ اوہ مری گیا ہے جاندیاں۔ نہ اوس آدنا، نہ اوس مینوں آکھنا۔ اوہدی آخری سفارش ہا۔ میں اوہدی قبر دا احترام کیتا ہے۔“ صاحب میراٹی آکھیا ہا:

قدرتاں دے نال سیانپنا ہیں، تیرے ہن کم نیارے
مال گوروواں دا لودی کے واہکیاں بھٹیاں، اُنھاں ول کھلارے
چراک، سردار اتے بگا، سگھر آہدن: چھڈ دیو مال، گورو کریندن ہاڑے
مالی دیاں امبر بھوندین، بھٹی وی لئے اُلا رے
مالی آہدا ہے: اسیں لودی کے واہگے بھٹی ہاں، راٹھ کارن ہارے
اسانوں راوی نیلی جاندی ہے، لہور وی توڑ منارے
اگے مُلک سن ٹراچ، ٹری وگائی، ایہہ گل جگ جاندن سارے

گورو آہدن: اساں وی کڑانا، ساندڑ بارلتاڑیا ہے چور نہ بھنویا کھاڑے
 اساں ریڈھ نہ چھوڑیاے کُل پنجاب تے احمد تے عجمت، چودھری شیر پہاڑے
 دھاڑیں تے کٹک چلاؤن، گھوڑے تے بندے ہین مارے
 گورو آہدن: لڑ سائیں نال تہاڑے، جنھاں دے ساہ نہ نکھٹے،
 اوہناں سر پر مرنا جنھاں دے جُک جاون کارے

مجھیں کارن ہاریاں، متھے کل جنھاں دے
 بیلپ وُنجیدین، تروڑ دیندین سانگے
 مجھیں گورواں دیاں جھجھیاں، بولیاں، پنج کلینی پوچھل نیں مگر پراندے
 اوہ زمیں تے لیہدے جیویں ساون مانہ، نانگ جھوٹن کھاندے
 ہک ہولیاں، کڈھیاں، مُسیاں، کھناں سنگ کاٹھاں تے ہن آندے
 اوہناں دے ہوانے وانگ کچاویاں، تھن لاٹو نیں بانگے
 دودھ مجھیں دا ماکھی توں مٹھا، لذتاں اُت ویلے آوندین،
 جت ویلے سائیں چوون نیں بہندے
 وُجھن پئی اڈ کیندی، گلاب سائیاں نوں تانگھے
 چراک، سردارا تے بگا، سگھر آہدن: لڑ سائیں نال تہاڑے

کم صحیح ہے، جیہڑا آپ اللہ نوں بھانا
 مالی بھٹی سگھر یا جاندا، مار جھل کے ڈانگاں شیر وانگ بھنگرانا
 سگھرے، گامو دے ماری ہے ڈانگ مالی بھٹی نوں، ذرا نہیں ڈولانا
 سردارے، گامو دے ماری ہے ڈانگ مالی بھٹی نوں، جاپیا اُتانا
 سردار یا توہیں گامو وی تاریا، پوترانامدار، عجمت دا جنھاں نوں ویراں دا ہے گہنا

کال بولیندی ہے نارد کریندا ہے جھیرے
ڈانگ سگھرے، گامو دے گورو دی، اوہنوں بندتے چھلے
دوکان بنی ہے بھیرے
اوس ماری ہے بہاول لودی کے بھٹی نوں،
رت پیندی ہے تسی ماس کھاندی ہے بیرے
ذات گورواں دی ہتھ ودھائی ہے، گورو پہاڑ دے شیرے
چودھری شیر نوں لک، لالی جاندن، گوندل وی راٹھ بھیرے

کتھی، سُنیر تے وسیب

میریاں کھوجیاں لوک کہانی دیاں لکھتاں چھین مگروں بیلیاں کنیں واری ایہہ سُنھا
 دتا کہ اپنے کھوج ڈھنگ توں جاؤ کراؤ۔ اکھے سوڑیاں سامیاں پاروں ای تاں اگے ذہناں
 تے مناں نوں ڈکے لگے ہوئے۔ اساں لکھت سومیاں نوں ہمیش اوہلے رکھیا ہے تاں جو اپنی
 ہٹی دی وکری ودھے۔ ناں ناویں دی دُھرمن اندر بیٹھی سبک۔ جدوں سکاں نوں تریراں
 پیندیاں ہن تاں ہواڑھ کوہاں توں ڈکیندی ہے۔ یورپی قوماں اپنے علم دیاں وسباں راہیں
 کتھوں دیاں کتھے اپڑ گئیاں ہن۔ اوہناں دیاں بنائیاں ستھاں علماں دے کھلاردا کارن
 بنیاں ہن۔ اساڈیاں سوڑاں دے کنیں رنگ ہن۔ سامیاں بارے وت کدی سہی۔

یورپ وچ اُنہویں صدی توں ای لوک ادب دیاں کھوج ستھاں دامڈھ بچھ گیا
 ہا۔ لوک ادب نوں کئی پکھاں توں پڑھن دی پرت پئی۔ وت نکلیاں وڈیاں ستھاں سنے
 کالج، یونیورسٹیاں وچ لوک ریت دی جانکاری کان نصاب ویتھے گئے۔ ایہناں
 نصاباں دامڈھلا ٹپا ایہو ہا کہ نویں پیڑھی دامہاڑ لوک ریت دی سانجھ ول ہووے تے اوہ
 ایس کھیتر وچ اپنا سیر پاوے۔ انگریزی لکھتاں وچ ورکشاپاں دیاں کارروائیاں تے
 سوالنامے سچ سبھا لہجہ ویندن، پراسانوں ایہہ سوالنامے کدی پوہ نہیں سکے۔ ایہدا کارن
 ایہہ ہے کہ ایہناں دے سراں اُتے وپار ستھاں دا ہتھ ہوندا ہے۔ سٹا ایہہ نکلدا ہے کہ
 سوالنامیاں دی تربیت کتھی نوں جیوندے جاگدے آزاد بندے دے طور تے نہیں سگوں
 وست وانگوں لیندی ہے۔ ہک اوپرے جی کولوں اپنے مطلب دی شے کیویں کڈھاوونی
 ہے۔ ایہہ سوجھ دُوئے وسبیاں، پرائی بولیاں وچ کھوج کرن والیاں باؤاں کان لکھاں دی

ہوئی، پراساڈے واسطے نہیں۔ اساڈی باہلی کھوج انگریزی راج توں پہلاں دیاں باریں بارے ہے۔ ایہدا سوما بار واسی ای ہوسکدے ہن۔ وِشا باردا ہے۔ کتھی بار دا ہے۔ سُنیر تے کھوجی بار واسی ہن۔ دھرتی جائے نال دھرتی دی گل کرن کان ہتھیں 'سوالنامہ' امریکا دی کھوج ستھ دا ہووے۔ ہے ناہا سے دی گل۔ اساڈی سوجھ موجب تاں ہر وسیب دا گل کرن دا انگ وکھرا ہوندا ہے۔ اوس انگ نوں سمجھن دی لوڑ ہوندی ہے۔

لوک کہانی دی کھوج سے اوپر یواں ای کدھ ہے۔ بے کتھی، سُنیر تے کھوجی وچوں ہک دھر آلوں کان آئی تاں سمجھو گل نہ بنی۔ ایہہ اوپر یواں زرا دُوئی بولی دا نہیں۔ اپنی بولی راہیں وی ہندا ہے۔ بے کھوجی ہور وسیب دا ہے تے اوہدا لہجہ، ملنی جُلنی، بہنی اُٹھیونی وی دسدی ہے بھائی! میں ٹیپاں بھرن آیاں تاں چنگا بھلا گُن وِنتاوی زُگنا ہو ویندا ہے۔ کیہ بھلا سُنیں وسیب نوں سمجھن دی کوشش کردے اوتاں وسیبی وی تاں تہانوں چھاندا ہے۔ کیہ پتہ تہاڈے کھوٹ چوں پہلی کتنی نال ای دُساں ہو ویندا ہووے۔ انج مڈھلی حیثیت کتھی دی ای ہے۔ اوہ جیون دے گُناں، اوگناں، وسباں تے کسباں نوں کیویں اپنے چیت اچیت وچ تھاں دے کے زواردا ہے۔ انج اوہدے ہنڈھپے تے کلا دی موہر ہے۔ بے اونہوں لا دُکرن آلے رچھاں نوں ہتھ مارن ای لکسو تاں کہانی دا گل اوتھائیں گھٹی جاسی۔

انج تاں لوک کہانی دیاں کنہیں وِٹکاں ہن، پراسیں وسیبی تے تاریخی کہانیاں نوں ای مکھ رکھیا ہے۔ وسیبی کتھاں دی چون سے کتھی ای بدل ویندا ہے۔ اوہ خاص قسم دا کتھی ہوندا ہے جیہڑا بیتی نوں یاد رکھیندا ہے۔ اوہ گُنیاں چُنیاں ای کہانیاں کریندا ہے۔ ہر تھاہرے ایہے کہانیاں دوہراون پاروں اوہدی کہانی دا سچا پڑ یا ہوندا ہے۔ ایہہ وسیب وچ بیتی دا نقشہ موہرے لیاوندیاں ہن انج ایہناں دے وچ تبدیلی بہت گھٹ آوندی ہے۔ کنہیں قبیلیاں دے میراثیاں تاں ایہناں دیاں واراں تے سد وی بنائے ہوئے۔ اوہ اپنی کہانی نثر وچ سناوندے ہن، پرس ودھاون کان کڑے تے ٹکاں وی لائی آوندے ہن۔ انج کہانی اپنے اصلی واقعے دی ہوند توں باہلی دور نہیں ویندی۔ شاعری اپنے سارے گُناں دے ہوندیاں دی کلا تمک جکڑاں وچ جکڑی ہوندی ہے جیویں چھند، چال، قافیہ، ردیف، آہنگ

تے ماتراں۔ تخیل کان نثر وچ ایہہ سوڑ نہیں ہوندی۔ بھاریں ہر جی کتھی وانگوں کتھ سنا نہیں سکدا پر واقعہ اوہدے کان اوپر نہیں ہوندا۔ ویسی سنئیر کہانی دے اخیر نوں پہلاں توں جاندا ہے پروت وی ایہدے وچ بڈ بڈ جیوندا ہے تے کہانی سُن دیاں اُکا ای بھرا۔

ایہناں کہانیاں دا ہک ویلا وی ہے تے تھان وی۔ ایہہ ساندل بار، کڑانا بار، گوندل بار تے گنجی بار دے قبیلیاں دے جیون ڈھنگ، کچ کچ نوں نتار دیاں ہن۔ ایہناں کہانیاں دا سما سولھویں توں اُنھویں صدی دا ہے۔ باہلے قبیلے تاں ابے وی سگیاں تھاہراں اُتے پٹھن۔ ایہہ عام پڑھن ہاراں کان کہانیاں ای ہن، پر بار وای خاص طور تے اوہ قبیلے جیہناں دے وڈے پاتر ہن، اوہ تاریخ وانگوں ماندے ہن۔ ایہہ باہر لیاں تے بار وایاں دی تہنی دا نکھیر وی ہے۔ باہر لا فارسی، انگریزی نوں پنے دے عرش اُتے اُتر دا نہ ویکھے تاں اوہ فلشن آکھسی۔ اوہ فارسی انگریزی لکھت نوں ’ریکارڈ‘ آکھ وڈیا وندا ہے۔ ایہہ کہانیاں بار دے لینڈ سکیپ تے اقداری نظام وچ گنھیاں ہونیاں ہن۔ ایہناں دے پاتراں دا ویہار ایس گل دا ہنگار بھریندا ہے کہ ایہہ وسیب صدیاں توں اپنے پیراں اُتے کھلوتا ہے۔ جوہاں دی رہت بہت، علاقیاں دا مزاجی نکھیر، ویروودھ، سانگیاں دی لُج، ہوندی طاقتے لٹنا، ہنر دا وڈیاء، ویری دا آدر، کیتی گل اُتے پھرہ، پروہن چاری، ڈاڈھیاں توں ستے ہوئے کان جان وارنی، اوکھے ویلے بدسیاں دے مقابلے اُتے اپنیاں دا کچھ پورنا، اچیہاں قدراں ہن، جیہڑیاں دُنیا دے وڈے توں وڈے وسیباں توں ودھ نہیں تاں ساویں ضرور لہندیاں ہن۔

ایہہ وسیب بکرے وسیباں وچ نہیں گنیدا۔ ایس دھرتی اُتے دھاڑیاں دی ہک لمی وہیر ہے۔ آریہ توں عرباں تیکر اتھتھے کیتی قوماں آئیاں تے اوہناں اپنے جیون ڈھنگاں نوں سنکاریا۔ ہتھلیاں کہانیاں وچ ترکاں، مغلاں، پٹھاناں تے انگریزاں دیاں ویسی قدریں تے باریں دی سوجھ وچ ہک ٹکرا وکھالی دیندا ہے۔ ایہہ سچ ہے کہ کابل، پشاور، دلی، لہور تے ملتان فارسی بولن والے بادشاہاں دے گڑھ بن چکے ہاں۔ باریں نوں وی تڑکی، تازی مدھول کے لگھدے ہاں۔ وت صبر کتا اٹھ سو سالہ راج۔ ایس تاریخی جبر دے ہوندیاں وی بار وایاں وسیب دا ست مگن نہیں دتا۔ ایہہ ویسی ست ای ہوندا ہے

جیہڑا اوکھے ویلے وی جی نوں اپنے پیریں کھلاردا ہے۔ دھاڑوی اپنی بولی تے دُوجے پیتریاں نال غلاماں نوں نوادندا ہے۔ بے وصولن آلے سرے تے سچّا وسیب تے پرکھ اکھ ہووے تاں وت نثارویاں شیواں ای غلاماں نوں وارے کھاوندیاں ہن۔ سخی خان خواص کہانی موجب دکن دے لودھی نواب دا پُتر ہے۔ اوہدے جمن توں پہلاں ای اوہدی ماں نوں بھنڈ کے شاہیوں کڈھ دتا ویندا ہے۔ جُرم ہے بادشاہ دی گل کُنڈنی۔ اچیے پاتر نوں چھان دی کدھی تے بارای سہار سکدی ہے جتھے مُونہہ اُتے سچ بولن بندے دی ہوند دا نشان ہے۔ خان خواص چھان دی کدھی اُتے چھیڑواں نال ودھدا پلدا ہے۔ موت من کے وی گل اُتے کھلو تے رہن پاروں فقیر سنیا سی اوہنوں 'پارس' دیندا ہے۔ فقر تے جوگ دو ایہاں سوغاتاں ہن، جیہڑیاں ایس دھرتی دے بندے نوں بندہ بناوندیاں ہن۔ ایہا 'پارس' لوہے نوں سونا کریندی ہے۔ فقیر دی پارس وی ایہا ہے:

سخی خان خواص سَنکھے دا

دُکھ ونڈیندا ہے دُکھے دا

پیٹ بھریندا ہے بھَنکھے دا (1)

جیہدے ہتھیں ایہہ شے آگئی اوہ دلی دی شاہی نال ٹکراون جوگا ہوویندا ہے۔ سلیم غوری دلی وچ بہہ کے سراں تے راج کریندا ہے، پر خان خواص منّاں اُتے۔ (2) دلی دی شاہی تلواریں راہیں سراں نوں نوادندی ہے تے جدوں پڑ دی جت نہیں ہوندی تاں کھوٹ، مکر دے مکھوٹے نال پئی نیر دی ہے۔ لوکا ئی خان خواص نوں 'سخی' آکھ ستکار دی ہے تے سلیم غوری نوں 'گیدی'۔ (3) سوریّاں دا راج جدھر گئیاں بیڑیاں اودھر گئے ملاح۔ "سخی خواص خان" دا قصہ میاں محمد بخش ہوراں لکھیا ہے۔ (4) آر۔ سی۔ ٹمپل نے "حکایات پنجاب" حصہ سوم وچ اوہناں کہانیاں دی فہرست دتی ہے، جیہناں نوں اوہ چھپوانا ہی سکیا۔ ایہناں دے وچ "خواص خاں کا گیت" شامل ہے۔ (5) ایچ۔ اے۔ روز نے وی 'خان خواص' دی لوک کہانی دا ویروا دتا ہے۔ (6) قلعہ روہتاس وچ خواص خان دا مزار ہُن وی کھلوتا ہے۔ (7) اکیہویں صدی وچ لوک مانتا دا ثبوت ہتھلی کہانی ہے۔ (8)

”غلام محمد چیمہ“ دی کہانی وچ مُغل بادشاہ اکبر دا ویروا ملدا ہے۔ اکبر ایہہ گھنڈی جاندا ہے کہ شاہی ویہار دیاں نینہاں دیسی ہُنر تے سیان پو اُتے پکیریاں ہو سکدیاں ہن۔ ایس وسیب نوں کھدیاں پیو آلا حال ای ہوسی۔ ایسے پاروں اوہنوں ٹوڈرل وارا کھاندے ہن۔ غلام رسول چٹھے نوں وی سروپے تے جاگیر نال ایس ویہار دا حصہ بنا لیا جاندا ہے۔ چٹھے نوں ایس بیلپ اُتے مان ہے، پر دیس دی ہک سُنتری ایہہ اوہلا لہبیدی ہے۔ اوہنوں پتہ ہے کہ مُغل دی چال ہے سروپا۔ کھرا بجن تاں اوہو ہوندا ہے جیہڑا بلی دے گھرنوں اپنا گھر جانے تے جے توں چوں نہیں کھمد تاں وت کھوٹا۔ چیمی ایسے لوک سوچ نال اکبر دی ”میں“ تے اوپریوں نوں ٹھکوردی ہے۔

”اسالت گلوتر“، ”مکھے خان گوندل“ تے ”امیر بھروانا“ دی کہانی دا مُڈھلا وِشا بکو ہے۔ ایہناں دا سماوی اٹھارویں صدی دا پنجاب ہے۔ ایس بیتی دا وڈا سوما بلھے شاہ، علی حیدر، وارث شاہ تے نجابت دے وین ہن۔ ایہہ کہانیاں وی بابیاں دا ہزنگرا بھرنیدیاں ہن۔ انج چا پدا ہے کہ ایہہ دھروہ اُجے بار واسیاں دے اچیت وچوں نکلیا نہیں۔ لوک کہانیاں دا پاتر پٹھان دُوئے دی دھی بھین دا ویری ہے۔ ایہہ ہونی ساندل بار، کڑانا بار تے گوندل بار دے سورمیاں نال ورتی ہے۔ اتھے ہر پاسے ہکسے بھاء پئی ورتیدی ہے، پر جدوں ایہہ کالک سورے دے مُونہہ ملیندی ہے تاں اوہ بہہ نہیں سکدا۔ تریئیں سورے وڈے چاہواں نال پریندن۔ تریئیں وسیب وچ نشا بھر ہن۔ تریئیاں دیاں سوانیاں وِن دوسیاں ہن۔ جدوں اوہ دھاڑوی دی وست بندیاں ہن تاں اوہناں نوں پتہ ہے کہ ہُن پچھانہہ کاہیں آدر دیونا ہے۔ اوہ نویں جاگے تھاہر بناون دی کر دیاں ہن، پر کچھلی تند وی چھڈیاں نہیں پئی چھٹدی۔ مکھے خان گوندل تے نارنگ ساہی دے جدی ویری محمد خان بلوچ تے اسالت گلوتر اپنے ویر بھل کے دھرتی جائیاں نال کھلو جاندے ہن۔ گھراں وچ تاں کھیہہ بازی لگی ای امدی ہے، پر جدوں دھاڑوی دھروہ کردا ہے تاں ایہہ وسیب ہک مُٹھ ہوویندا ہے۔ خورے ایہا مت ایہناں دے نال واپری نوں کہانی بناوندی ہے یاں کہانیاں ایہہ سبق دیندیاں ہن۔

”صاحب میراثی“ تے ”مالی بھٹی“ دوویں کہانیاں انگریزی راج دیاں ہن۔

ایہہ کڑانا بار دیاں واپریاں ہن۔ ایس سے دی خاص گل زمین نوں ذاتی ملکیت بناون ہے۔ ہُن قبائلی سوجھ جاگیر داری وچ وٹندی پئی ہے۔ ”صاحب میراٹی“ دی کہانی وچ اُچم اوہناں دا ہے، جیہڑے زمیناں بنندے ہن۔ راٹھاں دی ایس پیڑھی نوں ذاتی ملکیت توں پہلاں دا سما چیتے ہے۔ صاحب میراٹی نویں اُسردی جاگیر داری دا سُر ماراٹھاں نوں پاکے بدلے ویلے وچ مٹکاون دی چٹا پیا لیندا ہے۔ بندیاں دی کائی کچھلی ایل میل ہا تاں اوہنوں ہُن مانجو۔ ایسے نوں ’سیانے‘ ویلے نال بدلن آہدے ہن۔ ایس کہانی توں گورے دے انیاں تے قبیلیاں دی نفسیات ویکھ کے ورتارے دی دس وی پیندی ہے۔

”مالی بھٹی“ دی کہانی بار دے وسیب تے وسوں دی نشا بھر مثال ہے۔ گورو قبیلہ کڑانا بار دا صدیاں پُرانا واسی ہے۔ اوہ ایس مٹی دے پُتر ہن۔ ایہدی گودی کھیڈ کے جوان ہوئے۔ مال ڈنگرای اوہناں دا جیون وسیلہ ہے۔ کڑانے دیاں پہاڑیاں دے آل دوالے ٹوئے ہن جتھے پانی کھلوندا ہے تے مال ڈنگر پیندے نہاوندے ہن۔ مینہاں پاروں کڑانا وس پیندا ہے۔ گھاہ بوٹ دی چرائی میوندی نہیں۔ کڑانا بار چوں لگھدیاں کوئی جی راہاں توں ڈکے یاں چرائی ہوڑے۔ بار واسی ایہہ سوچ ای نہیں سکدے۔ پر ایہہ ہوویندا ہے۔ انگریزی راج سے زمین نوں ذاتی ملکیت بنا دتا جاندا ہے۔ ہُن دُونیاں جُہاں دے واسی آگئے۔ مالکی دی میں نویں آیاں دی ہوند دا نشان ہے۔ دُونے وسیباں چوں آئے ہویاں کان دھرتی ماں نہیں وست ہے۔ اوہ اُنج تے منڈی دی ساکا چاری دے بھیتی ہن۔ ضلع دار، گرداور، منشی، پٹواری، تھانیدار تے دوجے سرکاری نوکراں دا ایہناں نوں تھاپڑاوی ہے۔ منڈیاں دا ڈھڈھ جوں ایہناں بھرنا ہویا تاں ای مال گڈی راہیں بندرگا ہواں تے اپڑنا ہویا۔ وت ولایت دا ٹھپا لگ کے کالونیاں وچ وکنا ہویا۔ انج ایہہ پونجی وادی دیاں تھوہنیاں ہن۔ سائیاں نوں پیارے تاں لگنے ہوئے۔ بار واسی باریں نوں اپنا وطن سمجھیندے ہن۔ چوکھے قبیلیاں نوں سمجھ وی نہیں آوندی دودھ، پُتر تے ان وکاؤ وی ہوندے ہے۔ بار دی ریت تے جیون نوں سدھے پر پیکھ وچ ویکھن دی تھاویں باؤ دھراں ایس چالے نوں بجی کرن دے تچ کڈھ لیندیاں ہن۔ ہلا بھلا جیس جی نوں زمین دی مالکی دا شعور ای نہیں تے اوہا کوئی سر آن پاڑے تاں اوہنوں کیہڑی ٹوپی، ٹھہسی؟ ایہہ کہانی

باراں دی آباد کاری مگروں پہلی پیڑھی دیاں دوواں دھراں دے چالے نوں ہمیش کان اپنے کلاوے وچ سانجھی بیٹھی ہے۔

ایہہ کتھی انگریزی راج توں پہلاں دی کتھ ای کیوں کر بندن؟ جے ایہہ کتھی دی ذاتی چون ہے تاں وت سُنیر اوہنوں کیوں لہجہ جاندن، جیہڑے ایہہ کتھاں سُن دے ہن۔ جے کتھ سُنن والا کوئی نہ ہووے تاں کتھی کدوں آون؟ ایہناں کتھاں وچ کتھی تے سُنیر دی گوڑھی سانجھ ہے۔ انگریزی راج دیاں بُرکتاں وچ نہراں، ریلواں، منڈیاں، سکولوں، کالجاں، تھانیاں، کچھریاں دے جس لہجہ دے ہن۔ ہُن جیون ہور دا ہور ہو ویندا ہے۔ ایس ویلے وچ نہڑیا نرول جی نہیں رہندا سگوں مالکاں دی وست بن ویندا ہے۔ ایس ویہار نال رسیاں دھراں تھوڑے چر وچ ای رزق وسیلیاں دیاں رازق بن بہندیاں ہن تے ویہریاں دھراں نوں چور، ڈاکو تے جاگلی دے پھُمن لگدے ہن۔ رسے ہوئے لاجھ تے لوبھ نال نت نویاں ملاں وچ خیاں ہوندن۔ ویہرے بندیاں تے آزادی نوں وڈیاں کے ساویں کھلوون دا جتن کر دے ہن۔ اوڑک ٹھگی وچ دی چڑھ مچدی ہے۔ گورے دے ویرے اداریاں وچ اوہناں دے پیراڑ دے ہن جیہڑے اتلیاں منتراں نال کیلے ہون۔ ایہہ لہجوں ای راج دے رچھ ہوندن تے نویں وسیلیاں دے وارث۔ بارواسی ہتھل تے نلے ہو جاندن۔ ایہہ نویں ہوند کسے نیائیں ٹورے چوں نہیں پنگردی، جیہدے سٹے وچ مشینی عمل جیون دا حصہ بندا ہے۔ پہلاں گورے دی لوڑ کان جی دی تچھائی ہوندی ہے وت تچھے ہوئے گورے بن بہندن۔ آزاد بندہ تے مرضی دا جیون بارواسیاں دا مُشکی سُننا نہیں سگوں کچی تھتھی تارتخ ہے۔ آزاد بندے دی جیونی دا پرچھاواں اوہناں دیاں اگلیاں پیڑھیاں وچ وی نظر بندا ہے پر ایہہ رنگ وی تچھیاں توں نہیں سہاریا ویندا۔ اوہ چیسوں وٹ کے جڑھاں وڈھن دے پے متے پکاوندن جیویں اجوکا بندہ ون، جنڈ، کریرای نہ ہووے متے۔

اگیں لا کے ساڑ دے کر دین چواتی (9)

راج توں پہلاں دی ہوند ایہناں کہانیاں راہیں چیت چیت چوں نکل کے سُجیت پئی کریندی ہے۔

ایہناں کہانیاں دا سبھا ستھائی ہے۔ اتھے کوئی اجیہا مذہبی ادارہ نہیں دسدا، جیہڑا جیون دے دھارے نوں اپنے وس کیتی بیٹھا ہووے۔ ایہہ رب تے فقیر دے مانتو ہن پر مٹاں مسیت دے ہٹھا رو نہیں۔ ایہہ کہانیاں متھہاس دے پر چھاویں پٹھ وی نہیں اُسریاں تے نہ ای ان ڈٹھیاں قوتاں ایہناں دیاں واگاں موڑ دیاں ہن۔ تقدیر پرستی تے بندے دی بے وی الہ ہے۔ ایہہ آپت اج رسدے لڑ دے ہن، پر قاضی دی عدالتوں نیاں کراون نہیں ویندے۔ ایہہ میلا کر کے ہک دُوئے نوں منا وی لیندن تے ورھیاں دے ویر بھپ وچ بدل ویندن۔ قبائلی لڑائیاں وچ کسے دی دھی بھین دا مندا نہیں منگیا ویندا۔ جدوں کوئی ترک مغل پٹھان ایس وسیب نال انج دا وادھا کردا ہے تاں جدی ویر بھل کے وسیب دی انکھ موہرے آویندی ہے۔ ویری دی پھٹک تے ہو چھ پُنا ایہناں دے نیڑیوں وی نہیں لکھیا۔ ویری دے گُناں نوں منن اصل وچ جی دے اپنے وڈپ دا ثبوت ہے۔ ایہہ وسیب ہزاراں ورھیاں توں اپنے پیراں اُتے کھلوتا ہے تے رل ورن دے اُن لکھے معاہدے نوں پیا آدریندا ہے۔

اتھے گوہ گوچری گل ایہہ ہے کہ جے کہانیاں ہک متھے ویلے تے تھاویں ہوند وچ آئیاں ہن یاں ہک وسیب دیاں واپریاں ہن۔ وسیب وی اجیہا جیہڑا باہرلی سوجھ نوں جیہن چھانن دی سکت وی رکھیندا ہے۔ ایہناں دی اپنی اکھ وی ہے۔ ایہہ کہانیاں ہُن کبھڑی لوڑ پُور دیاں ہن؟ اصل وچ ایہہ لوک کہانی دی پرکھ ریت دا پواڑا ہے۔ لوک کہانی نوں ہُن تیکر کئی علماں دی عینک نال ویکھیا گیا ہے۔ ایہہ اگدوں سوچی نوں لوک کہانی اُتے مڑھن آلی گل ہے۔ جیویں دُونیاں کلاواں دی پرکھ سے دی ہوندا ہے۔ ایہہ تاں پکی گل ہے کہ کتھ سُننی وسیب دا ہک انگ ہے۔ انج موہرلی حیثیت کتھی دی ہے۔ کتھی اپنی کتھ تاں ای سُناسکدا ہے جے اوہدا گھٹوگھٹ ہک سُنیز ہووے۔ ایہہ نانی دوہترا وی ہو سکدے ہن۔ انج وسیب دے دوجی اڈ واڈ حیثیتاں اختیار کر لیندے ہن۔ ہک سُنن والا تے دوجا سُنن والا۔ سُنن والے وسیب وچ ہک توں ودھ دی ہوندن۔ اوہناں دی ساکا چاری وی ہوندی ہے۔ میل بند وسیب وچ میلی وی ہوندن، پر کہانی سُنن سے اوہناں دیاں دواں حیثیتاں رہ جاندیاں ہن کتھی تے سُنیز دی۔ دُونیاں حیثیتاں لاسے ہو جاندین۔ کتھی

وسپبی سُو جھ دا سنیہا دوئیاں تیکر اپڑاؤندا ہے۔ اوہ ایہہ سنیہا وصولن کان تیار ہن۔ ایہہ سنیہا ڈھیر واری تاں اکھراں، شبدیں دی متھا جی وی لاہے کر چھڈیندا ہے۔ کتھی چہرے دے لہا چڑھا، سینتاں نال وی بہوں گجھ دسیندا ہے۔ انجیں واگنوں سُنیز ہنگارے تے سیتراں راہیں اوہدے سنیہے نوں سچ مندا ہے۔ انج دی گھڑی لگن نال ایہہ واقعہ ایتلا ہو جاندا ہے۔ ہوسکدا ہے کہ کتھی دا پیو یاں کوئی ہور وسپبی جیہدے توں اوس کہانی سُنی ہے ایس سکھرنوں نہ چھوہ سکے۔ انج ایہہ دوویں دھراں وکھ ہوندیاں وی کتھ سُنن سنان سسے ہک تھی ویندین۔ انج لوک کہانی نت نویں ہوند بنائی رکھدی ہے۔

وسپبی کتھ تاں پچھوں ٹُری امدی ہے۔ اوہدا مڈھلا واقعہ وی اوہو ہے، جیہنوں وسپبی سُنیز پہلاں توں جاندا ہے، پر ایہدی نویں ہوند اوس وسیب، وسپبی سُنیزاں دی رلت نال ای بندی ہے۔ اتھے ہک نیڑے دی مثال ویکھ لو۔ ایہناں کہانیاں وچ کئی انگریزی شبد آوندے ہن جیویں سکولی، پلس، میجر، ٹائم، آڈر، ہوٹل، رجسٹر، گورمنٹ، لسٹ، ڈیوٹی، ٹریننگ، سپیڈ، پوزیشن وغیرہ۔ ظاہر ہے پچھلی پیڑھی دا کتھی جیہدے توں اجو کے کتھی کتھ سُنی ہے اوہدے کول ایہہ شبد اولی نہیں ہوسکدی۔ اصل وچ ایہہ سُنیز دے من نال ای ہویا ہے۔ انج بھانویں کہانی دا مڈھلا سچا تاریخی واقعے پاروں جنا وی بیڑیا ہووے، پر کہانی دے دُوئے انگ بدلن دا آہر کتھی تے سُنیز کر دا ہے۔ انج کتھ کیتیاں ہک معنی جددے ہن۔ اوہناں معنیاں نوں ای کھوجی اگانہہ لے کر دا ہے۔ ایہہ آکھنا کہ کتھی دے ذاتی جیون، کتھی تے سُنیز دی وسپبی ہوند، کلاکاراں دے سسے وچوں ہو آون، کھوج کھیت دے وسیباں تے جو ہاں دی گھالنا نال کوئی فرق نہیں پیندا، چچا نہیں۔ اجیہی سُو جھ نویں رنگاں توں چک تان لیددی ہے۔ رابرٹ۔ اے۔ جارج وڈی نٹارویں گل کیتی ہے۔

"Furthermore, it is important to make an academic distinction between social functions and social uses, for while the former are always representative of the viewpoints of the investigations, the latter always reveal the viewpoints of the participants in the storytelling events. For this reason, the social uses are, in many ways, more important than

the social functions, for they provide native or in-group insights into the meaning and significance of storytelling events that the nonnative or out-group investigator might have no way of observing or discovering because of his own social conditioning and cultural biases." (10)

اصل وچ انج دیاں سُجھاں تہوں ای جم دیاں ہن جدوں کہانی سُنن نوں جیون دا
نشا بھر واقعہ نہیں منیندا۔ وسیب دی تہنی تے ہوند توں دماغ تے اکھیں ٹوٹ لیدیاں ہن۔
ایس تہنی دی پُٹھی کھل پئی لہبیدی ہے اگدوں سوچیاں سوچاں نال۔ گملیاں نوں پھلواڑی
آکھن نال باؤاں نوں حال تاں پے سکدا ہے پر ایہہ سچ نہیں ہونتر دا۔ جے کتھی، سُنیر
تے وسیب اتلی گھڑی گھڑن دا آہر نہ کرین تاں لوک کہانی دی کلا ای مک ونجے۔

حوالے/حاشیے

- 1 ہتھلی لکھت 15۔
- 2 شیر شاہ سوری دا بکڑا پتر جلال خاں، اسلام شاہ دا لقب اختیار کر کے دلی دے تخت اُتے بیٹھا، پر لوکائی وچ سلیم دے ناں توں مشہور ہويا۔ مغربی بنگال دے گور والے قلعے دی نسبت پاروں سلیم گوریا وی آکھیا ویندا ہے۔ کتھی اوہدا ناں ’غوریا‘ اُچاریا ہے ایس کان اساں سگواں رہن دتا ہے۔
- 3 خان خواص شیر شاہ سوری دا سر کڈھواں جرنیل ہاتے کنیں فارسی مورخاں اوہدی بہادری تے چنگم دے گن گاوین ہن۔ قلعہ روہتاس دا ہک بُوہا اوہدے ناں اُتے ہے۔ سید محمد لطیف ہوراں اوہدی پنجاب دی حاکی دی دس پائی ہے۔ (لطیف: 127) کالکار نجن قانون گو اوہنوں صوفی آکھیا ہے۔ (قانون گو: 689) احمد یادگار ”معدن جود و کرم اور منبع خیرات و حسنات“ آکھ وڈیا ہے۔ (احمد یادگار: 254) شیر شاہ دی وفات (1545ء) مگروں اوہدا پتر اسلام شاہ تخت اُتے بیٹھا۔ خان خواص شیر شاہ دے وڈے پتر عادل خاں دی دھڑکیٹی۔ عادل خاں شکست کھا دھی۔ جدوں ہیبت خان نیازی اپنا راج قائم کرن کان اسلام شاہ دے مقابلے اُتے فوجاں لے دھانا تاں خان خواص نیازیاں دا ساتھ نہ دتا کہ میں شیر شاہ دا وفا دار آں۔ اوس کمایوں (کماؤں) وچ جاپناہ لئی۔ اسلام شاہ دے اندروں کڑ نہ گئی تے اوس خان خواص نوں دھوکے، مکر، فریب تے کوڑیاں سونہاں نال رسائی کرن کان آکھیا۔ انج اوہنوں وساہ کے قتل کر

- چھڑیا۔ اوہدے مرن سے دلی وچ انھیر تے بھمب آیا۔ (احمد یادگار: 254)
- شیر شاہ دا مرن ورھا 1545ء ہے تے اوہدے پتر اسلام شاہ دا 1553ء ہے۔ انج ایہناں اٹھاں ورھیاں وچ ای خان خواص نال بھانا ورتیا۔ ہُن بر عظیم وچ خان خواص دے کنیں جاگے روضے بنے ہوئے۔
- 4 طارق مجاہد جہلمی، مقامات میاں محمد بخش (جہلم: مجاہد اکیڈمی، 2003ء) 37۔
- 5 آر۔ سی۔ ٹمپل، حکایات پنجاب حصہ سوم، مترجم۔ میاں عبدالرشید۔ (لاہور: مجلس ترقی ادب، 1962ء) 3۔
- 6 Denzil Ibbetson, Sir Edward Maclagan, H.A. Rose, A Glossary Of The Tribes And Castes Of The Punjab And North-West Frontier Province Vol 1 (Lahore: Aziz Publishers, 1978) 631.
- 7 انجم سلطان شہباز۔ تاریخ جہلم (جہلم: بک کارز، 2003ء) 158۔
- 8 ’بار کہانی‘ وچ تخی خان خواص دی کہانی شامل کرن دا کارن ایہہ ہے کہ خان خواص نوں مورخاں غلام لکھیا ہے۔ کجھناں کنیر دا پتر وی دسیا ہے۔ شیر شاہ دے پتریلے ہوون دی سُوہ وی لگدی ہے۔ احمد یادگار دی فارسی لکھت دے حاشیے وچ ”مخزن افغانی“ دے حوالے نال ”خواص خان پسر ملک سکھا“ (احمد یادگار: 150) توں چیتے دا مہاڑ ایدھرا وی ویندا ہے کہ ایہہ دیسی بندہ ہا۔ پنجابی لوک گاؤن تے دلی دے بھٹ دی بانی وچ وی اوہدے پیو دا ناں سکھا دسیا گیا ہے۔ اساڈی معلومات موجب سکھا پٹھاناں، مغلاں، ترکاں دا ناں ای نہیں۔ دوئی گل ایہہ کہ کتھی خان خواص نوں چھہاں دی کدھی تے ودھدیاں پلدیاں دکھایا ہے۔ تریخی ایہہ کہ دکن دے شاہی و بہار وچ جیس گل نوں اوگن بنایا گیا ہے، چھہاں دا ایہہ جیوندا جاگدا گن ہے۔
- 9 غلام مرتضیٰ شاہ، پوڑی ساندل بار (پیرانوالہ: معظم علی شاہ، س، ن) 14۔
- 10 Robert A. Georges, "Toward an Understanding of Storytelling Events," The Journal of American Folklore, 82.326(1969):313-328.

کہانی وار فرہنگ

سُخی خان خواص:- اِدھوں: ایس توں۔ منی: منیا جاندا، گل من لئی جاندی ہے۔ نَسٹاسی: خَشْخاش دے دانے جنے وال۔ اپاڑو: ہکارا بندہ، جیہنوں کم باہلے ہوں تے ہتھ وٹداون والا کوئی نہ ہووے۔ پڈاونا: ترپوزہ۔ گل دھری گئی: گل پکی ہو گئی، معاہدہ طے ہو گیا۔ دھانودیاں: سرایت کردیاں۔ سہاگا: مہیر، مہیرا، میارا، شہتیر ورگی لکڑ جیہڑی بلیڈ دے وٹے بھنن لئی داندیاں دے پچھے بنھی جاندی ہے۔ ہلیا: عادی، ہیلٹ۔ سہیر: سیہا، خرگوش۔ جنگھ: لت۔ سُب گھتتا: وڈی نوں سدو سُب گھتے (اکھان) جدوں کوئی سیانا بندہ بے عقلی دا کم کرے تاں ورتیندا ہے۔ کدھیوڑ: دریا دے کنڈھے اُتے ون والا۔ ٹانگو: اُچی تھالیاں وڈا رُکھ جیہدے اُتے کھلو کے دور تیکر ویکھیا جا سکے۔ پھدھیا: پھڑیا۔ سنھ: تھال۔ کیرنے: ورلاپ، مند حالی دا بیان۔ پارس: اجیہا پتھر جیہڑا لوہے نال لائیاں لوہا سونا بن جاوے۔ ہرکارے: ہلکارے، خبر دین والے، قاصد۔ کاوڑ: غصہ۔ دھاوا: ہلا۔ رسائی: صلح۔ مَررے: مَجَرے۔ دھرویں: ٹوئے پاروں کسے قبریاں کندھ دیاں بنیاداں گل چانیاں۔ یاکی: باغی، نابر۔ دیو بھرے: دینہہ اُبھرے، دوجے دن۔ بھئے: ہوئے۔ کولاں: ککھے، کنولاں۔ میماں: مچھیاں، میناں۔ ڈاڈراں: ڈڈاں، ڈڈو۔ رالمی: رلی، جوتھی۔ دُعا خیر: نیت خیر، کسے کم دے سرے چاڑھن کان رل کے دُعا منگنی۔ اسیس: دُعا، اشیر باد۔ بلبنڈ: بلونت، بل والا، زور آور، بہادر۔ دُرجن: بھیڑا بندہ، ویری۔ سیس: سر۔ کھٹ: منجی۔ اودائیں: او سے پاسے۔ ڈھل: دیر۔ جاکئی: راجا جنک دی دھی، سیتا۔ پلڑا: پلو، لڑ۔ ہدھ: جھج، تریا: سوانی، زنانی۔ مُردھاں: بُڈھیاں، بابیاں۔ بالکاں: بالان، بچیاں۔ مانڈا:

منڈا، پتلی روٹی۔ گیدی: بے غیرت، مورکھ، ڈراکل۔ کرد: چھری۔ کٹار: خنجر۔ بچے: بچے۔
تلیل: تباہ، برباد۔ ہسی: گل توں تھلوں ہڈی۔ چُونے: بار دے مرداں دے لے وال،
پٹے۔

غلام محمد چیمہ:۔ ڈاچی: اٹھنی۔ جھلار جتی ہوئی: وڈے کھوہ اُتے ڈھگے جوئے ہوئے نیں،
دریا یاں چھمب دا لاگوں کھوہ۔ میڈھیاں: مینڈھیاں، سوانی یاں مرد دے گنھے ہوئے
وال۔ دھوتی: لک دی چھوٹی چادر۔ کھی: کسی، کدال۔ ٹوک: کھالی دی بنی نوں کیارے وچ
پانی لاو لئی ٹلنا۔ رکائی رکھ: ہولی ہولی ٹوردا رہو۔ امد: آوند۔ امدی: آوندی۔ کانجن: کھوہ
دے کولیاں یاں مٹیاں اُتے رکھی وڈی لکڑ۔ چھوڑین: چھوڑیاں ہن۔ لوبلی: لنگڑی۔ دتین:
دتیاں ہن۔ جدن: جیس دن۔ مصدی: متصدی، امیر، مغل دربار دا عہدہ۔ جھلی: لک دی،
لک بھنن والی چادر۔ مَرچا: گٹ۔ ہنجار: اُکا۔ مریوئی: ماریا ای۔ گھتیوئی: گھتیو ای۔ بھرتھی:
نیویں تھان تے مٹی گوبا پتھر وغیرہ پاونا۔ پون: پین۔ پٹھا لاونا: فی کس جرمانہ کرنا۔ ٹونہ:
نہ، نیہوں۔ باوری: باولی، تھلاں، وڈا کھوہ، ندی؟۔ پینین: پییاں ہن۔ پروٹا: کھجی دے
پتیاں دا بنیا ڈھکنے آلا چھکو۔ ہوڑیندی: روکدی، منع کردی۔ ولدا: پرتاوا، جواب۔ دیباں:
دیواں گا۔ پرار: دو سال پہلاں، پر: پچھلا ورہا۔ میچا: ناپ۔ کھڑی: گواچ۔ ہار لایا: ہار دا
چور بنایا۔ کپے: اکوای، کپے ای۔ دھری رکھیا: گروی رکھیا۔ سٹساں: سٹاں گا۔ کسے نیانیاں:
کمیاں دیاں سوانیاں۔ تھینہ: پنڈ۔ دھوپدن: دھوپدے ہن، دھوتے جاندے ہن۔ ہتھاں:
اوہ تھان جتھے روٹی ٹکر پکدا ہے، ہتھ ورتوں دے بھانڈے۔ مپیدی: پناوندی، پھڑاوندی۔
ضان: نقصان۔ تراہے: تنے ای۔ ہوندین: ہوندیاں ہن۔ تروپا: توپا۔ دپدا: دیویندا،
دتا جاندا۔ ال: ول۔ چھڑا: ہکارا، اکلا۔ گھتسائیں: گھتاں گے۔ وہندین: وہندیاں ہن،
وگدیاں ہن۔ کچاوا: اٹھاں دے اُتے سوانیاں دے پٹھن لئی رکھی عماری۔ لوڈیشیں: پیشی
توں دیگر دے درمیان دا ویلا۔ پراہنا: پروہنا۔ ییم: میس پیاں۔ پرناونا: ویاہونا۔ ہلا: ہاں،
اچھا، گل دا ہنگارا بھرنا۔ نونہ: بہوں۔ پھٹدین: پھٹدیاں ہن، دکھ دکھ ہوندیاں ہن۔
گڈھ: گنڈھ۔ سون سون: ریتاں رسماں، ٹونے ٹونکے۔ بیودھا: ویاہ مگروں کڑی دا پہلی
واری پیکے جاونا۔ گلن: گئے ہن۔ نفر: فرد، نوکر۔ ٹیر: سوانی، قبیلہ، ہک گھر دے جی۔ ڈھیبی:

ملی، لہی۔ لٹ لٹ: لاٹ، لو۔ تاہویں: تاں وی، پھیر وی۔ لاسے: پاسے۔ کھسائیں:
کھاواں گے۔ پھنڈریں: اجیبیاں مجھیں گائیں جیہڑیاں سوندیاں نہ ہوں، کوئی دا مال۔
پکاوڑن: پکاوڑن ہن۔ تریپے: تیجے۔ چٹ: رُقعہ۔ تریور: ترائے کپڑے۔ دین: دان۔
ڈھیندا: ملدا۔ دھروڑ: نسا۔ بتی: جوہ، علاقہ۔ توڑا: ہور نہیں تاں، بھاویں۔
فتح خان بھچر:۔ واں بھچراں: ضلع میانوالی دا ہک پنڈ۔ چڑھی کرنی: گھوڑیاں اُتے اسواری
کرنی، کسے مہم تے نکل پینا۔ پونا: پینا۔ سیوا ہو: سیوا کرن آ لے، سیوا دار۔ عشق اللہ: سانجھ
مگنی۔ کھرٹو: کھرچو۔ بہوئی: توہیں بہایا۔ تریپے: تنان۔ بھیں: پرت۔ شوچی: وچاری،
نمانی۔ اودے: اوس پاسے۔ بھنڈی: تہمت، بدنامی، نموشی۔ اوہراں: اُرانہ۔ راتیں پالا باہلا
پیا ہے: رات نوں سردی بہت ہائی، چچ دی گل کرن نوں نہ ہوونی، بے معنی گل کرنی۔
ڈھیہا: ملیا۔ ٹومب ٹلا: گہنے زیور۔ جسائیں: جاواں گے۔ نشاء: تسلی۔ گھرائنا: چڑھدی جوانی
ول اُردا۔ ریہاڑ: بالاں دی ضد۔ بھانے: لئی۔ دہیں: دیویں۔ وند: بھیت۔ بے گھسی:
بے دلی۔ گھمب: ساون بھادوں دے جس وچ آپ مہارے اُگن والی وناسری۔ واٹواں:
متبادل۔ آملی: ڈنگراں نوں بھن لئی بنائی جھگی یاں کیارا، سُکا گواہ۔ بالن: اک بالن لئی
لکڑاں۔ بالن جاوے: بالن وڈھن جاوے۔ لدا: بھار اُٹھاون والی سواری، سواری اُتے
لدیاں لکڑاں وغیرہ۔ وکھیندے: وکھاوندے۔ کھچو: کھچی دے پتیاں دی بنی ٹوکری۔
پتیر: چاچے دا پتر۔ نلیاں وگائنا: چارا کرنا، وس لڑاونا۔ وائے: ایرا، اوقات۔ لاگی: ویاہ دے
لاگ لین آلا۔ ٹیر: گھوڑی۔ تیرھے مار چھڈے: پٹھلی اُتلی مارے۔ رُڈھی: رُجھی۔
ڈیڈھی: ڈیوڑھی۔ ہنا: کاٹھی دا اگلا سرا۔ پلاکی: کسے شے اُتے چھال مار کے بہنا۔ چُن
بھُن: چان بھان، گھسر پھسر۔ ڈھیوے: ملے، لہے۔ بڑھکیا: تے پانی وانگ اُبلیا۔ جن بچہ
گھن کرنا: نکے وڈے سبھے جی مار چھڈنے۔ تریپے: تیجے۔ چنگ: چھال، دھرک۔ بھنے:
نسے۔ اولی: اُری۔ پیلی: پرلی۔ دیگر: عصر دا ویلا۔ کھلی: موٹی۔ لاگ: لگ، رشتہ
داری۔ منت ہاڑا: منت تڑا۔ بلے: سڑے، تنگ آئے ہوئے۔ ہکا: بکو، اکو۔ تریپیاں:
تنان۔ پہارو: بھیدیاں بکریاں۔ لئیس: ایس لئیاں، لئیاں سوں۔ بہویوے: بایسویں۔
اودن: اوس دن۔

بیوی بھو:۔ اولی: اُری، ایس پاسے والی۔ پیلی: پرلی، اوس پاسے والی۔ گل: تحصیل
 لالیاں، ضلع چنیوٹ دا ہک پنڈ۔ بھوڑانی: تحصیل لالیاں، ضلع چنیوٹ دا ہک پنڈ۔ تاجا بیر
 آلا: تحصیل بھوانا، ضلع چنیوٹ دا ہک پنڈ۔ منگینی: تحصیل بھوانا، ضلع چنیوٹ دا پنڈ۔ بیلپ:
 بلی توں، سجنیائی، دوستی۔ پکیرے: گجھنا پکنا، کھانے تیار ہونے۔ دند پٹھ کانا دیونا (ح):
 خاموشی اختیار کر لینی، صبر توں چپ کر جانا۔ بر پھر گیا: صفائی ہو گئی، ہر شے مک گئی۔
 سالھ: اجیہی چھیری جیہدی اُتوں تے پاسیاں توں لپائی کر دتی جاوے۔ اچھکیں: ٹھہریں،
 رُکیں۔ اُتلا: بھوچھن، دوپٹے۔ دندے: چھیری دی کدھ توں باہر ودھے کانے۔ مجھ: لک،
 درمیان۔ محلا: لک دا کپڑا، لک دی چادر۔ گستان: قبرستان۔

نور، سلیخے دا چدھرڑ:۔ چوپٹ: چوپڑ، اک کھیڈ دا ناں۔ اچھک: ٹھہر۔ جھٹ: لحظہ، تھوڑی
 جیہی ڈھل۔ جال: ٹھہر۔ دینیں: دیتوں دیون۔ پاپے: پہلے، نشا بھر۔ پھاٹ: دریا دا لڑ۔
 دو آہنے: دو واہن، جتھے دریا دو حصیاں وچ ونڈیا ہووے، دریا وچکار سکی تھاہر۔ مچ: اگ دا
 بھامبڑ۔ لگھاؤ: لگھن لگا، لگھن والا۔ دھرک: چھال۔ ولانوا: ول دے چھڈنا۔ بنین:
 بناون۔ بگھا: تحصیل بھوانا، ضلع چنیوٹ۔ دھوکر: تحصیل بھوانا، ضلع چنیوٹ۔ دھر: ول،
 طرف۔ پتریر: چاچے دا پتر۔ جدن: جیس دن۔ مونہہ واسے: مونہہ وچ آئی گل واہ دیون
 والے، مونہہ پھٹ۔ پتیارے: ظالم۔ اودائیں: اودھرے۔ دوپرا: دوپہر، دوپہر دی روٹی کھا
 کے آرام کرنا۔ کاہی: نمھے کالے رنگ دی گھوڑی، کلوچھڑی، کالی گوڑھی ہووے تاں مُشکی
 آکھدے نیں۔ سنھ: تھال۔ امد: آوندا۔ گٹھ: چُنڈ۔ آوا: بھانڈے پکاون آلی وڈی
 بھٹھی۔ آگا: اگلا حصہ۔ نوان: نیویں تھال۔ ڈھاہ: ڈونگھے ڈکھ پاروں روندیاں مونہہ
 وچوں نکلیا بُلا را۔ پرنیون: ویاہ کرن۔ سالم: پوری۔ گجرے: جج دے ٹھہرن لئی بنائے عارضی
 چھپر۔ گین: گنتی۔ بے سوانجا: بے پروگراما، آہر دے بناں۔ تھدھا: تھندا۔ پیر کھوہنا
 (ح): سرسا ہونا، تھوڑا جیہا ودھ ہونا۔ وتھ: فاصلہ۔ گھرونجی: گھرے رکھن لئی لکڑی دا سٹینڈ۔
 وڑ: ویاہ دے گانڈھیاں دے ہر جی نوں روٹی دینی، وسیب دے ہر گھر روٹی دینی۔ پھلہا:
 بل دے گڑ پٹھ لکیا لوہے دا پھالا۔ کوسی: جنوراں نوں کوہنا، بہوں سارے جنور کوہنے۔ سیں:
 سنکھم، حد۔ ٹینگر: لاڑھا۔ کڑی: دوہٹی۔ مُڑاٹھ: مڈاھ، بوہے دی پٹھلی لکڑ۔ سون سوچ:

رہاں ریتاں۔ جسا نئیں: جاواں گے۔ دسیائے: مینوں دسنا۔ بر: گھڑے، جماونے دا ٹوٹا۔
 اودر: ملن دی سبک۔ باہلا: بہتا۔ اتواری: ایتکی، ایس سال۔ مین: مینوں۔ پچھو لائی: کوٹھے
 دی کچھلی دیوار۔ پنہہ: منجی دا بازو۔ ملویر: مامے دا پتریاں دھی۔ پھنھیر: پھوپھی دا پتریاں
 دھی۔ کھیرا: تلوار دی ہک قسم، عام جیہی تلوار۔ نگ: پیٹی، بیلٹ۔ پتریا: جیہڑا سکا پتر نہ
 ہووے پر پتریاں وانگوں رکھیوے، متنبی۔ گھرگیل: اجیہی رسی جیہدے اُتے چڑا چڑھیا
 ہووے۔ ہاس: ہے سی۔ پنیا: منگیا۔ کڑیاں: لوہے دیاں سنگلیاں۔ پھرھی: پھڑی۔ لادھ
 ہونی: بھیت کھل جانا۔ جاہیں: تھاواں۔ مودھا: مونہہ پرنے۔ اینو: بھار چاون لئی گول کر
 کے سرتے رکھیا کپڑا۔ سنیہا دے چھڈنا: مت دے چھڈنی، ہمیش واسطے سمجھا چھڈنا۔ سوا
 کانا دینہہ دا: کانے دے بوٹے توں گچھ اُتاناہہ دینہہ یاں سورج دا آونا۔ ہبکے: جھٹکا،
 جھئی۔ ڈاگ: مجھ۔ تھڑا: ویری اُتے وار کرن لئی جُوبن کے بہنا۔ دینم: میں دیناں۔ تھکیرا:
 تھکاوٹ۔ اے: اوئے۔ مارکا: لوکو۔ وکدی: جیہڑی مجھ، گاں، ڈاچی، سوون دے نیڑے
 ہوئے۔ نوٹیدن: نوٹدے ہن، اکھاں بندے کردے ہن۔ چلیا: ڈریا۔ دھسیا: منڈیا۔ پیلی:
 پرلی۔ گھتیس: گھتیا سوں۔ ڈھی: مل۔ گندی: گندی ہوندی ہے۔ کھوہ تروڑ کے وگ گیا:
 روکن دے باوجود نہ رکیا۔ گل: تحصیل لالیاں، ضلع چنیوٹ دا پنڈ، نورے چدھرڑ دا پنڈ۔
 کلری: تحصیل لالیاں، ضلع چنیوٹ دا پنڈ۔ سد: بُلواوا، الا۔ کھوہ دا جھلن: کھوہ دی کٹڑ
 جیہدے اُتے لٹھ تے بیڑ پھردی ہے۔ ودین: ودیاں ہن۔ جھتا: میراثیاں دی ہک لڑی۔
 رسائی: صلح۔ گوندی: دھریک، بکائن توں وڈیرڈا گوڑھی چھاں آلا رُکھ۔ دھون: گردن۔
 پُوکنا: بندے دے پٹ دامڈھ۔ چھوڑنیم: میں چھوڑنیاں۔ ٹوہنی: آسرا۔ ارک: کوئی۔ پلے:
 تلوار یاں کسے ہور ہتھیار دی ریخ اچ۔ کرنین: کرنیاں ہن۔ گرنگاں: رنگ توں گرنگ،
 بدرنگ۔ سردول: شیر، بہادر۔

شہادت خان لکھیرا:۔ تل: زمین، فرش۔ ایڈا: اینا۔ ہونگانے: گدڑاں دیاں آوازاں، گدڑ
 ہونگانے دھدھر گرمانے، ہک توہم۔ ڈھینگ واڑ: چادر دی سلائی دا طریقہ۔ دو بریاں:
 چادر دی سلائی دا اک طریقہ، دوہرے بر والی۔ شرے: پگڑیاں دے طُرے۔ پھوڑ: دکھ،
 پھوٹ۔ بریتی: دریا دے وچکار ریتلی زمین، دریا دے کنڈھے دی ریتلی زمین۔ موہری:

پہلا، بیڑی دا اگلا حصہ۔ کناں سناں اچ مارنی: سنی ان سنی کر چھڈنی۔ پکدے: ہک پاسے۔

شاہ شہابیل:- آہدی: اہدی، اورنگ زیب دے سے دا اچھا گھوڑا سوار جیہوں شاہی خزانوں تنخواہ ملدی ہا۔ ترنی: ترن، گھاہ، گھاہ دی چرائی اُتے ٹیکس۔ کار اٹلنا: دیہاڑا متھنا، وعدہ کرنا۔ گھے: نفے، درمیان، مرکز۔ گھاٹا: نقصان۔ سدیندین: سدیاں جاندیاں ہن۔ دھانا: دھاویا، حملہ کیتا۔ مین: مینوں۔ پیڑا: پندرہاں ویہاں بندیاں دا دھاوا کرنا۔ دھاڑ: ویہاں توں چوکھے بندیاں دا دھاوا کرنا۔

اسالت گلوتر:- کہے: اکوای۔ بکھیں پینا: لڑائی کرنی۔ توگ: سانگ۔ ٹکس: لٹکاں۔ پلا: پلو۔ ویہدا: ویکھدا۔ تھبیاں: چھیاں۔ ڈل: ویران کھوہ۔ کنور: کنول۔ پون: پین۔ گڑے: چندرا۔ ہونگ: پیڑ تے تھکیرے پاروں مونہوں لگی واج، گدڑاں دی واج۔ ڈھیم: وڈا وٹا۔ ستر: چنگی طرح، وگڑی شے نوں ٹھیک کرنا۔ پینڈ: پیراں دے کئی نشان، گھرے دی جمع۔ پرے: دُور۔ تک: ٹوٹے، حصے۔ تلنکیاں: لفٹکیاں۔

نور، کندر دا سپرا (1):- سپرا دیں: سپراواں دی جوہ وچ۔ ڈھنگر: سکے ٹھن۔ واڑا: باڑہ۔ ڈھونین: کسے شے نوں اک تھاں توں دوجی اُتے لے جاونا۔ پھل: جھیں گائیں دے بچے۔ چورس: چاروں پاسے۔ بھویں: پھرے۔ پیکھڑی: پھل دی پیر دی رسی۔ ڈھاک: وکی توں پٹھلا حصہ، سوانیاں ڈھاک تے گھڑا چنیدیاں ہن۔ لیارا: سحرا۔ ہول: خطرہ۔ دانت: عزت۔ انڈو کھے: دُکھے۔ کڑما: بد بخت۔ نوڑا: نیویں توں۔ پمدی: پوندی، پیندی۔ اگڑچ جاون: گل سنگھ وچ رہ جاوے۔ سہی: دھاڑ دا لٹیا ہویا مال جنور، لُٹے جنوراں دی کوئی دا حصہ وی سہی ہے۔ کھار: کھار دی بوٹی توں بنایا سوڈا یاں صابن جیہدے نال کپڑے دھوتے جاندے نیں۔ دپ: دے سکے۔ چرک: دیر۔

نور، کندر دا سپرا (2):- ویر ساجیا: انتقام لیا، پرانے ویر دا بدلہ لیا۔ دھا: دھاوا، حملہ۔ وائل: واہی توں وائل، بھیڑے جیسے پٹھے۔ بھوندا: بھڑدا۔ مارو: مال توں، جھیں، گائیں۔ دھروڑ: گھوڑا بھجا کے نس جانا۔ آپاں: اسیں۔ سیلھی: اُن یاں والاں دی رسی۔ ڈھکاں: ڈھکے ہوئے، قیدی۔ سنگل پٹیوس: سنگل کھول دتا۔ سیں پو: سوں جا۔ گھلسائیں: اسیں گھلاں

گے۔ ورم: سوج، پھٹ اُتے سوج۔ ماریں: ماریاں ہن۔ سٹن: سٹاں ہن۔ ودانا: ودان،
وڈا ہتھوڑا۔ بھنگرانا: شینہہ دے حملے ویلے نکلن والی واج۔ دھراہ: دھرتی اُتے کائی شے
ڈگن دی واج۔ پڑ: میدان، موقعے دے اُتے۔ سُنسیں: توں سُنے گا۔ ڈاہی: سہارا۔ دَل:
لشکر۔ سوہیلی: سیلھی، نکا نیزہ۔ کجائی: قضائی۔

مالی وٹو:۔ میرک: تحصیل شور کوٹ، ضلع جھنگ۔ گھگھے: وڈیاں اوکڑاں سہن مگروں تھک
جاونا۔ بھکھر: بھکھے توں۔ منکیدی: منکیت۔ پر نیا: ویاہیا۔ میلا: سیانیاں بندیاں دا رل کے
کسے نوں منت کرن جاونا۔ چپوے: اُٹھایا جاوے۔ تراہے: تنے ای۔ سُرک: چُسکی، نکلے
نکلے گھٹ بھر کے پیونا۔ شودھیاں: نماںیاں، وچاریاں۔ دوالی: چڑے دی ودھری۔ منیوے:
منیے، اپنے آپ نوں منوائیں۔

مستی کھل:۔ ساندڑ بار: ساندل بار۔ بدڑکا: بار وچوں لنگھاون والا سرکاری نوکر۔ رہنا:
رہن دی تھاں، جنگل وچ رہن دی تھاں، جنگل وچ جھگی، راہ۔ نوبیا: بھکیا۔ بھر مڑا: بھرم
توں۔ بھکھی: تحصیل تے ضلع شیخوپورہ۔ پگڑا: پگڑی وٹائی ہوئی، بھرا بنیا ہونا۔ سانا: چوری دا
مال چور گھر نہ بنھے تے اگے کسے ہور ول تُوں دیوے۔ لوا: سحرا، نوجوان۔ ہیرو: ٹوہ لاوون
والا، جاسوس، مجرم۔ اُتن: اُتنے تک۔ اتن: اتنے تک۔ قجیا: قبضہ۔ ترندا: ڈھیر سارے جنور
یاں بال بچے، چھیڑ۔ کھوہاٹو: کھوہ توں۔ اوہراں پرانہہ: ٹال مٹول۔ اولے پیلے: ایدھر اودھر
دے۔ جھلیوس: اوس نوں جھلی۔ مڈھ: مڈھ رانجھا، سرگودھا دا ہک پنڈ۔ رانجھیاں: رانجھیاں،
پنجاب دا ہک قبیلہ۔ جاگھے: جاگ، جگہ، تھاویں۔ ہتھوں: سگوں، اُلٹا۔ کھٹاؤ: کھٹی دیوئی،
کمائی کراوئی۔ ہلا: ہاں۔ اگدوں: پہلاں۔ جگاتن: تحصیل جڑانوالہ، ضلع فیصل آباد۔ رڑ:
ڈاچیاں دی واج۔ پیا: پانی۔ جھاگ جاونا: (مُح) لحاظ نہ کرنا، لنگھی لنگھائی دا آدر نہ کرنا۔
لاہم: پاسا۔ لنگ: عزت۔ واہرو ڈھول: ڈھول دا اچھا تال جیہدا لاء سُن کے بجن واہر
اکٹھی کر لین۔ ونوٹیاں: ون دے رُکھ۔ اچن: اچے تک۔ ڈُبراڈیا: اڈمبراڈنا، کسے شے دا
آہر کرنا۔ منٹونا ڈھکنا: بدشگونئی، چڑھدے سورے دے راہ وچ شینہہ یاں کھوتے دا بولنا۔
ولاکا: ولا کے آونا، اُتوں ہو کے چکر مارنا۔

واگھ، الا اول دا:۔ بالی: چھھاں دا ہک قبیلہ۔ منگو: ماجھ، مہاگ، مجھیں دا چھیڑ۔ موزیرے:

مزارع۔ گھنا: بہتا، چوکھا۔ ڈھینا: ڈھیونا، ملنا۔ پوند: پہلے۔ پتریر: چاچے دا پتر۔ اورار: اُرلے پاسے، پار دا اُلٹ۔ پیلی: پرلی۔ کلوکے: کل دے۔ راتو کے: رات دے۔ گنن: گئے ہن۔ پیکی سُدانی: تھان دا ناں۔ ہوک: ہونگر، جھیں نوں ہوں ہوں کرنا۔ گلاب: مجھ دانان۔ ملھاریٹی: مجھ دانان۔ چائین: چائیاں ہن۔ سبھیں: صلاحیں۔ ہاتھ: ہات، تارو پانی۔ جھیں: وچھیں۔ چندل: چنھاں۔ شاہ شہور: تحصیل تے ضلع اوکاڑا۔ بڈھ: بڈھیں، دریا دی پُرانی گزرگاہ جتھے پانی کھلو جاندا ہووے، بڈھا دریا، جیویں بڈھ رجبانا۔ زین: گھوڑے دی کاٹھی تھلے پایا جاون والا موٹا کپڑا۔ پلانا: اٹھ دی کاٹھی، اتھے شاعر گھوڑے لئی ورتی ہے۔ چہارنگ: چوتھا حصہ۔ سانگھ: سانگ، شاخ، وڈی لکڑی، بھاری لکڑی۔ بانج: ہانجھ، اکھ۔ تروٹے: گھاٹے، کمی۔ لاپے: نفعے۔ گمنا: پیڑا، کلی دھاڑ، بیٹھی واہر دا ٹکانا۔ پیشیں: پیشی، ظہر دا ویلا۔ بھیتی: پھینٹی، چوٹ، گھسر، پکھیر دے پر نال سٹ مارنی وی پھیٹ ہے، تیریاں گولی دا تھوڑا جیہا لگ کے جانا۔ ہاٹھ: لشکر۔ ڈھوئی: کسے شے نوں اک تھان توں دوجی تھان لے جانا، جتے واہر وی ڈھون اکھیندی ہے۔ گھائیں: ڈھول دی کامب، کوہنا: ذبح کرنا۔ ستھر: کسے تھان اُتے بھونہ پرالی وچھا کے بہنا، سوگ لئی کھاں اُتے بہنا۔ میڈھی: مینڈھی۔ پاستا: دھاوا، ہلا۔ دیسائیں: دیاں گے۔ ترکڑا: گنڈا، پکے ہتھ پاوونے۔ واہندی: وگدی۔ کھاڑیاں: کھاڑیاں، راہ کھاڑا، راہاں، بار وچ جھیں دے کھریاں توں بنیا راہ۔ توگ: سانگ، نیزہ۔ پلو تے: بددعاواں۔ پھڑ: گھوڑے دے اگلے پٹ آلا حصہ، جھیا۔ دلہیت: دلیل۔ بک: ہرن دا بچہ۔ دھرکاں: چھالان۔ ہمتال: ہمت والا، جیہڑا عقل دی تھان وی ہمت توں کم لوے۔ بکھیڑا: ہاسا مذاق۔ لالے: ولے، پاسے۔ چوندی: چنیدی، چکی جاندی۔ گھبا: گھسا، ہتھ دے زور نال کائی شے چھنی۔ پٹیجا: پٹیا گیا۔ جھوساں: بھکے، جھٹکے۔ پیڑیاں: جنور دے پیر نوں بھنن والی رسی۔ بار چ منج دیاں رسیاں دیاں رکاباں وی ہوندیاں ہان، جیہناں دے وچ گھوڑے دے اسوار پیر رکھدے ہان۔ نیہنیا: سیدھیا، زور نال بے وس کر دیونا۔ اڑیا: جھکیا۔ جن: جوہ، علاقہ، فرد، قبیلہ۔ ان گانجا: جیہڑا کسے گنتی وچ نہ ہووے، عام بندہ۔ دھنوائی: دھاوے توں۔ کروس: اوس نوں کرے۔ چائن: چکے ہن۔ کوپر: کھوپڑی۔ ڈھالے: ڈھال دے

وچ۔ مچھ: مچھ، مغز۔ پت: عزت۔ سردول: شیر، بہادر۔ امداء: آونداء۔ جھڑ: جھڑ۔ ڈگ: چہ: چخا، اگ دا ٹوٹیا۔ متی: نشیائی ہوئی، شرابور۔ کھٹنا: کھوہیا۔ ہانساں: ہنس، ہنس دی جمع۔ چھوہ نہ بھریا: تک نہ پینا۔ جھبو: گھوڑے یاں کھوتے دی مونہہ والی رسی۔ جھبو نوں ہتھ پاونا: گھوڑے دے مونہہ پٹھ جتھے دو رسیاں اکٹھیاں ہوندیاں ہن اوٹھوں پنا۔ پٹی: پوری۔ دھون: دھاکے آون۔ آہندا: آکھدا۔ سکھر: دفاعی پوزیشن لئی اکٹھ۔ کڑکٹ: ہتھیار وچن دا شور۔ کچاویں: کچا وے وچ۔

مُتلی سپرا:۔ مکھیا نے، مکھیا، تحصیل تے ضلع جھنگ دا ہک پنڈ۔ وٹائیں: وٹاں گے۔ ایلے: ویلے۔ آل: ول۔ ہنس: اکس، اک۔ ڈبھ: ڈبھ، آپ مہاری اُگی ہک بوٹی جیہدیاں تیلیاں دی بوہر بندی ہے۔ گھاسا: گھوڑے دی کاٹھی تے رکاب والی وچکارلی ودھری یاں رسی۔ لنگا: لنگڑا کے۔ آسٹے: واسٹے۔ گھتیاں: پائیاں۔ ایدے: ایہدے، ایس پاسے۔ سدیا: بُلایا۔ کڑے: بد بخت۔ نیت خیر: کسے کم لئی اکٹھی دُعا کرنی، دُعا خیر آکھنی۔ الے: ولے۔ گر: وٹواں دے پنڈ داناں، تحصیل سمندری، ضلع فیصل آباد۔ سیناں: سین، حد، بنا۔ ہزار: ہزارے: مجھ یاں گاں چوون لئی اوہدے اگے سٹے پٹھے۔ تروکڑاں: دودھ دیون والیاں جھیں گائیں۔ کڈھیندا: کڈھدا۔ گڈھڑی: گڈھڑی، پنڈ۔ لوہڑا: ٹکا، لوا۔ دھلان کلاڑے دی روہی: گوجرے دے لاگے ہک پرانا راہنا۔ اوروں: ایس پاسیوں، اوہروں۔ ڈھیون: ملن۔ شوڑے: اکٹھے۔ بورے: وڈیاں بوریاں۔ رہوائیں: رہویے۔ باہن: باہلے نیں، بہتے نیں۔ ہڈوں: اُکا۔ بھوساں: پھراں گا۔ سائی: سواہی۔ تہاتھے: تہاتھے۔ کھڑیاں: گواچیاں۔ تریاں: پھنڈاون، تڑھیاں، دھمکیاں۔ ڈاچیاں: ڈاچیاں ہن۔ وٹن: دتے ہن۔ گھرناندے: گجدے، گھوردے۔ دلچیاں: غالیچے، قالین۔ دھونیں: کدھاں اُتے پائی چھیری جیہنوں اُتے لمب دتا جاوے۔ ترنگڑ: وان دا جال، عام طور تے بھونہہ لدن لئی ورتیا جاندا ہے۔ پھاندے: پھردے، تتیاں گلاں کردے۔ کھیر: کبیر، بگا شینہ۔ لڑائیں: ایس لڑائیاں۔ رجائیں: رضائیں۔ سیلھیاں: نیزیاں۔ جھلاں: جھل، جھگل۔ دُمالے: دوشملیاں والا پگڑا، چادر دی تہہ دوہری کر کے اُتے کرن نوں وی دُلی آکھدے ہن۔ ویٹے: ڈولھے، ڈولھے۔ مشری: مصری، تلوار۔ کچھی: دریا دا لاگلا علاقہ۔ تھڑھلی: کانبا۔

ونا: نوشہ، لاڑھا۔ ویہدیاں: ویکھدیاں۔ لاہاں لینیاں: لڑائی لئی اگانہہ ودھنا۔ اتن: اتنے۔
 گامبر: گیمبر، اوکاڑے تے ساہیوال دے وچکار ریلوے اسٹیشن ہے، تحصیل تے ضلع
 اوکاڑا۔ شھور: تحصیل تے ضلع اوکاڑا۔ راندی: راند، لڑائی، فساد۔ بھاگ: مجھ داناں۔ کونج:
 مجھ داناں۔ کنناہی: مجھ داناں۔ رانجھی: مجھ داناں۔ آریں: واری۔ نکلیاں: روٹیاں۔ ترنڈا:
 چھیڑ۔ وناتر: ونی ہوئی۔ ونی: کسے چھیڑ و نال ڈاچی، مجھ، گاں دا بہوں جوڑ ہوونا۔ گانجی:
 گنتی۔ پھر گئی ہے: نیت بدل گئی ہے۔ نشانجی: نشانہ باز۔ ڈنڈا گھتی ود: رولا پائی پھر دا۔
 پیڑے: رکاباں۔ کھرگیل: اجیہی رسی جیہیں اُتے چڑا چڑھیا ہووے، ایہنوں اسوار گھوڑے
 دی کاٹھی تھلے رکھدا ہے۔ لگوس: اوس نوں لگے۔ وری: مسکراہٹ۔ جانجی: جنج نال گاڈھی،
 براتی۔ بھاجی لاہنی: بدلہ لے لینا۔

مکھے خان گوندل:۔ کجاک: بہادر۔ مال: ڈھور ڈنگر۔ ایدوں: ایس پاسیوں۔ اودوں: اوس
 پاسیوں۔ گاگر: پتل دا گھڑا۔ امنا: آونا۔ کیہندی: کیہدی۔ رد بلائیں: بلاواں دور ہونوں،
 دُعا سیدہ تھوں: توں۔ دوہر: دوہرا کھیس۔ چینی: چکی جاندی۔ اباگھت: اچانک۔ جنگل
 پھریا: رفع حاجت لئی باہر گیا۔ سلاما لیک: دُعا سلام۔ چدے: جیس پاسے۔ ہاس: ہے سی،
 ہے سن۔ ڈھک پوی: بے مہربانی کر دیوں۔ وسنڈ: وسدے، وسوں دے بندے۔ جُم:
 حیرت ویلے مونہہ نکلیا شبد۔ گنلو: ہلدی تے آملہ نوں ملا کے بنایا ہو یا ہک رنگ۔ میر زادہ:
 میراثیاں دا بال۔ لیاری: سچی سوئی ہوئی مجھ یا گاں۔ میے: نہیں۔ نہورے: نخرے۔ مین:
 مینوں۔ چان بھان: گھسر پھسر۔ پرچاونی: کسے وڈے نقصان یاں موت اُتے سجن دا دکھ
 ونڈنا۔ منکھ: ارمان۔ سہیریا: اپنایا۔ پینڈ: پیراں دے کئی نشان، کئی کھرے۔ ڈھاڈھ: اک
 دے المے۔ بھاڑی: بھاڑا لین والا، کرائے دے اوٹھی۔ وگنین: وگنیاں ہن۔ قطریندے:
 قطارے لاونا۔ قطر بیائیں: قطار وچ لاواں گے۔ پلانے: اُٹھ دی کاٹھی۔ مہاری: عماری۔
 رشکائی: تلکائی۔ پھوک: گھمنڈ۔ ڈھاہنو: ڈگنوں۔ اتن: اتنے۔ دوڑی: دوگنی۔ تریوڑی:
 تنگنی۔ مُشکاں بھنیاں: باہاں کس کے پچھا نہہ بنھ چھڈنیاں۔ چھب: نکلے پانی دا ٹوہیا۔
 گنڈی: ہتھ پیر رے یاں ججیر نال سختی نال بنھے ہونے۔ نشاء: بڑا وڈا، تسلی۔ نیموں: میں
 نہیں۔ ساہنیاں کرنیاں: عاشقیاں کرنا، جاری کرنا۔ ڈھٹھوس: اوس کولوں ڈگی۔ اُڑ: جھک۔

دیہاڑا لاہنا: احسان دابدلہ چکاونا۔ لیلی: بھیڑ دی بچی۔ لیلی دے کن تک: نکلے توں نکا مال۔ وتے: پھرے۔

ماچھی نائی: کنھاس: کجھناں، کنیاں۔ تاروی اچ رہنا: مستی وچ رہنا۔ بے کرکا: بے خبر۔ مواتے: کانیاں دیاں مٹھیں بنا کے رات نوں اوہناں دے اک سرے نوں اگ لاونا۔ کھفن: کفن۔ چالہیا: چہلم۔ تھوڑتی: تھوڑی توں، مکڑی۔ ہاس: ہے سی۔ تپے: پر گئے توں نکا انتظامی یونٹ، تپا کالووال۔ ودا: پھر دا۔ کجنا: سرپوش۔ امنا: آونا۔ کس: ذبح۔ پچھانہ لت چاون آلا: میدان وچوں نس جان والا۔ کم ساجیا: بنایا، شروع کیتا ہويا۔ ساڈھیاں ست ویہاں: ہک سو پچھاہ۔ سوندن: سوندے ہن۔ منوں: پاسیوں۔ گائے: گلے۔ وٹھی: ویہی، وگی۔ امنا امان: امن سلامتی نال۔ گھر ڈاٹ: کتے دے کھاون تے لکن دے آواز۔ گوندلیکی: گوندل قبیلہ، گوندلاں دی جوہ دے لوک۔ تھنج: تھنجی۔ دودھ شریک بھرا: کاوڑ، کوڑ، غصہ۔ ملھا: بیر دی ہک قسم، نکلے جھاہرے۔ لیلی: بھیڑ دی بچی۔ پلا: پلو، ہتھیار دی رینج۔ بلیل: بلارا، واج۔ بُو یو: لڑائی یا گوک دا الاء۔ پھر: آسودگی۔ پاہلا: پہلا، نشا بھر۔ سیڑھاں: دھاراں، دھاراں دا زمین اُتے نشان، مینہ دے پانی دا کدھ اُتے نشان۔ میلدا: پساوان، پسماون، سنگاون۔ کیلی: سکے رنگ دی مجھ۔ مین: مینوں۔ گوندلیں: گوندلاں کول، گوندلاں دی جوہ وچ۔ ڈاگاں: گھٹ دودھ دین آلیاں مجھیں، عام جیہی مجھ۔ دِپدا: دیویندا، دتا جاسکدا۔ امنا: من لینا۔ کوجھڑا: کوجھے توں۔ چھوہ نہ بھریندا: تک نہ پیندی۔ کوری: مٹی دا نکا بھانڈا، گچی، لوٹا۔ ٹلرا: چٹا گھوڑا۔ ادھواڑا: ساڈھیاں چار کنالاں۔ کلا: ایکڑ، نو کنال دا ایکڑ۔ مینوں: پاسیوں۔ ہاٹھ: لشکر۔ تلے: گھاہ دی ہک قسم۔ گنڈل ویڑھ: چوگردوں گنڈ لینا، گھیرا پالینا۔ الفا: الفی، فقیری بانا۔ جمیل: منگتے دا تھیلا۔ روک: نقد، سونے چاندی دی کرنسی۔ چھاپ: لمے نگ آلی مندری۔ کیڑی دے گھر نرائن آونا: کسے نکلے بندے دے گھر وڈے بندے دا آونا۔ دھروہی: دھروہ توں امان منگنی، الامان۔ بھومیا: ستارے وکھ کے راہ دسن والا، کوئی وی سیانا بندہ، زمیندار، کرسی نشین۔ گرہیل: چیک چھاڑا۔ لبانا: لون وچن آلا، پنجاب دی اک ٹاہری۔ دال پھلکا ونڈنا: دو دو ہتھ آونا، لڑائی کرنی۔ جھلیٹ: جھاٹ، لپیٹ۔ نو تے ویہہ خیریں ہوونا: ہر گلوں ٹھیک ہوونا، ہڈوں: اُکا،

پو پو۔ پرائیں: پیراں اُتے۔

امیر بھروانا: ہتھیارو: ہتھیار ورتن والا، تلوار بہادر۔ پئی پئی: مشہوری۔ بلیل: بلارا۔
تھبیاں: چھبیاں۔ تھنہ: تس، تانگہ، سدھر۔ رڑے: میدان۔ چھاویں: چھاں اُتے۔ جھاکا:
جھک۔ چوکھیاں: چوکھیاں توں، بہتیاں۔ ملاجی: بیڑی دا بھاڑا، کراہیہ۔ چوآ: قطرہ۔
ڈھین: ڈگن۔ تھکڑی: کوئی وی کپڑا، تھکڑا۔ جھٹے پچھوں: جھٹ مگروں، تھوڑی دیر مگروں۔
پرنے: ویاہ۔ ڈھندا: ڈگدا۔ کنڈ پرنے: کنڈ دے بھار۔ مال منی: مال متاع۔ منگر: کنڈورا،
کانہہ دا گول بھانڈا۔ پچی: شرمندہ۔ وگیا سے: وگ گئے ساں، چلے گئے ساں۔ گُلان: گُل
دی جمع، وڈی گُل، ککھاں کانیاں دیاں جھکیاں۔ چرائی: چرن توں، جھیں دے چرن لئی گھاہ
وغیرہ۔ گل چاں ہلائی: گل شروع چاں کیتی۔ لدا مُدھا پٹو: بسترا گول کرو۔ لینے ہوند یوس:
اوس لینے ہوندے۔ میلو: ملن آلا۔ مانو: منن آلا۔ اُتھوں: اوتھوں ای۔ گکن: گئے ہن۔
گنیں: گنیاں ہن۔ لہوئے: جے تساں لاہیا، جے لہن دا چھڈیا۔ کارا: وعدہ۔ پرنا: ویاہ۔
رہایا: اپنے کول ٹھہرایا۔ ساجھرے: سویلے، بچھ چڑھدیاں۔ سنھ: تھان، چور چوری لئی جیہڑا
سورخ کریندا ہے۔ پیوم: میں پیا۔ ہلا: ہاں، اچھا، حملہ۔ سُو: بال دیون، کسے مادہ دا بچہ پیدا
ہوونا۔ ویناں: جاناں۔ سوڑی: سوٹی توں، چھڑی۔ میلکھ: لوکاٹی، خلقت۔ ٹھلھی: موٹی۔
گر بلیں: نہ سمجھ وچ آون والی بولی۔ اوڈھر: اوہلا۔ کچھ: بغل، اُکا ای نال ہوونا۔ لاہیوس:
اوس لاہیا۔ سمبیا: موٹا تازہ۔ فرناٹے: لہو وگن دی آواز۔ گرارے: بھری گنیاں، بھج
گنیاں۔ وچھیری: گھوڑی دی پچی۔ دال نہ گنا: کم نہ بننا۔ جانڈر: جانڈیاں ہویاں، جاون
لکیاں۔ امڈر: آوندیاں ہویاں، آون لکیاں۔ اوریڑے: اوہراں توں، اُرا نہ، ذرا ایس
پاسے۔ اتن: اتنے تائیں۔ رنھ: پکا۔ گھنکاٹ: رولا، شور۔ سوڑا: نزدیک، تنگ۔ چنگ:
چھال۔ پھٹین: پھٹیاں ہن۔ ڈھنگراں: سکاٹھن، کسے وی رُکھ دا ہوسکدا ہے۔ ملائی نہیں
دتی: میل نہیں ہوون دتا۔ امدا: آوندا۔ لوی: لوہڑتی، نکی عمر۔ کیہندے: کیہندے۔ وچھیاں:
گاں دا پھل۔ سوڑین: سوڑیاں ہن۔ گڈھ: گنڈھ۔ ہینگریا: ہنگریا۔ کرم: کرم۔ گھول:
گشتی۔ ڈھٹا: ڈگیا۔ ڈھے: ڈگے۔ آگھس: آہر۔ دوڑی: دوگنی۔ تریوڑی: تگنی۔ سیلھی:
والاں دی وٹی ہوئی رسی۔ بدھیاں ہن۔ تڑٹ: تڑٹ: بھنا: نسیا۔ لکین: لکیاں ہن۔

چھڈنم: میں چھڈنا ہے۔ چُند: تحصیل تے ضلع جھنگ دا ہک پنڈ۔ پٹھا: تماکو دی واری۔ صاحب میراٹی:۔ نلکا: نلے توں۔ پُرکن: ڈاچیاں دی مرض، واہ۔ رڑی نکل جاونا: صفایا ہو جاونا، تباہی ہو جانی۔ کھائی: موضع کھائی، تحصیل لالیاں، ضلع چنیوٹ۔ پیا: پانی، پیون، سہارا، پانی پیون لئی کجھ چرکنا۔ ڈھیپے: ملے۔ ڈاگاں دے بھاڑے جوگا: جھیں نوں پٹھے پاون جوگا۔ ڈھلیرڑیاں: ڈھلی توں۔ کرچ: مٹی کھوترن دی آواز۔ تریہا: تیجا حصہ۔ پیڑا: اٹھ دہ اسواراں دا رل کے دھاوا کرنا۔ دھاڑ: ویہاں توں ودھ لوکاں دا دھاوا کرنا۔ چوری: مورچھل، ہتھ نال جھلن والا وڈا پکھا، وڈا پکھا جھلن نوں چوری ڈھالنا آکھدے ہن۔ ترہائے: ترہا کڈھے، ڈراوے۔

مالی بھٹی:۔ اُتاٹا: اُتلا پاسا، ہٹھاڑ دا اُلٹ۔ اُتاٹا: مال ڈنگر اُتاٹا لے جاونا۔ پیچے: سیراب ہووے۔ نوکھ: غیر آباد۔ بے دانے: بے عزتے۔ اُہنالا: گرمیاں دا موسم، سیالے دا اُلٹ۔ ڈھاہنگے: کسے لمی تے مضبوط کٹڑاگے لوہے دا کاپا لاونا، چھیڑو لاگی لئی ورتدے ہن۔ راکھ: جیہدی راکھی کیتی ہووے، ڈکيا ہويا گھاہ۔ ڈھگڑے: ڈھگے توں۔ کیلیاں: سکے رنگ دیاں جھیں۔ جلوڑیاں: باندر دی شکل دا اک آبی جنور۔ جھاگ: پانی وچوں لنگھن دا راہ، پانی وچوں لنگھنا۔ تارو: بند یوں تار پانی، بندے دے قد توں وی ڈونگھا پانی۔ دودھیانی: دودھ دین والی مجھ۔ کوتیوں: بے عقل، بے وقوف۔ سیدھن: سدھیال کرنا۔ سیدھ: جیہنوں سدھا کیتا ہويا ہووے۔ کلگی: قلغی۔ ہٹانہ: پیٹے۔ اُڑیا: جھکیا۔ ڈانگ: ڈنگوری۔ لاواں: جیہدی ہک اکھ دوئی توں ذرا نکئی ہووے۔ چھڈن: چھڈنے ہن۔ ہولیاں: جیہناں دے سنگ لے پیٹھاں نوں ہوون۔ ہاڑے: ترلے، مٹاں۔ انبر بھوندین: عروج ہوون۔ اُلا رے: اُلرنا، اگے ودھنا۔ ٹر: سنج، رڑا۔ ریڈھ: وٹ، ڈکھ۔ کل: کال، کالی دیوی۔ بیلپ: سجنیائی، دوستی۔ ونجیندین: ونجاوندیاں ہن۔ دیندین: دیندیاں ہن۔ جھیاں: کالی مجھ دے متھے اُتے سفید پھلی۔ بولیاں: سکے سنگاں آلیاں۔ پنچ کلینی: اجیہی مجھ جیہدے چاروں پیر سفید، پوچھل دا سٹا چٹا تے متھے پھلی ہووے۔ کڈھیاں: جیہناں دے سنگ پچھو بھرے ہوون تے پھیر اگانہ اُٹھے ہوئے ہوون۔ سنگ کاٹھاں تے آونا: جیہدے سنگاں دا پہلا والووا کوپر وچ ہووے۔ ہوانے: مجھ گاں دے تھناں دا اُتلا حصہ۔ بھنگرانا: شینہ دے کج دی آواز۔ اُتاٹا: سُنیاں اُتاٹا نہ نوں مونہہ ہوونا۔ ہتھ ودھاونا: ہک ہتھ رُتبہ اُچا ہوونا۔

سوے

مڈھلے سوے

- اسلم میراثی۔ ”اسالت گلوتر“۔ موضع ڈھاب۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 15 جولائی 2004ء۔
- ”شاہ شہابیل“۔ موضع ڈھاب۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 15 جولائی 2004ء۔
- ”شہادت خان لکھیرا“۔ موضع ڈھاب۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 26 اگست 2003ء۔
- ”صاحب میراثی“۔ موضع ڈھاب۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 16 جولائی 2004ء۔
- ”مالی بھٹی“۔ موضع ڈھاب۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 29 اگست 2003ء۔
- ”نور، کندر دا سپرا (1)“۔ موضع ڈھاب۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 30 جون 2003ء۔
- خوشی میراثی۔ ”متلی سپرا“۔ چک بھجوانہ۔ تحصیل جڑانوالہ۔ ضلع فیصل آباد۔ 2 جولائی 2003ء۔
- ”نور، کندر دا سپرا (2)“۔ چک بھجوانہ۔ تحصیل جڑانوالہ۔ ضلع فیصل آباد۔ 29 اگست 2003ء۔
- ”واگھ، الاول دا“۔ چک بھجوانہ۔ تحصیل جڑانوالہ۔ ضلع فیصل آباد۔ 2 جولائی 2003ء۔

کمال دین، میاں۔ ”بیوی بھنو“۔ کوٹ امیر۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 23 جولائی 1994ء۔

--- ”تختی خان خواص“۔ کوٹ امیر۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 26 دسمبر 1994ء۔

--- ”مالی وٹو“۔ کوٹ امیر۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 30 دسمبر 1995ء۔
ناصر میاں۔ ”امیر بھروانا“۔ موضع موللا۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 5 جولائی 2001ء۔
--- ”فتح خان بھچر“۔ موضع موللا۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 5 اگست 2004ء۔

--- ”ماجھی نائی“۔ موضع موللا۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 6 اگست 2004ء۔
--- ”مکھے خان گوندل“۔ موضع موللا۔ تحصیل لالیاں۔ ضلع چنیوٹ۔ 18 جولائی 2003ء۔

نذر میراٹی۔ ”غلام محمد چیمہ“۔ بھوانا۔ تحصیل بھوانا۔ ضلع چنیوٹ۔ 18 جولائی 2003ء۔
--- ”نور، سلیم دا چدھرڑ“۔ بھوانا۔ تحصیل بھوانا۔ ضلع چنیوٹ۔ 28 اگست 2002ء۔

ولی محمد قریشی۔ ”مستی کھل“۔ چک حماندکا۔ تحصیل جڑانوالہ۔ ضلع فیصل آباد۔ 9 اگست 2003ء۔

ثانوی سوے

اردو فارسی کتاباں

احمد یادگار۔ تاریخ شاہی۔ مرتب۔ محمد ہدایت حسین۔ کلکتہ: رائل ایشیاٹک سوسائٹی بنگال، 1939ء۔

--- تاریخ شاہی۔ مترجم۔ سید نذیر نیازی۔ لاہور: اردو سائنس بورڈ، 1958ء۔

انجم سلطان شہباز۔ تاریخ جہلم۔ جہلم: بک کارز، 2003ء۔

ٹمپل، آر۔ سی۔ حکایات پنجاب حصہ سوم۔ مترجم۔ میاں عبدالرشید۔ لاہور: مجلس ترقی ادب، 1962ء۔
 طارق مجاہد جہلمی۔ مقامات میاں محمد بخش۔ جہلم: مجاہد اکیڈمی، 2003ء۔
 غلام مرتضیٰ شاہ۔ پوڑی ساندل بار۔ پیرانوالہ: معظم علی شاہ، س، ن۔
 کاکار نجن قانون گو۔ شیر شاہ سوری اور اُس کا عہد۔ مترجم۔ رام آسرا شرما۔ لاہور: تخلیقات، 1996ء۔

انگریزی کتاباں

Ibbetson, Denzil, Sir Edward Maclagan, H.A.Rose. A Glossary Of The Tribes And Castes Of The Punjab And North-West Frontier Province Vol 1 Lahore:Aziz Publishers,1978.
 Latif, Syed Muhammad. History of the Punjab Lahore: Sang-e-Meel, 1997.

پنجابی رسالے

سعید بھٹا۔ ”امیر بھروانا“۔ پنجابی ادب 17.63 (2003ء): 66-77۔
 --- ”بیوی بھٹو“۔ ساہت 1.1 (1996ء): 181-82۔
 --- ”سختی خواص خان“۔ پنچم ؟ (1999ء): 55-71۔
 --- ”شہادت خان لکھیرا“۔ پنجابی ادب 18.71-72 (2004ء): 61-65۔
 --- ”مالی بھٹی“۔ پطرس 26 (2005ء): 116-121۔
 --- ”مالی وٹو“۔ رویل 11.4 (2000ء): 73-75۔
 --- ”مستی کھل“۔ ترنجن 2.4 (2008ء): 90-97۔
 --- ”نور، سلیمے دا چدھرڑ“۔ پنچم 5.1-2 (2003ء): 43-81۔

سعيد بهٲا۔ ”شهادت خان لكهيرا: پنجاب دا هك نشابھر پاتر۔“ مجله تحقيق 30.76
(2009ء): 151-58۔

Georges, Robert A. "Toward an Understanding of Storytelling Events,"

The Journal of American Folklore.82.326(1969):313-328.

ناں

آجم (وکیھو آجم، باقر دا)	اللہ داد (وکیھو اللہ داد، گل دا کلیار)
آجم، باقر دا 140, 142	اللہ داد، گل دا کلیار 191-2
آجیم 128	اللہ دتا (وکیھو اللہ دتا ماچھی)
ابراہیم لودھی 9	اللہ دتا ماچھی 43-7, 53-4
ابھول 99, 128, 149	اللہ دتے (وکیھو اللہ دتا ماچھی)
اُپا، گھیسے 119	اللہ یار کلیار، میاں 203
احمد 202, 204	اللہ یار گوندل 163
احمد (وکیھو احمد، سدماں دا)	امیر ادیرا، ملک 41-2, 48
احمد، سدماں دا 165-72, 177-8	امیر بٹشا 14
احمد، سدودا (وکیھو احمد، سدماں دا)	امیر بھروانا 180-4, 186, 188-9, 210
احمد، شیر دا 144	امیر بھروانے 150
احمد بھروانا 128	امیر حمزہ، حضرت 109
احمد خان (وکیھو احمد خان بلوچ)	امیر سنگھ 120-6
احمد خان بلوچ 41-2, 49	ائین 4-128, 138, 140, 143-4
احمد ویتنی وال 106-9	اندر سنگھ 122
اسالت گوترا 101, 103-4, 210	انگریزی 206-8, 210-2
اسعد لے (وکیھو اسعد لے خان پٹھان، نواب)	اورنگ زیب 200
اسعد لے خان (وکیھو اسعد لے خان پٹھان، نواب)	بابر 9
اسعد لے خان پٹھان، نواب 97, 101	باقر 148
اکبر (وکیھو اکبر مغل بادشاہ)	باقر (وکیھو باقر، پہلوان دا وٹو)
اکبر بھٹی، پلھو دا 129	باقر (وکیھو باقر، مشری راء دا)
اکبر جلال دین (وکیھو اکبر مغل بادشاہ)	باقر، پہلوان دا وٹو 135-6, 139-40
اکبر مغل بادشاہ 25-8, 35-9, 197, 210	باقر، مشری راء دا 121-2, 124-6
اکوب خان کھرل 120	بالا 20

84,87,89	بخش، جمال دا 101
بھتیا (ویکھو فتح خان، طاہر دا)	برخوردار، گلام دا 191
تا جا (ویکھو تا جا، جمین دا)	برخوردار 138
تا جا، جمین دا 3-56,62,79,82	بکرا جیت، راجا 119
تا جا چودھری (ویکھو، تا جا، جمین دا)	بکھو، ملک 140,142
تا بے (ویکھو تا جا، جمین دا)	بگا (ویکھو بگا، محمد دا)
توکل چدر 179,177,175	بگا، محمد دا 4-200,202
ٹمپل، آر سی 209	بگے، خضر ملک دے 140
ٹو ڈرمل 210	بلے شاہ 210
جارج، رابرٹ۔ اے 214	بہاب وٹو 114
جسرت 8,90-5,87-62,84	بہادر سنگھ 142,144
جکا 50-149	بہاول 205
جکو (ویکھو جکا)	بہرام، سخی سید 30-127
جکو بھٹی 6,179-165,168,173	بیرم 146
جکھتیا ر خان 2-71	بیگ سداہی 139
جکسی 119	بیوی بھنو (ویکھو بھنو، بیوی)
جلا 5-193	بیوی راستی (ویکھو راستی، بیوی)
جلال، سکے دا وٹو 140	بھاگ سنگھ 131
جلال، مہرنگل دا 7-195,2-191	بھٹی ہندلانا 129, 127
جلے (ویکھو جلا)	بھوج، راجا 119
جلیا (ویکھو جلا)	بھنو بیوی 9-56
جہانگیر (ویکھو جہانگیر پیرا)	پٹھانا 150
جہانگیر پیرا 9-148	پہاڑا، سالت دا 6,179-165,168,173
جھیل، راء 119	پیر بخش وائل 175
جیوا 133	پیر جیون (ویکھو جیون شاہ، میاں)
جیون شاہ، میاں 8-197	پیر خان 8,90-5,87-62,65,74
جھامب (ویکھو جھامب، چودھری)	پھتا، طاہر دا (ویکھو فتح خان، طاہر دا)
جھامب، چودھری 7,62,71-56	پھتو بل خان (ویکھو پھتو بل خان مانی)
جھنڈے سنگھ 178,175	پھتو بل خان پڑ ہیرے، راء 100-97
چاکری بلوچ 124	پھتو بل خان مانی 2, 61,66-7,70-4,76-9,81

خیر پیر وکا 134	چٹو ولونا 103
خیر کچی 114-5	چراک 203-4
خیر 99	چگتا، سعی 129
وے (وکیو اللہ دتا ماچھی)	چو پک 12
دُری، سالت دے بلوچ 145, 147, 149	چودھری مگھے خان (وکیو مگھے خان گوندل)
دُری بلوچ (دُری، سالت دے بلوچ)	چودھری ہستا رجوکا (وکیو ہستا رجوکا، چودھری)
ولا 193-5	چنبیل پاؤلی 168, 170
دلاورا (وکیو دلاورا جھتا)	حاجی 129
دلاورا جھتا 1-8, 87-90	حاجی شان (عثمان) 60-1
دلو 148	حافظ دیوان، حضرت 60-2
دے (وکیو ولا)	حاکم 126
دے 120	حشی شیخ 124
دلیا (وکیو ولا)	حشمت 148
دلیل، لکھن دا 141	دکایات پنجاب 209
دولت 141	دھمین، جھامب 56-7
دولت 5, 62, 84-8, 87-90	دھمین خان (وکیو دھمین، جھامب دا)
دینے، پکھے دے 141	خان جھٹ 115
ذوالقرنین 200	خان خواص (وکیو خان خواص، سکھے دا، بخی)
راجا بھٹ 18, 20, 23	خان خواص، سکھے دا، بخی 9, 11, 13-24, 209
راے بھٹ (وکیو راجا بھٹ)	خان محمود 163-7
راستی، بیوی 71-74	خضر 116-8
راء پختو بل (وکیو پختو بل خان چر ہیڑے، راء)	خضر (وکیو خضر خان)
راء صالح (وکیو صالح، منج دا)	خضر، خواجہ 87
راء نارنگ (وکیو نارنگ ساہی)	خضر خان 5, 62, 84-8, 87-90, 92
رموں 142	خضر ملک دے بے (وکیو بے، خضر ملک دے)
رنجیت سنگھ، مہاراجا 126	خواص (وکیو خان خواص، سکھے دا، بخی)
رنسی 119	خواصو (وکیو خان خواص، سکھے دا، بخی)
روز، ایچ۔ اے 209	خوشمال 143
روشن (وکیو روشن، علی دا پیر وکا)	خوشمال رمانا 112, 114
روشن، علی دا پیر وکا 127, 129, 134	خیر (وکیو خیر کچی)

ریحانے، عاقل دے وٹو 141	سنگھرے، گامو دے 200,203-5
زیسے کلیار 130	سلطان 8-116
زیادے، احمد دے بھٹی 200	سلطان بھٹی 185
سادے، قائم دے ہرل 134	سلطان خان سیال، نواب 116
سارنگ (دیکھو سارنگ، کیر دا)	سلطان سکندر 200
سارنگ وٹو (دیکھو سارنگ، شمیر دا وٹو)	سلیم 9-62,71,74,78
سارنگ، شمیر دا وٹو 145, 149	سلیم (دیکھو سلیم غوریا)
سارنگ، کیر دا 106,135-9,141-2,144,148	سلیم غوری (دیکھو سلیم غوریا)
سالت خان عطائی 115	سلیم غوریا 15,17,20-1,23,209
سابی سنگھ 121,124	سلیم (دیکھو سلیم)
سپرامتلی (دیکھو متلی سپرا، مہر)	سائل، پیر 197
ست بھرائی (دیکھو ست بھرائی وڑائچ)	سمو (دیکھو سمو، دودے دا وٹو)
ست بھرائی وڑائچ 29,32	سمو، دودے دا وٹو 137,141
ستار، حسن دے 141	سمو (دیکھو سمو، دودے دا وٹو)
ستار، رمانے کا کھل 120-1	سبجو، رانی 122
تختی خواص (دیکھو خان خواص، سکھے دا، تختی)	سید بہرام (دیکھو، بہرام، تختی سید)
تختی خواص خان 209	سید و ہرل 101
سداد 150	شادوتاڑ 4-132
سداد (دیکھو سداد، پیرو دا چپا)	شاہ اسعدن، سردار 103
سداد، پیرو دا چپا 75-7,79-80,83	شاہ جمال، تختی 99
سدر 140	شاہ جہان (دیکھو شاہ جہان چگتا)
سدھر، سعی دے 149	شاہ جہان چگتا 2-41
سردار بھروانا 128	شاہ جیوئے 127
سردارا 4-200,203	شاہ شہاں، سردار 4-103,101-93
سرور سمور 112,114	شہمان 114
سعی 112,114	شمیر، خیرے دے وٹو 3-140,142
سکھا تلی 10-1,209	شمیر سنگھ 122,126
سکھے (دیکھو سکھا تلی)	شمیر وٹو (شمیر، خیرے دے وٹو)
سنگھر (دیکھو سنگھرے، گامو دے)	شہادت، نیک، نامدار 141
سنگھرا (دیکھو سنگھرے، گامو دے)	شہادت خان (دیکھو شہادت خان لکھیرا)

علی محمد (دیکھو علی محمد چہرہ)	شہادت خان لکھنؤ 6-80, 78-80
علی محمد چہرہ 41-2, 44, 46, 53	شہامند خان سنگھ نے 141
عمر حیات 202	شہامند پیرا 129
غلام رسول (دیکھو غلام رسول چٹھا)	شیخو شہزادہ 36
غلام رسول چٹھا 25-39, 210	شیر، کیر دا 106
غلام رسولیا (دیکھو غلام رسول چٹھا)	شیر چودھری (شیر، پہاڑ دا)
غلام محمد (دیکھو غلام محمد چٹھا)	شیر خان لودھی، نواب 9, 11
غلام محمد چٹھا 177, 179	شیر شاہ جلال الدین بخاری اچوٹی، حضرت 119
غلام محمد چٹھا 25, 28-34, 37, 39, 210	شیر شاہ سوری 76
غوث پاک 146	شیر کھی 115
فارسی 208	شیر، پہاڑ دا 201, 204-5
فتح بی بی (دیکھو فتح بی بی، طاہری)	صاحب دین (دیکھو صاحب میراٹی)
فتح بی بی، طاہری 62-64, 67-71, 90-2	صاحب سنگھ 122, 126
فتح خان (دیکھو فتح خان، طاہر دا)	صاحب میراٹی 191, 203, 210-1
فتح خان (دیکھو فتح خان بھیر)	صالح، پختہ دا 148-9
فتح خان (دیکھو فتح خان گوندل)	صالح، منج دا 121-2, 124, 127, 129, 135-6, 138
فتح خان، طاہر دا 56, 61-8, 71, 79, 82-3	صالح، مہر 139
فتح خان بھیر 41-2, 53-4	صالح خان (دیکھو صالح، منج دا)
فتح خان گوندل 167-70, 174	صالح کھل (دیکھو صالح، منج دا)
فتح خان مکیں 57	صلاہت، آجم دا 140
فتح خان (دیکھو فتح خان گوندل)	صلاہت سائمل 143
فتح دین گجر 151-6	صلاہت کلیار 142
فتح شاہ 197	طاہر، جھلمب دا 56
فتح کھاتوں گویدل 167, 172-4	عجمت 202, 204
فرید پیر دکا 134	عجمت کلو 3-142
قارون 14	عزت بخش ریحان 176-7, 179
قاسم 150	علی 6-195
کالو ٹنگ 74	علی اکبر 19
کاواں، آہلے دا 191-3, 195	علی حیدر 210
کادیں (دیکھو کاواں، آہلے دا)	علی لوہار 6-75

کربلی، مسن دا 56,62,79,82	گلاب 128
کرن، راجا 119	گلام (دیکھو گلام، کاویں دا)
کریمیا 99	گلام، حسنے دا میراٹی 195
کریمیا جسٹ 88	گلام، کاویں دا 3-191
ککو (دیکھو ککو ککو)	گنگا، ٹھا کرکا کراڑ 103
ککو ککو 2-141	گوش میراٹی، مینیں 191
گلو 62,65,74-6,81,84-5,87-8,90	گوہر 50-149
کما 126	گھما 126
کمال 99	گھسیا، کولرے دا 119
کمال، ببلول دالیر 150	لال 143
کمال خان منکسی 5-193	لال قتیانا 140
کیر بھروانے، مہر 1-106,110	لالہ، مہر ساکس خان دا 193
کیر قتیانے 140	لعلان، رائے 23
کندا (دیکھو کندے پرا)	لعلان کجری 5-193
کندر 7,109-106	لعلن راء 24
کندر (دیکھو کندر خان)	لنگر 128
کندر خان 4-123	لہنا (دیکھو لہنا، سرور دا وٹو)
کندری (دیکھو کندے پرا)	لہنا، سرور دا وٹو 4-112
کندے پرا 128,138,142,144	لہنا، میاں 191
کندیا (دیکھو کندے پرا)	لہنے (دیکھو لہنا، سرور دا وٹو)
کولرا، جکیسی دا 119	ماجھی نائی 163,165-6,168-70,172-3,178
کیا، میر 1-200	ماداں 1-90
کھڑک سنگھ 126	مالی (دیکھو مالی بھٹی)
کھلاس جو پئے 115	مالی (دیکھو مالی وٹو)
کھیوا کلو 148	مالی، ملک 139
گاچی، مسور دے 141	مالی بھٹی 1-199-201,203-4,210
گاما، بابا 202	مالی وٹو 8-116
گانا نائی 89	ماد، نور دے وٹو 143
گل (دیکھو گل، مینیں)	مامور 138,140
گل، مینیں 2-191	ماتنی 150

مُسو (دیکھو مسو، پیڑے دے وٹو)	مُبحار 6-195
مُسو (دیکھو مسو گوندل)	مُتلی (دیکھو مُتلی سپرا، مہر)
مُسو، پیڑے دے وٹو 141, 143	مُتلی سپرا، مہر، 127-31, 134-5, 138, 141
مُسو گوندل 7-163	144-6, 148-50
مُسور کموکے 134	مُحب 150
مُشری 126	مُحب (دیکھو مُحب وٹو)
مُکھتا 149	مُحب خان 83, 86-91
مُکھے خان (دیکھو مُکھے خان گوندل)	مُحب وٹو 8, 97-100
مُکھے خان گوندل 151-3, 155-7, 160-1, 210	مُحمد (دیکھو مُحمد سپرا)
مُگل، مُحمد یار 195	مُحمد بخش، میاں 209
مُل خان، راء 124	مُحمد حیات 3-202
مُلک اسالت (دیکھو اسالت، صاحب دا گلوتر)	مُحمد خان بلوچ 151, 156-7, 160-1, 210
مُلک اللہ دتا (دیکھو اللہ دتا ماچھی)	مُحمد سپرا 9-107
مُلک امیر ادیرا (دیکھو امیر ادیرا، مُلک)	مُحمد شاہ 41-2, 49
مُلک بکھو (دیکھو بکھو، مُلک)	مُحمد شاہ 83-4, 89, 91
مُلک سارنگ (دیکھو سارنگ وٹو)	مُحمد یار، گاجی 195
مُلک مراد (دیکھو مراد وٹو، مُلک)	مُخدوم جہانیاں (دیکھو مُخدوم جہانیاں جہاں گشت، حضرت)
مُلک مہرے (دیکھو مہرے، موجی دے نسو آنے)	مُخدوم جہانیاں جہاں گشت، حضرت 8-119, 197
مُلک نامدار (دیکھو نامدار، بہادر دا وٹو)	مراد 149
مُلکھائیں، میر 142	مراد (دیکھو مراد وٹو، مُلک)
مُمو 6-195	مراد بخش 191
مُمو ورک 140	مراد رجوکا 148
مُمورا (دیکھو مُمورا میراٹی)	مراد وٹو، مُلک 180-2, 184, 186, 188, 190
مُمورا میراٹی 5-43	مراد ولاراء 93-4, 96, 101
مُمورا میراٹی 181	مرجا، آ کی دا وٹو 136
مُنچ 137	مُستی، امین دا (دیکھو مُستی کھرل)
مُوکھا 4-193	مُستی بھٹی 149
مُول راج، لالے 4-193	مُستی خان (دیکھو مُستی کھرل)
مُہر امیر (دیکھو امیر بھروانا)	مُستی کھرل 119, 121-3, 125
مُہر جلال (دیکھو جلال، مہر مُگل دا)	مُسن، جھامب دا 56

نکاح، رانی 126	مہر سارنگ (دیکھو سارنگ، کیر دا)
نوتا (دیکھو نوتا، مسودا وٹو)	مہر سنگھ 129,131
نوتا، مسودا وٹو 149-50	مہر کاوا (دیکھو کاواں، آپے دا)
نور (دیکھو نور، سلیمے دا چدھرڑ)	مہر کیر (دیکھو کیر، بھروانے مہر)
نور بخت 5-2,54-9,47-42	مہر متلی (دیکھو متلی سپرا، مہر)
نور محمد (دیکھو نور، سلیمے دا چدھرڑ)	مہر مہمند (دیکھو مہمند، جلال دا)
نور محمد (دیکھو نور محمد، علی محمد دا)	مہر نور (دیکھو نور، کندر دا سپرا)
نور محمد، علی محمد 42-55	مہر وریام (دیکھو وریام، مہر)
نور، سلیمے دا چدھرڑ، 4-82,69-7,62,60,56	مہرے، موچی دے نسوآنے 191-2,198
86-8,90,106,109,111	مہما بھوجیا 112,114
نور، کندر دا سپرا 5-112,109-10,106	مہمند، جلال دا 3-195,198-9,202-3
نورا (دیکھو نور، سلیمے دا چدھرڑ)	مئے بھوجے (دیکھو مہما بھوجیا)
نورا (دیکھو نور، کندر دا سپرا)	میر، راء 124
نورنگ بھروانا شکرودا 4-143	ناپو، پلے دا وٹو 148
نورے (دیکھو نور، سلیمے دا چدھرڑ)	نادر کلاں 101
نورے (دیکھو نور، کندر دا سپرا)	نارنگ 128,150
وارث شاہ 210	نارنگ سانی 210-4,96-4,93
واگھ (دیکھو واگھ، الاول دا)	نارنگ نسوآنے، ملک 193,195
واگھ، الاول دا 132-30,127	نارنگا (دیکھو نارنگ سانی)
واگھ پیر وکا (دیکھو، واگھ، الاول دا)	نامدار 132, 134
واہند آسی 104-2,101-4,96-4,93	نامدار، بہادر دا وٹو 143-5,113
وٹو، سرور دا لہنا (دیکھو لہنا، سرور دا وٹو)	نامدار، عجمت دا 204
وٹھل، پنجو دا 99	نامدار کلو 9-148
ورانی 150	نامے بڑھے کے 133
وریام، مہر 3-132,130,128	نہو 129
وریام اٹھوال 148,142,137,130	نجات 210
وریام عطاکی (دیکھو وریام، مہر)	نجات (دیکھو نجات، کیر دا)
وریامیا (دیکھو وریام اٹھوال)	نجات، کیر دا 144-138
وساوا 150	نجات، میر دا 124-120
وساوا 200	نزابت، مہر 150
ولی داد وٹو 150	

دلی محمد 41-3,45,48,53-5

دلیا (دلیکھونور، سلیم دا چدرز)

ہاجرہ، مائی 19

ہمال ڈھڈھی 150

ہدایت 150

ہستار جوکا، چودھری 4-103

ہماؤں کو 2-141

ہوت، منج دا 141

ہیر 12

یار بیک 9-62,84

یارے ممبر 149

قوماں وِڑھیاں

بھٹی (دیکھو بھٹ)	آریہ 208
بھٹی 48,50-3,119-20,130,175,200-1,203	آسی 93
بھٹیاں (دیکھو بھٹی)	ابدی وادی 199-200
بھجر 53	ابدی وادیاں (دیکھو ابدی وادی)
بھروا 106,109-10,135-7,142,144,148,180	ابھول کے 197
بھروانی (دیکھو بھروانا)	اُپیرے 138-9
بھروانے (دیکھو بھروانا)	اٹھوال 128-9,131
بھروانیاں (دیکھو بھروانا)	اٹھوالاں (دیکھو اٹھوال)
پادلی 51,169	انگریز 196,198-9,208,212
پٹھان, 9,13-4,98-100,102-5,157-61	باہجے کے 138,149
185-9,208,210,213	بالیاں 127
پٹھاناں (دیکھو پٹھان)	بانہن 31
پٹھانی (دیکھو پٹھان)	بابوکی 148
پرہائیں 130	بڈھے کے 128, 148
پنوار 119	بکیانے 139
پیردے 127-9	بکھو آنے (دیکھو بکھو کے)
پیردیاں (دیکھو پیردے)	بکھو کے 141,145
تارڑ 132	بلوچ 10,151,158-60
ترک 208,213	بلوچنی (دیکھو بلوچ)
ترکاں (دیکھو ترک)	بلھرہ کے 56
تیلی 10-1	بہاب کیاں 193
جانی کاوڑ 143	بیگے کا 121, 124
جنوے 74,84	بھاٹوا (دیکھو بھٹ)
جنوئیاں (دیکھو جنوے)	بھٹ 18-9,21-4

سموراں 4-113	چپی (دیکھو چپی)
سُنا رے 31	چپے 63, 123
سیال 64, 67-8, 84, 90, 92, 117-8, 138	جوتے 128, 148
سیالاں (دیکھو سیال)	جھٹا (دیکھو میراٹی)
سیانیں (دیکھو سیال)	چٹھے 210
سید 49, 51-2, 85, 89, 91, 98, 131, 134, 183, 196	چدھرڑ 41-3, 47-54, 56-7, 60, 66-7, 69,
سیداں (دیکھو سید)	73, 76, 82, 85-6, 90, 92,
شیٹاں 124	168, 184-5, 196, 198
شیر کے سیداں 131	چدھرڑاں (دیکھو چدھرڑ)
شیرے کیاں 203	چدھرڑیں (دیکھو چدھرڑ)
عرباں 208	چربہڑے 97, 132
عمر کے 119	چربہڑیاں (دیکھو چربہڑے)
عیسے کے 119	چگتا, 9, 41, 73-4, 77, 99, 119, 208,
قصائیاں 87, 89	210, 213
کبھار 51, 64, 67, 152	چکلیاں (دیکھو چکلتا)
کبھاراں (دیکھو کبھار)	چینی 30, 35-6, 38, 210
کسانی (دیکھو کسانے)	خان (دیکھو سیال)
کسانے 182, 184-9	دادے (دیکھو میراٹی)
کلاواں 148	دھرکھان 51, 152
کلیاراں 135	دھرکھاناں (دیکھو دھرکھان)
کلیانے 128	رموانے 128
کھتری 11, 56, 82	رمانے کیاں 121
کھرل 103-5, 119-20, 122-3,	سالت کے بلوچ 145
127, 135-6	ساملاں 196, 198
کھراں (دیکھو کھرل)	سای 94, 103, 119
کھوکر 43-5, 55	سہرا 106, 108, 110-4, 127-9, 136-7, 140,
گجر 152, 155-61	142, 146-50, 195-6
گجراں (دیکھو گجر)	سہراواں (دیکھو سہرا)
گجراں (دیکھو گجراں آلا)	سکھ 121, 124-5, 131, 140, 195-7
گجری (دیکھو گجری)	سکھاں (دیکھو سکھ)

مگل کا 191	گکھر 23, 138
مگل کے 123-5	گلوتر 99-100
ملاح 52,96	گلوتر (ویکیوگلوتر)
مکانے 141	گورو 200-2,204-5,211
مگلیرے 60-1	گورے (ویکیوگلیریز)
موچی 51,152	گوشے کے 192
موچیاں (ویکیوموچی)	گونڈل 151,158-61,171,175,205
میراثی، 43-4,48,58-9,66,75,87,113,118,120, میراثی	گونڈلاں (ویکیوگونڈل)
148,152-6,179,182-3,207	گھنیرے 205
میراثیاں (ویکیومیراثی)	لالی 193,196,205
میرزادے (ویکیومیراثی)	لالے کے، مینیں 193
نارنگ کیاں 128	لک 205
نائی 164,166-9,174,179,184	لکھیرے 93
نسوا تا 168-9,175,191	لیرے (ویکیولیریاں)
نیانی (ویکیونائی)	لیریاں 150, 193
واہل 168	لودی کے بھٹی 199, 202, 205
وہلانے 99	لودھی 9,14
وٹو 97,110,112-6,123-4,135-40,	لوہار 51,54,75,152
142,144-5,147-8,150,180	لوہاراں (ویکیولوہار)
وٹاں (ویکیوٹو)	ماجھی 43,46-7,53,68-9,152,187
ورکاں 120,126	مانی، 61-4,66,68-71,73,81,
وڑائچ 29-33,39-40	84-7,89-90,150
ولے (ویکیوولیاں)	مانیاں (ویکیومانیا)
ولیاں 195-7	مٹھوانے 99
وہینی وال 106,108-9	مٹھانی (ویکیوماجھی)
ہرل 12,99-100,134	محمد یار کے بھٹی 175
ہرلاں (ویکیوہرل)	مُسلی 51,65-6,152,175
یورپی 206	مُسلیاں (ویکیومُسلی)
	مغل (ویکیوچنگتا)
	مغلاں (ویکیوچنگتا)

تھاں

بھوانے، تھانے 77	آگرہ 21
بھوانیاں 59, 75	ابدیاد 199, 201, 203
بھوڑانی 56	اُچ شریف 119
بھیرے 74, 205	امریکا 207
پڑھیارے 124, 130	انھیرے چک 200
پشاور 185-8, 208	اوکاڑے 145
پلی آلے 140	ایسوی 129
پنجاب 57, 99, 104, 196-7, 204, 210	باہمن آلے 141
پنڈی (دیکھو پنڈی بھٹیاں)	بنار 197
پنڈی بھٹیاں 48-9, 54, 175	بناریاں 77
پنگو 77	بڑھے کی 128
پیلووال سدکیاں دی 175, 179	برہان پڑ 9, 11
تاجے بیر آلے 56, 61, 63, 68	بڑا نا 56, 202
ٹاہلی منگینی (دیکھو منگینی)	بڑانے (دیکھو بڑانا)
ٹہلی لیریاں دی 194	بڑائیوں (دیکھو بڑانا)
ٹھٹھا محمد شاہ 74	بغداد 147
ٹھٹھی بالا راجا 196	بگھے 62, 77
ٹھٹھے محمد شاہ (دیکھو ٹھٹھا محمد شاہ)	تلھوڑا نا 56
جامعہ محمدی 75	ٹونگا 62
جٹیا نا کھوہ 195, 197	بہاولپور 119
جگتن 123-5	بہک میناں دی 57
جلو آلی 145, 148	بھکھی 121-4, 126
جلے بلوچاں 101	بھکھیوں (دیکھو بھکھی)
جن بھروانے 108, 135	بھوانے، بنگے 79

راچپوتانے 119	جند آئے 77
راوی، 80, 93, 95-6, 101, 106, 108, 110, 112, 116, 119, 127, 136, 180-1, 203	جہلم 15
رجوے 94,98-9,105,111	جھامرے 104,127,135-7
رشیدے 76	جھنگ 76,83-4,86,116,118,143
روہتاس، قلعہ 15,18,209	جھوک 126
سارنگ گڑھ 119	جھوک پگتے 99
سانڈز (ویکھو سانڈل بار)	چٹھیاں، چدرہڑاں دا چک 41,46,53,55
سانڈز بار (ویکھو سانڈل بار)	چٹھیاں دے پک (ویکھو چٹھیاں، چدرہڑاں دا چک)
سانڈل بار 119-20,143,149,204,208,210	چک چٹھیاں (ویکھو چٹھیاں، چدرہڑاں دا چک)
سانگلہ منڈی 39	چندن وٹ (ویکھو چنیوٹ)
ساہیوال 41-2,49	چنڈ آلا پتن 181
ساہیوال (ضلع) 145	چنڈ بھروانیاں 180
سہراویں 106	چھاس 12,57, 78-80, 93-4, 96, 101, 113, 136-7, 149, 181,192,209
ستیانے 112,150	چھادیں (ویکھو چھاس)
سرگودھا 135,199,202	چنیوٹ 10, 13, 74-6
سرگودھے (ویکھو سرگودھا)	چھچک 200, 202
سیالکوٹ 41-2,48,199-202	خوشاب 41-2,49
سیالکوٹوں (ویکھو سیالکوٹ)	دکن 9,209
سیالیں 118	دلاور (ویکھو دلاور چٹھیاں)
شاہ شہور 128	دلاور چٹھیاں 28-30
شاہ کوٹ 120	دلی، 9, 15, 19-20, 26, 28, 35-7, 41,56,77
شرینہہ 113	97-9,104,201-2,208-9
شیخن 86,90	دلی جہانا باد (ویکھو دلی)
شیخوپورے 36,119,122,126	دھاراگری 119
طاہرہ 196	دھلان کلاڑے دی روئی 137, 140-1
فاضل شاہ 76	دھوکھر 62-3,65,67-9,71,73,77
قیانی 127	80-1,83,92
فیصل آباد 99	ڈکوت 150
قندھار 56,149	ڈھاگ جنجوعیاں 74,85

گوند لاں دی بار (دیکھو گوندل بار)	157,208	کابل
گوند لیس 162,169-71	176-7	کاہوال
لالوآلی 61	191	کانڈیوال
لالیاں 193, 195-7	191	کاویں آلے
لوہے بوڑی 131	77	کپاں
لہور 126, 151, 175, 193, 201, 203, 208	129, 133	کچی
مالوہ 119	136	گر
ماناں آلا 122	142,185,200	کڑانا (پہاڑ)
مانڈو 119	199,204,208,210-1	کڑانا بار
مہتر و میاں 77		کڑانے (دیکھو کڑانا پہاڑ)
مڈھ 123	126	ککی ونوٹی
مُسل پور 62	56, 62, 83, 85, 89, 92	گل
مغل پورے 102	175-7	کال آباد
مکیانے 124, 130	84-5, 92	کلری
کھیانے 135	93,95,97-9,104	کمالیے
مواں آلے 148	75	کنگراں، قلعے
ماتان 126,193-4,197,208	185	کوٹ سلطان
ممرالا 83,85,89,91	137	کوٹ لکھنا
مولیس 163	193	کھائی
مٹھر (دیکھو مٹھر چٹھیاں)		کھائیوں (دیکھو کھائی)
مٹھر چٹھیاں 25, 29-31, 35-7, 39	64,67-71,77,89-92	کھیوے
منکنی 57,60-2, 65, 68, 71, 74,184	145	گامبر شہور
موہن بنگلے 121	43-5,49,55,199	گجرات
مہاراں آلے 124-5	152	گجراں آلا
میاں الیاس 138	77	گڈی آلے
میرک 116,118	192	گل داکوٹ
ناگیاں دے چک 131	103	گلوتراں آلی
نسوال 165, 168-72, 175	208	گنجی بار
نوتھینہ 83, 85, 89, 91	137	گوہرہ
نیلی 136, 203	151,155,163,166,208,210	گوندل بار

واڑے سلیمان دے 81
وال (وکیجھواں پچراں)
وال پچراں 41-2, 49, 52-5
ولا 192, 195-7, 202-3
ولیں (وکیجھولا)
ولیاں (وکیجھولا)
وئی آلا 66-7
وہیت 57
ہرن منارے 126
ہندوستان 9
یورپ 206